Проф. Євген Онацький

Українська мала енциклопедія

Книжка XI. Літери Пере.

Накладом Адміністратури
УАПЦеркви в Аргентіні

Буенос Айрес – 1963

ПЕРЕ-

ПЕРЕСЕЛЮВАННЯ — один із засобів НАРОДОВБИВСТВА (див.), широко застосовуваний московським урядом на окупованих Москвою землях, особливо за Сталіна і Хрущова.

Внаслідок Ялтинського рішення 16-го серпня 1945 р. підписано угоду між СССР і Польщею про кордони на лінії Керзона, а також угоду про тотальне переселення українців та білорусинів на совєтську територію, а поляків зі сходу — до польської сателітної держави. Тією угодою большевики хотіли позбутися польського націоналістичного та католицького елементу, а поляки — українського незламного населення, з перспективою посадити на переданих їм землях польських колоністів.

Назагал переселення наших людей відбулося у трьох фазах: в роках 1940 і 1941, в роках 1945 і 1946 і останнє — в роках 1947 і 1948.

В р. 1940-му німецькі окупанти дозволили большевикам аґітувати на терені т. зв. Генеральної Губернії за добровільне переселення до СССР. Хоча большевицькі емісари обіцяли селянам осадити їх на колишніх німецьких та польських господарствах, вдалося їм тоді переселити всього лише кільканадцять тисяч осіб, головно з Дуклянщини, Горличчини й Новосандеччини.

Весною 1945 року почалася друга фаза переселення. Спершу большевицькі емісари намовляли людей до виїзду арґументами, що в Совєтах нема дідичів, є вільний вступ кожному до високої школи, для всіх безплатна лікарська поміч і т. ін. Але загал не дав себе цим переконати, і добровільно виїхали тільки зовсім бідні люди та селяни, обійстя яких спалено під час воєнних дій. Тоді большевики зажадали помочі від польської влади. З великою радістю взялася до тієї «роботи» буквально вся Польща: Польське військо, поліція і навіть банди, що творилися з сільського та маломістечкового населення. Почалося безоглядне й жорстоке виселювання українців, яке описали у своїх бюлетенях хоробрі бійці УПА та наша преса. Наслідком тієї акції до зими 1946 року виселено з теренів Закерзоння на схід, головно до УССР, майже всю нашу людність.

Щойно в 1958 р. оголошено у Варшаві урядовий «Звіт комісії при уповноваженому уряду Польщі для справ Ряшівського й Люблинського воєвідств». У цьому звіті подано, що з Ряшівського воєвідства виселено до СССР 260.000 родин, а до Польщі — 17.000. З того виходить, що величезну більшість українців виселено до СССР, а всього коло 1/15 частину до Польщі. Коли приймемо на одну родину 4 особи, тоді загальне число осіб виселених з того воєвідства, становитиме 1,385.000.

За Сталіна мільйони нашого «розкуркуленого» селянства, робітництва та інтеліґенції виселені були на Сибір, до невільничих таборів праці, де вони й залишилися, присуджені на вимирання в наслідок браку найелементарніших умов людського життя. Їх же діти, якщо залишилися живими, були примушені вчитися по московських школах, присуджені на винародовлення, бо для українських дітей не було відкрито ані одної школи з українською мовою навчання. Після цих примусових сталін-

ських переселень прийшли «добровільні» переселювання за Хрущова. Від 1954 р. починаючи і до цього часу ((р. 1961) їдуть з України ешелони за ешелонами українських людей «освоювати цілинні землі» Казахстану та інші пустелі Азії, а на їхні місця приїздять з Московщини московські переселенці, що для них по всіх усюдах відкривають школи з московською викладовою мовою. Ця переселенча, а фактично колонізаційно - імперіялістична політика Москви може вже похвалитися значними осягами. В Україні в 1926 р. було москалів 9,2%, а перепис населення в 1959 р. виявив їх уже 17,7%, себто кількість їх майже подвоїлась. До так званого «визволення» Західніх Земель України там зовсім не було москалів. З часу «визволення» і рівнобіжно з переселюванням українців з тих земель на освоювані землі, кількість їх на тих землях постійно зростає, а з тим зростає й систематична русифікація того українського населення, що ще залишається на місцях Досить вказати, що, напр., в Станиславові, де до «визволення» не було ні одного москаля, в 1960 р. із усіх 12 середніх викладових шкіл, 10 були з московською викладовою мовою.

Про ритм переселювань засвідчують такі цифри:

Ешелон з Луцька вирушив 14 лютого 1961, везучи в Кустанайську область у Казахстані 130 родин. 130 родин, рахуючи по— 5 осіб на родину — це кругло 600 осіб або все село. А коли з кожної области України, або ж принаймні з більшости їх за одним разом забирає ешелон стільки, то в сумі за одним разом виходить близько 10.000 осіб, а за цілий рік ця цифра досягає напевно 100.000. Усіх цих людей переселюють в Актюбінську, Кокчетавську, Джамбульську, Кустанайську, Павлодарську і інші області Казахстану. За даними Відділу організованого набору робітників і переселення Волинського обвиконкому, тільки за два останні роки з Волині вивезено до Казахстану 2.000 родин як «переселенців», тобто рахуючи по 4—5 осіб на сім'ю, за два роки з одної тільки области України вивезено кругло 10.000 людей. («Свобода» 3. III. 1961).

Державний Комітет для справ праці при Раді Міністрів СССР запланував переселити на Сибір «в найближчому часі» коло 2 мільйонів людей. Це має статися шляхом «добровільного» вербування. Але твердження про «добровільні» переселювання — звичайна московська брехня. Не треба бути аж т. зв. «буржуазним націоналістом», щоб не хотіти покидати добровільно соняшну Україну та замінювати її на сибірські пустелі зі страшним підсонням, йти між чужих людей, жити в бруді під шатрами, чи в вагонах, і терпіти там голод і холод. Тільки примусом можна довести до того людей. І Москва зі своїм партійним апаратом має на це засоби. Вона ж — монопольний власник усіх засобів продукції і єдиний працедавець на всіх просторах совєтської імперії. Досить їй тільки виповісти працю людині і сказати їй, що вона може знайти засоби до прожиття тільки в Сибірі, — і людина вже мусітиме «добровільно» зголошуватися на працю хоча б і в Сибірі! Апелювати нема до кого, бо і суд, і прокурор — члени тієї ж всевладної московської партії. А партія проголосила, що вона змагає за «злиття націй», себто за розтоплення всіх не-московських націй, а в першу чергу української та білоруської, в теплих обіймах «старшого брата». Наслідки з того констатував молодий українець, уже народжений в Канаді, що захотів відвідати батьківщину своїх батьків, а потім писав своїй матері: «Поїхав і подивився, але не сподівався того, що побачив: У Києві, Житомирі, Вінниці — де не заглядав, не чув української мови. Виглядає, що українців перевезли мара знає куди, бо на Україні їх дуже мало. А ті, що лишилися, мусять працювати дуже тяжко. Жінки роблять у болоті, джаґаном і лопатою, при залізній дорозі, а при будовах двигають розмішаний цемент. . В Києві був у музеї Шевченка Там через музей проводять московські провідники, що говорять тільки по русски. Так перекрутили слова Шевченка, що зробили з нього великого соціяліста... Україна — великий і багатий край. Шкода що не лишилося там багато українців. Передачі радіо - Київ переважно по русски. Передають пропаґанду...» («Новий Шлях», 24. VI. 1961).

ПЕРЕСТУПАННЯ — магічний акт, якому наш нарід приписував забобонно велике значення. В цьому акті магічна сила може діяти в двох напрямках — від речі, через яку переступають, і від людини, яка переступає. На Чернігівщині, напр., для улегшення породу примушували поліжницю переступати через штани свого чоловіка, бо ті штани мусіли б, мовляв, сприяти народинам (МУН НТШ УІІ, 22). Коли поліжниця йшла до ВИВОДУ (див.) баба клала в сінях під порогом ніж, через який вона мала переступити, щоб ніж (залізо) охоронив її від злих сил (МУЕ НТШ, ХУ, стор. 100). Натомість заборонялося вагітній жінці переступати через коромисло, шнур, упряж, частини плуга та інші прилади, бо вони могли б зле вплинути — особливо речі, схожі на пуповину дитини, яка могла б замотатися навкруги шиї й задушити дитину (там же, УІІ, ст. 8).

Але магічне значення акту переступання могло бути й відворотне — себто від того, хто переступав. На Київщині, щоб обе-

регти дитину від уроків, мати клала її на віник біля порога і переступала її тричі, тричі спльовуючи та примовляючи: «Сама мати спородила, сама вроки й врочища одходила» (там же, IX, 168). З другого боку, не можна «нечистій» жінці переступати через дітей, бо «не росли б» (там же, УШ, 61).

Від «нечистої» жінки та інших «небезпечних» осіб це вірування поширилося взагалі на всіх: «Переступати малої дитини не вільно, — казали на Київщині, — бо не виросте» (там же, IX, ст. 27). А на Стрийщині додавали й лік на те: «Коли хто переступить дитину, то повинен назад переступити, бо дитина рости не буде» (ЕЗ. НТШ, У, ст. 84).

В залежності від речі, яку переступали, обряд переступання міг набирати й особливого символічного значення: на волинському Поліссі, коли хтось із родини, рушав у подорож, хтось із старших ставив ногу на поріг, і подорожній переступав через неї. Цей момент входив і до місцевого весільного обряду (Перв. Гром. 1926, І, ст. 28). К. Грушевська завважувала: «Тут ми маємо діло з виходом одиниці з певного колективу: у випадку подорожі з тимчасовим, у випадку весілля і з довічним, хоча й неповним розривом» (там же, ст. 30)

ПЕРЕСТУП, ПЕРЕСТУПІНЬ (Бріонія Діоіка) — так звуть у нас МАНДРАҐОРУ (див.). У нас вірили, що переступінь в огороді приносить щастя. Натомість, коли б його там ушкоджено, то це принесло б нещастя. Назва його й походить від того забобонного страху, що викликав вигляд кореня тої рослини: «Хто його надибає, не повинен його чіпати, а повинен переступити, поминути (при поленні, мотиченні, тощо). Коли б же хто зламаб ту рослину, повинен негайно перев'язати, помастити маслом і положити коло неї кусень хліба з маслом, або дрібні гроші, інакше міг би захворіти на ноги, або мав би яке інше нещастя» (Сосенко «Праджерело. . .» ст. 50). Цей корінь, викопаний з уживанням усяких охоронних засобів і потім вимитий у молоці, служив за талісман. Вірили також, що ПАСІЧНИКА (див.), духа, що охороняє пасіку, можна виплекати собі з переступня, якщо перетримати його деякий час у скрині (Гнатюк «Знадоби. . .» II. в. І, ст. ХУІІІ). У нас його коріння варили, змішували з горілкою і пили натщесерце від шлункових хвороб (О. Воропай в «Визв. Шляху», 1960, УІ, 660).

Вірування щодо коріння переступня зайшли до нас, мабуть, із Сходу, але в ХУІ — ХУІІ вв. були посилені з Заходу, де ця рослина була теж оточена забобонним страхом під назвою МАНДРАҐОРИ, або АЛЬРАУНА.

ПЕРЕСТУПНИЙ ТИЖДЕНЬ — тиждень перед масницями.

ПЕРЕСТУПНИЙ РІК — рік, що має місяць лютий з 29 днями, що буває раз на чотири роки.

ПЕРЕСУД, ПЕРЕСУДОК — судова оплата, що її платить той, хто програв процес.

ПЕРЕСУДИ, УПЕРЕДЖЕННЯ — укорінені помилкові погляди на ту чи іншу справу, що не дозволяють прийняти нову правду. ПЕРЕСІЧНА ЛЮДИНА (див.) завжди повна пересудів, тим більше, що вона ніколи не шукає правди власними спостереженнями, а тільки кермується тим, що кажуть інші. Тільки люди, що високо підносяться над пересіччю, здобуваються на відвагу шукати правду власним розумом і власними дослідами, зазнаючи за це від людей, що живуть пересудами, справжніх переслідувань. Відома трагічна доля Ґалілея, що намагався переконати тодішній світ, що не сонце кружляє навкруги землі, а земля навкруги сонця.

ПЕРЕТВОРЮВАННЯ — закон постійної зміни матерії. Наука встановила, що в природі нема найменшої частинки, що зникала б безслідно. Природа не знає цілковитого знищення, — вона знає тільки переміну одної речі в іншу. З цього приводу д-р Вернер Браун, найкращий знавець і дослідник атомової енерґії в її практичному застосовуванні в США до дослідів космічних просторів, висловився: «Якщо Бог застосовує цю підставову засаду до найменших частинок всесвіту, чи не слід припускати, що він застосовує цю засаду й до людської душі? Я так вірю. Крім того, все, що я пізнав із науки, і все те, що я пізнаю далі, тільки зміцнює в мені віру, що наше духове існування продовжується й після смерти. Ніщо не може зникнути безслідно» (Селексіонес «Рідер Дайґест», 1960, XI, ст. 104).

Наш український нарід інстинктовно відчував цю наукову правду, підходячи до неї, правда, далеко примітивніше, і тому явище смерти він розумів не як цілковите зникнення людини, а тільки як її перетворення, змінювання зовнішнього вигляду. В. Петров констатував (в ЕУ, ст. 247): «Померлий, відходячи, змінює місце свого перебування й, разом із тим, змінює свій вигляд: зменшується й стає малий ; перебуває «під стріхою» хати, «під каменем», «в садочку на листочку», «в полі на колосочку», «в городчику на зіллячку», перетворюється на зілля, колосся, кущ, дерево, тварину, птаха «Чи ти зозулею прилетиш, чи соловейком?» (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 32). «Де я тебе перенайду — чи в траві на росиці, чи в городці на зіллячку?» (там же, ст. 51). Принесення трави, гілля, снопа, колосся до хати — є обрядове відтворення приходу померлих ро-

дичів; разом із колоссям, або травою, вносили родителів, нав'я, що на тому колоссі, листі, в саду, на полі чи луці перебувало. . .»

ПЕРЕХІД — дитяча хвороба РОДИМЕЦЬ що її змішують часто з ЧОРНОЮ НЕМІЧЧЮ, ЕПІЛЕПСІЄЮ (див.). На Київщині її так описували: — В одну мить дитина затруситься вся, як жичка посинів, хоча зразу жовта стане. Це на йому Перехід. В той час не можна нічого з дитиною робити, і її не зачіпають, а покривають синьою запаскою (джергою), або тим мішком, що був із борошном. Як потривожать ту дитину, що Перехід на ній, то вона зробиться поміщаною умом, або якою калікою буде, а то буває, що й умре. Перехід буває неодмінно у кожної дитини. Якщо переходу не було змалку, то буде непремінно перед смертю». (МУЕ НТШ IX, ст. 61).

ПЕРЕХОДИ — так звали в князівській Україні криті сходи на поверсі. (М. Груш. «Іст. УР.» II, ст. 433).

ПЕРЕХОДИТИ КОМУ ДОРОГУ —в народній символіці впливати на успіх чи неуспіх тої людини. Загально кажучи, доручалося взагалі не переходити нікому дорогу, бо такий перехід міг уважатися за бажання перешкодити в якійсь справі. В купальській пісні співали:

Іване, Івашеньку,
Та не переходь ти доріженьки:
Як перейдеш, виноватий будеш,
Виноват будеш і коника збудеш.
Як піймаєм, порубаєм
На дрібен мак, на капусточку.

Тому й переходити дорогу, напр., похоронному походові, — себто ніби перешкоджати небіжчикові в його шляху до місця вічного спокою, може — і навіть мусить — зле відбитися на необачній людині. На Білгородщині казали: «Коли несуть покійника, то не годиться переходити йому дорогу. Хто мертвецеві перейде дорогу, у того на лиці виросте наріст, котрий називають навіть кость. Також гріх на коневі їхати поперек дороги мертвецеві, бо все рівно так не пройде. Якщо у чоловіка нарость не виросте, то нападають нарості на коня. .» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 413).

Дуже вважають на те, хто саме переходить дорогу, бо якщо взагалі переходити дорогу не годиться, то особливо небажаний перехід людей, що мають у собі неґативну магічну силу, як от жінка під час місячки, бо вона тоді «нечиста» (МУЕ НТШ. УІІІ, 79—80), рудий чоловік (там же, ХУІІІ, 96), або покритка, небезпечна спеціяльно мисливцям, що йдуть на лови: «Покритка через те недобра на перехід стрільцям, що вона невиводжена, нехарна (себто «Нечиста» Є. О.) ходить» (там же 121). Також священик, або ксьондз, що через свій сан, посідають особливу магічну силу: «Піп на перехід не добрий. Коли здиблеш попа, треба кинути за ним шпилькою, або стеблом соломи» (Етн. Зб. НТШ. У. 197). «як перейде стара баба, то теж не добре» (там же, 213), бо стара баба — то можлива відьма.

Якщо переходити з порожніми відрами, то це значить побільшувати зловіще значення акту. Натомість переходити з повними відрами — віщувати удачу. Те саме, якщо хто перейде дорогу з огнем у черепку (там же ст. 213). Причина такої символіки ясна: вода і вогонь, як симоволи здоров'я і багатства, невтралізують шкідливе значення акту, і навіть перемагають його. Тому теж добре, якщо жид перейде дорогу, бо й жид — символ багатства (там же).

Зрештою, кожна людина носить у собі магічну силу, що робить її «доброю» чи «злою» НА ПЕРЕХІД. І сама людина звичайно не знає, яка вона «на перехід». Тимчасом це варто було б знати, зокрема на випадок важких породів якої жінки: «Як чоловік чужий, або жінка, чи хто з прихожих, добрий на перехід, то поліжниця раз-два зляже, лиш ступить в його сліди... Але як прийде погана особа на перехід під час злогів, то най Бог боронить! Дитина не раз уже йде, вже впала в кість, а жінку як така біда, недобра на перехід, перейде, то дитина відразу ся заверне, і відтак мусить ця поліжниця дуже довго каратися. Але як хто вже йде до хати, де є злоги, а вчує про них, то вже не можна вертатися, бо зараз би й дитина обернулася назад, а тоді гірша біда. Мусить іти до хати, але як прийде, каже: «Боже помагай в християнське увести. Гадаю, що я добрий (чи добра) на перехід,але то не я хрещену перехожу, а Бог святий. Як ся легко й весело зачало, так би ся легко і весело вчинило!» (МУЕ НТШ, ХУІІІ, ст. 95).

Члени родини можуть переходити дорогу, бо вони природно доброзичливі. Тому в весільних піснях співають:

«Ой, ви, вороги, вороги, не переходьте дороги! Нехай перейде родина, щоб наша Маруся була щаслива!» (Див. ЗУСТРІЧ, ПРИСТРІТ).

ПЕРЕХОДИТИ РІЧКУ в пісенній символіці — любити, не вважаючи на перешкоди взагалі, а морального характеру зокрема: «Ой Парася придалася та й заморгалася, (себто — забагато «на хлопців моргала». Є. О.). Ой перейшла чотири річки та й не вмивалася», себто мала чотирьох коханців, але заміж не вийшла: існував звичай «вмивання» після шлюбної ночі.

«Ой перейду тоту річку та затну смерічку, — таку маю білявочку, у травиці чічку. . .»

Затну — зрубаю. Рубати — любити. І навпаки: не могти перейти річку — не мати сил перебороти перепони до кохання: «З того боку на тамтой бік не зайду, не зайду; загубила-м щастя—долю, не знайду, не знайду...»

ПЕРЕХОДОВІ ОБРЯДИ — див. ЗМІНА СТАНУ.

ПЕРЕХРЕСНЕ ВІКНО — в гуцульській хаті маленьке віконце в боковій стороні даху, в формі хреста, без скла для виходу диму.

ПЕРЕХРЕСТЯ див. РОЗДОРІЖЖЯ.

ПЕРЕХРЕЩУВАННЯ УКРАЇНЦІВ — вияв відношення москалів до українців, як неправдивих християн. За ухвалою московського собору 16. XII. 1620 р., українців, які приїздили до Москви, за посвідченням акад. Пипіна, «перехрещували, як язичників, або цілковитих єретиків». Колишній терехтемірський архимандрит, пізніше володимиро-брестський єпископ Йосиф Курцевич в серпні 1625 р. потрапив до Суздалю в архиепископи. Трохи пізніше мешканці м. Шуї, складаючи скаргу на цього архиепископа, називали його, як і священиків киян — «іноземцями». В 1634 р справа цього «іноземця» розглядалася на церковнім соборі, де келейники архиепископа і багато інших «іноземців», що прибули з ним із Києва, посвідчили, що архиепископ заборонив їм прийняти вдруге таїнство хрещення через троєкратне занурення в воду. Тут же на соборі було признано, що сам Йосип Курцевич до того часу не був хрещений в спосіб троєкратного занурення в воду, як то ввійшло в традицію в Москві. Отже, кияни для московського духівництва інакше не уявлялися, як «іноземці» і неправдиві християни. («Віра і Знання», Нью Йорк, 1954, І, ст. 78). (Див. ОБЛИВАНЦІ).

ПЕРЕЦЬ — кущева рослина з широким листям і круглими овочами, багатими на етеричні олійки, що служать на приправу до страв. До нас перець привозили з півд. Азії, і тому він був дорогий, і його вживали тільки в багатих родинах, або при специяльних нагодах. Тому в нас ще й досі в весільних піснях, при величанні страв, зазначається не раз, що вони зготовлені з перцем, шафраном та інбирем — все привозний дорогий крам. Тому й в приповідках ще досі кажуть: «З перцем, чи не з перцем, аби з добрим серцем». З другого ж боку на претенсійних людей казали: «Злидні та ще й з перцем». З огляду ж на його гострий смак, служив у нас перець за символ дотепности, пікантности: «То дівчина з перцем» — казали про дівчину, гостру на язик, що не любить зайвих жартів (Франко «Припов.» І, 579). Називали перцем також ЛАСТОВИННЯ (див.) і казали (в Галичині): «У котрого хлопця перець на лиці, того дівчата будуть любити. Дівка ж, що має перець на лиці, фальшива й язиката» (Етн. Зб. НТШ. V, 187).

Перець в зернятках святили на Великдень і потім давали його дробові й бджолам проти уроків (з рукопису Чепи 1776 р. в К. Ст. 1892. І, 129). На Херсонщині при кінці минулого століття теж, годуючи бджоли, підкладали їм товчений перець (К. Ст. 1897, V, 65—66). Перець, як засіб проти зурочення, вживають і породілі в Італії, як ідуть до церкви на вивід («Іль Секольо» 8. II, 1920). ЧЕРВОНИЙ ПЕРЕЦЬ — див. ПЕРЦЮГА.

ПЕРЕШКОДА — завада, все те, що затримує нас на шляху до вибраної цілі. Перешкоди лякають тільки кволих духом, — сильних вони лише гартують, вимагаючи ЗУСИЛЛЯ (див.), себто творчого напруження сил, передумови всякого успіху. М. Гоголь писав у своєму «Листуванні»: «Перешкоди — наші крила; вони даються нам для того, щоб зробити нас сильнішими і наблизити до мети».

ПЕРЕЩЕПИНСЬКИЙ СКАРБ — славнозвісний скарб золотих і срібних речей, знайдений в 1912 р. біля с. Малої Перещепиної, що знаходиться на місці кол. запорозької Орельської Паланки в 13 клм. від Полтави. Цей скарб був вивезений до Ермітажу в Петербурзі. Були в ньому такі срібні речі: Чотири великих блюда, з яких одно на 5,3 кг. вагою, одно позолочене. Одно — іранського виробу з прекрасно зробленим на ньому виображінням царя з династії Сасанідів, Сапора II-го. Цар представлений на коні, в повному озброєнні під час полювання на вепря. На другому блюді — велика монограма Ісуса Христа, по краю — рослинний орнамент з каміннями самоцвітами. Навкруги напис, що це блюдо належить єпископові м. Томі — Патерну. Томі було римське, пізніше візантійське місто над берегом Чорного моря, близько устя Дунаю. Єпископ Патерн згадується в візантійських документах тих часів і мав катедру в Томі в 520 році. Далі було 3 великих вази, 2 глеки церковного призначення, піхви на меч, в уламках, 10 орнаментових чашок на піддонах, срібні стремена та пряжки.

Золотих речей було в кілька разів більше, в тому: 2 вази, коло 2 кг вагою кожна, подовгаста миска, 11 більших келехів, прикрашених карбованим орнаментом, золотим дротом, перлами та самоцвітним камінням. Велика кругла ложка — човб, ріг до вина, меч коло 1 метра завдовшки, з піхвами вкритими золотими платівками, прикрашеними емалією та кольоровим склом. Золота дута фігура лева, що правив

очевидно навершком якогось візантійського леґіону. 2 бранзолети з камінням, 2 каблучки, нашийна гривна. 10 великих пряжок до пасів, одна коло 500гр. вагаю, 2 перстені з камінням, 2 перстені з монограмами, 2 бранзолети, з яких один в формі ланцюга, нашийна гривна, саджена камінням — ізмарагдом. Далі йде велика сила дрібних прикрас — платівки, бляшки, оздоблені самоцвітним камінням та кольоровим склом, застебки,кінцівки від уборів на кінські узди. 210 більших квадратових бляшок з дірочками для нашивання на одяг, прикраси в формі півкуль, 5 застебок з камінням, і т. д. Наприкінці — 43 золотих монети візантійських імператорів, від 602 до 668 р.

Про цей скарб проф. М. Міллер писав:

«Перещепинський скарб свідчить про те, як десь наприкінці УП, або напочатку УІП ст., якісь варварські племена, що жили на той час в сточищі Середнього Дніпра, зробили напад на східні краї візантійської держави, над устям Дунаю, та обложили місто Томі. Міщани не мали сил боронитися і мусілі відкупитись від напасників. Вони зібрали по церквах та по багатших людях все дорогоцінне начиння і віддали те все на відкуп варварам, те ж саме було зроблене, очевидно, і низкою інших міст. Напасники відійшли з здобиччю до дому. Під час якоїсь страшної небезпеки, вони поспішно закопали ті цінності у пісок, а в наступних подіях — всі загинули, хіба може якусь невелику частку їх було загнано в світ за-очі. Тереном опанували нові племена, які про той скарб вже нічого не знали. Так він і пролежав у піску на схованці понад 1000 років. Вітер розвіяв пісок, творив нові видми та пересував з місця на місце кучугури. Так помалу скарб опинився біля самої поверхні, де його й видовбали киями пастушки». (Альманах «Відродження» на р. 1953. ст. 126).

Перещепинський скарб — один із цінніших в світі, і то не тільки своєю матеріяльною та мистецькою, але й історичною вартістю. Але його, як і всі інші українські археологічні та історичні пам'ятки світового значення, вивезено в Московщину, і тим ще раз пограбовано український нарід.

ПЕРЕЯСЛАВ — місто на Полтавщині при спливі Альти й Трубежа, засноване, за літописом Володимиром В. в 993 р. на пам'ять перемоги над печенігами, після того, як викликаний, згідно умові, український силач Ян УСМОШВЕЦЬ переміг печенізького богатиря «зане перея́л славу отрок той». Проте, це оповідання має сумнівну вартість, бо Переяслав згадувався, як місто, вже й до того в літописі під ріжними роками. Так, в 907 р. повідомляється, що Олег, після перемоги над греками, зобов'язався видати т. зв. УКЛАДИ — певні суми грошей на міста Київ, Чернігів, **Переяслав**, Любеч, та інші. Згадується Переяслав і в договорі з греками 945 р. Це був важливий стратегічний пункт у відношенні як до Києва, так і до Чернігова, бо боронив їх землі й торговельні шляхи від степу. Тим пояснюються постійні турботи київських князів про Переяслав. Тому можливо, що в 993 р. Переяслав не виник, як то виходило б з оповідання літопису, але був поширений і відновлений в своїх укріпленнях. З 1054 р. Переяслав зробився столицею окремого князівства. Ярослав Мудрий призначив Переяслав свойому улюбленому синові Всеволодові, який був примушений постійно змагатися з степовиками. Після того, як Всеволод перейшов до Чернігова, в Переяславі залишився його син Володимир Мономах. З іменем переяславського князя Володимира Глібовича, що мав славу «мужа доброго, відважного і сильного в бою, і на всяке добре діло готового», зв'язується перша згадка назви Україна, бо коли він помер (в 1187 р.), «о нем же Україна много постона» (дуже жалувала) (Іпат. ст. 439). В 1239 р. Переяслав узяв Батий, який спалив не тільки все місто, але й поблизькі села, винищивши мало не все населення. З того часу і аж до ХУП ст. відомостей про долю Переяслава немає. У 1630 р. в його околицях отаман Тарас ТРЯСИЛО розбив польське військо під командоюКонецпольського. Цю подію оспівав Т. Шевченко в поемі «ТАРАСОВА НІЧ». Кілька років пізніше Переяслав зробився осередком нового козацького повстання, яке очолив ОСТРЯНИЦЯ. За Богдана Хмельницького Переяслав був полковим містом, і тут в 1648 р. відбувалися переговори гетьмана з польським посольством, на чолі з Адамом Кисілем. Тут же в 1654 р. провадилися переговори між гетьманом і московським посольством, на чолі з боярином Бутурліном про приєднання України до Московщини. В 1659 р. тут було обрано на гетьмана Юрія Хмельницького, і підписано пофальшовані в Москві «СТАТТІ» Б. Хмельницького про умови приєднанняУкраїни до Московщини. До 1764 р. Переяслав залишається полковим містом, тоді ввійшов у склад Малоросійської губ., а в 1781 р. зробився повітовим містом Київського намісництва, і зрештою в 1802 р. став повітовим містом Полтавської губ. В 1954 р. Москва, святкуючи 300-ліття приєднання України до Москви, назвала Переяслав — Хмельницьким.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР — договір між царем Олексієм московським і гетьманом Богд. Хмельницьким про умови приєднання України до Московщини, що виник у наслідок переговорів, які розпочалися в Переяславі в днях 18—21 січня 1654 р., а закінчилися в Москві в днях 21—29 березня 1654 р. Спо

ряджения актів договору проволіклося аж до 7 квітня (за н. ст.). Переговори в Переяславі не привели до сформульовання умов приєднання, але закінчилися присягою гетьмана Б. Хмельницького та генеральної старшини, що відбулася після того, як боярин Бутурлин, який очолював московське посольство, відмовившись присягати іменем царя, бо, мовляв, цар ніколи не присягає, і його піддані мусять вірити його слову, запевнив, що цар візьме Україну під свою опіку і затвердить вольности козацькі.

Переговори в Москві привели до сформульовання трьох документів — тексту самого договору, в вигляді СТАТТЕЙ, числом 23, виготовленого в Чигирині з підписаними під статтями резолюціями царя і бояр і підписами української делеґації в особах ген. судді Самійла Богдановича та полковника полтавського Павла Тетері; жалованої царської грамоти з вислими печатями, виданої на домагання гетьмана в підтвердження договору, за зразком Зборівського королівського привілею і з резолюціями, підписаними під статтями; та ще одного документу — решти статтей, що не ввійшли в жаловану грамоту, та деяких, що в грамоту були вписані, разом одинадцяти статтей й резолюціями під статтями. З погляду форми, цей останній документ — являє собою вільний переказ статтей, що були в чигиринському проєкті договору і був лише доповненням царської грамоти. Але пізніше, коли ориґінал договору з підписами царя і бояр «утратився», за текст договору почали вважати той акт із 11-ма статтями та жалувану грамоту, що фактично ратифікувала договір, у тексті, виготовленому в Чигирині з додатками резолюцій і підписів царя і бояр. Переважна більшість дослідників Переяславського договору, як ствердив проф. А. Яковлів, не звернули належної уваги на те, що договір укладено не в одному, а в трьох актах, зв'язаних між собою, і що один одного доповнюють і пояснюють. Б Хмельницький за свого життя в розмовах з московськими посланцями посилався завжди на всі три акти договору. Натомість московське посольство, вже зараз по смерті Б. Хмельницького, новообраному гетьманові Ів. Виговському подало на затвердження акт із 11-ма статтями, називаючи його СТАТТЯМИ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. А на Генеральній Раді, яку скликав царський посол. кн. Трубецкой 1659 р. в Переяславі, Юрієві Хмельницькому вже подано на затвердження підроблений у Москві текст договору з 14-ма статтями і названо його теж «СТАТТЯМИ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, переданими в Москві послам С. Богдановичу та П. Тетері 27 березня 1654 р.» З цього часу фальсифікат договору з 14 статтями під назвою «Переяславський договір» заступив собою автентичний акт з 11-ма статтями, що в свою чергу, як уже вказано, заступив собою «втрачений» автентичний текст договору, від якого залишився тільки московський переклад «з білоруського письма», попсований довільними додатками московських дяків, які змінили форму, а подекуди й зміст документу, перетворивши супровідний до проєкту договору лист в якесь «покірне прохання царської милости»

Переяславський договір був підписаний українськими висланцями і заприсяжений гетьманом та генеральною старшиною з єдиною ціллю — дістати від Москви допомогу в боротьбі за остаточне звільнення українських земель від польської залежностиАле коли Москва, без жадного порозуміння з гетьманом, не допускаючи до переговорів із поляками українських делеґатів, підписала вже в 1656 р. в Вильні перемир'я з Польщею, Б. Хмельницький слушно прийняв цей акт за зраду й зламання Переяславського договору, запротестував формально перед царем через свого посланця, самого договору не подав до відома українського народу і поводився так, ніби він його нічим не в'язав, намагаючись заступити його союзом із Швецією. На міжнародньому форумі Україну за часів Б. Хмельницького трактували, як повноправного суб'єкта міжнароднього права, а договір 1654 р. вважали, — як воно й справді було, — тільки за звичайний оборонно - союзний акт, що, за виразом шведського короля, ні в чому не обмежував суверенности України.

12 січня 1954 р. московські часописи оголосили т. зв. тезиси Центр. Комітету комуністичної партії СССР, з нагоди 300-ліття Переяславського Договору. У тих «тезисах» читаємо:

«Навіки зв'язавши свою долю з братнім російським народом, український народ врятував себе від чужоземного поневолення і забезпечив можливість свого національного розвитку. . . Воз'єднання України з Росією в 1654 році являється закономірним результатом всієї дотеперішньої історії двох великих братніх слов'янських народів — російського і українського. Воно було зумовлене багатовіковим розвитком економічних, політичних і культурних зв'язків України з Росією і відповідало корінним інтересам і сподіванням обох народів».

«У визвольній війні 1648—1654 рр. український народ одночасно боровся за визволення спід ярма панської Польщі і за воз'єдання з братнім російським народом в єдиній російській державі. . . Історичне значення пос танов Переяславсьої ради для долі українського народу заключалося в тому, передусім, що, з'днавшися з Росією в рямцях єдиної ро

сійської держави, Україна була врятована від поневолення Польщею і поглощення султанською Туреччиною. Актом воз'єднання український народ закріпив історично тісну і нерозривну оформлену зв'язь з російським народом, в якому він найшов великого союзника, вірного друга і захисника в боротьбі за своє соціяльне і національне визволення. Воз'єднання з сильною централізованою російською державою, сприяло розвиткові економіки і культури України. В другій половині ХУП. століття економіка України стала невід'ємною частиною створеного всеросійського ринку. Воз'єднання сприяло ростові продукційних сил Росії і України, культурному взаємозбагачуванню двох братніх народів. Включення України в склад Росії мало також велитенське міжнародне значення. Воно нанесло удар по аґресивним плянам султанської Туреччини і панської Польщі».

Натомість, «Мала Советська Енциклопедія» т. IX, ост. 115, під гаслом «Україна» в 1931 р. розуміла значення Переяславського договору цілком інакше: «Великодержавно - шовіністична історіософія розглядала т. зв. «приєднання» України до Росії в 1654 році як «воз'єднання»» двох частей єдиної «русской» національности (В. Ключевський і ін.) і **заперечувала самостійність** історичного процесу розвитку України По суті. т. зв. «приєднання» України було висідом зради інтересів українських народніх мас козацькою верхівкою, яка пішла на злуку з Москвою ізза своїх особистих розрахунків. З допомогою кріпосницької Москви в Україні було відновлено повалені революцією 1648—54 рр. кріпосницькі взаємовідносини, вигідні для козацької верхівки, яка потребувала робочих рук для своїх земельних посілостей. **З приєднанням Гетьманщини до кріпосницької Московської держави, в Україні посилено розвиваються кріпосницькі відносини...** То приводить до багаточисленних масових повстань низів козацтва і селянства, що кінчили майже кожне гетьманство вирізанням своєї старшини»...

У «Большой Советской Енциклопедії» т 59, ст. 816 і 818, вид. 1935 р. читаємо таке:

«Хмельницький Богдан Зиновій Михайлович, політичний діяч половини 17 ст. в Польщі і Україні, ім'я якого зв'язане з великою селянською війною в Україні, яку дворянсько-буржуазна історіографія називає «хмельниччиною»; зрадник і ярий ворог повсталого українського селянства...

«В 1651 р. вислав послів до Москви для переговорів про союз із московською державою і про протекторат останньої над Україною, признавши раніше протекторат Туреччини. Переговори з Москвою продовжалися три роки і завершилися в 1654 році відомим Переяславським договором, який собою являє союз українських феодалів з російськими і **по суті юридично оформив початок колоніяльного панування Росії над Україною«...**

Тарас Шевченко гостро засуджував Переяславський договір в поемах « Розрита могила», «Великий Льох», «Суботів», «Іржавець», а разом з тим і його спричинника Б Хмельницького:

О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну...
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.

І ще:

Отаке то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що те то все
Таки й було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам.
Отак то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Вкраїну!

І ми тепер теж уважаємо, що Переяславський договір був великим нещастям українського народу, джерелом деморалізації його керівних кол і жахливого колоніяльного визиску його людського матеріялу й природних багатств. Від нього почалося, що Україна почала ділитися на Лівобережну й Правобережну, з ріжними гетьманами, що, провадячи між собою братовбивчу війну, підтримувану інтриґами москалів, витворили велику РУЇНУ. Догода з Москвою дала притоку гіршим елементам, як давнішим ТАТАРСЬКИМ ЛЮДЯМ (див.), шукати ласку в Москві, випрошувати маєтки, робити доноси. Звідси зробилися в нас Кочубеї й Ґалаґани, протопопи Филимоновичі та єпископи Прокоповичі та Барановичі, що прислужувалися Москві, і що породили цілі покоління ріжних Гречух, Корнійчуків та Тичин, що, виконуючи накази Москви, звеличують Переяславський договір, джерело колоніяльного економічного визиску та політичного й національного поневолення України.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ — повстання проти московського визиску, що виникло ледве 12 років після Переяславської угоди — 18. липня 1666-го року в Переяславському полку в слобідці Богушівці. Його керівниками були сотник Хоменко із Харківців, полковний обозний Іван Пригара, переяслав-

ські козаки Ів. Момотів, або Момон, Ярема Загарук, Захар Лободин, Панас Косик, Степан Білик, Богдан Словик та Григорій Кульбачка. Козаки - повстанці обрали на раді нову старшину і вислали до гетьмана Дорошенка листа. в якому просили негайно йти на допомогу, щоб вибити з Переяслава воєводу Вердеревського. Але, не дочекавшись допомоги, вирушили самі. З приходом козаків у Переяславі зчинився заколот, в якому взяли участь також міщани. Під час боїв у тому місті, за офіційними даними, з 500 вояків московської залоги згинуло 200.

За якийсь час повстання охопило багато сіл, містечок і міст Переяславщини. Неспокійно було і в інших полках, особливо у Миргородському. За деякими відомостями на поміч повстанцям Дорошенко надіслав тисячу правобережних козаків. Неспокійно було навіть на Глухівщині. Побоювання московської адміністрації сформулював воєвода Шереметьєв в листі до царя: «Апасаємся, ґосудар, чтоб всєх малоросійських ґородов казакі тєбє, велікому ґосударю, нє ізмєнілі».

На придушення повстання гетьман Брюховецький кинув значні сили на чолі з полковниками: гадяцьким — Семеном Остренком, ніжинським Ґвинтівкою, лубенським Щербаком та ін. Брюховецький радив царському урядові припинити на деякий час перепис населення, «покаміст їх козача шатость утишиться». Сам він не відважувався йти на розправу з переяславцями і залишився в Гадячому, хоч боявся змови й не довіряв навіть своїм прибічним полковникам. Царський уряд вислав на допомогу гетьманові відділ кінноти на чолі з Щербатовим, а також загони калмиків. Усім їм дано настанову — містечка, мешканці яких брали участь у повстанні, **«висєчь, вижєчь і всячески разоріть,** чтоби впредь нікому нікакого пристаніща нє било».

У липні 1666 р. війська Щербатова вступили до Переяслава, примусивши повстанців відійти в його околиці. Від того часу Переяслав став основною базою для московських військ у боротьбі з повстанцями.

Особливо великі бої відбувалися між козаками і урядовими військами під Гельм'язевим і Піщаним. Про силу опору, що його чинили повстанці, можна судити з реляції воєводи П. Шереметьєва, надісланої до Москви. «І он дє. князь Констянтин, — писав Шереметьєв, — з твоїми, мілостівий ґосудар, ратнимі людьми і з обозом за нєприятєльськімі людьмі шол до местечка Пєщаного, і с того местечка виходілі многіє люди і чинілі с твоїмі ратнимі людьми бой. . . і білісь с третьєго до дєвятого часу дня». З-під Піщаного Щербатов відступив до Переяслава, щоб зібрати свіжі сили.

Більша частина повстанців зібралася в Золотоноші. Дві тисячі козаків мужньо боронилися, замкнувшись у фортеці. З наказу Щербатова місто почали обстрілювати з гармат. Від гарматних пострілів спалахнули пожежі. 8-го серпня частина московських військ вирушила до містечка Богушівки. Рятуючись від каральних загонів, мешканці повтікали за Дніпро, а ті, що залишились, погинули від рук москалів «А которих, ґосудар, людей засталі, — повідомляв Щербатов, — і тєх твої ратниє люді побілі».

Під Золотоношею Щербатов зібрав військову нараду, на якій вирішено відступити до Переяслава і дати перепочинок військам. Тим часом полковник Мигалевський побивав беззахисних людей і палив містечка, населення яких допомагало повстанцям.

Об'єднаними силами царський уряд здушив повстання на Переяславщині.

Переяславське повстання мало відоме широким колам українського громадянства, а тим часом воно — «важлива ланка в цілому ланцюзі повстань, які вибухали в Україні в період 1666—71 рр.», як висловився К. Стецюк в «Укр. Іст. Журналі» (Київ, 1958 ч. IУ.), що присвятив йому спеціяльну розвідку, — і. крім того, переконливий вияв справжніх настроїв українських народніх мас у відношенні до москалів після недавньої українсько - московської війни 1659 р. Зміст статті К. Стецюка зреферував В. С—ко в «Свободі», звідки й використала його УМЕ.

ПЕРИФРАЗА — реторична фігура, відміна МЕТОНІМІЇ (див.), що в ній власне ім'я, або назва, заступається описовим поетичним виразом, напр., замість «запорожці», кажуть «Хортиці і Лугу чубаті сини», замість Т. Шевченка вживаємо «Наш Великий Кобзар»; замістьЛесі Українки — «авторка «Лісової Пісні».

ПЕРКАЛЬ — гладка бавовняна тканина.

ПЕРЛА — круглий вапнистий витвір плаща деяких м'якунів, що витворюється під впливом подразнення від зайшлої пісчинки, тощо, — здавна була цінною окрасою.

Одна з індійських леґенд приписувала винахід цеї прикраси богові Крішну, який видобув її з моря, щоб прикрасити нею свою доньку Пандаю. Святі книги Індії згадують навіть про слонів прикрашених перлами. У Китаї, за двадцять два століття до нашої доби, податки виплачувалися перлами. Із усіх самоцвітів тільки одна перла не потребує штучного нічного світла і залишається однаково гарна як удень, так і вночі. У відмінність від інших самоцвітів перла не потребує ніякого шліхтування та вигладжування і облямування, як справжня краса не потребує жадних при-

крас. Була вона в західній Европі символом чистоти, і в нас маємо сліди цієї символіки: «Зуби — коби перли чисті..» (Чуб. У, 39)

Верґілій писав, що перла, присвячена Венері, це — крапля небесної роси, що впала на морську хвилю, убрала в себе сонце і — закам'яніла. Давні романтики запевняли, що перли — сльози збунтованих янголів, підібрані в нічній тиші. Але Де Філіппі визнав в 1852 р., що перли — вислід подратовання внутрішньої оболони спеціяльного морського м'якуна, т. зв.: ПЕРЛІВКИ.

В загально - европейській символіці перли — це сльози, тому вважалося, що наречена не повинна вбирати перел, бо вони віщували б їй сумне життя .Сліди такої символіки знаходимо і в нас, по перше в приповідці: «Сльози, як перли» (Номис, 2372), а по друге, в народніх піснях:

«Ой, по горі ходю, а в долину хилюся:
Одбилася од роду, назад не вернуся;
Травою йду, травиця схиляється,
Прийшла до роду — родина одрікається
Ой, ти мій милий, я твоя мила власна,
Чи ти не бачив, як я волики пасла?
Пасла волики з вечора до півночі,
Припала роса на мої чорні очі,
Не так на очі, як на жовту косу,
На жовтій косі перловий вінок ношу.»
(Чуб. III, 124)

У цій гарній пісні проведено цілком ясну паралелю: роса на очах, себто сльози, — вінок із перел на косі.

У новішій поезії цю символіку використав неоклясик М. Драй - Хмара:

Як в темряві усе завмерло!
Хруський на серці стигне лід,
І з неба падають, мов перли,
Огнені сльози Персеїд. 1921.

ПЕРЛИК — риболовний прилад: жердина, на одному кінці якої знаходиться невеликий сак, а на другому залізний молоток із діркою: ляскаючи ним по воді, женуть рибу і ловлять її саком.

ПЕРНАЧ — символ влади. Як і БУЛАВА (див.) пернач східнього походження. По його грушевидній голівці йдуть повздовжні нарізи, що творять гострі краї, які звалися ПЕРАМИ, - звідци й назва пернач. Перначі бали звичайно 6 до 8 пер. В Польщі, коли вона панувала на наших землях, пернач мали право носити, як ознаку влади, ротмістри, полковники, поручники і хорунжі. Старші в ремісничих цехах.. теж мали право носити пернач в урочистих походах. Під час посполитого рушення, поручник, передаючи наказ про збори околичній шляхті, посилав його до свого сусіда з пернанем, призначаючи час і місце зборів, той сусіда пересилав пернач і наказ дальшому сусідові, той ще іншому і т. д.. Те саме відбувалося і в нас, коли козацькі власті, на знак своїх службових обов'язків, возили із собою пернач. Але, як видно з універсалу Б. Хмельницького про СТАЦІЇ (див.), бувало тут чимало й зловжиття: «А которії би без писання нашого з перначами наїхавши, вимисли починали мати. . .» (Акти ЮЗР. У. 30). З цього універсалу видно, що, хоча пернач був ознакою власти, Хмельницький вважав потрібним обмежити його значення, щоб ті, хто їздив із перначем, домагалися стації тільки в тому випадку, коли при перначі був ще й гетьманський лист (Наук. Зб. 1927, т. XXУI, ст. 41).

Пізніше, як булава почала означати гетьманську владу, так пернач головно — владу полковницьку.

ПЕРНЕРСТОРФЕР ЕНҐЕЛЬБЕРТ (1850 — 1918) — провідник австро-німецької соціялдемократії, в 1901 р посол, а в рр.1909 — 1912 віцепрезидент австрійського парляменту, приятель українців. Він писав «. . Наскільки це було можливе без знання східньо - европейських мов, я чесно старався студіювати українське питання. Що про це появилося в німецькій мові в книжках, в брошурах і часописах, я, здається все перечитав.Між тим є багато такого, що ворожо настроене до українства. Але через це я не віддалився від моєї первісної симпатії до українського народу. Нема сумніву щодо того, що українська мова, хоч споріднена з московською, все-таки самостійна мова, а українці так само самостійна нація. . . Могутність Росії можна зломити, і її лице відвернути від Европи тільки тоді, коли постане українська держава, яка стала б найсильнішим заборолом Европи проти російського варварства. . .» (Чужинці про українську справу. Вид Союзу Визв. України Відень, 1917, ст. 4—5).

ПЕРО — особливий витвір шкури птиць, що відповідає волоссю ссавців. Перо дуже легке, і цю його легкість широко використовувано в народній символіці:«Як білий каменець наверха сплине, легке пірейко на спід упаде, тоді. сестрице, гостем в тя буду. . .» Звідти й побажання покійникові: «Нехай йому земля пером буде!»

Перами оперяли стріли, щоб вони краще летіли. В народній пісні сокіл каже осетрові: «Ой, визо, визо, славная рибо! Де б нам бути з тобою вкупі? Ой, будемо ж ми в пана Василя, в пана Василя там на обіді: Ой, тобою, визо, стрільби костити, а мною, соколом, стрільби перити».

Пера, головно, але не виключно, гусячі, довгий час, поки не витадано металевих пер. служили в нас до писання. В одній величаль-

ній колядці орел каже рибі: «Ой, бути, нам, рибо, в одного пана, в одного пана, пана Івана, тобою, рибо, гості вітати, а моїм пером листи писати. . .» (Чуб. III, 424). Див. Пір'я.

ПЕРСЕЇДИ — мигунці, метеорити, що ночами, приблизно навкруги дати 10 серпня, часто пролітають небом, виходячи з сузір'я Персея. Вважають, що вони — рештки якоїсь плянети. Див. ПЕРЛА.

ПЕРСЕЙ — мітичний грецький герой, син Зевеса й Данаї. Він убив МЕДУЗУ (див.(і одружився з Андромедою, яку порятував від смерти, вбивши морську потвору, що мала її пожерти. По смерті був перенесений на небо, витворивши сузір'я Персея. Леся Українка в поемі «Оргія», де вона змалювала трагедію України (Еллади) опанованої Москвою (Римом) і поволі зраджуваної її інтеліґенцією, каже вустамиАнтея до Федона, що вже перейшов на службу окупантові:

. . .Викинь з думки
Елладу, що, мов Андромеда скута,
Покинута потворі на поталу,
З нудьгою жде Персея - оборонця.
Ти не Персей, бо ти закам'янів
Перед обличчям римської Медузи.
Ти вже не тямиш вищої краси,
Краси змагання, хоч і без надії. . .

І Ю. Клен в епопеї «Попіл імперій», злетівши в небесні простори, нараз побачив, як

На промінь Андромеди голубої
Мчав рятівник Персей, для поколінь
Прийдешніх символ волі золотої. . .

ПЕРСЕФОНА - ПРОЗЕРПІНА — донька богині ДЕМЕТРИ (див.), яку пірвав Гадес-Плютон, зробивши її своєю дружиною у підземному царстві. Тут вона відогравала таку саму ролю, як Гора- Юнона в небесному парстві, а Амфітріта — в морському. В поемах Гомера ми ще не знаходимо жадної згадки про гарну дівчину КОРУ (друге ім'я Персефони), як її звали атенці, що її пірвав Гадес, і що символізувала зелену рослинність, яка восени зникає, наче йде під землю, а на весну знову виходить на світло денне. Греки ж говорили, що це невтішна Деметра виплакала в Зевеса дозвіл її доньці проводити значну частину року з матір'ю, і лише другу частину з чоловіком. Ця концепція Кори, і ввесь міт про її пірвання витворився пізніше. Гомер же знає тільки Персефону, царицю тіней, Гадесову жінку, що скорше чи пізніше забирає в темне своє лоно кожне живе сотворіння. Від Персефони залежало перервати нитку людського життя, бо вона, за посередництвом Атропос, (див. МОЙРА) перерізала ту нитку. Звідси існував звичай одрізувати трохи волосся з голови того, хто вмирав, і кидати його за двері хати, як жертву Персефоні.

Коли ж сформувалася леґенда про Кору, Персефона набрала подвійного значення зо стаючись царицею підземного царства, таємничою богинею, що від неї залежало смерть людини, вона стала також символом рослинности, що відроджується щороку, і тим самим зробилася символом несмертельности людської душі. Бо ініційовані в Елевсінських містеріях, що відбувалися на шану Деметри й Персефони, вже відійшли від вульґарного розуміння потойбічного життя і дивилися на смерть тіла, як на відродження до кращого життя (якщо, розуміється, людина своїм життям на цьому світі відповідала вимогам праведности).

ПЕРСОНАЛІЗМ — філософський напрямок, що надає особливу вагу розвиткові людської ОСОБИСТОСТИ (див.). Не треба змішувати персоналізму з індивідуалізмом. С. Николишин писав: «Нашим ідеалом не є асоціяльний тип старого ліберального бунтівника проти громадянства. Нашим ідеалом є людина громадська, дисциплінована, що свій розум, знання, досвід несе на службу нації. Ми вже переросли моду декаденства — герой в боротьбі проти свого оточення Цей старомодний індивідуалізм з нашого оточення треба гнати в-тришиї. Нашим ідеалом є персоналізм, себто найвищий розвиток одиниці, але такий розвиток, щоб ця одиниця мала спрямовання прогромадське» ((«Пробоєм» 1940, ст. 222). Персоналізм скерований головно проти всякого тоталітаризму, що нищить людську особистість. В тоталітарних суспільностях советського зразку людина мусить зрікатися в с ь о г о особистого, — приватна сфера тут не існує. Механізм державної контролі глибоко проникає навіть в інтимне життя людини, і все життя йде шляхом механізації, обезособлення. Персоналізм, навпаки, шукає шляхів, якби оборонити людину від замахів на неї тоталітаристичного обезособлення.

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ — уособлення, втілення в вигаданій особистості абстрактних уявлень, атмосферичних явищ, тощо. Величезна більшість поганських богів це власне наслідок такої персоніфікації. У нас персоніфікували навіть свята, як напр. св. Різдво в колядках, тощо.

На персоніфікації багаті наші казки і байки: такі персонажі як Правда і Кривда, Зима - чародійка, Мороз у повісті П. Мирного «Морозенко», в нарисі - казці Мих. Коцюбинського «Хо», тощо.

В політичних відносинах не рідко якусь політичну ідею також персоніфікується в якійсь визначній особі. А. М. Андрієвський пи-

сав в 1932 р. в «Дзвонах» (УІ, ст. 467): «Липинський визнав помилку, зроблену гетьманською організацією, що виявилася вже на еміграції в персоніфікації гетьманської ідеї в особі б. гетьмана Скоропадського. Заведенням персоніфікації бажали усунути небезпечну боротьбу претендентів на гетьманський стіл. . .»

ПЕРСПЕКТИВА — в малярстві і в рисунках спосіб ілюзійної передачі тривимірности (плястичности) простору. ЛІНІЙНА ПЕРСПЕКТИВА основана на прикметі людського ока, що дальші речі здаються нам меншими, а рівнобіжні лінії при свойому продовженні сходяться в одній точці на лінії горизонту. МАЛЯРСЬКА, чи ПОВІТРЯНА, ПЕРСПЕКТИВА передає тривимірність і віддаль при помочі різної інтенсивности обрисів, форм і зміни барв та відтінків. У переносному значенні перспектива — це те, чого ми ждемо в будучині, на що ми рахуємо. Тому питають: «Які ваші перспективи?! — себто на що ви надієтесь. Ол. Ковалевський писав в 1921 р. в варшавській «Укр. Трибуні»: «Протягом трьох років визвольної боротьби, яку провадить наш державний центр, траплялися й успіхи й не-успіхи, але завжди залишалися перспективи, завжди залишалися добрі вигляди на майбутнє української державної справи. Нині таких виглядів немає. Їх не бачить загал, бо він звик жити й мислити реальностями, тим, що є, а не тим, що має бути. . Загал нервується, метушиться, шукає виходу, не уявляє можливих перспектив, губить остаточно ґрунт під ногами. . . А звідси деморалізація, розпорошення сил, ослаблення національних позицій. . .»

А тим часом досить піднестися до перспективи вищого життя, досить переконатися, чи повірити, що всі наші акти, всі наші думки відбиваються в вічності, щоб бути забезпеченим від подібної деморалізації: після століть неволі треба чимало мужніх поколінь, щоб осягнути державність своєї нації.

ПЕРСТІНЬ — див. ОБРУЧКА.

ПЕРУН — найголовніший бог давнього поганського культу наших предків Щоразу коли літописець вираховував давніх богів наших, Перун все стояв у нього на першому місці. В умові 944 р. хрещена Русь мала присягати перед Богом в церкві св. Іллі, а поганська перед Перунов. Його дерев'яна статуя стояла в Києві на Перуновім горбі, — мала вона срібну голову й золоті вуса. Після охрещення киян, її скинули в Дніпро, і на її місці Володимир В. збудував церкву св. Василя. При нищенні поганських святощів особливо намагалися зневажати Перуна, як найголовнішого. Такому відношенню до Перуна відповідає твердження Прокопія, візантійського історика Уі ст., що в слов'ян поміж виявами культу метеорологічних явищ перше місце займає культ блискавки. І дійсно, що Перун був богом грому й блискавки, виявляє, крім самої його назви, що походить від давнього пня «пер», що значить «бити», також його значення у західніх слов'ян (грім), а також аналогія з литовським Перкунасом. З огляду ж на те, що грім і блискавка в'язалися з дощем, Перун набрав значення взагалі володаря неба, грізної постаті, але одночасно й животворної, що поборює чинники, ворожі життю й людям, такі, як посуха, задуха та їх усіблення в ріжних демонах. Ці його прикмети перейшли пізніше на св. ІЛЛЮ (див.).

Перунові був присвячений ДУБ (див.) як наймогутніший з дерев, в яке часто б'є грім. Літопис галицький під датою 1302 р., говорячи про межі, згадує «Перунів дуб». Густинський літопис, повідомляв, що перед ідолом Перуна вогонь «із дубового древія непрестанно паляху». Дехто навіть уважає, що перше був культ дуба, а вже з нього розвинув культ Перуна. «Назва цього бога і, в деяких переказах, назва лихого духа ПЕКУН, пішла, як і литовське Перкунас, чи Перкунс, від індоевропейської назви дуба, збереженої в латинській «кверкус». Слово Перун, чи Пекун, означає насправді ДУБОВИЙ, значить той, що усібляє дуба, присвячений дубові, чи зроблений з дуба. Тут можна покликатися на здогади Гірта і польського дослідника Брікнера, які саме так пояснюють назву Перун. Востаннє пішов за цим здогадом й Роман Якобсон в «Стандартному Словнику Фолкльору, Мітології та Леґенд», виданому в 1950 р. в Нью Йорку» (Б. Кравців «Мітологічний світ Сл. о Полку Ігор.»).

Назва Перуна ще й досі затрималася в нашому народі в значенні грому: «Бодай тебе перун забив темненької ночі!» (Чуб. V, 1092). Таксамо і в Бандрові Ліского пов. в Галичині казали, коли грім повбивав вівці: «Перун забив вівці. Гонили пастухи домів, і, як загриміло, забило дві вівці. В нас мовлять, що перун — то злий дух». (В. Гнатюк «Знадоби..» II, ст. 190). В Збаражчині говорили: «Бодай тя перун (в розумінні грім) тріснув» (М. Ф.)

Літописне оповідання про ідола Перуна, що його було вкинено в Дніпро, і що його вітер потім викинув на берег аж за порогами, породило низку леґенд про Перунів острів та про них у М. Грушевського «Іст. у. літ.» ІУ, ст. 563—65).

ПЕРФЕЦЬКИЙ ЛЕОНІД (1896 —) — талановитий мистець, маляр - баталіст, що присвятив багато творчої уваги відтворенню

окремих епізодів наших визвольних змагань досить тут згадати його «Наскок мазепинців». «Батерія в небезпеці», «Чорні Запорожці», «Атака», «Наскок козаків».

ПЕРЦЮГА — червоний перець, зелиста рослина, споріднена з картоплею, походить із півд. Америки. Її великі червоні овочі багаті на пекучий етеричний олієць і їх у нас чимало вживають, як приправи до страв, а також до ліків.

ПЕРЧ — незвалашений козел.

ПЕС — див. СОБАКА.

ПЕСИГОЛОВЦІ — казкові люди з собачими головами і одним оком в лобі. Вони іноді зустрічаються в наших казках, де ловлять людей, вигодовують їх горіхами та ріжками, а потім смажать і поїдають. Вони знають, де закопані скарби, розуміють, що трави говорять і знають тому їх медичні властивості (Ястребов в Лет. III, 138).

Ці постаті запозичено з фантастичної літератури, що була колись дуже поширена на Заході. Вже в Маґастена, автора опису Індії III ст. до Р. Хр., зустрічаються люди з довгими вухами, в які вони загортаються, коли лягають спати, з собачими мордами, з вивернутими ступнями тощо. В грецькій псалтирі XI в., в бібліотеці Барберіні в Римі та в Лобковському (Хлюдовському) рукописі псалтирі можна бачити людей з песячими головами, що обступили Христа. Цей образок відповідає, словам пс. XXI, 17 — «Обидоша мя, яко пси мнозі». (В укр. виданні Біблії —. пс. XII, 16: «Бо собаки обсіли мене, голота злюків облягла мене. . .») Цей образок Христа між лукавими песиголовцями часто повторювався і в пізніших рукописах, між іншим в Углицькій псалтирі 1485 р. і в Годуновській 1600 р.

ПЕСИМІЗМ — нахил перебільшувати темні сторони життя, виходячи з заложення, що в цьому світі панують сили зла. На цьому тлі розвивається песимістичний світогляд, як цілковита протилежність світоглядові оптимістичному. Песимізмові бракує тої величезної сили, яку ми так часто знаходимо в активних оптимістах — себто ЕНТУЗІЯЗМУ (див.), віри, що «зсуває гори». Песимізм, як слово, походження недавнього: його ужив вперше англійський філософ Колерідж (1772-1834), а спопуляризував найбільше Шопенгауер, але, як явище, песимізм, спостерігається з найдавніших часів. Бо ніколи, мабуть, з часу, як люди почали призадумуватися над своїм життям, не бракувало серед них «песимістів», що висловлювалися про цей світ, як про дуже невдалу вигадку. Уже Геродот засвідчував, що серед давніх тракійців існував звичай зустрічати народження дитини скаргами та лементуванням, що в них вичислялися нещастя, які мають зустріти ту дитину в житті. Відповідно до такого наставлення, смерть у них святкувалася, як визволення від страждань. Плутарх теж писав: «Хай плаче кожний, хто народжується! Бо він приходить на світ, щоб багато витерпіти. Але той, хто помер, відпочиває від мук, і тому хай радісно виносять його з хати». І в давньому Мехіку, такому далекому від Тракії й Греції, ацтеки теж казали новонародженій дитині: «Дитино моя! Тобі призначено страждати. Отже, терпи й мовчи!» Не можна не признати, що в цьому останньому наставленні відчувається деяка велич душі, що імпонує. Тут немає скарги, якої так багато в европейських песимістів, тут панує — як, зрештою, і в пізнішому християнстві — свідомість необхідности виконати своє призначення. Але, з другого боку, коли є призначення, чи не означає воно також задоволення й радість, що приносить свідомість виконання того призначеня? Чи не доводить той релігійний песимізм, по суті, оптимістичного наставлення?

В клясичному поганському світі песимістичне наставлення до життя спричинилося, з одного боку, до створеня славнозвісної грецької трагедії, що в ній людина, для якої ввесь змисл життя полягає в земному існуванні, падає жертвою вищих сил, розчавлена присудом Долі, супроти якої вона залишається цілковито безсила,а з другого боку, до появи містеріософічних релігій, в яких, як винагорода за страдне земне життя, з'являлося марево щасливого життя в потусторонньому світі.

Християнство в свойому підході до земного життя спочатку було так само глибоко песимістичне. В цьому воно, зрештою, йшло за Біблією, яка в «Екклезіясті» стверджує, що, життя — «марнота над марнотами, все марне! Що за хосен чоловікові з усієї праці його, що він працює під сонцем?» «В кого більше мудрости, в того більше й смутку; і хто прибільшує знання, прибільшує й гризоти. .» (1, 2—3, 18). А в книзі Йова, він оплакує й проклинає той день, коли в хаті його батька було сказано, що народився син. (III, 3). З біблійним ученням про первородний гріх, що увійшов у світ з Адамом, християнська Церква перейняла й песимістичний погляд на цей світ, як на «долину сліз», де всевладно панує диявол. І хоча деякі отці Церкви навчали, що людська природа по суті добра, особливо в дітях і в юнаках, покликуючись при цьому на відомий уривок із Євангелії, де Христос сказав: «Істино глаголю вам, коли не навернетесь та не станете, як діти, не ввійдете в царство небесне. . .» (Матв. XVIII, 3), але взяло гору навчання свв. Павла й Ав-

густина, які підкреслювали трагічність людського існування та перевагу гріха в цьому світі та в людській волі. Таке песимістичне наставлення знайшло особливо яскравий вираз у протестантизмі, і Лютер, коментуючи послання ап. Павла до Галатів, писав: «Тепер ми всі, особисто і в речах наших, піддані диявола, тимчасові гості цього світу, де він пан і бог. Тому і хліб, що ми їмо, і пиття, що ми п'ємо, і одяг, який вбираємо на себе, і повітря, і все наше тілесне життя знаходяться під його пануванням».

Первісний християнський песимізм через аскетичне візантійське письменство відбився і в нашому давньому письменстві. Навіть такий діяльний князь - володар, як Володимир Мономах, повчав своїх дітей: «Думайте про смерть, не прив'язуйтеся до земного. . . Передовсім не майте гордости в серці, ні в розумі, та говоріть: ми смертні, сьогодні живемо, а завтра підемо в могилу. . .»

Таке песимістичне відношення до життя, зрештою, не прищепилося в українському народі (див. БОГ, ОПТИМІЗМ), але пустило глибоке коріння в московському старовірстві та в інших московських сектах, що в цьому відношенні дорівнювали КАЛЬВІНІЗМОВІ (див.), цьому логічному завершенню протестантського песимізму, що дійшов до ідеї споконвічного засуду величезної частини всього людського роду на бідування в цьому світі і в тому іншому, без всякої надії на будьяку можливість порятунку! Натомість православна українська Церква, як і католицька, повстали проти цих протестантських перегибів у бік песимізму і, виходячи з догми премудрости й добрости Божої, заперечили можливість довічного засуду людських істот на безконечні страждання і визнали, що нема такого грішника, що не міг би, при добрій волі, повернутися шляхом покути, на шлях порятунку й спасіння. Християнська Церква, якщо й песимістична щодо земного життя, оптимістична (за винятком кальвінізму та деяких сект) щодо життя потустороннього, і саме цією великою надією в потусторонній світ освітлює «долину сліз» і надає життю великий змисл.

Треба розріжняти песимізм теоретичний і песимізм життєвий.

ПЕСИМІЗМ ТЕОРЕТИЧНИЙ, що ми його знаходимо в філософії і в релігії, знаходить виправдання в історії людського роду. Справді, тим часом, як оптимісти XIX ст. вірили в вічний і безперервний поступ, в науку, що нібито мала звільнити людство від мізерії, в свободу, в розум, люди XX ст. переконалися, що поступ не відбувається фатально, а потребує постійних героїчних зусиль та й до того ж зовсім не помітний він ані в моралі ані в міжнародній етиці. Наука довела до створення атомової зброї, що загрожує винищенням не тільки всій осягненій досі цивілізації, а й самому людському родові. Мізерія ж людських мас ще поглибилася в наслідок усвідомлення життєвих констрастів між багатством і бідністю. Свобода або зовсім зникла в країнах тоталітарної деспотії, або виродилася — в т. зв. демократичних країнах — в анархічну сваволю, в якій забувається, що свобода має бути не тільки **від** чогось, але й особливо **для** чогось.

Люди теоретичного песимізму вболівають над таким станом речей і, коли його з гіркістю констатують, то звичайно й шукають якоїсь можливости його направити. І в тому виявляють не тільки свою людяність та зацікавлення долею широких людських мас, але й — деяку частину оптимізму. Теоретичний песимізм, за деякими рідкими винятками, ніколи не буває довершеним песимізмом. Бо, як справедливо завважив еспанський філософ Унамуно, цитуючи англійський часопис «Нація» з 6. VII. 1912, «коли б існував на світі цілковитий щирий песимізм, він залишався б мовчазним. Розпач, що знаходить голос, це вияв товариськости, це голос тривоги, що один брат кидає другому, коли вони шкутильгають у темній долині, заселеній іншими товаришами. І цим голосом тривоги засвідчує, що єсть всетаки щось добре в житті, бо єсть — людська симпатія. . .» («Про почуття трагічности життя» іт. вид. 1937.286).

ПЕСИМІЗМ ЖИТТЬОВИЙ, натомість, ніякої симпатії не виявляє і її до себе не викликає. Він з'являється, звичайно або в людей, від народження асоціяльних, у багатьох випадках фізично, чи душевно хворих, або в ще недавніх оптимістів, що виявляли завеликі претенсії, завеликі жадання, і в тих своїх жаданнях неприємно попеклися. Розчарувалися. . Дитина, що простягає свої ручки до місяця, щоб його схопити, і плаче, бо не може задовольнити своє бажання, також життєвий песиміст, хоча й несвідомий.

Життєвий песиміст усе знаходиться в незгоді зі своїм оточенням, він усе критикує, він усім незадоволений, він на все нарікає, він по всіх усюдах розсіває свій поганий настрій. Він бачить самі нещастя, катастрофи, зради, моральну зіпсованість, яку проте не думає направляти своїм бездоганним поводженням. Він сам нічого не робить і вбиває в інших снагу до творчої праці. Він отруює навкруги себе моральну атмосферу. . . (Див. ОПТИМІЗМ) Життєві песимісти — це звичайні собі егоїсти, занадто зайняті своєю особою, що, на їх думку, надто перевищує дане їм несправедливою долею оточення. Як вияв крайнього егоцентризму, життєвий песимізм, легко доходить до свідомости марности індивідуального існу-

вання ,що йому згори призначена неминуча смерть. «Для кого особисто - індивідуальне є цілим світом, хто зайнятий тільки справами й проблемами свого «я», не об'єднався зі світом поза-індивідуальних об'єктивних цінностей, які існували перед ним та існуватимуть і після нього, для того індивідуальна смерть — кінець усього, космічна катастрофа, бо ж із смертю не зостається нічого. . .» (д-р Я. Ярема «Українська духовість. . .» 1937, ст. 60).

ПЕСКАРЦОЛІ АНТОНІО — талановитий італійський журналіст, що з травня 1919 р. по жовтень 1920 р. працював в Українському Бюро Преси при Українській Дипломатичній Місії, та в редакції тижневика «Ля Воче дель' Україна» (Голос України), що його видавала Місія італійською мовою (вийшло 15 чисел). В грудні 1919 р. він їздив на Україну, і ця його перша подорож — «в момент незвичайно невигідний як у військовім, так і політичнім відношенні, коли журналістична праця була майже неможлива, принесла добрі наслідки»,— як писала Місія до Мін. Зак. Справ. Тому 11 жовтня 1920 Пескарцолі ще раз виїхав в Україну, як кореспондент впливового італійського щоденника в Римі «Ідея Націонале» 2 березня 1920 цей щоденник видрукував довжелезну статтю Пескарцолі «Україна між Денікіним і Леніним». У підзаголовку: «Голгота одного народу в викладі міністра Безпалка». Описуючи свою подорож, він писав: «На кожній зупинці (їхав пароплавом, Є. О.) я виходив на полювання на українців. Хотів мати відомості про їхню країну, ціль моєї подорожі. Щодо українців, то не можу скаржитися, — зустрічав їх майже повсюду, але відомості зміг я зібрати дуже нечисленні, та й ті неясні й суперечні. . . У Константинополі ж — ані відомостей, ані українців. Місію Директорії було на той час «скасовано» замахом деяких денікінських старшин. Коли б їм дали повну волю, то вони, знищивши, чи позабиравши всі документи Місії, знищили б і її членів. . .»

«. . .Про республіканську Україну зміг я нарешті дізнатися щось ясне лише тут, у Львові, де мені пощастило знайти члена українського уряду, міністра праці Безпалка — молоду енерґійну людину з відкритим обличчям, із точним і швидким словом. . .» Далі йде виклад Безпалка про тодішній військовий стан в Україні, про спільний похід українських військ на Київ, про взятття Києва і його здачу Денікінові, про перехід галицьких військ під командою ген. Тарнавського до Денікіна і т. д.

10 березня в тій же «Ідеа Націонале» було видруковано другу статтю — допис Пескарцолі вже з Варшави «Боротьба за українську державність». Підзаголовок: «Розмовляючи з отаманом Петлюрою». Це теж дуже довга стаття.

«Президент Української Директорії живе в одній з спокійніших вулиць Варшави. Вирушаю до нього дуже рано. Зо мною перекладач (Петлюра знає лише українську мову)— чортівський жид, що говорить добре й вільно яким десятком мов і — не знаю вже кількома діялектами. Поки санки беззгучно біжать вулицею, вкритою снігом, мій товариш - поліґлот окреслює в загальних рисах моральний портрет головного отамана — підкреслює його чесність, палкий патріотизм, жертвенність, залізну волю, що не знає перешкод. «Петлюра, — закінчує він палко, — наш справжній національний герой».

«Герой чи ні, — Петлюра — симпатична людина, дуже проста в манерах дуже привітна. Його обличчя твердо змодельоване, незвичайно виразне, з глибокими борознами болю, з приємною доброю посмішкою, іноді майже дитячою. Вимовляє він слова повільно, теплим голосом, рішучим тоном, добре скандуючи.

«Сильний потиск руки, цигарка і — «Я волів би бачити вас в Україні, в вільній Україні. Я також журналіст і відчуваю глибоку симпатію до представників преси та гостру тугу за залишеною професією. Проте, я ще надіюсь, якогось недалекого дня, повернутися до своєї публіцистичної діяльности. Що б там не фантазували про мій приїзд до Варшави, я знаходжусь тут виключно з політичних причин. Залишаючи на боці мою діяльність, що переслідує безпосередні практичні цілі, про які тут тепер не час говорити, я маю на увазі головно от що: виказати байдужим, чи несвідомим могутню життєвість української ідеї; виявити ті користі, що їх, підтримуючи українську ідею, могли б мати ті нації, що знаходяться в орбіті Антанти, і втрати, назустріч яким вони неминуче йшли б, коли б ставили українському національному рухові перешкоди, або залишалися холодними споглядачами того, що відбувається в Україні.

«Мені приємно ствердити, що Італія, як це виходить із безпосередніх повідомлень, слідкує з деякого часу з великим зацікавленням за українською «проблемою». Політичні й економічні кола її уважно студіюють. Причина цього зацікавлення, як мені здається, подвійна — ідейна й позитивна. Ідейна, бо італійці вбачають у боротьбі за наше відродження вірне відбиття перепетій славної боротьби за відродження Італії. Існують тут зовнішні й внутрішні аналогії, що вражають. І Україна, як свого часу Італія, для її ворогів — «лише географічне поняття»; і наші кращі патріоти, як колись і ваші, дістають назву «бандитів» та «підозрілих авантюристів». Існує між Італією та Україною подібність історичних циклів, що викликає течію теплого взаємного

розуміння. Це зовсім не якесь реторичне моє твердження: ваш Ґарібальді, «Визвольник», користується в Україні величезною леґендарною популярністю. Але й абстраґуючи від всякої історичної аналоґії, українська справа, коли хто її добре пізнає, не може не викликати в великодушних серцях і відкритих і вільних інтелектах найповнішого співчуття. Наша справа здобуває симпатії своєю глибокою людяністю.

«Зацікавлення українською «проблемою», як я вже зазначив, ґрунтується також на базах позитивних, економічних. Зараз я про них не говоритиму. Але покищо я хотів би, щоб світ знав, що і я, і мої співробітники, ми всі дивимося на себе, як на звичайних мулярів: ми будуємо, в наслідок виразного мандату нашого народу, будинок Української Незалежної Держави. Ми знайшли на нашому шляху величезні перешкоди. Ми часто падали, але, охоплені незломною вірою в остаточний тріюмф нашого ідеалу ,ми завжди вставали. І тепер ми, більш як коли стоїмо твердо на ногах. Ми поробили, може бути, деякі дипломатичні помилки. Ми зовсім не чванимося тим, що з нас ніби досвідчені дипломати, готові вивести на чисті води всі хитрощі. Нам бракує інтеліґенції.

Наш нарід дуже інтеліґентний, але віки брутальної русифікації, війни, криваві масові винищування, що їх робили наші вороги всяких барв, значно обмежили число українських культурних сил.

І, зрештою, якщо говорити про дипломатичні помилки, то хіба ж старі, випробовані в усяких хитрощах держави Европи їх теж не робили? Як назвати оту впертість, оте дуже коштовне зусилля Антанти, скероване на ґальванізацію трупа старої Росії, — «єдиної й неподільної», через труп Денікіна? Тепер добре вже видно, до чого довело це бажання воскрешати мертвих! Коли б Антанта була нам допомогла, і при тому, розуміється не дурно, але за сирівці, на які Україна багата, і які в ті часи можна було легко вивозити на Захід, Україна була б тепер вільна, сильна і в зовсім іншій інтернаціональній ситуації. Українці воювали з невтомним героїзмом, серед найжахливіших недостач і невигод, що не піддаються жадному описові, але в самітності, на яку її засудила Антанта, вони не могли скористати зі своїх успіхів. Державну організацію України було підміновано зо всіх сторін.

«Нам бракувало повітря. Наші вороги поширювали тим часом чутки про наше «органічне невміння» створити собі державу. В умовинах, в яких ми знаходилися, ми творили чудеса. Бували дуже трудні й поважні ситуації. Тепер, напр., нас турбує санітарний стан. Він дуже поважний. Україна тепер — жертва всяких пошестей, а головно тифу, всіх форм і відмінностей тифу, що загрожує тепер і Европі. Немає бльокад, що могли б його стримати. Він проходить і швидко поширюється по всіх усюдах. Треба, що б Европа, — хоча б із самого егоїстичного інстинкту самозбереження, — поспішилася вжити енерґійних санітарних заходів і вислала в Україну негайно, зараз же, багато санітарного матеріялу, лікарів, відділи Червоного Хреста з шпиталями. Але — зараз же, повторюю.

«Повертаючись до української ідеї, завважу, що їй багато пошкодило те, що вона була новою ідеєю. Для нас, українців, вона була старою, але ми не могли свого часу про неї говорити і мусіли ховати її ревниво в наших серцях, чекаючи аж «прийде наш час». Закордоном знали тільки про русских, — русских північних, русских південних. . . Всі нові ідеї мусять фатально перейти через чотири етапи: 1. про ідею не говориться, а тільки зневажливо пересмикується плечима; 2. про неї говорять, але іронічно, як про річ, про яку не варто було б говорити; 3. ідея починає звертати на себе загальну увагу, і вороги, уже лякаючись, намагаються її задушити і завзято її поборюють. 4. ідея, очищена нарешті від усяких намулів знаходить загальне визнання і сяє в своїй незаплямленій чистоті. Наша ідея закордоном знаходиться тепер у третій стадії, подекуди переходимо з третьої в четверту.

«Буде корисним познайомитися зі складниками третьої стадії. Ми, українці, боремося за режим вільного розвитку в усіх галузях діяльности нашого народу, згідно з його духом, з його історичними тенденціями, згідно з його власними традиціями. Ясно, отже, що русскі реакціонери поборюють незалежність України з точки погляду, навіть просто політичної. Український нарід— нарід хліборобів (87% селян), «природно» демократичний. Він не має ніяких завойовницьких намірів. Не хоче ніяких чужих дібр, чужих земель. Наш нарід визнає безумовно право кожної національної неукраїнської спільноти що живе в Україні, розвиватися інтелектуально і національно, як вона сама уважає за краще. Але зовсім не так думають большевики і реакціонери в Росії, ближчі одні одним далеко більше, ніж це загально визнається: і ті, і другі — деспотичні та імперіялістичні. Вони хочуть за всяку ціну, щоб Україну було прилучено до Росії. Це можна зрозуміти: Україна — найбагатша частина кол. Російської імперії; без України Росія не може існувати (себто, як імперія, Є. О.). Україну під царським режимом без жалю визискувано. Всі фабрики (текстильні, металюрґійні, тощо) знаходилися на московській території, залізниці прокладалися так, щоб вони служили виключно для промислового розвитку Росії Спробам українців витворити промисловість в

Україні уряд ставив непоборні перешкоди. Від Сезонова до Савінкова, від Чайковського до Леніна всі русскі мають одну й ту саму думку. Крім характеристичного, атавістичного нахилу русских до «великого, просторого, безконечного», іде тут справа й про те, щоб не втратить найбільш «ласого шматка». . .

«Русскі нас поборюють дуже завзято. Для них усі засоби добрі. Вони нас розмальовують в найчорніших барвах. Але, невважаючи на своє завзяття їм досі не пощастило вияснити з будьякою переконливістю. чому вірмени, мусульмани Азербайджану, грузини, козаки Кубані українці, білоруси, естонці, литовці, лотиші не хотять нічого чути про Росію. А це тому, що «матушка Росія» завжди була для них лютою мачухою. Ніхто не хоче повертатися знову під її ярмо. І, щоб Европа в цьому переконалася, досить було б поглянути на те, що робив і робить для власної незалежности, український нарід. бо він усього найбільш зазнав. Україна ще досі, як і століття тому, одне велике поле бою.

«Я твердо вірю, що Італія зрозуміє правду і припинить бльокаду, що фактично розчавлює Україну. Наша країна має свою музику, багату на дуже оригінальні ритми, глибоку; має своє мистецтво; ріжноманітну літературу вишуканої чуйности, просякнену свіжістю і барвами. Маємо масу в 40 мільйонів людей. Хочемо запропонувати іншим країнам краще. що маємо. Не для того, щоб панувати — крий Боже! — а щоб співпрацювати. Маємо також в величезній кількості безцінні економічні вартості. До війни з України вивозилося — кажучи лише про збіжжя — 300 мільйонів пудів пшениці (пуд рівновартний 17 кг). Ми зможемо вивозити далеко більше. Европа дуже потребує збіжжя. Україна, відновлена — і з огляду на дивну здатність життєвого відновлення нашого народу, цього не треба буде довго ждати, — зможе його дати. Хай Европа не робить собі ілюзій, що може отримати збіжжя від большевиків. Де б вони могли його взяти? Тільки в Україні. Але український селянин не дасть збіжжя большевикам, як не дав його німцям, як не дав його Денікінові. Залишить його скорше гнити. Не дасть його, бо не матиме від большевиків нічого взаміну. Хіба брошурки, багато брошурок, цілі поїзди брошурок. . . Український селянин проти большевиків. Большевизм йому психологічно відворотний. Він — дрібний власник, міцно прив'язаний до своєї землі; його дух, гордовито незалежний, визначно індивідуалістичний. Він не терпить комунізму. Він, — повторюю, — проти большевиків і теоретично і практично, через низку обставин, що його зблизька торкаються. Большевики нічого не матимуть від нього. І тут не придадуться насильства, — найбільш нечувані насильства, що не піддаються ніякому описові, німців і русских у минулому, не давали в своїх наслідках збіжжя, добре прихованого. Український селянин не поступається. . .

«На закінчення: Антанта, що так намагалася вдихнути життя в ляльку Денікіна, тепер ніби схиляється — ще вагаючись, суперечачи сама собі — до протилежної крайности. Отже, готується до нової помилки. Але рятунок — посередині. Осередок ваги в східній політиці — Україна. Визнати її право на незалежність, залишити супроти неї всяку поставу недовір'я чи ворожнечі, ось чого треба. Лише так можна було б розв'язати складну проблему сходу Европи. Для того. щоб прогнати напасників із власної землі вистачить і українців. Але їм треба забезпечити запілля. . »

ПЕТЕРБУРҐ, до 1914 р. САНКТ ПЕТЕРБУРҐ, потім до 1922 — ПЕТРОҐРАД а тепер ЛЕНІНҐРАД — місто, яке створив Петро І, як столицю Російської імперії при гирлі Неви, ціною безчисленних людських жертв, а в тому в великій мірі українських.

УЛяйпціґу в 1713 році вийшла німецькою мовою книжка «Опис Санктпетербургу в 1710 — 1711 роках», що її передруковувано кілька разів, також в перекладах. Автор книжки, що був, як фахівець, свідок найдавнішої доби Ленінґраду, стверджує, що «фортеця була побудована неуявно швидко». Для цього на місця будови зігнано безліч народу. «Усю землю для будови робітники носили (як мене рішуче про це запевняли та як я й сам, під час мого там перебування бачив) в заполах їхньої одежі, або на плечах у невеликих рогожаних мішках. А що люди були незвичні до такої праці та й утримання було їх найнужденніше, то дуже багато з них» — кажуть, ніби більше як сто тисяч, — при тому загинуло».

Сучасні досліди ці відомості потверджують. Побудова лише первісних валів Петропавловської кріпости , коштувала, за дуже неточними тогочасними статистичними відомостями життя 60 тисяч рабів - робітників, а побудова усієї фортеці — найменше 100 тисяч. Вже на 1704 рік було звезено сюди 40 тисяч примусових робітників, а в тому величезні маси українців. Т. Шевченко писав із цього приводу:

Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями,
Поставив столицю
На їх трупах катованих. . .

Читаючи описи природи й місцевости, де потім виросла столиця Росії, розглядаючи дав-

ні мапи цього міста, кожний мусить жахнутися — як і Шевченко:

Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво. . . Отут крови
Пролито людської! . .

Символом Петербурґа а згодом і всієї Росії стала Петропавловська фортеця, що не дала ніколи жодного пострілу проти ворога, але відразу прославилася, як одна з найстрашніших в'язниць. Знаходилася пя в'язниця смертників у центрі міста, напроти Зимового двірця й постійно зміцнювалась та добудовувалась. Вже в 1724 році, отож двадцять років після заснування Петербурґа, у фортецю цю вкинено гетьмана Полуботка, що в його уста переказ вклав слова: «Заступаючись за вітчизну, я не боюся ні кандалів, ні в'язниці, і для мене краще померти найлютішою смертю, як дивитися на загальну загибіль моїх земляків.»

ПЕТІРЕК ФЕЛІКС (1892 —) — німецький композитор, піяніст, автор «24 фортепіянових п'єс на українські народні пісні».

ПЕТЛЮРА СИМОН (1879 — 1926) — член Революційної Української Партії (РУП). потім УСДРП, редактор місячника в Москві «Украïнская Жизнь» (1912-1914) і співробітник українських часописів. В 1917 р. голова Ген. Військ. Комітету Центр. Ради й ген. секретар військових справ; за гетьмана Скоропадського голова київської губ. земської управи і голова Всеукраїнського Союзу Земств. 1918 р. член Директорії з функціями Головного Отамана. Від 3. II. 1919 р. голова Директорії УНР. В 1920 р. виїхав до Варшави (див. ПЕЛІСЬЄ. ПЕСКАРЦОЛІ). 1924 р. був примушени виїхати з Польщі до Франції. Загинув від куль московського аґента Шварцбарта 25. V. 1926 р. на вулиці Парижу.

Якщо В. Винниченко — символ «чесности з собою», якщо Мих. Грушевський — символ «чесности з народом», якщо Т. Шевченко — символ «чесности з Богом - Правдою», то С. Петлюра — безсумнівний символ «чесности з ідеєю», якій витривало й завзято служив, не прислухаючись ані до своїх особистих переживань і почувань, як В. Винниченко, ані до «волі народу», як Грушевський, а тільки, щоб, використавши всі йому приступні засоби, здійснити дорогу йому ідею української національної державности і суверенности.

Не його була вина в тому, що тих засобів було замало, і що, в шуканні за ними, мусів був іти на болючі компроміси (напр. із поляками), які однаково не рятували українську національну справу, але в великій частині українського громадянства викликали осуд і огірчення. . . Хто потопає — і за соломинку хапається. . .

Петлюра загинув на бруку паризької вулиці 25-го травня 1926-го р. Убивця, негайно заарештований, назвав себе Шварцбартом і пояснив, що виступає месником жидівського народу проти організатора погромів в Україні.

Паризький суд присяжних судив убивцю і — виправдав його, хоча на суді було встановлено, що Петлюра не тільки ніколи не організовував погромів, але навіть і не був антисемітом.

Навпаки, як людина високо гуманна, людяна, Петлюра навіть боронив жидівське населення України, що терпіло найбільше від білоґвардійців Денікіна.

Але все ж — Шварцбарта було виправдано, а вдові Петлюри присуджено... один франк відшкодовання.

Один франк!

А оборонець Шварцбарта, комуніст Торес, одержав один мільйон франків винагороди.

Для українського народу, не зважаючи на твердження Шварцбарта, що він виступав ніби, як месник жидівського народу, не було сумнівно, що Шварцбарт виступав не, як месник, — бо й мстити не було що, — тільки, як аґент таємної московської поліції, що дванадцять років пізніше вислала другого такого свого аґента, Валюха, проти полк. Є. Коновальця

Вбиваючи Симона Петлюру, московські большевики переслідували дві цілі: поперше, знищити людину, що була під той час символом і рушієм української визвольної революційної ідеї. а подруге — скомпромітувати цю саму ідею, втілену в особі Симона Петлюри, як ідею не світлого визволення, а як ідею насильства і погромів.

Смерть, що стільки разів чигала на українського Ґарібальді, як називали Петлюру чужинецькі журналісти тих часів, знайшла його не на побоєвищах, не в кривавій боротьбі і непосильній праці при закладанні підмурівків української державности, не в военному однострої і не з булавою Головного Отамана в руках, а в сірому цивільному одязі політичного еміґранта; не від кулі ворожого вояка, чесного солдата своєї хоч і ворожої нам батьківщини, а з руки нікчемного наємника, платного аґента, що, стріляючи в безборонного, намагався одночасно й вимастити його болотом наклепів, позбавити його не тільки життя, але й чести,, особистої і національної.

Він жив — як герой, помер — як мученик.

Він жив — як герой.

Роди геройства, правда, бувають різні.

Бувають такі, наприклад, герої, що загоряться раз у житті, зважаться на якийсь один героїчний вчинок — найчастіше, до того геройського вчинку вони змушені силою обставин, — і потім збирають із того геройства, ні-

би з якогось капіталу, поважні відсотки все своє дальше мізерне життя.

Але Петлюра до категорії таких «героїв» не належав.

Справжні герої свого геройства ніколи не вишукують, не шукають за нього винагород. Вони все залишаються героями, тобто людьми саможертви і відданости, людьми служби, а не визиску. Коли ж винагороди до них і приходять, — то ніби проти їх волі, — вони їх приймають, але ніколи їх не шукають.

Таким героєм був Симон Петлюра.

Ставши на службу одній ідеї, він усе своє життя незважаючи на всі катастрофи, на всі невдачі, витривало, дійсно героїчно й спокійно, ніс свою слубу аж до самої смерти, ніколи її не зраджуючи, ніколи нею не зраджуючись.

Це була ідея української незалежної суверенної державности. Не зразу прийшов він до неї.

Симон Петлюра, виховався в дуже зросійщеному оточенні, в гіпнозі всемогутньости російської імперії, в ілюзіях демократично - соціялістичного братерства та споріднености московського й українського народів, що мають, мовляв, тільки скинути спільне ярмо царського режиму, щоб зажити дружньо й мило під спільним дахом. Але коли розвій подій після революції 1917 р. виказав всю облудність цих ілюзій, Симон Петлюра не залишився в полоні доктрини, вигаданої при столику, а волів глянути сміливо в очі реальним фактам. А ці факти промовляли дуже тверезо: Демократична Росія, як і попередня царська Росія, як і пізніша большевицька тоталітаристична, ніколи добровільно не погодяться на те, щоб Україна сама в себе господарила, сама розпоряджалася своїми природними багатствами та плодами праці своїх рук.

З моменту, як Українська Центральна Рада визнала в IV Універсалі цю жорстоку правду, Симон Петлюра став на тернистий шлях свого героїчного служення.

Треба було бачити його, як він на чолі горстки гайдамаків відбирав київський Арсенал від далеко численніших большевицьких банд; як він, — Генеральний Секретар Військових Справ, — цілими днями й ночами просиджував у своїй канцелярії, приймаючи людей, вислухуючи звіти з фронтів, даючи накази, пишучи відозви до населення, нараджуючись із фахівцями та політиками; як він, після гетьманського перевороту, як тільки був випущений з в'язниці, негайно знову віддався організаційній праці, щоб зорганізувати Всеукраїнський Союз Земств, де були зібралися тоді найсвідоміші сили української інтеліґенції; як він потім стає членом Директорії, яка провадить повстання проти гетьмана, що проголосив федерацію з Росією; як він пізніше, ставши Головою Директорії, тобто Головою Української Народної Республіки, він, Головний Отаман, продовжує, мов наші давні гетьмани, стояти на чолі всіх збройних сил молодої Республіки, і боронити її від навали московських імперіялістів, які, хоч поділені тоді на два табори — білоґвардійців Денікіна і Вранґеля, та червоноґвардійців Троцького і Сталіна, однаково прикладали всіх сил, щоб не допустити до відродження українського державного самостійницького життя; як він, стиснений з усіх сторін ворогами, зраджений масами несвідомого народу, задурманеного большевицькою пропаґандою, маючи під собою тільки й території, що під своїм урядовим поїздом та невеличкий шматок землі навколо нього, ні на хвилину не заперестає боротьбу, і не тільки не здається ворогові, а цілком несподівано, діставши підмогу від братів Зах. України, переходить у протинаступ і здобуває в переможному поході знову Київ 30. VIII. 1919 р.

Юрій Клен, у своїй епопеї «Попіл Імперій», прегарно віддав нам образ Сим Петлюри тих часів, коли, описуючи несподіваний наскок червоних на поїзд Головного Отамана, так його змальовує:

І в хаосі страшнім переполоху,
Неначе виточений з чавуна,
Спокійний, не схвильований ні трохи,
В квадратній рамі темного вікна.
До метушні байдужий і до грому,
Вдивляючись у той вогнений дощ,
Стояв, на лікоть спершись нерухомо,
Свідомий сил і переваги — Вождь.

Це було дійсно таке героїчне видовисько, що зах. европейські політики, не остаточно засліплені московською імперіялістичною лицемірною пропаґандою, мимоволі й спонтанно захоплювалися.

Ось як, напр., висловлювався один італійський часопис тих часів з приводу здобуття Києва 30-го серпня 1919-го р.

«Ніколи ще ніякий нарід не боровся з більшою вірою в свою свободу; ніколи ще ніякий нарід не боронив свого права на життя і незалежність в трудніших умовинах: загрожений польською й румунською зажерливістю, цькований російськими єдинонеділимовцями, без зброї, без засобів, самітний, під недовірливими або байдужими поглядами всієї Европи, український нарід звільняє свою територію від большевицької чуми і здобуває назад свою столицю. Вільні народи зворушені видовищем такої величі, навіть якщо їх уряди не хотять того бачити. Українці боронять не тільки самих себе, але й Европу. . .»

«Ніколи ще ніякий нарід не боровся з більшою вірою. . .»

Тут, власне, італійський журналіст, що пізніше став головою уряду (див. МУССОЛІНІ), відзначив головніше, що характеризувало одчайдушну боротьбу Петлюри.

Віра і витривалість.

Бо з віри випливає витривалість. Хто не вірить, хто кидається на всі боки, той вагається, той не може бути витривалим.

Віра ж дає завзяття, витривалість — непохитність, що й відзначають Петлюру, і роблять з нього того нашого Національного Героя, пам'ять якого ми щороку святкуємо.

Більша частина невдач походить від того, що люди не мають досить віри, тому й не мають досить витривалости. «Претерпівий до кінця спасен буде» — каже св. Письмо. Так, «до кінця. . .»

Багато людей дуже легко приймають якесь рішення і — вирушають в похід. В початках кожної великої, але трудної справи, ми бачимо людей, що загоряються солом'яним вогнем, але до кінця доходять лише одиниці, бо решта губиться по дорозі. Терпець і витривалість —лежать в основі всього великого. І горе тій нації, на чолі якої стають люди, що не мають витривалости й терпцю, що занадто часто міняють свої «вехи». І то тим більше, що така велика справа, як творення держави, ніколи не вичерпується в одному поколінні. Щоб створити державу — треба кілька поколінь, що передають одне одному визвольно - державницькі ідеї, що без перерви підтримували б святу традицію визвольної боротьби й державно - конструктивної праці. Створення Франції тривало кілька століть. Звільнення Еспанії від маврів тривало два століття. Об'єднання Італії в один державний організм, що в нього вірив і його проповідував Маккіявелі, здійснилося аж 300 років після його смерти. Боротьба ірляндського народу за створення власної державности тривала 600 років.

Чи могли б статися всі ці факти, коли б ті країни не мали провідної верстви, що твердо вірила у справедливість та необхідність — з точки погляду Божої й людської правди — своїх учинків, коли б не черпала вона з цієї віри завзяття, витривалости, непохитности в своїй важкій жертвенній боротьбі?

Що сталося б, напр., з Еспанією, коли б її провідна верства зневірилася була в своїй релігії і почали роздумувати над тим, чи не було б «краще» для еспанського народу жити під махоммеданами-маврами, які були людяними й культурними людьми, і чи не було б краще для неї (провідної верстви) користуватися всіми тими привілеями, що їх дає приналежність до махоммеданської релігії та служба на державних посадах?

Але еспанська провідна верства протягом 200 років витривало витримувала ці спокуси і, зрештою, привела до звільнення своєї батьківщини від маврської окупації.

Хіба ж ми не знаходимося в подібній ситуації?

Хіба ж багатьох із наших провідників, — згадати б хоча імена: Винниченка та Грушевського, з найбільших наших провідників, — не спокусила була ця ідея, що може було б «краще» примиритися з советською окупаційною владою? Хіба ми не бачили, до яких катастрофальних наслідків доводило це їх вагання?

Заслуга Симона Петлюри полягає власне в тому, що він ніколи не вагався, що він був «чесним із своєю ідеєю», що він непохитно вірив в Українську державність і знав, що її осягнення залежить лише від одного — від повалення і знищення московської окупаційної влади в Україні.

Всі інші вороги вважалися йому менш небезпечні. Треба було, на, його думку, зосередити все зусилля, щоб звільнитися від головного, найнебезпечнішого, найсильнішого, найзажерливішого ворога, хоча б для цього й треба навіть відрізати собі праву руку (західні українські землі). Вміти відрізняти головне від другорядного — це річ великої ваги.

З часів смерти Симона Петлюри пройшло багато років.

Багато крови і сліз поніс у Чорне Море наш Славута-Дніпро, вічний свідок наших змагань, наших терпінь, нашої слави.

Притихли пристрасті, що були розгорілися свого часу навколо постаті сл. п. Головного Отамана; улягли́ся особисті почуття, злагіднили розбіжності в тактичних потягненнях, що поділяли тіло одної Соборної України на Україну Східню й Західню і не давали змоги побачити постать нашого героя-мученика в правдивому світлі.

З цієї постаті, що відійшла вже в історичне минуле, відлетіло все те, що було в ній випадкового, поверховного, вимушеного обставинами, а залишилося тільки те, що було в ній істотне, вічне, незнищенне — «чесність з ідеєю», яка виливалася в геройську витривалу службу Українській Нації для забезпечення їй належного місця «в народів вільних колі».

Цій своїй ідеї він все своє життя по-геройському служив, за неї по-мученицькому вмер.

І цю свою ідею залишив, як заповіт, між нами. Залишив її в ділі і в слові; в ділі, бо ділом було все його життя, його найкращий твір, у слові, бо 20 го травня 1919-го р. він сказав нам у Києві:

— Перед нами великі завдання суспільного й державного будівництваа, і кожен повинен оддати волю, душу й руки на службу цьому ділу. Ми повинні віддати йому всю енерґію.

Ґодина повинна в нас бути за день, день за місяць, бо тільки таким чином досягнемо своєї мети. . .

— «Не марнотратним, не яловим повинно бути життя й перебування нашої еміґрації поза межами батьківщини, а повним глибокого змісту та корисних наслідків для рідного краю, — писав він у брошурі «Сучасна українська еміґрація та її завдання», — і додавав:

«Справа здобуття української держави — це справа всієї української нації, а не якоїсь кляси її, чи партії. От через що порозуміння, узгіднення всіх чинників громадських і співпраця їх **є умовою, без додержання якої ми ніколи своєї мети державної не осягнемо. Отже пріоритет державности над партійністю, загально - національних інтересів над клясовими, груповими, партійними мусимо ми на еміґрації зрозуміти і відчувати, як катеґоричний імператив, як одну з головних умовин нашого державного будівництва»** (там же ст. 19—20). Див. ПАТРІЯРХАТ.

ПЕТРА ВЕРИГИ — день 9 січня ст. ст. на пам'ять кандалів, в які був закутий св. Апостол Петро, і які переховуються в Римі в церкві Сан Пієтро ін Вінколіс. З цим днем у нас в'яжуться прикмети: «На Петра Вериги розбиваються криги» (Номис, 520); «Петра Вериги або поставить, або поломить криги» (Франко «Припов.» II, 525). Вираховували, що на Петра Вериги — половина зими (там же), «На Петра Вериги гріх прати» (там же).

ПЕТРА - ПАВЛА — день 29 червня, присвячений пам'яті апостолів Петра і Павла, але в нашому народі згадується того дня майже виключно св. Петро, і тому й кажуть у нас: «Це сталося на Петра. . .» На Петра звичайно в селян уже запаси кінчалися, і тому казали: «На Петра двір пустий, а поле густе» (Етн. Зб. НТШ.II, 9). Свято Петра, як зазначив М. Грушевський, виступає, як відблиск у деякій мірі купальських веґетаційних свят. І на Гуцульщині св. Петро ще символізує літо, але часто він уже виступає й як вісник осени: «Прийшов Петро, вирвав листок, прийшов Ілля, вирвав і два» (Ном. 468). «Бабське літо — до Петра тільки» (там же, 470).

Св. Петро виступає, як сторож поля, його врожаю. Це ж його діло й зажинати: «Святе Юріє землю одмикає, святий Петро жито зажинає, свята Ілія в копи складає» (Чубин. 337). Він же й заорює — очевидно, на озиме — як це ми бачимо в численних колядках, величальних піснях та леґендах: «Святий Петро за плугом ходить. Святий Павловолоньки водить. А сам Господь-Бог пшениченьку сіє,

А Святий Ілля заволочує. . .»

На думку проф. М. Грушевського, цей варіянт первісний від тих, де оранка переноситься на яр, на весну, і де заволочує св. Юрій, а засіває св. Микола: не було рації прив'язувати до цього акту Петра і Павла, а тим часом вони все виступають плугатирями («Іст. уч літ. I, 192).

Фіґурують вони і в тих космогонічних колядках, де Господь в супроводі двох товаришів творить світ: тут святі Петро й Павло заступили давніших голубів, або й такі космічні сили ,як сонце, місяць і вітер: «Якто було спрежде віка, спрежде віка зачаття світа? Вигравало синеє море, На синьому морі три явори, на тих яворах три крісличкі: на першому сам Господь сидить, на другому кріслі святий Петро, на третьому кріслі святий Павло. . .»

І св. Петро і св. Павло по черзі поринають у синє море, щоб дістати жовтого піску, створити небо і землю, але не могли взяти піску, аж мусів сам Господь поринути «на дно у море »: «ДіставГосподь жовтого піску та посіяв по всьому світі, сотворив небо і землю, небо з звіздами, землю з квітами»ь (М. Груш. «Іст. у. літ.» IУ, 378).

Ця колядкова роля свв. Петра і Павла, як товаришів Господа Бога, дуже широко розроблена в чисельних леґендах про мандрування Господа по землі в супроводі головним чином св. Петра, але часто також в супроводі свв. Павла і Миколая. У цих леґендах - оповіданнях св. Петро виступає, як симпатична постать звичайної простої й доброї людини, завжди готової допомогти людям і піддати Богові добрі думки, як напр., відібрати від жінок верховодство, встановити ПЕТРІВКУ (див.), щоб жінки могли наховати сира, масла й сметани, — але одночасно й наважується іноді засперечатися з Богом, виявляючи свою неосвіченість, як то напр., у відомій колядці про суперечку, що більше — земля чи НЕБО (див.).

До свята Петра й Павла готувалися на наших селах, як до великого свята: білили хати, намащували долівку, оздоблювали новими рушниками образи. Повернувшись із церкви розговлялися МАНДРИКАМИ (див.) Сама ця назва походить ніби від того, що апостоли Петро й Павло,**мандруючи** світами, живились такими коржами. Зозуля ніби вкрала одну таку мандрику у св. Петра і нею — за кару — подавилася. Тому й кажуть, що після Петра зозуля вже не кує, бо мандрикою подавилась.

Як видно з твору Ів. Вишенського «Порада, како да ся очистить церков Христова», на Петра любили у нас гойдатися на гойдалках та колисках. Як подавав Ф. Колесса, на Стрийщині хлопці на Петра копали «круг гранчастий з бороздою довкола, щоб було, де ноги подіти, — це називається ПЕТРИК. На середину застромляли хрест із биндою червоною, хрест уберуть файно всіляким зіллям, простирають

платок, як мають — тоді кожний виймає свої мандрики і хліба кусень кожний має, і на горілку зложаться та й п'ють. То хлопці справляють Петра по обіді та о 12 годині, парубки пізніше: зійдуться до господаря, винесуть собі стіл та й так гостяться. І старі люди п'ють на Петра, — така вже установа» (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 93). Див. ПЕТРИКУВАННЯ.

Натомість на Лівобережжі існував звичай «женити РАКА» (див.), а в західніх Карпатах цього дня відбувалися ЯРМАРКИ ДІВЧАТ (Див.).

ПЕТРАНОВСЬКИЙ ЯРЕМА — посол Виговського до Туреччини, пізніше визначний прихильник П. Дорошенка, в 1672 р. чигиринський полковник, посол до польського короля.

ПЕТРЕНКО ІВАН — кол. український есдек, а потім комуніст, уповноважений наркомату зак. справ на Україні, економіст, В 1926 р. був засуджений на 10 років ув'язнення на Соловках «за шпигунство»(!?). По закінченні 10-річного терміну, було його поселено в Карелії., з забороною виїздити на південь від 64 паралелі північної широти.

ПЕТРЕНКО МИХАЙЛО (нар. 1817 р.) — автор поезій в альманаху «Сніп» Корсуна, в «Молодику» Бецького і в «Южноруському збірнику» Метлинського, та книжечки «Думи і співи». Йому належать популярні в нас пісні «Дивлюсь я на небо». «Вечірній дзвін», «Де грім за горами».

ПЕТРИК — див. ПЕТРА - ПАВЛА.

ПЕТРИК — популярне ім'я ПЕТРА ІВАНЕНКА, що в 1692—96 рр. у союзі з Кримом підіймав повстання проти Москви, бажаючи визволити Україну і об'єднати поділені її тоді частини — Лівобережжя з Правобережжям. Він був одружений з небогою ген. писаря Вас. Кочубея, унукою полт. полковника Федора Жученка. Ці родинні зв'язки, а передусім його особисті здібності й висока освіта (можливо, у Києво - Могилянській Колеґії) допомогли йому стати старшим військовим канцеляристом й добитися набиякого маєтку.

В 1691 р. Петрик знайшовся на Запорожжі, де почав організовувати повстання, заявляючи, що робить це за згодою Мазепи. Як стверджував пізніше писар Петрика на допиті, мав він ніби дійсно якісь папери від гетьмана до татарського хана. А Мазепа в свою чергу понад місяць, маючи відомості про акцію Петрика, не давав про неї знати москалям, такщо пізніше мусів в тому виправдуватися. Дослідник Петрикового повстання, проф. О Оглоблин прийшов до переконання, що за акцією Петрика дійсно стояла, не тільки частина старшини, як Жученко, полковник полтавський, митр. Гедеон, Полуботок, Артимовичі, Кочубеї, але й сам гетьман, що бажав руками Петрика «скласти умову з Кримом і, за кримською допомогою, вибитися з-під московської зверхности, вийти з протитурецької коаліції, добитися кращих умов для української торгівлі на Чорноморщині й утворити самостійну Українську Державу». Щойно, як Мазепа переконався, що акція Петрика не знайшла серед запорожців належного пдпертя і взагалі виявилася безнадійною, не тільки залишив його, але й сам мусів проти нього виступити.

В усякому разі 26. V. 1692 р. Петрик, дібравши гурт однодумців, підписав з кримським ханом договір, і то не від свого особистого імени, а від імени уряду «Удільного Князівства Київського, Чернігівського й всього Війська Запорізького, Городового й Народу Українського». Між Україною й Кримом мав заіснувати «вічний мир» для взаємної оборони проти Москви й Польщі. Одночасно Петрик почав випускати свої універсали, закликаючи ввесь український нарід до повстання.

В одному з цих універсалів Петрик писав (залишаємо мову оригіналу):

«. . Отколі вас засилаєм сим листом нашим, абисте. . . на неприятеля своєго москаля ціле зо всім паготовилися, яко бисте не носячи болш невольничого ярма на своїх вольних козацьких шиях, за помощію Божією могли скинути оное. . . Коли тепер дасть Господь Бог Всемогущий вибитись з-під ярма московського, то, як самі схочете, такий между собою порядок учините, же бисте такіє заживали вольности, якіє уживали предкове ваші за Хмельницького» (Літопис Сам. Величка).

В третьому зі своїх універсалів з дня 22. VI. 1692 р. Петрик висловлював такі думки: «Годі дивуватися, що наш ворог — польський король. Колись ми йому підлягали, а з Божою допомогою при Богдані Хмецьницькому, визволилися з його підданства, а стільки нашкодили польській державі, що вона й досі не може прочуняти. Не диво те, що ворогує з нами кримський хан — з давен давніх чинили ми шкоди кримській державі і досі чинимо. Але дивні зате вчинки московських царів: не шаблями ж вони нас звоювали, але наші прадіди, ради віри християнської, піддалися їм по вольній волі. Вони перевели наших людей з правого боку Дніпра на лівий, вони захистилися нашими грудьми перед усіми своїми ворогами так, що відкіля б вороги не прийшли, палитимуть спершу наші міста й села, наших людей братимуть у полон, а Москва сидітиме за нами, як за муром. Але й цього Московщині мало. Усіх нас хоче повернути у своїх невільників і холопів. Спершу забрали в неволю гетьмана

Многогрішного, потім Самойловича, що обороняли нас, а тепер хочуть повернути нас у досмертну неволю. Теперішньому гетьманові дозволили роздавати маєтності старшині запорізького війська, а старшина поділилася нашою братією поміж собою, позаписували її собі й своїм дітям у довічну панщину і тільки ще того не робить, що не запрягає їх до плуга. А Москва потурає старшині в усьому, бо знає, що як наші люди зведуться нінащо й пожмужичаться то москалі заволодіють Дніпром, Самарою й скрізь побудують фортеці, що через них не можна буде й ворухнутися. . » Так мішаючи національні мотиви з соціяльними, описавши далі жахливі наслідки для України польсько - московського замирення, Петрик продовжував:

«Я кинув батька, матір, жінку, родину та чимало добра і тепер закликаю вас до боротьби за цілість нашої батьківщини і за волю. Не на те ми розпочинали діло, щоб руйнувати власну батьківщину, бо погані ті птахи, що власне гніздо каляють, поганий той господар, що власні маєтності руйнує. Ми йдемо на Україну з тим, щоб визволити братів наших і себе від грабежі Москви та її послушників. Самі ви, розумні голови, поміркуйте: чи краще страждати в неволі, бути наймитом, чи паном своєї землі? А хай це вам, панове буде відомо, що сам гетьман, за порадою всіх полковників, послав до мене потайки чоловіка сповістити, що, як тільки ми з ордою дійдемо до Самари, усі вони відсахнуться від Москви й укупі з нами стануть воювати гнобителя». . . «Коли ви тепер не встанете за свої вольності, то знайте, що загубите їх назавжди і будете довічними московськими невільниками, і ніхто вже потім не заступиться за вас. . .»

В липні 1692 р. вирушив Петрик з татарами на Україну. Але Запорозька старшина відмовилася офіційно підтримати акцію Петрика. До нього прийшли тільки яких 500 запорожців «на власне ризико», під проводом Вас. Бузького. На Кам'яному Затоні відбуто раду і обрано Петрика гетьманом. Мазепа вислав проти Петрика чотири городові полки й один компанійський і розіслав по Україні універсали проти «дурисвіта й погибельного сина», що несе в Україну нову руїну. Але Петрикові універсали не лишалися без відгомону: пограничні села й містечка, Царичанка, Китайгород, піддавалися Петрикові без бою, і тільки недавно збудований і заселений москалями Новобогородськ поставив сильний спротив. Не взявши цієї фортеці, Петрик залишив її і пішов далі, спинившися під Маячкою. Але татари, почувши про наближення гетьманських військ, звідти втекли, залишивши Петрика самого. Побачивши, отже, що в нього замало сил, Петрик вернувся до Перекопу. У 1693 р. спробував він знову з 30.000 татар піти в Україну, щоб підняти в ній повстання. Але даремне намагався він приєднати до своєї акції запорожців: «Не спокушайтеся, братіє, — писав він до них, — що московські царі присилають вам червінці. Не туліться до Москви, мов судак - риба до невода, що її ще й не затягли неводом, а вона сама приляже до нитки, та й тягне її рибалка туди, куди попереду вже затяг другу рибу. Так ви, по добрій волі, притулилися до Москви, а вона робить з вами те ж саме, що вже попереду зробила з тими, кого ще перше прибрала до своїх рук. . .»

Січовий писар Созонт Грибівський відписав Петрикові: «Ти вдався в розпуку, забув Бога. . . Пішов ти у Крим без нашого відома., без нас теж і похід роби, а нас не мороч. . .»

Тим часом татари знову втекли, як тільки побачили гетьманські війська, і Петрик знову повернувся ні з чим.

В 1695 р. московські й гетьманські війська пішли на Крим. Москалі товклися під Озовом, але гетьманські війська поруйнували Кизикермень та низку дрібніших осель на Дніпровому низу. У відповідь вирушила з Криму татарська орда на 30.000 вояків. З нею був і Петрик, що знову порозсилав свої запальні універсали, — але вони вже не знаходили того відгуку, що перед тим. Люди зневірилися в успіху цієї справи. Спілка з татарами не спокушала. Мазепа наклав на голову Петрика 1.000 карбованців нагороди і біля Кишенки наскочив на Петрика якийсь правобережний козак Яким Вечірка і прошив його списом. Нагороди він не отримав, бо охорона Петрика його тут зарубала. Оповідали пізніше, ніби мешканці Кишенки того вбивцю поховали з військовими почестями, а мертвого Петрика повісили на гаку. Але то були московські вигадки: проф О. Оглоблин ствердив, що Петрик ще в 1712 р. сидів у Дубосарах, як малий гетьман з турецької руки. Як такий, він, як здається, не мав добрих відносин із пізнішими мазепинцями, що визнавали за гетьмана тільки П. Орлика.

ПЕТРИКУВАННЯ — день пастухів у Галичині, коли їх вшановували на Петра й Пав (29. VI.). Ще напередодні пастухи «копали на полі стіл » та обкладали його зеленим дерном. Навкола прикрашували зеленню, а серед зелені ставили звитий з зеленого гілля хрест. Господині готували подарунки пастухам -чередникам та малим пастушкам, які пасли ягнята, телята та гуси. (Ст. Килимник «Український Рік. . .» т. III. ст. 334—36). За «копаним» столом пастухи й справляли своє свято.

ПЕТРИЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1865 — 1921) — видавець часопису «Гайдамаки» (з 1902 р.) депутат до австрійського парляменту (1907- - 1918), вибраний, як член націонал - демократичної української партії. Арештований боль-

шевиками, в останній своїй промові перед большевивицьким судом сказав:

«Щодо інтеліґенції, то й тут звертаю увагу, що інтеліґенція нерівна інтеліґенції. Російська інтеліґенція або польська поставала головно зі збіднілої шляхти й міщанства і тому назагал має вигляд і психологію шляхти. Вона консервативна і шкідна для поступу. Українська галицька інтеліґенція — витвір найновіших часів. Це сини хлопів і робітників, що в більшій частині, густо-часто фізичною працею, здобували собі засоби до дальших студій. Вони жили з народом так, як живе син з батьком, брат з братом!

«Українська галицька інтеліґенція тішилася здобутками свого народу, бо це були її здобутки; вона сумувала горем народу, бо це було її горе. Вона ніколи не лишала свого народу, а поносила з ним всі труди, які поносив нарід. . .

«Далеко перед війною як інтеліґент, так і селянин або робітник заповняв польсько - австрійські в'язниці. В часі війни побіч селянина або робітника вішали й інтеліґента і навіть священика, що було в інших народів виключене! В боротьбі за волю стояв інтеліґент, селянин і робітник в одній лаві. Вони й лежали побіч себе повалені тифом, однаково покривала їх сира земля»... («Український Скиталець» ч. 9. з 1921 р., Йозефів). (Цитовано у П. Карманського «Українські політики»).

ПЕТРІВ БАТІГ, ПРИДОРОЖНИК — рослина з сильно зазубленим листям до метра заввишки, з квітами, що нагадують волошки. Її грубого коріння вживають замість кави й до виробу ЦИКОРІЇ. Розцвітає вона в нас в перші дні червня. Якщо нею махати, то вона свистить у повітрі, ніби батіг. Росте вона на узліссях, на межах, на відкритих галявинах гаїв та садків, па вогких левадах. А св. Петро пасе на них свої верблюди. що були перше Адамові, але, після того, як Адам прогрішив, Бог віддав їх Петрові. Ранком, як тільки сонечко обіздріє, зараз квіточки на рослині й порозвертаються, а як стане вже вобід звертати, так де й дінуться — усі в бульбашки позгортаються та так уже й до другого дня. Це ніби тому, що верблюди, як і вівці, роси бояться, а як вона вже спаде, чабан руша вівці, і св. Петро руша, а як стане вже сонечко на обід, почнуть квіточки закриватися, чабан стає на тирло, і св. Петро вже до другого дня стоїть... Леґенда ця — відламок із давньої епопеї про те, як Бог і св. Петро мандрували світами. Збіг фактів, що Петрові Батоги цвітуть в найгарячішу пору року, коли повітря до того в степах нагрівається, що можна бачити його хвилястий рух — ЮГУ, а також, що ця квітка розкривається, коли роса спадає, і чабан виводить вівці на пашу, породив цю леґенду (Манджура в К. Ст. 1889, IX, 763 - 65).

Петрові Батоги вживаються в народній медицині. На Маковія їх святили, а потім вживали проти блювоти і біганки. Купали в цьому зіллі і давали його пити. Коли хто хворів на біганку, казали: «Он як його ганяє!» Ящуржинський здогадувався, що з цим виразом і зв'язався звичай вживати проти біганки Петрових Батогів (К. Ст. 1889, VIII, 524 - 27 Див. ЮГА).

ПЕТРІВ ВСЕВОЛОД (1883—1948) — визначний громадсько - військовий діяч визвольних змагань. В 1917 - 1918 рр. був командантом Запорізького ім. Костя Гордієнка полку. Брав участь у поході на Крим Запорізького Корпусу під командою полк. Болбачана. На початку 1919 р. — начальник Спільної Юнацької Школи, потім військовий міністер УНР. З квітня 1920 р. — інспектор військ УНР (до 1922 р.). В жовтні 1922 р. був підвищений до ранґи генерал - хорунжого за бойові відзначення. В р. 1922 - 23 був начальником Ген. Штабу і заступником голови Вищої Гоноровой Ради. На еміґрації працював в Укр. Педаг. Інституті ім. Драгоманова в Празі, був членом Комітету Протестної Акції з приводу пацифікації Галичини і дійсним членом НТШ. Залишив цікаві спогади з українських визвольних змагань і походу на Крим.

ПЕТРІВ ЙОСИП (1807 - 1878) — славний бас російської опери, родом із Єлисавету, співав перше у трупі Штейна на Україні, а від 1870 р. був окрасою петербурської опери. Чарував своїм співом ще Шевченка. Мусорґський в наслідок його смерти перестав працювати над оперою «Сорочинський ярмарок».

ПЕТРІВ МИКОЛА (1840 - 1921) — дійсний член НТШ і УВАН, професор Київської Духовної Академії, член - кореспондент російської Академії Наук. Хоча був московського роду, всю свою наукову працю присвятив українській літературі, культурі й етнографії. Автор «Очерків історії укр. літ. XVII - XIX вв.» «Актів і Документів до історії київської Академії», більших монографій про Холмську Русь Волинь Поділля, Басарабію...

ПЕТРІВКА — піст, що починається після Тройці й триває до ПЕТРА - ПАВЛА: «Спасівка - ластівка, а Петрівка - голодівка» (Ном. 862). Під час цього посту, дівчата, скінчивши роботу на полі й огороді та відпочиваючи перед близькими жнивами, гуртками сиділи по садках та гайках, вишивали, білили напрядені зимою полотна та співали ПЕТРІВЧАНИХ ПІСЕНЬ. Вони своєю монотонністю журливих

мелодій значно ріжняться від пісень весняних і загально - народніх. Ось одна з них:

— «Ой малая нічка - Петрівочка. Та не виспалася наша дівчинонька. Цілу ніч не спала, біль сукала та до тої білі говорила: «Ой ти біле, біле тонесенька. А коли ж ти будеш білесенька? Ой тоді ж я буду білесенька. як водиця буде чистесенька. Ой малая нічка Петрівочка, Та не виспалася наша дівчинонька. До череди товар гнала задрімала. За сухий терен косу пірвала».

У перший день Петрівки відбувалися заговіни, що приймали іноді оргіястичний характер. Вже в Стоглаві згадується, що на перший понеділок Петрівки був звичай ходити в гаї й «бісовські потіхи діяти». Ці потіхи називалися також «елінським біснованням і прелестю бісовською». У нас в пізніші часи, ці оргіястичні риси помітні особливо в звичаю ГОНЕННЯ ШУЛЯКА чи ШУЛІКИ (див.), що відбувався саме в перший день Петрівки. Цього дня молоді жінки сходилися денебудь, найчастіше в шинку, пили горілку, танцювали і співали всяких пісень, причому чим далі йшла забава, тим ті пісні набирали більш соромицького та цинічного характеру.

Дівчата цього дня пускали на воду КЛЕЧАЛЬНІ ВІНКИ, виплетені на перший день Зелених Свят. І навіть звірі, що водяться по лісах та полях, мали цього дня своє право — вони зводили свої звірячі РОЗГРИ (див.)

Як видно з звичаю ГОНЕННЯ ШУЛІКИ, цей день був днем, тісно зв'язаним із жіночим господарством, а особливо з курами, яких треба було боронити перед ШУЛІКОЮ. (див.) Тому того дня господині і ворожили по курах: кожна господиня била хворостиною курку і дивилася, як вона на те реаґувала: якщо курка лякалася й починала бігати та скакати, то це добра прикмета (рух символізує життя, активність), а якщо вона з переляку сиділа тихо, то це віщувало невдачі в жіночому господарстві (З Вінничини). Див. ЯРИЛО.

ПЕТРО — митрополит (1305 - 26) галицький, а потім всієї Руси, родом із Волині. Перейшовши на життя на північ, сприяв своєю діяльністю зростові Московщини. Див. МИТРОПОЛІЯ.

ПЕТРО ПЕРШИЙ (1672—1725) — перше цар московський (з 1682 р.), а потім основник Російської Імперії (з 1713 р.).

Незвичайно жорстока, деспотична й розпусна людина, був він тим, що за виразом Т. Шевченка, після перемоги під Полтавою (1709 р.) над Карлом XII і Мазепою, «розпинав Україну», але від москалів дістав назву «Великого», бо побудувавши на кістках українських козаків ПЕТЕРБУРҐ (див.), відкрив темному московському царству ВІКНО В ЕВРОПУ (див.), створив московську фльоту, підкорив Україну, добув від Швеції Лівонію. Естонію та Інґрію, прийняв титул імператора, і ввів Московщину в коло европейських держав. надавши їй ім'я Росії.

Та для нас ім'я Петра І в'яжеться головно з «розпинанням України». Крім побудови Петербурґу, приходять тут під увагу поголовне винищування населення таких міст, як Батурин, Переволочна та інші, перше зруйнування Січі, жахливі КАНАЛЬСЬКІ РОБОТИ (див.), Перський похід в 1721 р. в якому мусіли взяти участь протягом трьох років понад 30.000 українських козаків, і з тих мало хто повернувся додому: з 6.800 козаків що в 1725 році були під Дербентом, тільки 646 залишилися при здоров'ї, інші загинули, або були покалічені; створення МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕҐІЇ (див.), замучення в Петропавловській в'язниці Павла Полуботка та багато інших злочинів супроти України й супроти людяности.

ПЕТРО ДРУГИЙ (1715 - 1730) — внук Петра І, що був царем тільки три роки з 1727 р., а вся влада знаходилася в руках Найвищої Тайної Ради, а фактично — Меньшікова. При ньому скасовано незносні податки, що їх накинула була Україні Малоросійська Колеґія, згодом зліквідовано й ту Колегію, заборонено москалям купувати в Україні маєтки, дозволено обрати гетьмана (Данила Апостола) і переведено справи України з царського сенату до колеґії закордонних справ — це було ніби привернення Україні державних прав, визнаних в статтях Б. Хмельницького.

ПЕТРО III (1728 - 1762) — імператор з 1761 р. Задушений коханцями своєї розпусної жінки — КАТЕРИНИ II, що, за виразом Т. Шевченка, «доконала» Україну, себто завершила те, що розпочав Петро І.

ПЕТРО (†67) — син Йони, один із 12 Апостолів що мав властиво ім'я СИМОН, але Христос назвав його КІФА, що значить скеля, і по грецькому це слово перекладається ПЕТРОС, а в нас Петро. Був він перше рибалкою із Вітсаїди. За традицією був він ніби першим єпископом Риму, де й загинув мученицькою смертю. Залишив два соборницькі послання.

ПЕТРОВИЙ ХРЕСТ — рослина Лятреа Сквамареа. Відвар з неї пили в Україні жінки для викликання МІСЯЧКИ. (МУЕ АТШ. VIII, 75).

ПЕТРОВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1877 - 1958) — робітник із Катеринослава, один із найстар-

ших українських большевиків, близький співробітникк Леніна, член РСДРП з 1897 р., член IV Державної Думи, засланий у Туруханський край, а потім у Якутськ, де його й захопила революція, в. яку він негайно включився. Перше був комісаром внутрішніх справ РФСРеспубліки, а в 1919 р. одержав призначення на голову ВУЦВК (всеукраїнським старостою). По створенні СРСР, став, як і кожний голова Центр. Викон. Комітету союзних республік, віце - президентом всеросійського Центр. Вик. Комітету. За єжовщини розстріляно його сина, що був командиром першої пролетарської (залізної) дивізії, яка охороняла Кремль. Старого ж Петровського без розголосу усунено з високих посад, викликано в Москву і призначено директором Музею Революції. На цій посаді він і залишився до смерти Сталіна, після чого його ім'я почало було знову з'являтися по часописах.

ПЕТРУНЬ ІВАН — український комуніст, голова вінницького повіт. револ. комітету. За участь у змові проти московських большевицьких окупантів розстріляний в 1921 р.

ПЕТРУШЕВИЧ о. АНТІН (1821 - 1913) — історик, археолог і етнограф. Автор багатьох розвідок головно староукраїнської та галицької історії. Головна праця «Сводная галицко - русская летопись 1500 - 1772 р.», — має вагу, як збірка джерельного матеріялу.

ПЕТРУШЕВИЧ ЄВГЕН (1863 - 1940) — адвокат, член нац. демокр. партії, організатор Сокальщини й Скільщини, в рр. 1907 - 1918 посол до австрійського парляменту, 1910 р. посол до галицького сойму, з 18. X. 1918 р. голова Української Національної Ради у Львові, що проголосила створення Української Держави на українських землях австро - угорської монархії, потім голова Української Національної Ради Зах. УНР в Станиславові, а з дня 28. I. 1919 р. і член Директорії УНР, згідно з ухвалою Трудового Конґресу в Києві.

Коли польська армія. скріплена 6-ма дивізіями ген. Галлера з Франції, відкинула УГА до Збруча, Національна Рада і Державний Секретаріят припинили свою діяльність, передали свої управнення д-рові Петрушевичеві і проголосили його диктатором. Під його наказами перевела УГА блискучу Чортківську офензиву, а опісля, перейшовши ріку Збруч. здобула від большевиків столицю України — Київ.

Проте, д-р Петрушевич не знайшов зрозуміння у наддніпрянський соціялістів, які були тоді при владі. В листопаді 1919 р. прийшла катастрофа української державности.

Д-р Є. Петрушевич виїхав 16 листопада 1919 р. з Кам'янця Подільського до Відня. Тут створив він свій закордонний уряд і впродовж кількох років захищав перед світовими потугами інтереси української Галичини. Але тодішній уклад міжнародніх сил не сприяв позитивному вирішенню галицької справи. Дня 15 березня 1923 р. Рада Амбасадорів визнала Галичину Польщі.

Цього рішення д-р Петрушевич не признав. Вважаючи себе мандатором Національної Ради, яка не відкликала даних йому уповноважень, постановив провадити далі боротьбу за самовизначення Галичини. Та під польським натиском австрійський і чехословацький уряди відмовили йому права побуту на території своїх держав. Д-р Петрушевич виїхав до Берліна, звідки час-від-часу звертався до західніх держав з нотами в обороні українського населення Галичини. Помер дня 30 серпня 1940 року в Берліні.

Вол. Стахів писав у лютні 1958 р. в «Суч. Україні»:

«В повені урочистостей, панахид і святкових академій ніхто не згадає ні його імени, ні його політичної діяльности. А був це парляментарист непересічної міри, зручний оборонець права на самовизначення українського народу Галичини на міжнародньому форумі. Інтеліґентний адвокат і елястичний політик не відповідав мабуть, ментальності нескомплікованого патріотизму та його ще більше нескомплікованих визнавців. Ця нескомплікованість (що хоче бачити все або «білим», або «чорним») перебільшує кожний неуспіх до вимірів бездарности або навіть до виміру національного злочину — за вийнятком власних неуспіхів... Всіма забутий, навіть своїми колишніми прихильниками, Євген Петрушевич помер у 1940 р. безперечно як український патріот, що прагнув тільки добра своєму народові. Забутий і тоді, і сьогодні».

ПЕТРУШЕВИЧ ІВАН (1875—1947) — піонер кооперації та організатор рочдельських споживчих спілок у Галичині; перекладач англійських письменників (Джерома, По та інш.), представник канадійських українців на мирову конференцію в Парижі 1919 р. Від 1922 р. у Голівуді автор фільмових сценарів.

ПЕТРУШЕВИЧ о. МИХАЙЛО (1869 — 1895) — письменник, що друкував свої оповідання в «Зорі» під псевдом МИХАЙЛО НОВИЦЬКИЙ (був священиком у с. Новиці) та МОКІЙ ЄВДОКІЄВИЧ. Ів. Франкові особливо подобалася новеля «Градобур» вислана на конкурс на найкращі літературні твори.

Але був ще й інший о. Мих. Петрушевич парох у Дулібах біля Стрия, який помер у 1861 р. Він був автором «Руского Словаря» у 4-х чи 5 мовах, який вийшов друком після його смерти в 1865 р.

ПЕТРУШКА — зелиста, дворічна рослина, що її листя й грубого кореня вживають до приправи. Але, як приправу почали вживати петрушку тільки з Середньовіччя. В давнім Єгипті і в Греції петрушка була символом розпачу. Існував у Греції звичай класти петрушку навкруги ліжка людини, що конала. Звідти вираз: «Він потребує петрушки». означав, що людина скоро вмре. Плутарх оповідав, що греки, які, під комадою Тімолеона, йшли на поле бою, зустрівши мулів, навантажених петрушкою, відмовилися іти далі, вважаючи таку зустріч за зловіщий знак. Але Тімолеон нагадав їм, що петрушкою прикрашали не тільки мертвих, але й переможців в істмійських змагах, і що саме тому така зустріч була дуже добрим знаком. Йому вдалося їх переконати, і вони з подвійною відвагою кинулися проти ворога Як і всяка зеленина, петрушка, що нею оточували мертве тіло і увінчували голову покійника, вважалася за символ перемоги, що її одержав покійник над силами зла в цьому світі, і як надійний знак, що покійник прибуде на другий світ в стані святости. (Ляное «Книга символів» Париж 1927, 1, ст. 33). Але для людей, що не розумілися на цій тонкій символіці, вінки з петрушки були символом жалобу.

У нас, якщо кинути петрушку в воду русалкам і примовити: «Ось вам петрушка!» то вони зараз подякують: «Ти ж наша душка!» і почнуть лоскотати (Номис, 277). Коли хтось з дітей упаде і, ударившись, плаче, його заспокоюють піснею: «Дайте, дайте петрушечки приложити до ножечьки, бо я скакав через плотик і вкусив мене котик. . .

В народніх піснях петрушка символізує дівчину: «Вітер петрушку підвіває, Стратій Катерину підмовляє. Будете, люди, дивитися, як я буду женитися.(Чуб. III, 219).

ПЕТЦОЛЬД ОЛЕКСАНДЕР — німецький агроном і природник, подорожував в 1855 р. по Росії й Україні, видав в Ляйпціґу 1864 р «Подорож по зах. і півд. европ. Росії», в якій писав: «На полі науки українець поводиться рішуче з більшим хистом і самостійністю, ніж москаль, що дивиться на науку лише як на засіб досягти зовнішнього відзначення, Українець уважає науку за завдання свого життя й віддається їй без сторонніх міркувань. . .»

Як природник, звернув теж увагу на відмінний антропологічний тип українців: «На Україні, починаючи з Чернігівщини, бачимо зовсім інших людей — українців, або малоросів; це галузь слов'янського племени, що зовсім відріжняється від усіх інших галузей цього племени; ріжниця велика і щодо будови тіла та його зовнішнього вигляду і що духового характеру та нахилів, щодо мови, способу життя, звичаїв та хатнього улаштування».

Особливо подобались йому ґарні й чисті хати селян, оточені садами та городами. Скрізь підкреслює, що українці особливо сильно ріжняться від москалів м. ін. і замилуванням до чистоти.

ПЕЧАТАННЯ ГРОБУ — похоронний звичай, що його добре описав проф. В. Щербаківський: «Цей звичай виявляється в тому, що, спустивши в яму домовину й вийнявши рушник, співають «Вічна пам'ять», а священик бере лопату і з відповідними словами («Земля єси і в землю отідоши») робить знак хреста над ямою. Потім тою ж лопатою бере землю і кидає її хрестообразно на домовину, а тоді кожен з присутніх бере грудку землі й також кидає до ями. Щойно тоді засипають гріб. У той же момент, коли труну спускають у яму, і священик, відчитуючи молитви, кадить над нею, дяк висипає з кадила частину гарячих вугликів у яму; інколи перед «печатанням» труни, в гріб висипали горщик розжареного вугілля. Без цього «печатання» похорон вважається недокінченим, бо люди вірять, що тільки воно перешкоджає покійникові встати з могили. . .» («Визвольний Шлях» 1961, XI, ст. 1144).

До цього В. Щербаківський ще й завважував: «Коли б цей звичай був чисто християнський, то він мусів би бути і в Московщині, але його там нема. З оповідань Печерського Патерика та інших «Житій Святих» знаємо, що різні святі знам'ям хреста «запечатували» диявола в будьякім місці, з якого, після «запечатання», нечистий уже не міг вилізти. Як видно, і в «запечатуванні» могили священиком з допомогою хресного знам'я, зробленого лопатою, треба вбачати ту саму мету — не дати душі покійника можливости вийти з гробу і непокоїти живих. . .» (там же ст. 1144).

ПЕЧАТКА — символ власности, що служив для потвердження автентичности не тільки документу, на якому знаходився, а навіть і самої особи, що її при собі мала. Як писав В. Сенютович - Бережний, дослідник СФРАҐІСТИКИ (див.), «при подорожах міщани брали з собою відбитку печатки свого міста, і це вважалося достатнім доказом приналежности даної особи до того міста, а одночасно й служило, як перепустка». («Час», 12. IX. 1948).

Печатки набагато старіші від гербів. Чимало родових знаків, або знаків власности, перейшло пізніше з печаток в герби, як їх емблеми, чим продовжилася родова традиція їх вживання. Герби бачимо ми майже на кожній монеті. Тому по емблемах та гербах на печатках і монетах завжди можна встановити їх походження. Звичай вживати печатки дуже давнього походження. Вперше з'являється він у східніх народів, головним чином, в Вавилоні,

Єгипті і сусідніх їм землях. Маємо на це не лише археологічні вказівки, а й літературні. В багатьох місцях біблії знаходимо згадки про печатки.

Печатки цієї ранньої доби були вирізувані у вигляді різних знаків, або писем на каменях циліндричної форми і виглядали в більшості доволі примітивно. У греків і римлян, що перейняли їх від східніх народів, ми зустрічаємо вже перстені - печатки, часто гарної мистецької роботи. Тут вони набувають значення певних умовних знаків, якими послуговуються лише їх власники. Від римлян, як кажуть німецькі сфраґісти Бреслав та Поссе, звичай вживати печатки перейшов і до германських племен, що були під їх впливом, або зверхністю. Знаємо також, що королі франків з династії Меровінгів ставили печатки замість власноручних підписів. Саме ставлення печатки вважалося важливим актом і відбувалося як у римлян так і в ґерманців з відповідними церемоніями.

З папських печаток найстірішою вважається та, що приложив папа Пасхаль І до привілею з 819 р. Між тим до XII ст. широкого й загального вживання печаток не помічається. Довший час вони заступали собою підпис і в цьому полягало їх головне значення. В середні віки відбитка печатки вже сама по собі вважалася документом і служила часто замість супровідного або охоронного листа. Печатка на акті служила доказом його правдивости, на товарі ствердженням його походження і якости. Між деякими містами в Західній Европі існували договори пропускати ті товари без мита, на яких був відтиск печатки того, хто укладав договір.

Вигляд печаток і їх форма перейшли певну еволюцію. Найстарші печатки здебільшого односторонні, а з XII ст. робляться вони і двоїними, висячими на шнурках. Робили їх з золота, срібла, олова, воску. Найбільше вживали з воску. Олов'яні стали традиційними в папській канцелярії. Перед тим, як робити печатку, брали олов'яну кульку (буллю) з діркою наскрізь та протягали крізь неї шнурок, потім кульку здавлювали кліщами, в яких з внутрішнього боку був вирізаний неґатив печатки. Таким способом ставляться і тепер пльомби на крамі, або коли пльомбують двері ваґонів. Цісарі або королі на важливих актах ставили не звичайні воскові печатки, а золоті, підвішені на шнурках. Зовнішні форми печаток були різнородні: круглі, овальні, подовгасті, трикутні, чотирокутні, шостикутні. До XIУ ст. любили великі печатки, потім почали вживати і малі. По печатках, які дійшли до нас, бачимо, що улюбленою формою в середньовіччі була овальна, бо в ній дуже гарно містився герб із всіма атрибутами. Барва воску в печатках мусіла відповідати гідності того, хто її ставив. Напр. червоний віск довший час належав володарям. Згодом став він ознакою офіційности взагалі, і ми бачимо його на всіх державних та судових актах. Вища шляхта печатала блакитним воском, патріярх царгородський — чорним

На Україні перші згадки про печатки маємо в договорах Ігоря і Святослава з греками. З договору 945 р. довідуємося, що наші посли мали вживати золоті, а купці срібні. В 1006 р вел. кн. Володимир дозволив вільну торгівлю болгарським купцям з Руссю та обдарував їх печатками на знак своеї милости.

Перші печатки вживали в нас князі, згодом вони зробилися приналежністю бояр і дружинників. Найстаршою печаткою з княжої доби, що збереглася, вважають срібну позолочену печатку з виображенням на одному боці Ісуса Христа, а на другому Архістратига Михаїла, що поражає змія. Вона знаходиться на жалованій грамоті кн. Мстислава Володимировича (1125—1132). На пізніших княжих печатках стрічаємо святих Олександра, Миколу, Івана Предтечу, а також виображення князів.

Між тим, маємо як княжі, так і боярські, перстені, печатки з руноподібними знаками в різних варіянтах, що як родові, або знаки власности існували за поганських часім. З прийняттям віри Христової доробляли до них хрестик, або перехрещували один з кінців. Частина з них переховалася і до наших часів, як титла в гербах найстарішої нашої шляхти, що вийшла з боярських родів княжої доби. Тому зовсім правильно констатував польський геральдик О. Вериґа - Даровський, що герби на Україні пішли від печаток, а не від знаків на щитах і прапорах, як в Західній Европі.

Гетьмани, крім державних печаток, вживали і своїх приватних.

Герб і печатку — козака з рушницею — вживали на Гетьманщині до 1764 р., коли 24 лютого цариця Катерина II наказала прибивати «малороссійскую печать», надану царем Петром І. Малоросійській Колеґії. Вона містила в собі російський державний герб, двоголового орла, а в ньому (на крилах) герби Київський, Переяславський, Новгород - Сіверський і Стародубський.

В XУII—XУIII ст. вживання печаток було на Україні дуже розповсюджене. Їх мають не лише гербові шляхтичі, а й козацька старшина, духовенство, козацтво, міщанство. Ті, що не мали, або не знали своїх гербових емблем, «сочиняють» нові, не вважаючи навіть на правила геральдики. (В. Сенютович - Бережний «Свідки нашої старовини в «Час» 12/IX). Див. СФРАҐІСТИКА.

ПЕЧАТКИ-МОЛІБДОБУЛІ — олив'яні печатки, що їх в княжій Україні привішувано

до важливих документів та листів. Вони мали звичайно з одного боку образок Христа, Богородиці чи якого святого, збоку напис, що вказував на особу автора письма.

ПЕЧАТНИК -- двірський урядовець княжих часів, канцлер, що прибивав печатки на княжих грамотах. Виконував також інші доручення князя. (М. Груш. «Іст. УР». III, 232).

ПЕЧЕНІГИ, ПАЦІНАКИ — кочовий нарід тюркського походження, відомий в історії від 830 р. В наших степах вони появилися за кн. Ігоря (915 р.), але Ігор зробив з ними мир, і вони подалися тоді на наддунайські землі. Вдруге вони з'явилися коло 968 р., коли кн. Святослав знаходився в Болгарії. Вони обляглли Київ. Княжу столицю вирятував тоді якийсь хлопець, що видістався з міста, переплив Дніпро і повідомив воєводу Претича про небезпеку. Претич чим duж подався до Києва. Печеніги, злякавшись, що то сам Святослав вертається зі своїм військом, покинули облогу. Проте, коли Святослав дійсно вертався до Києва в 972 р. з військом, сильно зменшеним у війні з греками, греки дали про те знати печенігам, і ті зробили засідку при порогах, і тоді вбито Святослава.

За Володимира В. печеніги безнастанно турбували Україну: «Бі (була) рать велика без перестану» — писав літописець. Одного разу навіть, сам Володимир урятувався від них тільки тим, що пересидів десь під мостом, і на тому місці Володимир поставив пізніше церкву. Збереглися оповідання про хлопця силача, що переміг печенізького велетня (див. ПЕРЕЯСЛАВ), про білгородців, що обдурили печенігів, які облягли місто, показавши їм колодязі з кисілем (див. КИСІЛЬ). Щоб оборонити Україну від печенігів Володимир обвів її границі оборонними валами, коло яких будував нові міста. Ярослав Мудрий переніс ту оборонну лінію ще далі на південь, підтримуючи пограничне населення в його боротьбі з печенігами. В 1036 р. печеніги, користаючи з того, що Ярослав виїхав був до Новгороду, напали на Київ, але Ярослав швидко повернувся назад, і на тому місці, де пізніше стала церква св. Софії, відбувся великий бій, що тривав увесь день. Княже військо перемогло, і «печеніги втікали, куди тільки очі бачили. .»

Це був останній напад печенігів — вони подалися в наддунайські країни. Але слідом за ними незабаром прийшли ТОРКИ, а за торками ПОЛОВЦІ.

ПЕЧЕНІГ - УГЛИЦЬКИЙ ПАВЛО (1892 — композитор і диригент. 12 років він стояв у проводі українського музичного життя в Нью Йорку в США. Найкращі концерти, вистави оперетоk, тощо відбувалися в Українськім Народнім Домі під його орудою, а дня 8 січня 1939 р. відбувся його заходами в Карнеґі - гол перший український симфонічний концерт, під його диригентурою і з його власних творів. **Програму виконувала** ньюйоркська філгармонія, в якій він був членом, солістом і часто диригентом. Було виконано його симфонічну поему «Україна», потім коротші точки з опери «Відьма», «Закувала та сива зозуля» і кантату «Б'ють пороги» його ж композиції.

ПЕЧЕРА, ПЕЧОРА — давне фінське плем'я, одне з тих, що лягло в основу московського народу.

ПЕЧЕРИ — підземні порожняви, що виникають там, де підземні води розчиняють скельні породи, — особливо часто бувають в гіпсових та вапнякових горах і ґрунтах. На українських землях відомі печери у вапняках Поділля, у крейді Волині та — найбільші — в Криму. Тут у таврійських горах знаходиться багато навіть т. зв. ПЕЧЕРНИХ МІСТ, що їх формують десятки печер, видовбаних у вапнякових скелях. Вони розташовуються в кілька поверхів, з вікнами, лавками, порогами й одвірками для дверей, з господарськими ямами та колодязями коло них. Такі скупчення печер пов'язуються між собою поземими, а то й сторчовими, в вигляді сходів, переходами. Знаходяться тут і численні ПЕЧЕРНІ ЦЕРКВИ та МАНАСТИРІ, — відомі вони в багатьох місцях гірського Криму — коло Челтери, в Інкермані, Мангуп-кале, Текме-таш, Сюйрень та інші. Проф. М. Міллер писав: «Печерні церкви гірського Криму — пам'ятки всесвітнього історичного та культурного значення. . . Велика кількість печерних міст і церков та великі розміри деяких з них звичайно не могли бути збудовані водночас і творилися поступово, протягом багатьох століть, багатьма поколіннями християн. . . Більшість дослідників уважає, що головна й остання роля в розбудові печерних міст та церков належала ґотам, особливо в часи розквіту їхнього князівства в VI—VIII століттях по Р. Хр. Бо й з зовнішнього боку розповсюдження печерних міст та церков повністю обмежується кордонами колишнього Ґотського князівства.

Печерні церкви взагалі існують від перших часів християнства і відомі в Римі, Півд. Італії, Сицилії, в Єгипті, Малій Азії, на Кіпрі та в Грузії. Українські великі печерні манастирі та церкви, як ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА та СВЯТОГІРСЬКИЙ МАНАСТИР на Дінці, виникли пізніше, в XI - XVI стол. В Зах. Україні найбільш відомий скельський манастир у Бакоті (в Медоборах біля с. Крутилівки на Поділлі). Також відомий скельський манастир

біля с. Бубнище Болехівського повіту, Станиславівської области. За дослідами проф. Я. Пастернака, манастир цей існував уже за княжих часів... У Росії печерні манастирі та церкви — невідомі, тому можна думати, що ця давньо-християнська традиція на сході Европи збереглася лише в Україні». («Визвольний Шлях» 1959, УП, 747—49).

Професори А. та М. Міллери знайшли останки печерних церков - крипт також на північному побережжі Озівського моря — «дуже подібних до кримських, лише довбаних не в скелях, а в кручах лісового суглинку». (там же, ст. 752).

ПЕЧЕРИЦЯ — гриб білий з вишнево - рожевими платинками під сподом шапочки, один із наших найсмачніших грибів. Як і всякий гриб, символ нерухомости, домосідства: «Сидить як печериця під плотом» — кажуть про домосіда, що не любить рухатися (Ів. Франко, «Прип.» II, 526). З огляду на свій смак, служить також символом добірности, вишуканости: «Не кожна губа — печериця» (там же I, 481). Саме тому служить також символом молодиці в піснях: «А хто любить губи, губи, а я печериці; а хто любить дівчаточка, а я молодиці» (Чуб. IV, 535).

ПЕЧИВО ОБРЯДОВЕ — див. ДРАБИНКИ, ЖАЙВОРОНКИ, КНИШІ, КОЛАЧІ, КОРОВАЙ ЛЕЖЕНЬ, МАНДРИКА, ПАСКА, СОРОЧІ ВУШКА, ХРЕСТИ, ШИШКА. Див. також Данковская «Малоросійскія обрядовия печенья Курской губ.» в «Етн. Обозрєніє» 1909, I ст. 21—34). Тут і малюнки того печива.

ПЕЧИНА — шматок цегли, чи глини, що відпав від печі. Як колишня частина печі, печина зберігає її властивості, і тому служить, напр., охороною проти зуроченння. Цей зв'язок із піччю особливо добре видно зі звичаю, записаного на Гуцульщині, нав'язувати новонародженій, вже викупаній дитині на праву ручку торбинку з різними речами, що мають властивість оберігати від уроків. Вкладаючи печину, баба примовляє: «Аби тебе (дитину, Є. О.) так ніщо не лозилося, як не лозиться печі, аби тебе так ніхто не урік, як не можна печі уректи. . .» (МУЕ НТШ V, 3).

Коли печини, як матеріяльної речі, бракує, вживають її образ — слово, кидаючи проти того, хто міг би зурочити магічну формулу: «Камінь у зуби, печина в груди!» (там же, VIII, 38). Коли куми несли хрестити дитину, також клали їй в пелюшки печину (там же ст. 49). У зв'язку з піччю стоїть, мабуть, і вірування, що «печина, себто глина з печі, устругана й замішана з горілкою, помагає від згаги» (Етн. Зб. НТШ.V, 193).

Менш зрозуміле вірування, записане на Волині, що, коли б вагітній жінці кинути услід печину — шматок глини, що випав із печі, народжена дитина терпіла б від закрепу. (Малинка в К. Ст. 1898, V, 255).

ПЕЧІНКА — найбільша залоза тіла, уміщена під ребрами з правого боку, під діяфраґмою. В давнину ворожили з вигляду печінки. Така ворожба була відома ще давнім вавилонянам. Жерці ворожбити нашіптували запити на вухо жертви, боги потім (Шамаш і Адад) проголошували своє віщування з печінки забитої жертви, Платон, разом із іншими стародавніми авторитетами, присвятив чимало уваги пророчим здатностям печінки, приходячи зрештою до такого висновку: «Така природа печінки, що її призначення, як ми описали, полягає в тому, щоб давати пророчі об'явлення. Коли живе дана особа, то ці об'явлення ясніші, після смерти печінка стає сліпа, подає оракули дуже темні, щоб їх можна було зрозуміти». (т. III, ст. 493).

У нас такої ворожби невідомо. Поширене натомість вірування, стверджене, зрештою, і наукою, що стан печінки дуже впливає на настрій відповідної особи. Звідти такі вирази, як БРАТИ ЗА ПЕЧІНКИ — значить зворушити, пройняти; У ПЕЧІНКИ ВЛІЗТИ — надокучити, остогиднути.

На Гуцульщині на Великдень їли «чорну печінку», щоб куряча сліпота не напала. (МУЕ, НТШ, ХУШ, 81). Ржегорж пояснював, що куряча сліпота нападає на того, хто їсть свячене по заході сонця, і тримається вона в нього аж до другого Великодня, коли хворий видужує, попоївши печінки. (Наук. Зб. 1927, т. ХХУІ, 138).

ПЕЧОГЛАДИНИ — весільний обряд, що відбувався на Чернігівщині, коли в молодого завивали гильце. Приходили тоді до нього чоловіки з рідні молодої і баби ПЕЧОГЛАДИ, щоб піч-ГЛАДИТИ — себто направляти. Увійшовши до хати, вони співали: «Прийшли ми піч гладити. А в нашої печі золоті плечі, золоті та мальовані, нашій Марусі сподобані.»

Печоглади домагалися горілки, немов би горілкою треба піч гладити. Якщо їх, на їх думку, мало частували, вони починали бити по печі навколо кочергою, щоб вона більше обсипалася. Випивши і повечерявши разом із іншими гістьми, печоглади бралися знову до печі, колупали її пальцями, трісками, навіть зубами, гладили руками, де подряпано. Їх ще тоді частували горілкою, і вони нарешті відходили. Литвинова, що списала цей звичай, вважала, що в ньому зберігся культ хатнього вогнища, в якому її змочували горілкою, приносячи їй ніби жертву. (МУЕ НТШ, III, 104—05). Чу-

бинський (IУ, 95), описуючи весільні обряди, теж згадує про печогладини, вважаючи, що вони стояли в зв'язку з культом печі через культ мертвих. Б. Грінченко у своєму Словнику висловив погляд, що печогладини чи ПЕЧОГЛЯДИНИ рівнозначні РОЗГЛЯДИНАМ, але з цією думкою не можна погодитися, бо Розглядини попереджають все весілля, а печогладини це вже частина весільного обряду, що відбувається під час завивання гильця.

ПЕШІНІ МЕТЕЛЛЬО — італійський журналіст, що був в Україні за другої світової війни при італ. експедиційному корпусі. В кореспонденції, видрукованій в ґенуйському щоденнику «Іль СЕКОЛЬО XIX» з 19. IУ. 1942, він писав: «Те, що зробили тут большевики, може видаватися неймовірним, настільки наслідки їх роботи трагічні й жахливі, але, на жаль, безсумнівні й наявні. Сотки тисяч професорів, лікарів, адвокатів, учених, урядовців, навіть зовсім непомітних, вивезено на Сибір і Соловки, як рабів, щоб з нелюдською жорстокістю замучувати їх на каторжних роботах, решту вимордовано по в'язницях, і навіть у власних домах. Тих нечисленних, що ще залишилися, найскромніших, найменше здатних, а тому й найменше небезпечних, позбавлено права навчати по школах, відставлено від уської громадської діяльности і, якщо дозволено їм жити тілом, то тільки під умовою, щоб забули про існування будьякого життя духу чи інтелекту. Так перепроваджено в диявольський спосіб знищення мозку такого великого народу, як український. На місце вбитих і вивезених поставлено «певних» із місцевих пролетарів, чи з надісланих. Від них не вимагалося ніякої здатности ані підготови, досить було, щоб вони зайняли спорожнене місце, а що менше знали, то було краще. Це входило в пляни Москви, щоб знищити культурну верству в Україні. . . Свідомо й продумано,протягом двадцяти років, провадженo тут політику культурного зниження й поступової кретинізації народу й раси, і, хоч це може нам, стороннім людям, видаватися неймовірною, просто жахливою фантастикою, це була тут така трагічна дійсність. . .»

ПЕЩАНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1873 — 1923) — інженер - архітект, знавець і реставратор іконописного мистецтва; від 1922 р. працював у Національному Музеї у Львові, якому залишив свою збірку килимів, вишивок, ікон, тощо. Залишив студії «Килими України», «Техніка Богородчанського іконостасу» «Про староруську й галицьку іконопись». . .

П'ЄДЕСТАЛ — підніжжя пам'ятника або статуї; переносно — недосяжне для звичайної людини місце на яке ставлять визначних людей.

П'ЄМОНТ — італійська провінція, з якої вийшов почин до об'єднання Італії по «весні народів» 1848 р. Ця назва стала символічною для означення частини нації, що передує в культурній та політичній акції. До революції в Росії, українці звали П'ємонтом Галичину, де, під австро -угорськими властями, український рух національного відродження міг розвиватися без порівняння краще, ніж під царським московським режимом.

Уже проф. М. Грушевський окремий розділ своєї книжки «Освобожденіе Росії і украінський вопрос» 1907 р., присвячений Галичині, назвав її «Український П'ємонт»: «В останнє десятиліття XIX ст. Галичина, — писав він. — невважаючи на власні дуже тяжкі умовини національного й економічного життя, робиться центром українського руху, і, в відношенні до українських земель Росії, відограє ролю культурного арсеналу, де творились і вдосконалювалися засоби національного, культурного й політично - громадського відродження українського народу» (ст. 116).

Якщо провідна людина наддніпрянської України не завагалася приписати Галичині значення українського П'ємонту, то з тим більшим запалом прийняли цю ідею самі національно свідомі галичани. Війна австро - угорської монархії з Росією, що виникла в 1914 р., видалася багатьом із них боротьбою за визволення України з-під московського панування. Визвольні дії Українських Січових Стрільців і захоплення Вільгельма Габсбурґа, що зробився Василем Вишиваним, ідеєю самостійної України, надали були ідеї п'ємонтизму значної реальности. І навіть пізніше, вже після програи визвольних змагань, коли Галичина опинилася під Польщею, голова Українського Національно - Демократичного Об'єднання (УНДО) д-р Д. Левицький не завагався покликатися, арґументуючи перед польським парляментом обов'язок визнати Галичині автономію, на особливу ролю Галичини, як бази для організації самостійної України. Але Москва в другій світовій війні здобула Галичину і, провадячи в ній посилений курс русифікації, при якому вже тепер (р. 1960) у Львові панує московська мова, поклала кінець галицькому п'ємонтизмові. (див. ПЕРЕСЕЛЮВАННЯ).

П'ЄРАЦКІ БРОНІСЛАВ — генерал, шеф польської поліції за уряду Складковського, потім міністер внутрішніх справ, відповідальний за ПАЦИФІКАЦІЮ (див.) українського населення Галичини в 1930 р., а потім Волині і Полісся. За це Крайова Екзекутива ОУН, яку очолював тоді Ст. Бандера, винесла йому

присуд смерти, який виконав в 1934 р. бойовик ОУН Мацейко. Йому пощастило дістатися за кордони Польщі, але Ст. Бандеру та інших визначних членів ОУН було заарештовано і суджено в Варшаві. Ст. Бандеру було засуджено на кару смерти. замінену на досмертну в'язницю.

ПИВНИЦЯ — льох у багатих домах, де переховувалися питва (не конче пиво). Пізніше й бідаки почали робити собі погреби для переховування картоплі, тощо, але назва залишилася «панська» — пивниця. У східньо - українських говорах це слово не знане, там — ПОГРЕБ. (Ів. Огієнко «Рідна Мома, 1937, ст. 86).

ПИВО — алькогольний напиток із солоду, з додатком хмелю, дріжджів і води. Пиво в нас — давне питво, як указує й сама назва, що походить від загального — пити. Дехто вважає, що звичай варити пиво прийшов до нас із німцями десь у ХУ ст., натомість Кун і Шрадер саме німецьке слово «бір» вважали взятим із слов'янського (М. Груш. «Іст. УР.» І, ст. 267), і в «урокові» княжих урядників — «вирників» XI ст. згадується, що вирник мав дістати щодня «відро солоду на пиво» (там же, ст. 268) Проте варення пива мало ще характер чисто домашній, і промислового характеру воно набирає тільки ХУІ ХУП ст., коли українські міщани почали творити по містах осібні цехи ПИВОВАРІВ, або СОЛОДОВНИКІВ. По селах же варення пива «на весілля й на празники» залишалося довгий час вільним, на східній Україні аж до Хмельниччини (М. Груш. «Іст. УР.» VI, ст. 225—27). Деякі міста здобули собі особливу славу своїм пивоварством, як, напр., Жовква, звідки пиво йшло до Львова, навіть на бенкети королів. Тому власники міста видавали дуже докладні приписи, як його приправляти, щоб воно не втратило свого доброго імени. В ХУІ ст. відоме було перемиське пиво. Багато БРОВАРІВ постало також по панських фільварках. До виробу пива до ХУІ ст. уживали пшениці і тільки пізніше почали брати дешевший ячмінь («Крип'якевич «Іст. у. культури» 1937, 99). Серед старосвітських звичаїв, що на їх порушення скаржаться народні пісні, згадується й те, що «Святим Миколам пива не варять. . .» В одній колядці згадується про варення пива св. Степанові. . З цього приводу проф. Потебня цитував «Абевеґу рус. суеверія» ст. 217—18): «На переддні св. Миколая Чудотворця по містах і селах возять жителі барила з пивом до кожної церкви і, черпаючи, або цідячи по кухлику, подають в церкву, а до того, ще й по восковій свічці, — це пиво священики, зливаючи в цебер, ділять між собою, і це зветься КАНОНОМ». (Потебня в РФВестник. 1886, II, 741—42)).

ПИВО ПИТИ — символізувало в народніх піснях любов: «Прийди, серце, пива випити» (Чуб. V, 187, також IV, 226).

Одночасно пиво символізувало й нестримний молодечий темперамент: «Говорило пиво, говорило пиво та до своєї пивоварочки: — Як ви мене доварите. то ви мене не вдержите, ані в бочках, ані в кухвочках, ані в щирозлотних кухвочках. Говорив же пан Іванко до свого панотченька: — Як ви мене не ожените, так ви мене не вдержите, ані в полі. ані в дворі, ані на воронім коні» (Чуб. ІІІ, 82, 226).

Відповідно до цього ВАРЕННЯ ПИВА — символічний образ битви, напр., у думі про Корсунську битву: «Браття козаки запорожці: добре дбайте. барзо гадайте, із ляхами пиво варити зачинайте!»

Ще й тепер в приповідці: «От наварили пива!» натякається на накоєння якоїсь біди, на якусь колотнечу, що її викликає «буйне пиво», не дурно зв'язане з ХМЕЛЕМ (див.). У випадку ж думи про Корсунську битву не треба забувати, що й Хмельницького в піснях часто називано просто Хмелем.

ПИЖМО, ГОРОБИНА — лікувальна рослина. Навар з квітів пижма приймають в народі при нетравленьях і при болях у шлунку, при поносах. на зниження гарячки, як потогінне Головна цілюща властивість пижма — це глистогінний засіб проти аскарид і остриць, це також інсектисидний засіб проти блох, мух і т. д.

Не треба змішувати цього пижма з ПИЖМОМ - МОШУСОМ, товщевою речовиною, що витворюється в залозах самчика ПИЖМОВЦЯ - КАБАРДИ і що йде на виріб пахощів.

ПИЗИ — варені кульки з кислого гречаного тіста, — їх їдять із часником і олією. (Чуб. УІ. 442). Див. ПАМПУХ.

ПИЛАТ ПОНТІЙСЬКИЙ — римський намісник Юдеї в рр. 26—36 по Р. Хр. що, визнавши Христа невинним, все ж віддав Його на смерть, бо злякався загроз жидів, що представлять його в Римі, як ворога Імператорові. Але перед тим. згідно з жидівським звичаєм, умив прилюдно руки «Я не винен крови цього Праведника» (Мат. XXVII, 24).

І все ж світова думка пізніше засудила Пилата. Визнала, що не стільки Юда винен у смерті Христа, як саме Пилат, — той, що вмив руки, замість повнити правосуддя; той, що відійшов на бік, коли перед його очима творилося беззаконня; той, що, маючи можливість порятувати безневинного, волів не наражатися на не-

приємності, не ризикувати кар'єрою не викликати гнів проти себе тих, хто мав можливість йому чимсь пошкодити.

І тому його вина більша й страшніша за Юдину.

Бо Юда — людина темна, людина з народу, що пішла за Христом, захоплена Його божеською особистістю, але ще не була вистачально духово розвинена, щоб Його зрозуміти, щоб відмовитися від спокус земного матеріялістичного життя, щоб перемогти свою любов до грошей задля незрозумілого Царства Божого. За гарним виразом італійського письменника Москарделлі, Юда доторкнувся великої Христової правди, як сліпець торкається статуї, не маючи змоги її побачити й зрозуміти.

Підпадаючи своїй низькій темній натурі, він зрадив і — продав.

Але незабаром спокутав гріх свій і в важких стражданнях збрудженого сумління, кинув зароблені срібняки і — повісився.

Але Пилат?

Пилат — людина закону людина права людина високо освічена, — Пилат знав, що Христос був безвинною жертвою наклепів і все ж, на вимоги фарисеїв та напькованого ними натовпу умив руки і заявив, що його хата з краю. На той час Юди вже не було. Юда, не витримавши мук сумління, тоді вже був поза цим світом. Але той, хто післав Христа на смерть, називався Пилатом, що вмив руки і відійшов на бік. . .

Скільки й тепер серед нас тих Пилатів, що заради «святого спокою», вмивають руки і відходять на бік, коли треба рятувати життя не одного безневинного, не одної жертви злісних, брехливих наклепів, але й ввесь український нарід, що жде рятунку від спільного зусилля всіх своїх синів, що опинилися в вільних країнах, поза залізною запоною! Про них Т. Шевченко писав:

Що-день Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на вогні. . .

Олена Теліга, героїчна душа, що ніколи рук не вмивала, а своє власне життя віддала в боротьбі за українську правду називала наших Пилатів — ПАРТАЧАМИ ЖИТТЯ (див.).

Народня леґенда дуже поширена свого часу через середньовічні збірники малює — не згідно з історичною правдою, — але згідно з моральним осудом — жахливі наслідки для Пилата його вчинку.

Віддавши Христа на розп'яття і вмивши прилюдно руки, на знак своєї в тому безневинности, Пилат спокійно пішов собі на обід, ніби нічого не сталося. Але дивні діла почали творитися перед ним: слуги, бачучи його, втікали від нього, як від якої їдовитої гадини. Навіть ветеран - леґіонер, що ніколи не мав страху ні перед чим, побачивши Пилата, нараз затремтів і — ще перше в житті — втік із варти.

Пилат попростував спочатку на високий плаский дах - терасу своєї палати, де в вечірнім холодку чекала його жінка. Але побачивши чоловіка, вона нараз, перейнята якимсь незрозумілим страхом і огидою, пронизливо щось скрикнула, схопилася і стрімголов кинулася з даху дому.

Пішов потім Пилат до покоїв, де, в колисці, висланій пухом, лежала його єдина дитина — немовлятко. Та коли Пилат нахилився над нею, дитинка розплющила очі, глянула на батька і нараз уся посиніла і глибоко зітхнула. За хвилинку вона лежала вже перед Пилатом холодним бездиханним трупом.

І так поклав Бог якийсь знак на лице й груди Пилата, прокляв життя його і смерть його, душу й тіло його, бо був він гірший від Каїна, Каїн бо, вбивши брата, не вмивав рук своїх, не голосив себе безневинним, а відчував великий гріх, тікав, ховався. . .

А Пилат що віддав Втілення Правди в катівські руки, скидав з себе відповідальність за свій страшний вчинок! Тому й правда відступила від нього. Все що було гарне в його житті, все покинуло його. Родина його зникла, як марна тінь. Імператор вигнав його зі служби. Навіть рідне місто, де він був шукав захисту, викинуло його за мури.

Так довгі літа блукав він світами, знаходячи по всіх усюдах тільки погорду й ненависть. Постарілий, хорий збідований, сидів він при битім шляху, благаючи кусника хліба. Та всім тим, що бачили його, навіть наймилосерднішим, серце робилося, мов кам'яне. Навіть добрі жінки й жалісливі дівчата проходили з погордою мимо нього, а то й кидали камінням.

Коли ж нарешті він умер, хтось зачепив гаком того трупа за ногу, кинув у яму і засипав піском та всіляким сміттям. Але вже другого дня труп знову був на поверхні — земля не приймала його.

Стягнули тоді люди купу тернини, будяків і ломаччя, поклали на неї трупа й підпалили. Але все те згоріло, а труп далі лежав, холодний, огидний. . .

Тоді прив'язали йому до шиї млинове коло, понав'язували інше каміння на руки й на ноги і кинули в морську безодню. Та від тягару каміння повривалися конопляні шнури, і морська глибінь не прийняла осоружного трупа. Як ганебну пляму нашої землі, женуть хвилі труп Пилата з одного кінця світу на другий, не даючи йому ніде пристановища. А як де рибалки його зустрінуть, хрестяться злякано й моляться Богові щоб охоронив їх від усякого лиха, — а найбільше, щоб не дав їм бути за життя таким, яким був цей страшний грішник. . .

І все ж як часто люди, ніби добрі, чесні, симпатичні, робляться співучасниками злочинів тільки тому, що в свойому егоїзмі, в своюму бажанні незакаламученого спокою, в своїй моральній пасивності волюють мати свою «хату з краю» і навіть не розуміють, що своїм поводженням уподібнюються тому Пилатові. . .

Він все зробив, щоб врятувать Христа
Він умовляв народ прекрасними словами
доводив, що не можна убивати
Невинного. Нарешті вимив руки
і видав Сина Божого на смерть.
Він вимив руки, але він не змив
з них крови Праведника, а з своєї чести
підлоти плями.
Перейшли віки.
Забуті переможці і герої
загинули в минулім. Та щодня
у всіх церквах читають Символ Віри.
То було при Понтійському Пилаті.
(О. К)

ПИЛИП — назва зайця, подібно, як Михайло — ведмідь, Василь — кіт, і т. д. Звідти приповідка: «Вихопився, як Пилип з конопель», — себто на свою біду, як заяць зі свого захисту, де собаки, через сильний запах КОНОПЕЛЬ (див.) не могли його винюшити.

ПИЛИПІВКА — піст перед Різдвом від 28 листопада по 6 січня (н. ст.).

ПИЛИПЕНКО СЕРГІЙ (1891 — 1937) — журналіст, редактор в 1917 р. щоденника укр. соц.-революціонерів «Народня Воля» в Києві, потім комуніст, організатор спілки селянських письменників «Плуг», зліквідований за Єжовщини.

ПИЛЯВЦІ — село над Іквою між Літином і Староконстантиновом. Тут 13/23 IX. 1648 р. Богдан Хмельницький погромив поляків.

ПИЛЬКЕВИЧ ОЛЕКСАНДЕР (1880 - 1922) — діяльний член Укр. Генер. Військ. Комітету при Центральній Раді, інспектор культурно - освітніх справ у війську за Директорії, основник військ. журналу «Наша Зоря» на еміґрації в Польщі. Генерал - хорунжий української армії.

ПИЛЬНИКІВ ДМИТРО (1821 - 93) — член Кирило Методієвського Братства, один із основників НТШ у Львові.

ПИМОНЕНКО МИКОЛА (1862 - 1912) — маляр українського краєвиду та селянського й козацького побуту. Іл. Репін називав його «живим відтворювачем України». Був членом Петерб. Академії мистецтв. Переїхавши з Петербурґу до Києва заснував мистецьку школу. Його картини імпресіоністичного характеру відзначаються сміливим рисунком та теплим соняшним кольоритом, хоча дехто закидає їм солодкавість. В 1905 р. він скаржився своюму приятелеві Лазаревському: «Вони (українці) кажуть, що я ренеґат, що я не люблю своєї батьківщини, що я даю не те, чого треба що мої сюжети бліді, а чейже все те неправда, зовсім неправда». Микола Голубець завважував: «З тих слів видно, що Пимоненкові, робили кривду, як громадянинові, але неменша кривда зустріла його, як мистця, з боку критики. Пимоненко був правдивим огнивом поміж малярською творчістю Шевченка і Трутовського та поколінням, що свідомо, з програмою взялося д праці над відродженням українського національного мистецтва» («Іст. у. культ.» 1937. ст. 614). Головні його твори: «Біля перелазу»,«Ворожіння», Гопак»,«Жнива», «Засватана», Зустрілися».Парубки, «Свати». «Українська ніч».

ПИПІН ОЛЕКСАНДЕР (1833 - 1904) — член російської Академії Наук і НТШ, автор «Історії рос. етнографії», де III том присвячений ввесь українській етнографії, та Огляду «Історії Слов. літератур» (разом із В. Спасовічем), де подано й історію укр. літератури. Як редактор «Вестніка Европи» звертав пильну увагу на важніші прояви українського життя.

ПИПОТЬ — запалення слизниці кінця язика у кур, хворобливий наріст. Буває й у людей: «На язиці у людини буває пипоть, як у курки: це тоді, як ту людину хтось обмовляє» (Етн.Зб. НТШ.У, 187). Пипоть не треба здирати, але мастити гліцериною, або товщем із вугіллям.

ПИРІГ — пшеничний хліб. Східньо - український пиріг — невеличкий, довгастий хлібец із пшеничної муки з начинкою, все печений. В Галичині натомість пирогами звуть придніпрянські ВАРЕНИКИ.

ПИРЯТИН — місто на Полтавщині над р. Удаєм. Вперше згадується в літописі в 1155 р. коли кн. Гліб Юр'євич, повертаючись з-під Переяславля, де «не успе нічтоже, взя град Пирятин». Потім аж до XVII ст. про нього нема жадної згадки. В 1647 р. належав до Кропивенського полку, а потім до 1764 — до Лубенського, коли був приписаний до Малоросійської губ. В 1781 р. був повітовим містом Київського Намісництва. В 1797 р. знову в Малоросійській губ. а з 1781 — в Полтавській.

ПИСАНКА — розмальоване великоднє куряче ЯЙЦЕ (див.) Однобарвні звуться

КРАШАНКАМИ, (див.), а властиві писанки відзначаються багатством барв і орнаментів. Серед слов'янських народів писанки існують тільки в українців, болгарів, хорватів, словінців, словаків, поляків і чехів. У москалів тільки при великокнязівському та царському дворі вони існували деякий час, бо прийшли разом із християнством із Києва, але московський нарід, себто властиво славізована мордва, весь, череміси та інші фінські народи, що з них вийшов московський нарід, не мали звичаю писанок до прийняття християнства, як мали його українці (див. ЯЙЦЕ), і тому і з прийняттям християнства цей звичай на селах не прищепився і зник і при царському дворі. Проф. В. Щербаківський, підбиваючи підсумки ріжним студіям про писанки, приходить до таких висновків:

Усі автори, які студіювали писанки, сходяться в загальних рисах ось на чім: 1. Писанки мають обрядове, ритуальне значення і грають таку ролю і користаються такою повагою в зв'язку зі своєю орнаментикою, як і інші символічні предмети в ріжних релігіях, напр., хрестики або ікони в християнстві і т. п. 2. Не можна довести, що писанок не було до християнства, навпаки, вони існували ще недавно у нехристиянських персів і у старих римлян. 3. Писанки бувають завжди оздоблені орнаментами які вже в дуже глибоку давнину для всіх були добре знаними символами соняшного божества та інших рівнорядних божеств, напр. Іштар у Месопотанії. 4. Усі рослинні й звірячі назви орнаментів звичайно не відповідають орнаментові і вказують на намагання пояснити орнамент в натуралістичний опосіб, а де вони відповідають, то виявляється повна відсутність стилізації, тобто несвідомість маляра в своїм ділі. А взагалі і натуралістичні назви покривають собою по суті чисто геометричні символи, емблеми й атрибути соняшного божества. 5. Писанки мають значення антропейонів (оберегів, Є. О.) проти ріжних хворіб і навіть проти грому.

Тим часом, як крашанки були все варені, чи печені, щоб можна було розговітися, і взагалі можна було їх з'їсти, то «писанка ніколи не бувала печена. або варена. і коли це й траплялося, то, очевидно, від занепаду звичаю.

Писанкою ніколи не гралися в битка, чи в котка.Причина цього була не тільки в тому, шо писанка сира, а також, на мою гадку, полягала й в тому, що не годиться розбивати образи символи, знаки сонця, намальовані на писанці, як не годиться християнинові ломати хреста або ікону, або як не годиться розбивати взагалі який небудь талісман. . .

Писанку не варили, щоб не знищити в ній життя потенціяльного, животворчої сили, а в ній то й полягає значення писанки. Зовні цій животворній силі писанки відповідають намальовані на ній символи животворної сили сонця і підкреслюють внутрішнє значення писанки. Принести в жертву писанку не можна, бо це б значило принести в жертву саму животворну силу природи. . .

Значення писанки складається з двох окремих споріднених частин: 1. із значення самого яйця, яке носить у собі зародок ПІВНЯ (соняшної птиці) та 2. із значення тих орнаментів - символів, якими буває покрита писанка» («Основні елементи. . .» Прага, 1927 ст. 5).

Само виготовлювання, чи малювання писанок було свого роду обрядовою процедурою. Починалося воно звичайно в Чистий Четвер, і жінки, йдучи на Великдень до церкви, вмивалися в воді, в яку клали перед тим писанку, чи крашанку. Вірили, що лице, вмите цією водою буде гладеньке, як яйце, і червоне, себто здорове, як писанка. Із того значення, що його наші селяни надавали тій воді, В. Щербаківський виводить, що писанки «вважаються свяченими ще раніше, ніж були посвячені в церкві, і то очевидно тому, що на них нанесені певні знаки, і ці писанкові знаки в очах народу самі мусіли мати святість. . .» (там же, ст. 6).

Писанки взагалі вважаються охоронними від слабостей. У с. Голе Равського пов. тримали писанку в хаті для охорони від пропасниці. У Руденку Брідського пов. закопували крашанку в землю на Великдень і тримали її там до Юрія. Тоді викопували і брали з собою в поле. Де збіжжя не було добре, особливо там де творилися «пліщі», качали крашанкою по землі, вірячи, що через це збіжжя поправиться. У с. Пристані Жовківського пов. тримали писанку в хаті «від грому» (там же). Зрештою. багато з магічної сили, що приписується писанкам, походить від того, що таку силу приписується взагалі ЯЙЦЮ (див.) .

Щодо орнаменту на писанках, то розріжняють три основні типи, що проте ріжноманітняться в численних варіянтах: СВАСТИКА (ломаний хрест, гачковий хрест. кривоніг, млинок і т. д.), ТРИКВЕТР (троячок, триніг, баранячі ноги) і РОЗЕТА (рожа повна, сторчова, шолудива, зірка). Крім того в гуцулів часто зустрічається мотив КОНЯ та ОЛЕНЯ. Буває на писанках і ПІВЕНЬ. Про значення всіх цих писанкових прикрас під відповідними гаслами. Див. також КАПАНКА, КРАШАНКА, ТОЧЕНКА, БЕЗКОНЕЧНИК, КРИВОНІГ.

ПИСАР — секретар, канцелярист. До другої половини XIУ ст. писарі називалися ще ДЯКАМИ, бо ті виконували звичайно всю писарську працю в князівській Україні.

ПИСАР ГЕНЕРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО — найвищий урядовець при гетьмані, начальник військової канцелярії. Символом його влади була державна печать. Писаря Військового Генерального зустрічаємо й до створення козацької держави, а з її створенням, він набирає значення канцлера інших держав: він провадить усю закордонну політику. Ф. Уманець писав: «Україна звикла бачити в ролі генерального писаря не звичайних виробників документів і не зразково канцелярських стилістів, а людей діла, безмежної відваги, сміливої думки, незвичайної винахідливости, — словом керівників козацтва, як Мазепа, Хмельницький, Суховій, Виговський...» («Мазепа» 1897, ст. 317).

ПИСАР ПОЛКОВИЙ — довший час приватний службовець полковника, що наглядав над діловодством й відчитністю полку, а пізніше секретар полку і начальник полкової канцелярії. До Б. Хмельницького полкових канцелярій не було — на 6.000 козаків вистарчало й одного військового писаря. Ні в одному договорі з Польщею не згадуються полкові писарі, хоча вони подекуди й існували: в 1649 р. був корсунським писарем Креховецький, а київським — Якимів. Визначаючи розміри платні військовим старшинам, навіть сотникам, польські власті не могли б забути такої важливої особи, як полковий писар, коли б він був дійсно урядовою особою. За Хмельниччини справи змінилися. Полковники в значній частині були люди неписьменні, але навіть і письменні не могли полагоджувати всіх справ, що серед них було й таємне та дипломатичне листування. В статтях 1654 р. вже просто згадуються полкові писарі. Акт про вибори Многогрішного в 1669 р. підписали писарі — ніжинський, стародубський, переяславський і київський. На статтях, підписаних при виборах Самойловича, фігурують підписи всіх 10 полкових писарів гетьманщини. З 1722 р. писарів почали обирати: полкова канцелярія обирала з місцевого шляхетства двох кандидатів, і одного з них затверджував гетьман. У писаря був і помішник, якого звали РЕЄНТОМ, крім того кілька канцеляристів. (М. Слабченко «Полк», 1909, 89—83).

ПИСАРЕВСЬКИЙ о. СТЕПАН (†1839) — протоєрей на Харківщині, що писав під псевдом СТЕЦЬКО ШЕРЕПЕРЯ; автор оперети «Купала на Івана» і пісень «За Німан іду» та «Де ти бродиш, моя доле», що стали народніми. Мав жінку МАРТУ (1799—1874?), що писала поезії, наслідуючи Петрарку (в альманаху «Сніп» 1841 р.) і сина ПЕТРА, що писав українські байки (Альманахи «Сніп» і «Ластівка») та поему «Стецько».

ПИСКУНІВ ФОРТУНАТ — етнограф, автор «Словниці укр. мови» (1873 р.), яку перевидав під заг. «Словар живого народного письм. і актового языка русских южан» 1882 р. Видав також альманах «Чайку» (Київ, 1876) та твори Кухаренка, і біографію Т. Шевченка.

ПИСЬМЕННИК — творець, виразник і зберігач духової культури нації, її мозок і сумління. «Як в нації вождя нема, тоді вожді її — поети», — писав Є. Маланюк. І справді духовним вождем - провідником нації став у поневоленої української нації великий поет — письменник і мистець — Т. Шевченко, якого за те ж московський окупант і заслав на 10 років в азійську пустелю, заборонивши до того ж писати й малювати, взагалі — творити. Доля Т. Шевченка — яскравий символ долі взагалі українського письменника, якому забороняється писати рідною мовою, або, коли виразної заборони не було, за те писання переслідувано й понижувано — «щоб український нарід залишився сліпою, нерозумною отарою, без власної еліти, без власного мозку, щоб легше було його визискувати і щедрі плоди української землі забирати в Московщину» (Яр Славутич). У нас письменникам, за словами Лесі Українки

Чоло не вінчали лаврові віти,
Тернів не скрашали ні злото, ні квіти
Страждали співці в самоті;
На них не сіяли жупани-лудани;
Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани
То вже не були золоті. . .

Так було за московського царського режиму. На зміну йому прийшов московський совєтський, але для українського письменника, що хотів залишатися вірним своїй українській духовості нічого не змінилося, хіба ще погіршало. Письменник мусів перетворитися просто в агітатора, поширювача большевицьких гасел та вимог, або в одописця, вихвалювача московських вельмож та їх плянів світового загарбання. Неслухняних безпосередньо винищувано, або засилано на Соловки, чи в Сибір, щоб вони там вмирали повільною смертю на каторжних роботах. За час панування большевиків в Україні, до другої світової війни розстріляно або замучено в північних таборах, за підрахунками Вол. Шелеста та Яра Славутич 114 чи 116 українських письменників. Гришко натомість у 1958 р. зробив «лише за приблизними підрахунками реєстр розстріляних, замучених і репресованих українських письменників, поетів, критиків, літературознавців та журналістів», що обіймає понад 250 осіб! Чимало з -поміж них були комуністами, але все ж їх було знищено тільки за те, що вони були українці, всі вони впали жертвами т. зв «боротьби з українським націоналізмом». І

це в той час, коли **ні один** не то що московський письменник, поет чи мистець, а навіть і ні один москаль взагалі, не впав жертвою якої-будь «боротьби з московським (чи «російським») націоналізмом (В. Гришко «Хто з ким і проти кого»).

Юрій Клен, приятель письменників - неоклясиків М. Зерова, М. Драй-Хмари, Филиповича, що загинули на засланні, тим часом як він успів порятуватися, вийшовши на еміґрацію, в поемі «Прокляті роки» такими рядками спом'янув отих усіх розстріляних і засланих на повільну смерть письменників:

Помолимось за тих, що у розлуці
Помруть, відірвані від рідних хат;
Помолимось за тих, що у розпуці
Вночі гризуть залізні штаби ґрат,
Що душать жаль у невимовній муці,
За тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господи, в небеснії тверді
Простри свої долоні милосерді!

Але спом'янув і тих, хто, порятувавшись від смерти фізичної, зазнали страшних мук смерти духової, примушені вихваляти катів свого народу:

Помолимось за тих, кому на герць
Піти не вистачить снаги і сили,
За всіх отих, кого гірка, як смерть,
Недоля під ярмо важке схилила,
Хто чашу горя п'є налиту вщерть,
Вславляючи життя своє немиле;
За тих співців, які за хліб і чай,
Виспівують нам пекло, наче рай.
Бо, може, жереб їх з усіх найгірший:
Вони вславляють тиск чужих долонь,
На самоті ж їм груди дишать ширше:
Як ніч овіє пахощами скронь,
Вони складають потай п'яні вірші,
Де плаче сонце. . й кидають в огонь.
Не вчує світ: весна крізь ці канцони
Ридає так, що на душі холоне. . .

ПИСЬМЕННІСТЬ — вміння писати й читати. У нас довший час була поширена думка, що письменність прийшла до нас із християнством, і С. Єфремов писав: «Чи було у нас перед християнством якесь письменство, про те можемо тільки вгадувати, бо ніяких слідів його до нас не дійшло, опріч деяких натяків, та, може, уривків у старому літописі. Можна тільки напевно сказати, що письменство **могло бути хоч у зачаткових формах, бо знаки для письма вже існували.** Болгарський письменник кінця IX в., чорноризець Храбр у своєму «Сказанії о письменах слов'янських» пише, що слов'яни не мали перше письмен, тільки якісь риси та карби, і аж Констянтин - філософ (св. Кирило) вигадав їм азбуку на зразок грецької з 38 літер. Звичайно, що тільки християнська зневага до поганства не дали Храброві оті «черти» (риси) вважати за справжні письмена,коли слов'яни з них таки читали. З другого боку, в т. зв. Паннонських житіях свв. Кирила й Методія записано, що в Корсуні (Херсонесі) св. Кирило знайшов був там (у 860 р. Є. О.) не тільки чоловіка, що розмовляв «руською бесідою», а навіть книги, євангелію та псалтир «руськими письмени» писані. . .» (І, ст. 69).

Проте, ми маємо тепер уже досить наукових археологічних доказів, що в Україні вміли писати й читати задовго до св. Кирила. На Слобожанщині в руїнах сарматського міста на Дінці (т. зв. Маяцьке городище) з III ст. до Р. Хр.на камінних плитах знайдені написи, що їх проф. Спіцин вважає за АЛАНСЬКЕ ПИСЬМО. Так само знайдені написи в руїнах Карkінітеса (тепер Євпаторія) з І ст. до Р. Хр. і в руїнах Ольбії з І ст. по Р. Хр. На Кубані в сарматських могилах з II—III ст. знайдено чимало глиняного посуду з монограмами, які проф. М. Ростовцев уважає безсумнівно за літери. Ці літери вживалися в Пантікапеї в II—III ст. На стінах похоронних камер в Керчі цими літерами написано вже й текст. Це письмо цілком оригінальне, але форма й побудова окремих літер та пов'язання всього письма вказує ніби на спорідненість ідеографії з фінікійською. Реклю в своїй «Універсальній Географії» в т. X. ст. 283 повідомляє, що на захід Смоленська знайдено було піраміду; москалі, потребуючи каміння, її розібрали і знайшли в ній величезний бльок із напівзатертими написами, подібними до фінікійських. Фінікійське ж письмо вийшло з єгипетських ієрогліфів, і проф. В. Пожідаєв виводить алянське письмо також із еипетських ієрогліфів. «Радянська Культура» з 5. IX. 1957 р. повідомляла, що біля м. Мелітополя було розкопано г. зв. Кам'яну Могилу з III тисячоліття до нашої ери, і тут серед ріжних рисунків, виявлено також «лінійно - геометричні накреслення, які можна розглядати, як зародки найдавніших письмен». Проф. В. Січинський, на основі своїх довголітніх студій слов'янської палеографії, прийшов до висновку, що слов'янська ГЛАГОЛИЦЯ (див.), а потім і КИРИЛИЦЯ виникли з вищезгаданого АЛЯНСЬКОГО ПИСЬМА. У своїй праці «Роксоляна» (Лондон, 1957) він наводить таблицю літер з тих абеток і з теперішньої латинки, і цей його висновок виявляється безсумнівним: праукраїнці - аляни дали абетку всім слов'янам, і мали її далеко скорше від тої глаголиці, що їм дав потім св. Кирило. Треба думати, що й євангелія та псалтир, які бачив св. Кирило в Херсонесі були власне писані саме тим алянським письмом.

Натомість московські археологи, як П. Третьяков (Восточно - слов'янскіе племена»), Г. Федотов та інші, прийшли до висновку, ніби

в давній передхристиянській Русі існувало письмо в стилі ТЮРКСЬКИХ «рун». і при цьому покликаються на того ж чорноризця Храбра, запевняючи, що таке письмо існувало в алтайців навіть ще перед тюркською добою (VI ст.). Цю їх теорію повторює в ЕУ, ст. 699 О. Пріцак, не згадуючи, на жаль, нічого про алянське письмо.

Найдавнішим пам'ятником нашого письма вважалася довгий час т. зв. ОСТРОМИРОВА ЄВАНГЕЛІЯ з 1056 р., написана в Києві. Напис на Тьмутараканському камені датований 1068 р. Найстарший напис в усьому слов'янському світі — напис болгарського царя Самуїла з 993 р. Але от молодий археолог Д. А. Андусин, розкопуючи великі могильники в Гніздові під Смоленськом, знайшов там багато матеріялу з першої чверти X віку, і серед нього горнець, на шийці якого знаходиться напис східньо - слов'янськими літерами. Його відчитали. як ГОРУХЩА, що на думку митрополита Іларіона, може означати гірчицю, що була у тому горнці, а може ім'я жінки, власниці того горнця. І митрт. Ілларіон додає:

«Коли наш Гніздовський напис справді першої чверти Х-го віку, то це буде найстарший напис не тільки всього Сходу, але й усього слов'янства. І він буде свідчити, що ми мали своє (з грецького) письмо ще до охрещення, і що воно було в нас ще до Костянтина, який тільки упорядкував слов'янам готове письмо, а не запровадив його, як доводив я це ще 1927-го року». («Новий Шлях» 12. УІІ. 1950). Див. НЕПИСЬМЕННІСТЬ.

ПИТЕЛЬ — млин, що виробляє ПИТЛЬОВАНУ муку, також ця мука.

ПИТИ ВОДУ, тощо, — задовольняти спрагу. В пісенній символіці — образ задоволення спраги кохання: «Коли мене покидаєш, покинь воду пити» (Голов. І, 131, II, 319,382).

«Ой, вітвори мати, хату, хай води нап'юся, чи хорошу доню маєш, нехай подивлюся» (Гол. III 291).

«Високо ті, голубоньку, з дуба воду пити, ой далеко ті, миленький, до мене ходити» (Гол. II 743).

«Ой викопав я криниченьку, та не пити води, ой полюбив же я дівчиноньку, та не мати жони (Гол. І, 104).

Цікава символіка в наступній пісні:

«Не буду я води пити, бо вода нечиста, бо у воду нападало кленового листя».

Козак тут відмовляється любити, бо дівчина поповнила зраду, але дівчина відповідає:

«Ай бо то не кленина, зазулине пір'я, прийди. прийди, мій миленький, на моє подвір'я», себто, провина зовсім не така, як йому здається, і не варто за те сваритися. У зв'язку з такою символікою стоять вирази ВОДУ БРАТИ, ПО ВОДУ ХОДИТИ, КОНЯ НАПУВАТИ — себто кохати. Натомість, відмовлятися коня напувати — значить відмовляти в коханні, і ін.

Цю символіку відбито й в шевченковім «Великім Льоху», де дівчина «цареві московському коня напоїла в Батурині. . . Звелів коня напоїти, а я й напоїла; я не знала, що я так тяжко, тяжко согрішила. . .»

ПИТИ ДІН ЗОЛОТИМ ШОЛОМОМ — символічний образ давніх наших літописів, що означає панування над околичними землями.

ПИТЛЬОВАНА МУКА, ПИТЛЬОВКА — мука дуже дрібно помелена. З такої муки робили й ПИТЛЬОВАНИЙ ХЛІБ. В Галичині кажуть: ПИТЛЬОВАНА ДІВЧИНА — ніжна делікатна дівчина (М. Фесолович).

ПИХА — див. ГОРДІСТЬ, ЗАРОЗУМІЛІСТЬ. Олесь змалював пиху в такому короткому вірші:

Як вклонитись щуці треба,
Карк не зломиться — вклонюсь,
Стріну пліточку — до неба
Одвернуся і дивлюсь. . .

А Юрій Липа молився:

Боже, Владарю душ, не дозволь нам
у пиху вбирати життя,
Не дозволь у брехливість надуту
вбирати сваволю!

«У пихатому серці нема місця любові ік простим людям. . .» (Сл. Грінченк). Див. ЧВАНСТВО.

ПИЩАЛЬ — тяжка вогнепальна зброя козацької піхоти. Вперше згадуються пищалі 1471 р.: в замку в Вінниці було дві пищалі, так само в замку в Чуднові. Пищалі були двоякі: РУШНИЦІ і ГАКІВНИЦІ. Рушниці були легші, і їх можна було тримати в руках і так стріляти; гаківниці важили більше (до 10 кг). і їх треба було на щось сперти; звичайно з них стріляли тільки з мурів. Щоб забезпечитися перед ударом у рам'я, під дулом недалеко верхнього кінця, приміщували гак, що ним спирали зброю на мур, звідси й назва гаківниці. (Див. КОЗА).

Як видно з думи про Федора Безрідного «Понад сагою Дніпровою», був звичай вшановувати покійних лицарів стріляниною з пищалів, як тепер із гармат:

...Тоді козаки шаблями суходіл копали,
Шапками, приполами персть виймали,
Хведора Безрідного ховали,
Руський «Отче наш» читали,
В семип'ядні пищалі гримали,
У сумерки жалібно вихваляли.
Високую могилу насипали
І прапірок у головах встромляли,
І премудрому лицареві славу вчиняли...

ПИЩИК — рід сопілки з тонкої очеретини.

ПІВДЕНЬ — двінадцята година дня, як ПІВНІЧ — дванадцята година ночі. Обидва ці моменти вважають критичними, переходовими, себто небезпечним часом, бо «в полудне Бог спочиває в золотій кроваті» (Чуб. II, 10), а з цього користає нечиста сила: «Не все чорти опівночі ходять, ходять вони і опівдні. Положим-то, що чорти і щочасу ходять. . . та саме головніші чортяки тільки два рази у сутки можуть ходити: опівночі та опівдня. . .» (Дикарев, ст. 91). У сл. Олексієвці Бірючського пов. казали, що хто купається в полудне, обов'язково втопиться (там же). У білоруських замовляннях згадується ДУХ ПОЛУДЕННИЙ Натяк на ПОЛУДНИЦЬ — небезпечних духів південного часу, можна знайти в Поученії Володимира Мономаха: «Спання єсть от Бога присуджене полуденне, от чин бо почиває і звір, і птиці, і чоловіці. . .» Проф. М Сумцов теж писав у «Культ. Переживаніях»: «Час, визначений на обід, вважався вдавнину святим, на це вказує ще досі втримуваний у селян звичай не розмовляти за обідом, підтримувати тишу. Голосна розмова і сміх вважаються непристойними. . .» (К. Ст. 1889, VII). Греки казали, що опівдні, коли сонце кидає палючі стріли, і все навкруги мовчить, ПАН (див.) кохається в тиші й спочиває, і жорстоко мститься на тих, хто насмілився б порушити південний спокій. У німецьких казках теж оповідають, що водяні діви люблять південний час, і діти бояться тоді залишатися на березі річки, чи купатися. В Середньовіччя взагалі в усій Европі було поширене вірування, що опівдні життя людське знаходиться в небезпеці від ДЕМОНА ПІВДЕННОГО. У VI ст. на його рахунок ставили ріжні пошесті, а головно чорну смерть. У півн. Росії і в Сибірі ще до останнього часу зберігалися спогади про ПОЛУДНИЦЬ. Безпоповці — старовіри молилися про вигнання «біса полуденного». Та най-більше пам'ятали про полудниць чехи і лужицькі серби. Вони вірили, що полудниця в вигляді озброєної дівчини ходить полями і лісами, вбрана в біле, або червоне. Коли вона заходить до якоїсь хати, там має хтось умерти. Лужицькі серби приписували полудницям смерть від сонячного удару. (ЛНВ. 1929, І, 54—55).

На Карпатській Україні вінчалися перед полуднем — «щоб молодятам так ішло діло вгору, як сонце йде до полудня» (Жаткович, в. Етн Зб. НТШ. II, 20). Щоб челядь не мерла в селі, також нового попа треба вводити в село до полудня (там же, ст. 26).

ПІВЕНЬ, КОГУТ — самець курки (див. КУРИ).

Півень в українській символіці і в народніх віруваннях займає помітне місце. І це й зрозуміло, якщо ми приймемо до уваги, як його зовнішній вигляд, блискуче оперення, гордовиту поставу, скоронoвану голову. лицарські шпори на ногах, так і його психічні прикмети — войовничість, завзятість, чуйність до змін погоди і особливо вміння розрізняти час та віщувати прихід дня й сонячного світла.

Цими своїми якостями, півень вразив не тільки український народ, але й усі народи світу, які, в більшій чи меншій мірі, відвели йому в своїй мітичній творчості почесне місце.

В Україні півня знали з дуже давніх часів, як про це засвідчує скельний рельєф у с. Буші Ямпольського пов. Подільської губ., про який була доповідь вперше на VI Археологічному З'їзді в Одесі. Також у Чернігові, в т. зв. «Чорній Могилі» з IX в. знайдено два турові роги з різьбленим срібним окуттям, а на одному з цих окуттів бачимо, поруч із собаками і грифами, також і півнів.

В українській народній символіці півень виступає в першу чергу, як символ світла і сонця, яких прихід сповіщає.

Як здогадується проф. В. Щербаківський. вже й на Бушацькому рельєфі, де ми бачимо жрекиню, що робить лібацію перед півнем, півень заступає — в натуралістичній варварській інтерпретації, — крилатий диск сонця давніх гіттітських пам'яток.

Нема сумніву, що й на писанках півень фігурує, як зооморфічний символ сонця, як про це писав уже проф. Сумцов («Кіев Стар»., 1891, VI, 378).

Так у відомій загадці: «Сидить півень на вербі, спустив коси до землі», півень — сонце.

Зрештою, вже у відомих анналах Тутмезиса III (1501—1447 до Р. Хр.) півень згадується, як «провозвісник кожного дня», що нерозривно зв'язується зо сходом сонця.

М. Драгоманов записав свого часу цікаве тлумачення, чому саме півень співає вдосвіта, сповіщаючи прихід сонячного світла:

— «У півня є така пір'їна, що як треба йому на зорі встать, то вона й крутиться і будить його».

Це вірування літературного походження. Його взято з давнього слов'янського Хронографу, в якому описується, як сто янголів, в образі феніксів та інших птиць, з наказу Божого, гасять ввечорі сонце, вмакаючи крила свої по 90 разів в Океан, і все ж так обпалюються, що робляться голі, ніби обскубані. Але потім вони купаються в Океані і знову оперюються:

«Того ради і петел іменується і іміет под своїми кролома перо біло оніх птиць небесних, да егда пойдет сонце от запада к востоку,

тогда посвербит у петела перо то; егда двинуг ангели одежу от престола (соняшного), і тогда ся чешет петел і, открив главу, пробуджается. . . і плещет петел крилома своїми і проповідуєт мирові воскресення. . .» (Барсов «Лексикографія Сл. о. П. И.» с. 416—27).

З вищенаведеної символіки не трудно зрозуміти й ту ролю, яку півень відограє у символіці церкви, що в свою чергу впливала на народню символіку.

Для християнської церкви півень робиться символом Христа, що сповіщає прихід Нового Дня і, як півень розганяє своїм співом пітьму ночі, так і Христос розганяє демонів пітьми і зла.

Звідси не трудний поворот до півня. що на нього пероходить сила Христа, якого він символізує: півень своїм співом розганяє демонів, припиняє всякий чин нечистої сили. В середньовічному мистецтві нерідко можна бачити лева, що тікає від півня. Щоб зрозуміти цю символіку, треба пригадати, що, за середне вічною демонологією «Демон — лев Пекла», отже, лев, що тікає від півня, символізує нечисту силу.

У зв'язку з цією антидемонічною силою півня, його містили, як охорону від нечистої сили, на хатах тощо:

«Червоний когут на хаті , — писав Д. Лепкий («Зоря» IX, 108), — приносить щастя, а особливо хоронить худобу від чарівниць в дні св. Юра, св. Онуфрія та в інші свята, а маленькі діти — від відьми, відміни».

Цікаво, проте, що є такий день, коли півень утрачає свою владу супроти нечистої сили, і зокрема супроти відьом, — це ніч перед св. Юрієм, коли відьми мають силу над півнями і користуються нею, щоб роздвоювати півням пера на хвості: «Якщо взяти півня, якого ще пера не ушкоджені, і сховати його на ніч під корито, то відьма і там його знайде, і на другий день пера вже в його будуть роздвоєні». (Зап. Юго-Зап. Отд. II, ст. 384).

Певна річ, не всі півні мають однакову силу. Природа рівности не знає. І серед півнів деякі відзначаються своєю силою й непереможністю. Таких півнів звуть — Півнями - Цариками. На Чигиринщині казали, що півня - царика можна пізнати ще в яйці бо він вже й там дає про себе знати — подає свій голос. Коли ж виросте, не тільки всі інші півні його бояться, але й сам диявол. Він перший починає співати опівночі. Нечистий ніколи не зайде до того двору, де півень-царик, і тому різати його не годиться. Чумаки все брали з собою, як їздили півня - царика. (Сумцов в «К. Стар.» 1890, IУ, ст. 84—85). Він служив їм і за сторожа.

Подорожуючи Україною, можна було бачити нерідко фігуру півня на придорожніх хрестах, на фігурах, а Зах. Европі — на дзвіницях Тут півень символізує віру в Христа і нагадує того півня, що заспівав, коли апостол Петро втретє зрікся Христа.

Як символ сонця, півень був присвячений у греків Аполлонові. Але Аполлон був і богом віщувань, і тут його зв'язок із півнем ще більш скріплюється, бо греки з найдавніших часів намагалися відгадувати зі співу півня, що має статися.

Пліній з цього приводу пише:

«Півні сповістили про всі перемоги, які тільки коли були в світі. Їхні потрохи і їхне тіло не менш приємні богам, ніж найбагатші жертви. Спів півня в незвичайний час все щось віщує. Співаючи цілу ніч, вони сповістили беотійцям їхню перемогу над лакедемонцями. Так бодай витлумачили їхній спів авґури, бо переможений півень ніколи не співає. . .»

Ворожіння з півнем і у нас були дуже поширені:

«Якщо півень співає на порозі — будуть гості; якщо співає, ідучи на сідало, то на зміну погоди». (Ястребов, «Летоп.» III, ст. 75). «Як когут обійде навкруги хати, а потім вилетить на тин і заспіває, будуть, певно, гості». (Д. Лепкий в «Зоря» IX , ст. 108).

На Кубані ще в XIX століттю так ворожили з півнем: «Уносять його до хати, ставлять на долівці дзеркало, воду, і сиплять зерно та й дивляться, що півень робитиме: якщо багато п'є, жених буде п'яниця; як часто в дзеркало заглядає — волоцюга, хвастовитий; як заб'ється в куток, жених буде недолюдим, похмурий, сердитий, або злодіяка; як сяде денебудь і спатиме, жених буде лінивий; як багато ходить по хаті, маха крилами та кричить, жених буде розбишака, очайдушний; а як потроху їсть і п'є та все робить гаразд, жених буде чоловік гарний, трудовитий, розумний і господар. А інші дівчата ворожат ще й так: понасипають на долівці стільки купок пшениці, скільки дівчат у хаті: кожна дівчина положе на свою купку ще й перстінь, а тоді вже пускають півня — чию купку стане півень клювати, тій дівчині цього року заміж іти». (Крамаренко, «Етн. Вістник, НТШ» І, ст. 16).

Ворожать ще, який буде урожай, і чого багато вродить: посипають по долівці купки пшениці, гороху, проса, сочевиці, квасолі тощо, а тоді приносять півня з куркою, — що вони більше клюватимуть, на те й урожай буде. (там же ст. 19).

Півень — сторож господарства. Він охороняє його навіть після своєї смерти.

«Когут по 9 роках стає чортом або хованцем (себто домовиком, Є. О.) і опікується тим житлом, на якому уродився й жив». (Д. Лепкий, «Зоря» IX, ст. 108).

Тому й не дивно, що в українських народніх приповідках, півень стає символом того незалежного, окремого від інших господарства:»

«Кожний когут сміливий на своїм смітті», кажуть у Галичині, коли хочуть висловити думку, що кожний у себе вдома пан. (Ів. Франко «Приповідки» II, 277). Сюди ж відноситься і друга приповідка:

«Два когути на однім подвір'ї, як дві господині, ніколи не погодяться» (там же, ст. 276).

Для наших селян півень така в господарстві важлива річ, що «Без когута — хата глуха» (там же ст. 276), бо він «вночі відганяє від житла й хати нечисту силу, своїм співом дає знати про зміну надворі, про вечір або світло» («Зоря» IX, ст. 108).

Тому й не дивно, що півень з найдавніших часів відограє велику ролю в українській обрядовості, як жертва, що має порятувати те господарство.

Найдавніша згадка про півня, як жертву в українській обрядовості, походить від араба Ібн-Фалдана, який описуючи в 922 р. похорон в Ітилі багатого українського, — чи, кажучи тогочасною термінологією, — русинського купця, згадує, що при покійникові покладено було й півня з куркою.

Тут півень із куркою фігурують поряд із собакою, кіньми й коровами, — як і всіми іншими складниками господарського побуту, щоб помандрувати з своїм господарем на той світ і там йому відповідно служити та улегшити й уприємнити потусторонне життя.

Друга згадка обрядового характеру про півня походить із часів Святослава, коли греки в 971 р. обложили були київського князя в болгарському місті Доростолі. Грецький історик, що був тоді при війську, бачив, при світлі місяця, як русини - українці збирали трупи своїх вояків і палили їх над Дунаєм:

«За предківським звичаєм забивали багато невільників чоловіків і жінок, на пошану мерцям, топили у Дунаї дітей і пускали півнів за течією. . .»

Якщо тут, крім півнів, не згадується про ніяку іншу хатню птицю, чи худобу, то не треба забувати, що в обложеному місті на таку худобу було не надто густо, і вимоги війни вимагали ощадження. Проте звертає увагу та подробиця, що «півнів пускали за водою», себто топили їх, а не палили. Ця відміна звичаю вказує, що в даному випадку йшла вже справа не про комфорт покійників, як в описі Ібна Фалдана, а таки про жертву богам, для здобуття їх ласки.

В ближчі до нас часи, півень був безсумнівною жертвою у весільній обрядовості. Хведір Вовк, описуючи вечерю після роздачі короваю, зазначає:

«В деяких місцевостях дотримують дуже стародавніх обрядів. На Поліссі, напр., подають півня, що його печуть за селом, на якомусь горбочку, живого, прив'язавши його до драбини, чи до якогось дрючка, обмотаного соломою». (Чубинський, IУ, 385).

Цього весільного півня звали — БАЖАНТОМ і В. Камінський писав про нього в «Первісн. Громадянстві» (1929 р. II, ст. 56):

«Цікаво спинити увагу, як відбувається смаження (цього півня). Воно справді нагадує жертву стародавніх часів. Бажанта випікають в окремому місці, виконуючи обрядові дії. Такого півня печуть звичайно на горбочку за селом і з такими обрядами: прив'язують півня до драбини, яку опирають на дерево, а під нею розкладають вогонь і таким чином печуть, потім допікають півня уночі; під час весілля ділять, роздаючи шматки разом із короваєм (Підляшшя). На Холмщині також беруть живого півня, переважно білого, і, в чотирьох, несуть на драбині, прив'язавши його до неї, на село; тут прив'язують його до жердини, яку обмотавши сіном і соломою, запалюють і так печуть. Те самісінько приходилося нам спостерігати подекуди й в Дубенському пов. на Волині, а під час наших мандрівок на Волинському Поліссі (Володимирський, Ковельський, Луцький і Рівенський повіти). За такий звичай, промовляли нам якнайдокладніше переважно в Ковельському пов.»

В багатьох народів шлюбний ритуал наказує пити кров півня і їсти його м'ясо. В Ельзасі півень — найважніша страва у весільному бенкеті. В Богемії, зараз же після вінчання, йдуть на велику площу, де батьки дають бояринові, чи шаферові, півня; той прив'язує його до дерева, співає й танцює навкруги нього, потім він кричить: «Під вільним небом кров освятить цей шлюб». Обертається ще тричі на каблуках, вимахує двічі шаблею, а за третім разом зрубує голову півневі і окроплює кров'ю молодих, потім присутніх. . .» (Вовк «Студії», 277—78).

Залишилися сліди жертви півнем і в випадках хвороб, тощо. Так, на Косовщині, селянин, вмираючи, казав до хатніх:

« — Хіба бисте дали когута за мою душу, а він, як піє прогонив би крильми дими від мене, то може ще трошки мені полекшало. .» («Етн. Зб. НТШ». І, ст. 259).

Приносили півня в жертву і при закладинах хати. Л. Шевченко пише з цього приводу в «Перв. Громадянстві» (1926, ст. 89):

«Обряд закладин починається з моменту закопування головного стовпа — на покуті. . В цім моменті виступає перша жертва за хату і місце земним силам. Вовна й яйця, мабуть заступають криваву жертву, яка ще виразно

виступає на Білорусі, де голову півня, відрубавши, кладуть під головний стовп, а півня з'їдають. На Люблинщині закопують цілого півня».

Коли хата вже готова, впускають наперед до неї когута (або курку), і не можна його потім бити, ані їсти, ані продати («Етн. Зб НТШ», V, ст. 89)

Л. Шевченко теж зазначає, що в багатьох слов'янських народів, при переході в нову хату, впускають якесь звірятко, найчастіше кота, півня, або курку, обов'язково чорних. . Коли рано пипускають півня, або курку, примічають, чи заспівають, бо це був би добрий знак. При цьому вірять, що звірятка скоро загинуть («Перв. Гром.», 1926, 1, 91).

Для зрозуміння ролі, яку тут відограє звірятко, а найчастіше таки півень, і то чорний, пригадуємо собі опис вигнання коров'ячої смерти у Терещенка:

«Жінки і діти виносять на південь за село і складають у купу в двох протилежних кінцях села гній, а потім опівночі запалюють. До одної запаленої купи везуть дівчата соху, в білих сорочках і з розпущеним волоссям, а одна дівчина несе за ними образ. До другої купи йдуть жінки в чорних спідницях і брудних сорочках, і несуть чорного півня, якого тричі обносять навкруги купи. Потім одна жінка, схопивши півня, біжить із ним у протилежний кінець села. Інші жінки женуться за нею й вигукують: «— Ату! Згинь, пропади!»

Добігши до краю села, жінка кидає півня в гній, який потроху тліє. Дівчата наношують сухого листя та хворосту, а потім, схопившись за руки. скачуть навкруги вогню, примовляючи: «Згинь, пропади!». Спаливши півня, жінки, впрягшись у соху, а дівчата з образом, оборюють тричі село». (Терещенко. VI, ст. 41—42).

Чорний півень тут, очевидячки, вбирає в себе хворобу, що знаходиться в селі, тому його потім виносять за село, палять там, очевидячки, разом із хворобою, яку він символізує а потім оборюють село, себто роблять т.зв. чарівне коло, щоб та хвороба, що лишилася поза селом, чи та, що її вигнали за село, не мог ла вже більше в те очищене село повернутися.

Подібно до цього литовці і латиші, в день вигону худоби на перше пасовисько, обносять навкруги неї тричі півня, —щоб він увібрав у себе все лихо.

Кажуть у нас: «багачеві ся веде, бо багачеві й когут ся несе». (Франко «Приповідки» 1, с. 96). Ця приповідка відповідає другій, що «Багачеві сам чорт дітей колише». Інакше кажучи, півень, що несе яйця, як і курка, що співає півнем, явище настільки надприродне, що без чортівського втручання, напевно тут не може обійтися. За яйце півня звичайно приймають знесок, і курка може знести, коли заспіває півнем. Про це читаємо в Етн. Зб. НТШ» ((У,с. 82):

«Як курка часом запіє, то вже знак, що на християнина має щось найти, або на худобину: якесь нещастя, слабість абощо. Тоді беруть курку одною рукою за головку, а другою за хвіст та й міряють хату від стола до порога: як голівка припаде на поріг, то голівку й стинають чересло м і геть викидають, а як хвостик, то хвостик обрізують. То тому, що злий дух у ній сидить: може знести зносок. А як знесе, то перекидають (його) через хату. Зносок—то маленьке яечко, як гороб'яче. Якщо хто дев'ять діб проносить зносок під пахвою то виноситься домовик. .»

Римляни вірили, що з такого зноска, чи півнячого яйця, народжується страшний отруйний василіск, що в християн зробився символом диявола. «Василіск народжується тоді, як півень, доживши ста років, почине нести яйця.»

В 1474 р. в Базельському суді відбувся процес проти півня, що зніс яйце. Прокурор запевняв, що яйця півня користувались великою повагою серед неґромантів, себто серед чарівників, що займалися чорною маґією, і що сам Сатана давав їх відьмам, щоб вони їх висиджували, бо з них мали виходити крилаті змії. Оборона просила суд виключити «анімус нуоченді», себто злу волю обвинуваченого, приприпускаючи, що той безневинно зробився жертвою якогось «казус натуре» — випадку з царстві природи. Але суд прихилився на бік прокурора, і півня, як небезпечного чаклуна, було спалено на площі, при великому збігові народу.

В Росії було поширене вірування, що коли чужий півень, а особливо червоний зайде до двору, заб'є крилами і проспіває тричі, —то бути в тому господарстві пожежі. Звідци вираз «підпустити червоного півня» — себто підпалити, який відомий і в нас. Червоного півня, за повідомленням Тихомирова на III Археологіч. З'їзді у Владимирі, приносили в жертву вогневі, білого—богам світла, а чорного—богам темряви і смерти. Святослав мав би, при похоронах своїх вояків, топити в Дунаї чорних півнів, а на весілля, як згадується вище, треба приносити білого півня.

Спів півнів служив у нас для визначення нічного часу :ПЕРШІ ПІВНІ — приблизно 10 год. вечора, ДРУГІ ПІВНІ —північ, ТРЕТІ — друга година ночі, О ПІВНЯХ — удосвіта.

ПІВЗЕН, ПІВЗИНА — дерев'яна притуга, щоб придавлювати стріху, або РУБЕЛЬ, щоб придавлювати снопи на возі.

ПІВІНТЕЛІҐЕНТ — недовчена людина, часто добрий технік, але без ширших культур-

них обріїв: характерна в нього нездарність бачити якусь проблему в її ріжних аспектах, з ріжних точок погляду: звідси та його самовпевненість, з якою він, без усяких вагань і сумнівів, роз'язує (на папері, чи в дискусіях) найскладніші проблеми світу й життя. «Не бачити нюансів життя — це інтелектуальна короткозорість, яку тільки півінтеліґент може вважати доказом сили і прямолінійности» (М.Шлемкевич «Верхи життя і творчости», 1598, 145))

ПІВКВАРТА — 1/20 відра.

ПІВКА — досить великий шматок полотна чи бавовняної тканини, що його жінки у бойків носять замість намітки. Один край її звичайно вишитий вузенькою смужкою. Півку вдягають так, щоб ця смужка приходилася над лобом, а рештою півки обмотують голову, в ріжних місцевостях ріжно. (Хв. Вовк «Студії.» ст. 130).

ПІВКІПНИК — 15 копійок.

ПІВКОРЕЧНИК — водяний млин, в якому вода падає на колесо на половині його вишини, від чого воно крутиться назад проти течії.

ПІВКОШИК — рибальський прилад, сплетений з лозини, з невеликим отвором.

ПІВМІРОК — міра сипців в Україні ХУІ ст. 1/8 КОЛОДИ, або ½ КІРЦЯ.

ПІВМІТОК — 20, 25—30 ПАСЕМ ниток. У Котляревського в «Енеїді»: «Льняної пряжі три півмітки».

ПІВНИК, ФЛЮҐЕР — бляшаний вказівник напряму вітру, що міститься на даху.

ПІВНИКИ — улюблені квіти в Україні, що цвітуть всіма барвами веселки і звуться тому з італійського також ІРИСАМИ. Символізують поблажливість.

ПІВНІЧ — дванадцята година ночі. Загально поширене вірування, що опівночі нечиста сила має найбільшу силу: опівночі Бог спить «найтвердшим сном», отже не дивно, що чорти жартують, і навіть «б'ються навкулачки» (Номис, 7786). Тому й замовляння від хвороб, тощо, в яких звертаються до Бога за поміччю, повинні відмовлятися «при ясних зорях, при вечорі, рано пораненьку, але ніяк не опівночі». Зате опівночі добре рвати всяке чарівне зілля, що саме тоді набирає найбільшої сили.

Щодо цього останнього вірування, то сучасна наука прийшла до того ж самого висновку, що й наші старі баби. Рослинна фізіологія відкрила, що в години дня й сонця летючі соки рослини ховаються, а вночі підносяться до квітки, — отже найкращий момент зірвати лічничу запашну квітку — це таки глупа ніч (М. Сімар «Інтерпретація модерного світу» 1930. ст. 93).

ПІВОНІЯ — зелиста кущовата рослина з великим цвітом, що нагадує троянду. У нас відвар з півонії уживали на зігнання плоду (МУЕ НТШ. VIII, 12), а також як лік проти корчів у дітей. Символізує розквіт дівочої краси ((Килимник, ІУ, 23).

ПІВПОЛУКІПОК — 15 зложених у полі снопів.

ПІВСЕТОК — сувій полотна приблизно на 50 локтів довжини.

ПІВТОРАКОЖУХА КАРПО (†1642) — козацький ватажок, герой боротьби з поляками; провадив партизанку в степах, куди привабив війська Конецпольського.

ПІГУЛЯК ЄРОТЕЙ (1851—1924) — довголітній посол до австрійського парляменту та буковинського сойму, де боронив права українського православного населення на церковному полі, один із кращих українських промовців, основник багатьох українських культурних товариств в Чернівцях. Залишив поетичні образки в прозі: «Верховинські згадки». Мав брата ЮСТИНА (1845 — 1919), маляра, що робив портрети українських діячів та малював пейзажі.

ПІДБАННИК — частина будови під банею, звичайно гранчастої форми, в дерев'яному будівництві — восьмикутник .

ПІДБІЛ - ТРАВА — зілля, що його святять на Маковія: воно служить своїм листям до живлення ран. Листя, біле знизу, ніби сприяє тому, щоб і тіло з червоно-хворого зробилося знову нормально білим. (К. Ст. 1889, VIII. 524—27).

ПІДБРЕХАЧ — людина, що допомагає брехати: так звали жартома другого свата, що, при сватанні, допомагає першому сватові підтакуванням та маленькими додатками до його промови, значно перебільшуючи.

ПІДВЕСІЛОК — так звуть подекуди ДІВИЧ - ВЕЧІР (див.)

ПІДВІЙ — хвороба, що її забобонні люди приписували вітрові, чи вихрові.

ПІДВІКОННЯ — долішня лутка віконного обрамовання, на яку спираються, коли дивляться з вікна. Зимою в Україні, коли вставляється друга рама, на підвіконня, межи двома вікнами накладали дерев'яного вугілля, або насипали піску, вкривали його білим папером, прикрашеним серпентином і штучними квітами з різнобарвної волічки. Ставили також склянку з сірчаним квасом, щоб усе те вбирало вологість. (О Грищенко «Україна моїх блакитних днів» 1958. ст. 33).

ПІДВІСКИ — прикраси, які входили до комплекту убору голови жінок княжої доби України. Їх підвішували з обох боків до діядеми, і вони звисали аж до пліч. Золотих діядем досі знайдено в Україні тільки три — всі в Києві та в околиці, але — без підвісок. Перші золоті підвіски було знайдено в 1959 р. в Чернігові, і вони знаходяться в тамтешньому історичному музеї. («Вільне Слово», 20. VI. 1959 р.).

ПІДВОДА — віз, що служить для транспорту. Давати підводи — давній податок, що накладався на селян. Найдавніша грамота (ЯРЛИК), дана татарами нашому духовенству в 1277 р., а властиво митрополитові Кирилові, звільняла «попів, черців і всіх богодільних людей» від усяких податків і обов'язків супроти татарського уряду, а в тому і від обов'язку постачати підводи (М. Груш. «Іст. УР.» III, ст. 297). На соймі 1555 р. стани в. кн. литовського марно просили в. князя, щоб звільнив шляхту від обов'язків «стерегти замки, косити сіно й давати підводи. .» (там же, V, ст. 70).

Коли саме почалася повинність селянства давати підводи, ще не встановлено. В документах старої Русі нема на це виразних вказівок, можна тільки припускати з усякою правдоподібністю початок тої повинности з обов'язку ПОВОЗУ — перевозити княжі баґажі при полюддю (там же, V, ст 133). Але особливо важкою ця повинність зробилася після приєднання України до Московщини, коли всякі московські урядовці постійно домагалися підвод і так ними зловживали, що навіть царський уряд, з огляду на справжню повінь скарг, мусів уживати заходів, щоб зменшити ці зловживання. Але ці заходи не давали значних наслідків, і лише гетьманові Д. Апостолові, пощастило в деякій мірі зменшити ці зловживання. (Слабченко «Полк. .», 1909, ст. 227—28).

ПІДВОЙСЬКИЙ — найменший земський «диґнітарій» (урядовець) Чернігівського та Новгородсіверського повітів в ХУІ—ХУІІ вв.

ПІДГІРСЬКИЙ САМІЙЛО (1888—1943?) — адвокат у Ковлі, член Укр. Центр. Ради, член Трудового Конґресу в Києві, член польського сейму в Варшаві в рр. 1922—28. В р. 1917 він редаґував «Громадянина» — першу українську газету на Волині, в 1918—19 — «Волинську Газету», в 1920 — «Громаду» в Луцьку. Заарештований большевиками восени 1939 р.

ПІДГІРЯНКА МАРІЯ — літературне псевдо Домбровської з Ленертів Марії (1881 —), вчителька на Підкарпатті. Перша збірка поезій «Відгуки душі» 1908 р. Поема «Мати - Страдниця» 1919 р. Писала байки й п'єски для дітей («Вертеп», «У чужім пір'ю»). Багато віршів розкидано в періодичній пресі.

ПІДГУЛЮВАННЯ МОЛОДОЇ — весільний обряд. Після повороту молодих із церкви додому, коли вже відбувся в понеділок ВИВІД МОЛОДОЇ (див.), їх саджають за стіл, і починається церемонія підгулювання молодої, що розуміється тепер, як її звесеління. Свекор довгою палицею здіймає з неї серпанок, що ним була покрита її голова в церкві. Він тричі помахує ним над головами всіх присутніх, а потім кладе його на піч. На Полтавщині свекор брав палицю, ніби рушницю, і вдавав, що цілиться в невістку. Гості питали, чи він уміє добре стріляти. Він відповідав, потакуючи і вдаючи, що хоче досягти кінцем палиці молоду, розбивав шибу в вікні, біля якого сиділа молода. Присутні кепкували з нього, а він, направляючи свою помилку здіймав серпанок із голови молодої і віддавав його своїй жінці. У Борисполі ролю мисливця відогравав дружко. Але в описі весілля ХУІІІ ст. бачимо, що цю ролю виконував батько молодої.

Щоб з'ясувати собі значення цього обряду, тотожного з обрядом РОЗБУЛИВАНІЯ — — здіймання серпанку в болгар, треба відзначити істотну ріжницю між ПОКРИВАННЯМ ГОЛОВИ МОЛОДОЇ (для цього служить звичайне головне покриття молодиці) і обрядовим її покриванням шлюбним серпанком. (див. ПОКРИВАННЯ). Молоду покривають вперше серпанком у її власній хаті, коли вона сідає на посаді, чекаючи прибуття молодого; вдруге покривають молоду серпанком, коли її ведуть (чи везуть) до хати молодого, де серпанок викидають, як непотрібну річ, бо молода вже фактично відійшла від своєї родини. Серпанок ніколи не здіймають рукою, а завжди палицею, начебто бояться доторкнутися до нього, і скидають його на піч, або в кущі, як у болгар, як річ, що могла б спричинити нещастя (Хв. Вовк «Студії . .» 309—10).

Після зняття серпанку йде частування медом. На Борзенщині, як писав Б. Грінченко в своєму Словнику, саме цю частину обряду й звали підгулюванням молодої: намащені ме-

дом скибочки паляниці дружко давав з ножа молодому, а потім молодій, але обдурював і того й другу: сам з'їдав перші дві скибочки, а їм давав тільки за третім разом. Потім він роздавав скибочки з медом і всім присутнім, починаючи з батьків, але жарту вже не повторював ((там же, ст. 311).

ПІДДАНІ — селяни в Україні XУ—XУІІІ вв., що, живучи на чужих землях, не мали права нею розпоряджатися і поволі перетворювалися в кріпаків. Осідаючи на чужих землях. звичайно мало заселених, наші люди вважали, що своєю працею на тій землі набували право нею розпоряджатися. Але це право було заперечене в Литовському Статуті. що визнавав право володіння землею тільки за шляхтою, і пізнішими універсалами наших гетьманів, що відновлювали постанови Литовського Статуту не зважаючи на осяги революції 1648 р., що за ними. як думали піддані, вони придбали були також право вільно розпоряджатися землею, на якій сиділи й яку обробляли.

У 1700 р. в справі оскарження. що його подав Савич, архимандрит Новгород-Сіверського манастиря на своїх підданих, що вони потаємно продають ґрунти, ліси, сіножаті й поля батуринцям, Мазепа видав універсал — «аби так з войськових і посполитих обивателів батуринських не смів ніхто й не важився тайним способом в ксендзовських жителей купувати ґрунтів. бо если на кого тое доведеться, то не тілько того купленого ґрунту уступити міст. але й грошей за оний даних цуратися будет. . .» Року 1702, червня 21 Мазепа видав другий подібний універсал в подібній справі. Але не зважаючи на ці універсали, піддані не мирилися з таким станом речей і продовжували розпоряджатися своїми ґрунтамі з власної волі. що викликало протести землевласників. Тому Мазепа мусів знову й знову видавати заборонні універсали. а гетьманські суди видавали свої присуди згідно з цими універсалами. Року 1705 Генеральний Суд, вирішуючи скаргу Новгородського манастиря на козаків с. Мезина, побудував свій присуд на вищезгаданих універсалах Ів. Мазепи. Козаки в цій справі боронилися, твердячи. що «нам. . . козакам у подданих манастирських, так взаємне і подданим манастирським у нас, козаков, вольно бивало всякі ґрунта купувати і оними володіти...» Справді, стара традиція розпоряджати земельними посілостями з боку підданого була настільки глибока, що навіть судді не були вільні від неї. Так уже в половині XУІІ ст. суд розглядав справу за ґрунти, де позивачем був манастир. а позиваний — підданий, і присудив землю підданому (ЗНТШ. 156, ст. 56). Уже в 1760 р. підданий заклав позов на землевласника в Чернігівському полковому суді. Землевласник не з'явився на суд, і той присудив землю підданому та ще й з зверненням понесених втрат. (там же). Отже, це право підданого вільно розпоряджатися своїми посілостями ще подекуди жило в правосвідомості навіть у такий пізній час, — що ж говорити про часи Хмельниччини? Тоді піддані розпоряджали своїми ґрунтами як хотіли. Момент позбавлення підданого маєткових приземельних прав став, як писав В. Гришко, «грізним етапом по дорозі покріпачення. по дорозі втрати і особових прав». (там же ст. 56). «Ми не можемо точно визначити дати, коли вперше це право підданих виявилося запереченим. та навряд це й можливе, але, без сумніву, протягом перших десятиріч Гетьманщина не знала заборонної норми, бо тоді ще не визріла відповідна правосвідомість у суспільстві, і не було відповідно підпушене психологічне підґрунтя. .» (там же ст. 55). Ще в українському кодексі 1743 р. розріжняються три категорії селянства — кріпосні. піддані і посполиті. Кріпосні стоять нарівні з невільниками, але фактично українців кріпосних ще тоді не було: то були лише москалі у московських вельмож та службовців, що жили в Україні. Бували й в українських старшин кріпаки, але вони були теж із москалів, придбані шляхом куплі. В «рішительних пунктах» Дан. Апостола заборонено перевозити селян із Московщини в Україну і навпаки, під загрозою гривни. Але українські піддані, що за указом 18 липня 1742 р. ще мали повне право переходити від одного землевласника до другого, залишаючи все своє майно першому, з часом почали все більше наближуватися до стану кріпаків, аж поки Катерина II їх остаточно в кріпаків разом також із посполитими, не перетворила. Див. ПАНЩИНА.

З того часу слово підданий стало означати в Україні одночасно і кріпака і обивателя Російської Імперії, як підданого московського царя. В «Енеїді» Котляревського читаємо:

Всі його підданці
Носили латані галанці.
Дивившись на свого царя. . .

В Росії поняття «громадянин» не існувало, а коли його в кінці XУІІІ ст. почали були вводити, імператор Павло І негайно його заборонив, бо воно не відповідало самодержавницькій імперській ідеології, що виключає права особистости: в Росії всі можуть бути лише підданими. Такий стан речей не змінився і під Совєтами. дармащо слово «підданий» лицемірно зникло, і так само лицемірно почали вживати слово «громадянин».

ПІДДАШШЯ — дашок над ґанком; також звачний виступ дерев'яного чи залізного даху: «Дуже часто дах, з того боку, де вікна,

а іноді й навкруги всієї хати (я бачив такі дахи на Черкащині в сс. Сердюковці, Поповці і Терновці) виступає наперед аршинів на півтора, або й два, — цей виступ зветься ПІДДАШШЯ, там вішають восени тютюн, кияхи кукурудзи для достигання, листя капусти, а на Поліссі й дубове листя, що його кладуть під хліб, коли саджають у піч, тощо». (М. М. Левченко в Зап. ЮЗОтд. 1874, с. 137). Див. ПРИЧІЛОК, СТРІХА.

ПІДДИРАННЯ — руйнування пташиних гнізд, також виймання щільників із вуликів.

ПІДДРУЖИЙ — помішник ДРУЖКА на весіллі.

ПІДДЯЧИЙ — помішник дячка.

ПІДКАПОК — камилавка в черців. Іноді також жіночий очіпок.

ПІДКИДАННЯ — магічний акт, що сприяє ростові рослин. (Перв. Громад. 1928, I, ст. 38).

ПІДКОВА — залізний прилад, яким підковують коня в охорону копит. В обряді першого вигону худоби на полонину в Карпатах, ватаг кидав на давнє ватрище — місце, де минулого року горіло багаття, — підкову й казав до неї: «Ти вже доста пихана й бита, і ще не згорена; тепер маєш горіти - пихати, топтати тебе ніхто не має». Потім заходжувався робити ЖИВУ ВАТРУ, себто живий ОГОНЬ (див.) Добувши живий огонь, несе його в стаю й розкладає на вищезгаданій підкові з тим, щоб цей вогонь на підкові ніколи, за ввесь час перебування худоби на полонині не вгасав. Підкова тут служить для охорони від граду: на ту стаю, де горить підкова в ватрищі, ніколи град не б'є, бо вона вже «бита й пихана». (Л. Білецький «Іст. у. літ.» I, ст. 77).

Підкова з давніх часів служила в нас за охоронний талісман: «На порозі крамниці прибивають підкову зубами до середини» (І. Франко «Припов.» II, 574). Віра в підкову, як у талісман, поширена в усій Европі, але щоб той талісман мав силу, підкова має бути **знайдена**. Походження цього забобону має, здається, історично - побутові обставини. Вже перси підковували свої коні, і в помпейських фресках можна бачити азійські вози, в які впряжені підковані коні. Особливо ж розвинувся цей звичай за римської імперії, коли був звичай частувати гостей стравами з язиків папуг, дарувати їм золоті тарілі чи чарки, і вкинувати дорогоцінні перли в фалернському вині. Тоді ж вважали за гарне підковувати коні золотом чи сріблом. І вважалося також негідним сходити з воза, щоб шукати загублену підкову; для бідної ж людини знахідка такої підкови була дійсно ознакою доброї Фортуни. Цей римський звичай був відновлений в 1626 р., коли лорд Бемкастер, англійський посол до Франції, в'їздив до Парижу. Він наказав підкувати свого коня срібними підковами, але не міцно, щоб підкови губилися. За конем ішов коваль із запасом срібних підков і приладовував нові, в міру того, як попередні губилися. (Франческі «Забобони» ст. 175).

Але в західньо - европейській символіці більшу вагу падається поглядові, що підкова завдячує своє талісманське значення св. Дунстанові, що був ковалем. Одного дня прийшов до нього диявол і запропонував святому підкувати йому його свинячу ногу. Святий, зрозумівши, з ким має до діла, ніби згодився, прив'язав міцно нечистого до залізного кільця, вмурованого в стінку, і зробивши відповідну підкову, почав прибивати її страшними ударами. Нечистий верещав, але що більше він кричав, то святий сильніше гатив, аж поки диявол не приобіцям, що ніколи не входитиме до місця, де буде підкова. (Каіро «Словник символів» ст. 121—22).

Проф. М. Сумцов здогадувався, що віра в підкову, як талісман, походить з того культу коней, що його мали кельти, венди, германці (К. Ст. 1889, V, 504—505).

У народніх українських піснях ЗАГУБИТИ ПІДКОВУ — значить втратити милу (Голов. III, 423). Натомість ПІДКОВАТИ ЧОБІТ — женитися, або вийти заміж: «Ой, цупайте, чоботята, хоч нековані, любіть мене, чорні очка, хоч непобрані» (Голов. II, 453)

ПІДКОВА ІВАН (†1578) — козацький отаман, , який, видаючи себе за брата молдавського господаря Івоні, забитого турками, захопив в 1577 р. Ясси і проголосив себе господарем Молдавії. Але незабаром поляки виступили проти нього, ніби за те, що він самовільно воював проти турків. Маючи проти себе поляків і турків, які хотіли настановити господарем Петра Кульгавого, Ів. Підкова в кінці 1577 р. покинув Молдавію. У Немирові його захопив польський командант Збаразький, який відіслав його до короля Степана Баторія. Невважаючи на запевнення Сенявського польського емісара при Січі, Підкові було стято голову у Львові, що викликало протести не тільки з боку українців, а й поляків та чужинців. (Див. МІЛЛЕР ЛЬОРЕНЦ). Т. Шевченко в поемі «Іван Підкова» увіковічнив пам'ять цього козацького вождя, що вмів повести військо за собою, і одночасно пригадав ті часи, коли українці

. . . . вміли панувати,
Панували, добували
І славу, і волю. . .

ПІДКОМОРІЙ — наглядач над господаркою королівських дібр у Польщі, а пізніше урядовець, що розсуджував земельні суперечки в т. зв. ПІДКОМОРСЬКИХ СУДАХ. В Галичині уряд підкоморія вперше згадується в 1425 р. В XVI—XVII ст., коли Україна ділилася на воєводства, а воєводства на судові повіти, в кожному повіті був свій континґент «земських диґнітарів», в якому найстаршим був власне підкоморій, а найменшим ПІДВОЙСЬКИЙ.

ПІДКОМОРСЬКИЙ СУД — межевий суд у польсько-литовській державі, що перше складався за мировим принципом із представників сторін, а пізніше з одної особи — ПІДКОМОРІЯ, якого призначав король. В українській козацькій державі місце підкоморіїв заступили тимчасові комісари полкового та генерального судів. Від 1763 р. у кожному повіті при земському суді встановлено й підкоморські суди: підкоморія вибирали землевласники та полкова старшина, і часом підкоморій заступав навіть полковника. Допомагав йому його заступник КОМОРНИК, якого вибирали з канцеляристів полкової канцелярії — «доживотно». Тоді, як гродський суд містився в старому будинку полкового суду, а для земського були вибудовані спеціяльні приміщення, підкоморські суди окремих приміщень не мали, і підкоморій судив у себе дома, і то тільки літом. Тому при них не було й постійної канцелярії. Кожного разу, як підкоморський суд починав якусь справу, до нього відряджувано одного з канцеляристів гродського суду. Підкоморські суди 1834 р. перейменовано на МЕЖОВІ СУДИ. Підкоморія вважали в полку першою особою після полковника, натомість його заступника, коморника, з полковими чинами не було зрівняно, хоча про це й просило шляхетство. (Слабченко «Полк» ст. 324—25).

ПІДКУПСТВО — намагання грошима, або якими іншими матеріяльними «дарунками» чи обіцянками примусити урядовця порушити свій урядовий обов'язок. Цього засобу вживала широко і Польща і особливо Москва, щоб здеморалізувати українську старшину. За Б. Хмельницького королівський посол, щоб внести дезорганізацію в козацьке військо, отримав для роздачі козацькій старшині 50 привілеїв з порожніми місцями для виповнення прізвищами на хутори та ріжні добра. Обурені полковники, довідавшись про це, на очах Хмельницького пошматували його своїми шаблями. (ЗНТШ, т. 156, ст. 26). В. Липинський писав: «За життя Б. Хмельницького не дали ніяких позитивних результатів спроби здеморалізувати Україну підкупами та провокаціями, що як Польща, так і Москва вважали найкращим і найпевнішим засобом для знищення української нації й держави. Вже тоді московські бояри почали були роздавати українцям «за вірну службу» царські «соболі» та інші матеріяльні ознаки царської ласки. . . Але все це, поки жив старий Гетьман, показалось нідочого. Соболі за московську службу, хоч і брались, але з великим страхом і під секретом. Надання маєтків од чужих урядів закопувались у землю, щоб бува гетьман про них не дізнався. . .» («На переломі» ст. 53). Гірше стало після смерти Богдана, і, зрештою, дійшло до того, що «охота до урядів, а особливо до «жалованя», за виразом Катерини II, взяла гору над всіма патріотичними і взагалі етичними почуваннями і породила ту підлу породу малоросів, що, за виразом Т. Шевченка, продавала Україну «за шмат гнилої ковбаси. . .» Див. ХАБАРІ.

ПІДКУРЮВАННЯ — див. ОБКУРЮВАННЯ, ДИМ.

ПІДЛАБУЗНЮВАННЯ, ПІДЛЕЩУВАННЯ — підлий спосіб здобувати ласку сильних цього світу. Див. ОДИ,ЛЕСТОЩІ.

ПІДЛИВАННЯ — магічний забобонний спосіб наслати чи передати кому хворобу. В народній пісні співають: «Чи я гилила чи я вбрела, чи мене підлито?». На Городенщині оповідали: «Кажуть, що з ненависти підливає один одного. Отже, кажуть, що набере тої землі, що кертиця нарие, розполіскує в мисці чи у цебрі і підливає того. А хто на ту землю перший стане, так зараз той дістає каліцтво» (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, 185). Теж саме й на Карпатській Україні: Коли хто хворий, а не знати, що йому бракує, тоді думають, що його «підляли». Підливають так: «Хворий бере трохи свяченої проскури, свяченої пшениці, трохи мотуззя від дзвонів і коріння, то зварять йому у новім горшку, і він виллє той плин на себе, щоб вода з тими речами збігла назад у горня. Те горня викинуть на дорогу, а хто перший ступить на нього, того йметься хвороба» (Жаткович в Етн. Зб. НТШ. II, ст. 22—23).

ПІДЛИВНИЦЯ — подовгаста порцелянова, досить глибока посудина на ПІДЛЕВУ чи ПІДЛИВУ, тебто рідку приправу до м'яса.

ПІДЛОГА — дощатий поміст у хаті. По церквах княжої України підлогу робили звичайно з полив'яних поголок, з кам'яних плиток (мармор, граніт), а в Холмі, катедральна церква Івана Золотоустого навіть «була зроблена з міді й чистої цини, так що блищала, як дзеркало». (М. Груш. «Іст. УР.» І, ст. 383).

ПІДМЕТ — поле, призначене під коноплі.

ПІДМЕТ — основна частина речення, що

визнає дієву особу. Цей термін вживав уже І. Галятовський в своїм «Месії» 1669 р. Підмет все стоїть у називному відмінку, «стіл стоїть» — це т. зв. Граматичний підмет. Але буває й ЛОГІЧНИЙ ПІДМЕТ, що цьому правилу не кориться, напр. в реченні «багато людей повмирало», тут підметом вираз «багато людей».

ПІДМИВАННЯ КОРЕНЯ — символічний образ народньої поезії, що означає завдавання журби, жалю. А це тому, що підмивання кореня спричиняє нахиляння, а НАХИЛЯТИСЯ — журитися: «Стоїть явір над водою, в воду похилився; На козака пригодонька — козак зажурився. . . Не хилися явороньку, ти ще зелененький, Не журися, козаченьку ти ще молоденький. Не рад явір хилитися, вода корні мие, Не рад козак журитися, да серденько ниє».

Або: «Як не маю хилитися - вода корінь мие, Як не маю журития — само серце мліє. .!

ПІДМОГИЛЬНИЙ ВАЛЕРІЯН (1901 -- 1942) — з Катеринославщини. Почав писати в 1919 р. Перша збірка оповідань вийшла в 1920 р. Залишив по собі такі збірки: «Повстанці», «Третя революція», «Проблема хліба», «В епідемічному бараці», «Військовий летун» і романи «Місто» (1928), «Остап Шепталя», «Невеличка драма». Його арештовано за постишевщини, зліквідовано на засланні.

ПІДНЕБЕННЯ, ПІДНЕБІННЯ -- верхня внутрішня оболонка рота.

ПІДНІЖОК — ступиця в екіпажі; переносно -- рабськи догодлива, улеслива людина: в «Енеїді» Котляревського: «Підніжок твій я і підданець, із слуг твоїх послідній ланець. .»

ПІДНЕСЕННЯ НА РУКАХ — символічний акт тріюмфу, відомий в германській обрядовості і згадуваний також у нас: київське військо, пізнавши свого князя Ізяслава, у радощах піднесло його на руках (Іпат. літ. ст. 393). Ще в кінці минулого століття, коли приймали парубка до парубоцького товариства, підносили його на руках і співали: «На конику удалець, що за диво удалець, наш Іванко молодець» (Перв. Громад. І, 85; М. Груш Іст. УР. І, 99, 220).

ПІДНЕСЕННЯ НАД ГОЛОВОЮ - - символічний акт посвячення небесним силам. У нас він досі живе в весільному обряді, коли старший боярин, перед розподілом короваю, високо підносить першу тарілку з шматком короваю над своєю головою і торкається іноді навіть сволока, — зовсім так, зазначав Хв. Вовк, як роблять Індуси, здіймаючи першу жменьку рижу і присвячуючи її в думці Сіві чи Вішну ((«Студії. » ст. 199 --200).

ПІДНОГОТНА ПРАВДА — відомість, яку вдобували вдавнину в Москві від запідозрених шляхом тортур — забиванням цвяхів під нігті Цей вираз із Москви поширився і в Україні: нею визначаються взагалі всякі зізнання підсудних, здобуті шляхом тортур — фізичних, чи психічних, як то практикується широко в слідствах під советським режимом.

ПІДОЗРІЛИВІСТЬ — прикмета низької матеріялістично наставленої людини, що судить інших згідно зі своїми власними нахилами, бажаннями й вчинками. Італійський філософ Орестано писав: «Ось вам золоте правило: якщо хочете знати, нащо здатна якась людина, зверніть увагу на перші підозрення, які йому приходять в голову і які він проголошує з великою певністю щодо інших. Речі, на які ми самі не здатні, ніколи не підозріваємо в інших, а особливо з першої ж зустрічі. І якщо навіть такі речі вам хтось підказує і навіть потверджує фактами, вам все ж вони видаються абсурдними й неможливими. . .» («Думки», Мілян, 1936, ст. 25).

Барон Майєрберґ, австрійський посол в Москві в 1661 р., в описі своєї подорожі і вражень з побуту в Москві, видрукованому в Лейдені в 1688 р. писав: «Більшість москалів не робитиме нічого задурно і тому, що вони вимірюють наміри інших своїми, вони не можуть припустити, що б хтось міг зробити якийсь добрий вчинок без свого в тому інтересу, і тому мучать себе постійними підозреннями. . .» (Жюль Леґра «Русская душа» Париж, 1934 ст. 17).

Ця загальна московська підозріливість розвинулася під Советами в справжню манію. Кореспондент англійського «Таймсу» писав в 1937 р. (число з 25/V): «Скрізь панує в Советах нечувана підозрілість. Люди опановані бажанням ухилитися, уникнути якої будь відповідальности. Це бажання ні за що не відповідати перетворилося в манію. Тепер життя затроює все більше зростання підозрінь. Письменники, правники, творці фільмів і театральних п'єс допроваджені до огиди, до млостей, до отупіння обов'язком підписуватися під безперервно змінною ідеологією. Вони дбають про одно тільки — обережно ходити, нікого й нічого не зачіпати і нічого не прагнути. . .»

Як. Щупак писав в «Укр. Самостійнику» (18. У. 1952):

«. . .Советська підозра поділяє ту країну на дві частини: 1. вискочні ставляться з підозрою до всіх інших, бажаючи зберегти своє привілейоване становище, і 2. решта людности ставиться з підозрою до всього взагалі, бажають зберегти особисте життя. В цій країні

підозрою заповнено саме повітря. Вискочні можуть почуватись спокійно та — за словами відомої совєтської пісеньки — «вільно дихати» лише в тій країні, де вповні бракує довір'я та панують недовіра й страх. В цій країні підозра розвивається в надзвичайних розмірах, близьких до всезагальної манії переслідування. Якусь чергову совєтську ґазету сконфісковано і всю її редакцію ув'язнено лише за те, що коли дивитися на аркуш тієї газети проти світла, то малюнок на одному боці аркуша випадково збігається з портретом Сталіна на другому боці аркуша, так що намальований на звороті багнет потрапляє своїм вістрям в око самого Сталіна. Другий приклад: на обкладинці школярського зошита були намальовані якісь старовинні вояки. Ці зошити, за властивими совєтам маштабами, друкувалось і поширювалось десятками мільйонів примірників. Та ось пішла по підсовєтських теренах заглушена тисячоуста плітка, мовляв, той малюнок на зошиті має законспірований сенс: якщо дивитись на нього під певним кутом зору, то на піхві меча одного з вояків можна «розшукати» окремі літери, що з них можна скомбінувати склади «доло», а якщо зовсім перегорнути зошит, то наліво в куті є якась закрутка, подібна до літери «й». Таким чином на малюнку є всі літери для слова «долой» (геть). І хоч ніхто не міг виявити в підозрілому малюнку ще будьяких літер чи слів, і марно розшукувала їх сливе вся грамотна людність північних теренів СССР, — зошити були сконфісковані та знищені, а чоловік 12 з адміністрації друкарні розплатились за малюнок власною свободою і ще повинні були дякувати долі за збереження життя! Прикладів подібної «чуйности» та «пильности» можна було б наводити скільки завгодно. Найхарактеристичніше у цьому те, що хтось таки культивує отаку пильність, і що якісь начальники вважають ці функції за природні та потрібні державі».

ПІДОСАВУЛ — помішник осавулів полкових. З'явилися вони, мабуть, при Самойловичеві, бо до нього про підосавулів нічого ніде не згадується. При Мазепі також були підосавули, напр. у прилуцькому та лубенському полках.

ПІДПАЛ — матеріял на розтоплювання: «Без підпалу й дрова не горять» (Номис, 3298), себто, кожне народне заворушення треба належно підготувати шляхом аґітації та запальних промов.

ПІДПАНОК — урядовець панської економії, взагалі людина, що здобувається на маєток, прислужуючись панам. В «Енеїді» Котляревського: «Панам, підпанкам і слугам давали в пеклі добру хльору».

ПІДПАСАЧ — помішник пастуха

ПІДПІЛЛЯ — революційні організації, що діють конспіративно, поза рамками суспільних норм і законів.

ПІДПІНОК — звичайна горілка. Зустрічається в «Енеїді» Котляревського: «Розм'як Зевес, як після пару, і висмоктав підпінку чару».

ПІДПОВНЯ — друга кватира місяця. Для входин до нової хати вважають найкращим часом «на другій кватирі» у підповню до схід сонця (Перв. Громад. 1926, І, 91—92).

ПІДПІЛЬНА — правий припливв Дніпра, тут була в рр. 1734—75 Нова Січ Запорозька.

Вона знаходилася у Красному Куті між лівим березом Базавлука та правим берегом вітки Підпільної Це було недоступне місце серед лябіринту річок, озер і плавнів. Січ ділилася тут на три часті — внутрішній кіш, зовнішній кіш і т. зв. **РЕТРАНШЕМЕНТ**. Внутрішній кіш звався також замком, або кріпостю: він творив правильне коло, 350 м. в обводі, був обведений валом і з північної сторони мав широкі ворота з баштою, збудованою з дикого каменю. Посередині йшов широкий, рівний майдан, на якому відбувалися ради. В одному куті майдану стояла церква, поруч із нею висока дзвіниця, далі пушкарня або ЦЕЙХГАВЗ військова скарбівниця, або ЗАМОК, СТАНОК кошового, і довкола майдану підковою 38 куренів для війська й різні військові будинки.

Зовнішній кіш, або базар, був на 350 м завдовжки і 120 м. завширшки; тут було до 500 козацьких домів, здебільша ремісників, купців і всяких промисловців. Довкола йшов вал з частоколом і рів У півд. -східнім розі цього коша 1735 р. побудовано т. з. РЕТРАНШЕМЕНТ — для московської залоги. Був це чотирокутник, на 145х85 м., обведений валом, а в ньому були казарми для солдатів і всякі військові маґазини. Над березом Підпільної була пристань для козацьких човнів. Нову Січ зруйновало московське військо 1775 р. На цьому місці тепер с. Покровське, — в ньому збереглися останки січових валів і ровів. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» 1936, ст. 278 80).

ПІДПОЛКОВНИК — командант куреня в Українській Гал. Армії (УГА) — булавний старшина між майором і полковником, в армії УНР — перший ступінь булавного старшини.

ПІДПОМОШНИК — козак, що числився в реєстрі, чи компуті, але в походи не ходив, аж поки його не записували в виборні, чи реєстрові козаки. Він був зобов'язаний разом з іншими підпомошниками, приписаними до якогось виборного козака, постачати йому на військо-

вий одяг та на всю амуніцію, а під час походу наглядати за його господарством; крім того виконувати ріжні повинності внутрішньої служби, якто: входити в сторожу при канцеляріях та інших громадських будинках, розвозити оголошення, охороняти гроші, коли їх перевозили, і т. под. З таких підпомошників по всіх містах формувалися т. зв. ШТАТНІ КОМАНДИ для тієї внутрішньої служби (Ломиковський. Словар... ст. 21). Поділ козаків на виборних і підпомошників увів Дан. Апостол з огляду на те, що козаки, не отримуючи платні за свою службу, не могли більше являтися до війська, належно вдягнені й озброєні. Вже в 1698 р. в одній грамоті писалося: «Козаки, котрі ніякої служби не несуть; повинні б бути помошниками тяглим людям в утримуванні компанійців та піхотного товариства». Пізніше цю думку використали. Спочатку підпомошники, як особлива верства козаків з'явилися в Слободській Україні, де їх визнано указом 1733 р. З часом становище підпомошників істотно змінилося: перше вони допомагали виборному козакові нести службу, але не служили, пізніше, навпаки, підпомошники стали служити замість багатого виборного, обтяженого родиною, що не хотів, або не міг, відбувати військову службу. В такому разі багатий козак утримував підпомошника і зробив із нього фактично свого наймита (Слабченко «Полк» ст. 183—86).

ПІДПРАПОРНИЙ — син котрогось із козацької старшини. «В 1714 р., — писав акад. Д. Багалій в «Іст. Слоб. України» 1918, Х, ст. 135), — для дітей козацької старшини вигадали новий чин підпрапорних» (Окиншевич «Значне військове. . .» ст. 17).

ПІДПРИЄМСТВО — господарська організація, в якій співпрацюють капітал і праця. Головна продуктивна сила тут — праця, капітал же — необхідне знаряддя. Капітал і праця, ці необхідні чинники господарського життя, можуть бути об'єднані тільки єдиним шляхом— співпрацею. Папа Пій XII говорив 25. І. 1946 р. підприємцям і робітникам італійської електротехнічної промисловости: «Облудна доктрина твердить, що ви — представники праці, і ви — представники капіталу, повинні боротися одні з одними в силу природного закону. . . Але соціяльний мир не можна осягнути шляхом знищення одного з чинників, що борються. Колективізм не виключає боротьби, бо конфлікт між трудом і приватним капіталом заступається в ньому конфліктом між працею і державним капіталізмом. Як працедавці, так і працівники — лише частинки єдиної вищої цілости, що об'єднує всіх учасників підприємства. Це єдинство повинно бути підставою будучого суспільного устрою».

ПІДРА, ПІДРЯ — сінник під дахом хати, всякі закамарки.

ПІДСАКА — риболовний прилад з довгим держаком і торбою сіткою ловити рибу і раків.

ПІДСИТОК — негусте сито.

ПІДСКАРБІЙ — перше скарбник, а з половини XYI ст. міністер фінансів у Польщі та в вел. кн. Литовськім. Подібного урядовця в козацькій державі звали ГЕНЕРАЛЬНИМ ПІДСКАРБИМ. Зустрічаємо його при Б. Хмельницькому та при інших гетьманах, але значення його було невелике.

ПІДСЛУХУВАННЯ — спосіб ворожіння, свого часу поширений в усій Україні від Кубані по Карпати під Новий Рік. Практикували його звичайно дівчата: вони підходили під вікна й двері й підслухували: якщо чули слова: устань, піди, геть, пора, нехай, добре і т. п., то це значило що в новому році дівчина вийде заміж а як чули: сиди, ні, не треба, підожди і т. п., то це значило, що дівчина заміж не вийде (Етн. Зб. НТШ. I, 16, 27, МУЕ НТШ. XVIII, 164. Зап. ЮЗОтд. 1872, II, 386).

Підслухування дуже поширене й в СССР, але в зовсім іншій цілі — в цілі викривання ворогів совєтського режиму. Див. **ПІДОЗРІЛИВІСТЬ**.

ПІДСМАЛЮВАННЯ ВОЛОССЯ — магічний обряд, свого часу дуже поширений на Київщині і на Волині і практикований на дітях. На Коростенщині казали, що це робиться, щоб діти «не були лякливі» (Перв. Громад», 1927, I, 173). В іншій місцевості цієї ж округи «свічкою, що святять на громниці, навхрест коси смалять хлопцям і дівчатам — щоб головка не боліла, і щоб грім не вдарив» (там же). В Тульчинській окрузі «на Водохрища, як святять воду і приходять з річки, то дітям ТРІЙЦЕЮ (три свічі разом) висмалюють хреста на голові з потилиці до лоба і од вуха до вуха, то дитина не буде боятися. . .» (там же). Див. ВОЛОССЯ.

ПІДСМАЛЮВАННЯ МОЛОДОЇ — дуже поширений весільний звичай: коли молода їде до молодого, її переводять в воротях через огонь — явно очисний звичай, але нарід пояснює його по ріжному. В с. Колодязному на Волині казали: «Це для того, щоб молодята не були лихі та не сварилися» (Перв. Громад 1927, I; 174). Але в с. Копищі на Коростенщині більш правдиво пояснювали: «Це на те, щоб спалити лихо та злидні» (там же). Подекуди переводили через огонь і двох молодих: «Колись, як молодих вели до молодого, і молоді пе-

рескакували через нього, а по них і весільні гості. Старший сват при цьому говорив: «Нехай у цьому вогні згорить усе попереднє, і хай молоді чистими почнуть нове життя» (там же ст. 174—75).

ПІДСТАРШИНА — військовий ступінь від вістуна вгору; в Укр. Гал. Армії: вістун, десятник, старший десятник і булавні: булавний бунчужний і заступник старшини. В російській а потім і в українській наддніпрянській — фельдфебель, вахмістр та підпрапорщик. Про них ген. В. Сварика писав: «Щодо підстаршин російської армії то військова їх освіта була кепська, що й не диво, бо й російські старшини під тим оглядом залишали багато до бажання. Зате матеріяльне забезпечення підстаршин було краще, порівнюючи з забезпеченням старшин. . . Старшина зі свого мізерного місячного утримання покривав багато ріжних видатків, яких не було в підстаршин: і в позичковий капітал, і в обмундирувальний капітал, і на старшинське зібрання, і на подарунки начальникам. і на прийняття начальства, тощо. Крім того, одяг, харчі та білля старшина мусів купувати на власні кошти, вийти з дому він мусів добре вбрягнений і його дружина не могла заробляти на хліб чорною роботою. Саме навпаки було в підстаршин Крім того, підстаршина за два роки своєї по верхстрокової служби одержував одноразову допомогу в 250 карб.

«Підстаршини в російській армії були переважно з селян українців. вони визначалися знанням служби, надто формальним до неї відношенням, здоровим практичним розумом і — хитрістю. Дуже невелику ролю відводив статут фельдфебелям, вахмістрам та підпрапорщикам, але в житті їх роля була дуже тяжка та складна. З раннього ранку й до пізнього вечора по верхстрокові були з підлеглими їм солдатами, вони мусіли знати не тільки минуле й сучасне своїх підлеглих, а навіть. . . майбутнє. Старшини часто бували на навчаннях лише присутніми. а саме навчання вели поверхстрокові. . . Солдати терпіти не могли поверхстрокових, називали їх БАРАБАННИМИ ШКУРАМИ, а під час революції над багатьма з них помстилися. Таку нелюбов я можу пояснити тим, що наколи солдат дивився на старшину, як на пана, і допускав з його боку керування й карання, то на поверхстрокового він дивився. як на людину, що вийшла з селянського чи робітничого осередку, а тому мусіла б покривати свого брата селянина, чи робітника, а не карати й вимагати служби та роботи та докладати про ріжні вчинки солдат начальству, а до того ж ці поверхстрокові часто-густо били по зубах та й од хабарів не багато з них відмовлялося. . .» (Розб. Нації. 1930, ст. 80).

ПІДСТУП — Обман, який полягає в тому. щоб перше здобути довір'я, а потім його використати в власних інтересах і на шкоду того, хто довірився. У нас підступ називали ЛУКАВСТВОм, себто засобом, що його вживає головне ЛУКАВИЙ. диявол, та його учні. Про таких людей говорить Біблія: «Язик їх — смертоносна стріла: говорять підступно; устами своїми говорять до свого ближнього прихильно, а в серці своєму розставляють сіті. . . Як же б Я та не скарав би їх за це? — говорить Господь. . .» (Єремії, IX, 8—9).

Політика Москви все була побудована на підступах. Підступом розпочато Переяславську угоду, коли Бутурлин ніби присягнув Б. Хмельницькому й всьому українському народові в імені московського царя дотримуватися уложених пактів, знаючи наперед, що тих пактів дотримано не буде, як і не було дотримано: оригінал ніби загублено, і при кожному новому гетьманові ті пакти фальшовано. Такої ж підступної тактики вживали пізніше й московські большевики, що перше проголосили визнання незалежности й суверенности України, щоб, приспавши чуйність її керівних верств, негайно розпочати нове завоювання України. І вся дальша політика московських большевиків, що прикривають свій імперіялізм і колоніялізм прегарними фразами про визволення поневолених народів, все була й залишається одним, невиданим ще в світі величезним підступом.

ПІДСУДОК — помічник судді в земському суді в Україні з ХУ ст.. а пізніше в повітовому суді.

ПІДСУСІДОК — малоземельний селянин. що живе в чужій хаті на чужому подвір'ї. Цю категорію селянства знаходимо в Україні вже в XVI ст. М. Т. Симонов (Номис) писав у своїх «Разсказах»: «Буде оце в чоловіка хата порожня, і він пустить в її кого жити, то вже й сусіда його, хоч би та хата була геть денебудь од його, хоч би за селом, або і в другому селі». (ст. 195). Ці підсусідки допомагали свойому господареві виконувати його козацьку службу і обробляти його землю. Цей, сам по собі здоровий. звичай почав вироджуватися, коли навіть заможні селяни продавали свої двори і ґрунти іншим (козакам, манастирям) і ставали, звичайно тільки номінально, їхніми «підсусідками», наслідком чого зменшувалося число «тяглих». себто платників зі шкодою насамперед для державного скарбу.

ПІДТОКА — дерев'яний брус, щільно прилагований до задньої осі та сполучений з передньою за допомогою ШВОРНЯ. У бойків його називають РОЗВОРИНОЮ (Див.)

ПІДТУМОК — мішанець, ублюдок, покруч

ПІЖМУРКИ — дитяча гра, що зветься також ПАНАС (див.). У Шевченка в поемі «Сон»:

Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють. . .

ПІЗА — італійське місто біля гирла Арно, що як самостійна республіка, провадила в XII — XIII ст. значну торгівлю між іншим також і з українськими берегамиЧорного й Озівського морів, аж поки ґенуйська фльота не знищила її фльоти в 1284 р. В 1111 р. Піза була здобула договором з Візантією спеціяльно догідні умовини для торгівлі в портах Чорного моря.

ПІКІНЕР — вояк, озброєний списом (піка — з французького — спис). На Україні цей рід війська почала формувати Катерина II після скасування самоуправи. Тоді з українських козаків і пересельців сербів сформовано було 5 полків пікінерів.

«. . .Якийсь ген. Мельґунов, що начебто для гулянки їздив по Задніпрянських степах, написав до Петербурґу, що він знайшов у цій стороні багато народу, що почитає себе ні від кого незалежним: «Наче які американці, — писав він,— але до військової служби вони здатні». На це йому прислано наказ із Петербурґу, щоб він записував таких людей у пікінери. Генерал той почав їздити по селах, скликати людей і, трактуючи їх горілкою, закликав записуватися в пікенери, обіцяв усякі вольності і незалежність од якогобудь начальства: ні перед ким, мовляв, шапкувати не будете! . . З таких людей скомпоновано 4 полки — Єлисаветградський, Дніпровський, Полтавський і Донецький. Не питаючись, приписали до тих полків ті села, з котрих хто з пікенерів був родом Сотенні правління по тих містах, що одійшли до пікінерських полків, скасовано, корогви та їх архіви заперто по церквах, а то й просто знищено й понівечено. За старшину понаназначувано письменних дяків шинкарів та отаких інших і названо їх РОТМІСТРАМИ. Сім год пікінери не платили ніяких податків і нічого не робили; їм тільки натуркали голови, що вони й вищі, і кращі за всіх українців і козаків, і на знак того, на шапки їх було їм поначеплювано білі стрічки з поворозок; шапки ті вони ні перед ким не здіймали, навіть у церкву вони входили у шапках і здіймали їх, тільки підходячи до вівтаря. Гетьман скаржився у Петербурґ, що під пікенерів одібрано багато сел та землі у полків українських та й у окремих людей, і що цим явно порушено стародавні права й вольності, стверджені ранішими монархами. Але це нічого не пособило, а помогло тільки аж те, що як заходилися шити мундури на тих пікенерів та готовити їх у похід, то вони почали тікати на Запорожжя і по хуторах. . .» (М. Аркас «Історія України» 1947 ст. 463—64).

ПІЛ — дерев'яний поміст для спання, що міститься в хаті вздовж задньої стіни між піччю і т. зв. причільною, себто боковою вузькою стіною хати.

ПІЛКА — полотнина, брита: «Спідниця у сім пілок». «Спідниця у три брити». Також рід полотняної хустки, що жінки накидали собі на плечі.

ПІЛСУДСЬКИЙ ЮЗЕФ (1867—1935) — польський революційний діяч, що в рр. 1888 — 92 був на засланні в Сибірі, а з поворотом із заслання зробився одним із головних провідників Польської Соціялістичної Партії. Кермував терористичною діяльністю в рр. 1904—5 на терені Конґресівки в Росії. За першої світової війни був командантом. І. бриґади польського леґіону при австрійському війську. У вересні 1916 р. він виступив із Леґіону, бо не погоджувався з трактуванням австрійцями польського леґіону, як частини власного війська. Німці й австріяки, основуючи відозвою з 5 листопада 1916 р. зав'язок польської держави, візвали зараз потім польську людність Конґресівки щоби зголошувалися до польського війська. Німці хотіли в цей спосіб позискати кількасот тисяч свіжого війська, яке звернули б проти Росії, а рівночасно свої війська забрали б зі східнього фронту і післали б їх на захід. Пілсудський знав, що це значить піддатися під чужу команду, і при помочі стоячої під його проводом П. О. В. (Польска Орґанізація Військова) не допустив до вербунку а потім і леґіонам приказав відмовити присяги на «союзну вірність» з осередніми державами. Отже ті леґіони, що стояли в Конґресівці, розв'язано: Галичан вислано на італійський фронт а інших інтерновано в карних таборах під Калішем і Варшавою. Самого Пілсудського Німці ув'язнили й інтернували в Маґденбурґу, де він пересидів більше року. Коли ж по розвалі осередніх держав вернувся він до краю і станув на чолі Польщі, то власне леґіони і Польська Військова Організація дали йому силу, на яку він оперся і зорґанізував нову польську державу. Відсіч, дана Львову в листопаді 1918 р., це також справа Пілсудського.

З 1918 по 1922 р. Пілсудський був диктатором Польщі, потім, в наслідок державного перевороту в травні 1926 р. він повертається до влади, як міністер війни і прем'єр міністрів залишаючись до самої смерти фактичним диктатором.

Пілсудський мріяв про велику («від моря до моря») Польщу і, знаючи, що головна пе-

решкода до створення цієї мрії є московський імперіялізм, вирішив підтримати ідею створення самостійної, але невеличкої України, що мала б бути буферною державою між Москвою й Варшавою під протекторатом Польщі. В цій цілі він зорганізував був похід в 1920 р. на Київ, що скінчився повною невдачею. Фактично він був одним із головних спричинників провалу українських визвольних змагань, бо саме він зорганізував і перепровадив безоглядну війну з українцями в 1918 р. за Львів і Галичину; саме його політиці завдячує Україна Ризький мир, яким Москва й Варшава здійснили другий (Перший був в Андрусові 1667 р.) поділ України; саме йому завдячує Україна здушення в Галичині національно - державницького руху, нищення українських культурних та економічних установ, що знайшов свій максимальний вияв в славнозвісній ПАЦИФІКАЦІЇ (див.) Галичини в 1930 р. і Волині й Полісся в 1932 р.

ПІМСТА — приватна відплата за заподіяну кривду, образу, тощо, — притому відплата не негайна, а припізнена: якщо нападена людина негайно відповідає на образу, нема тут ніякої пімсти, як нема пімсти в звірини, що кусає свого напасника. Пімсту ж маємо тоді, коли відплату відкладається на пізніше, коли заподіяна кривда довший час отруює душу людини злобою супроти кривдника, — саме тому жадання пімсти завжди було засуджувано всіма філософами: воно — ніби гадина, що отруює душу скривдженої людини, спраглої пімсти, ще задовго перед тим, як шкодить кривдникові.

Ап. Павло в «Посланні до Римлян» (XII, 19) писав: «Не відомщайте за себе, любі, а давайте місце гніву Божому, писано бо: Мені відомщення, Я віддам, глаголе Господь».

Справедливість Божа вирівнює заподіяні кривди, і людина, що на неї покладається, залишається з чистим серцем і чистим сумлінням. Пімста ж, поповнена людиною, ніколи не може бути справедливою відплатою і до одної кривди додає іншу, звичайно далеко більшу. Звичай пімсти панує там, де нема ще добре зорганізованого суспільства, що карає злочини супроти інших осіб, згідно з загально визнаними законами. Там, де нема законної справедливости, там, де панує сваволя сильного, там мусить процвітати пімста слабшого. Бо пімста — тому й пімста, що слабший, не знаходячи в собі сил відразу зареаґувати на поповнену кривду, і не знаходячи оборони в законах, шукає відновлення справедливости в більш сприятливих для нього обставинах. І саме тому, що почуття справедливости живе в наших душах, воно в той чи інший спосіб мусить знаходити своє застосовання. Не знаходячи його в законах, себто в власній суспільності, знаходить його в акті приватної пімсти.

З другого ж боку почуття ображеної справедливости, почуття морального обурення супроти заподіяної кривди, чи злочину, знаходить своє задоволення в тих карах, що їх накладає закон на злочинців. У країнах з розвиненою правовою свідомістю і з добре розвиненими судами, акти приватної пімсти, спеціяльно за образу чести, що давніше мусіли обов'язково бути змиті кров'ю, сходять до мінімуму. Почуття пімсти, створюючи в душі того, хто її прагне, справжнє пекло, звернене виключно до минулого, до того, що сталося, — кара ж, що її накладає суспільство в судовій процедурі, має на увазі головне будучину: уникнути в майбутньому повторення каригідних вчинків.

В «Руській Правді», що кодифікувала звичаєве право українського народу, визнається в деякій мірі право пімсти: «Коли вб'є чоловік чоловіка, то може мстити брат за брата, або сини за батька, або батько за сина, або братанич, або сестринич», каже Найдавніша Правда Те саме читаємо і в Правді XII ст.: «Коли хто заб'є чоловіка, то може мстити брат за брата, або батько, або син, або братанич, або сестринич». Проте, тут уже суд намагається підпорядкувати застосовування пімсти, обмежуючи її до пімсти за убійство кревняка, — в усіх інших випадках, він забороняє пімсту, накладаючи грошеві кари. І навіть в цьому останньому випадку, суд вирішував, чи мав право местник мститися, і якщо визнавав, що не мав, карав местника. (М. Груш. «Іст. УР». III, ст. 361—62). З дальшим розвитком і упорядкуванням українського суспільства, право приватної пімсти не було більше взагалі визнаване. Див. ПРОЩЕННЯ.

ПІННА, ПІННЯК — рід горілки.

ПІПЕР КАРЛ (1647—1716) — перший міністер Карла XII шведського. Брав участь в переговорах із Мазепою. Під Полтавою попав у полон і помер у московській неволі.

ПІРАНДІЄ — французький представник у Гамбурґу в кінці XVIII ст. Доносив французькому революційному урядові, що Росія має тому можливість провадити війни, що підбила собі Україну, яка їй постачає хліб, а її мешканці, хоча й «спраглі за незалежністю», видають із себе сміливих, зручних і вправних вояків.

ПІРЕНЕЙСЬКИЙ МИР — мир 1659 р. між Францією й Еспанією, що закінчив 24-літню війну між цими двома країнами, і що дав Франції частину еспанських Нідерлянд. При святкуваннях цього миру в Люврі був присутній за спогадами Ж. де Балюза (див.), також Ів. Мазепа, будучий гетьман України, що в молодих літах відвідав Париж і південну Францію.

ПІРНАЧ — див. ПЕРНАЧ.

ПІРОҐОВ ПЙОТР — старшина совєтської авіяції, який видав в 1950 р. у Лондоні в англійській мові книжку: «Чому я утік», де описав між іншим жорстокі виправи по хліб по селах окупованої москалями Галичини, в яких він сам брав участь.

ПІРОГОЩА — Богородична церква в Києві. В «Сл. о Полку Ігор.»: «Ігор їде в 1187 р. по Боричеву к св. Богородиці Пирогощей». Цю назву виводили від грецького «пірос» пшениця і «гіст» — купець, і ця назва вказувала б на близькість церкви до житнього базару, але проф. Завитневич і Кондаков вказали, що цю назву треба виводити з грецького епітету «пірotісса» — себто стовпова, баштова, що відноситься до Влахернської церкви в Царгороді, яку в кінці імператорської доби було включено в мури з баштою (в цер. пісні: «Божа Мати —церкви непорушний стовп») і в Києві відбилася на іконі з образом Влахернської святині. (К. Шероцький «Кіев» 1917, 181).

ПІР'Я — (див. ПЕРО). У нас пір'я таких птиць, як ПАВИ (див.) часто вживалося на оздоби, особливо дівочих вінків. Дівчата у бойків вплітали пав'ячі пера до вінків, а жінки на Старобільщині (Харківщина) застромлювали їх навкруги хустки. Вінки з пір'я робили на волинському Поліссі, — там їх робили з дрібного кур'ячого пір'я. пофарбованого зеленою барвою. В одній старовинній колядці співають: «По горі-горі павоньки ходять. . . За ними йшла ґречная панна. . . Ой, ходить, ходить — пірячко збирає. . . Віночок вине, на голову кладе».

Очевидно і в весільні вінки в стародавній Україні вплітались пір'я. В одній з весільних пісень Київщині дружки співають: «Летів горностай через став, Золоті пір'ячка попускав; Та підіть, дружечки, позбирайте, Марусі віночок звивайте. . .»

На галицькому Поділлі дівчата затикали у волосся гусячі пера, вмочуючи їх перед тим у розтоплений зелений віск, а часом і обліплювали позолоткою. Хв. Вовк писав, що в його часи на півдні Київщини існував звичай робити налобні оздоби, а на Старобільщині височні (на скронях) з зеленого качиного пір'я, переважно з закрученого пір'я з хвоста качура. На Київщині це пір'я встромляли між двома вшитими вздовж стрічками, що потім їх нав'язували на лобі нижче віка.

Фарбування курячого пір'я зеленою фарбою і вживання взагалі зеленої барви пояснюється бажанням наподобити барву рослин, що з них звичайно роблять вінки.

Ті налобні оздоби дуже нагадують гуцульське ЧІЛЬЦЕ (див).

Пір'ям прикрашували і весільне гильце (там же, 234). Тоді ж. при прикрашуванні гильця, співано пісню, яка домагалася від бояр, щоб вони подалися до моря збирати для гильця золоте пір'я, що його згубила якась мітична птиця, летючи над садом (там же, ст. 235).

ПІСЕЦЬКИЙ ГРИЦЬ (1908—1930) — бойовик ОУН. що загинув під Ґібркою 30 липня під час нападу на польський поштовий віз яким оганізація плянувала здобути засоби на дальші революційні акти. Загинув він від кулі польського поліцая, прикриваючи відступ своїх товаришів.

ПІСНЯ НАРОДНЯ — твір колективної творчости з легкою ритмічною формою, що, навіть коли й мав свого індивідуального творця, приймався народною масою, як відбиток її почувань, і переходячи з покоління в покоління, зазнаючи в тих переходах тих чи інших змін, ставав дійсно загально народнім. Зрештою, не у всіх народніх піснях втратилася пам'ять про автора: завдяки літературним пам'ятникам, тепер відомо, що напр. пісню, «Їхав козак за Дунай» склав Семен Климовський, український поет ХУІІІ ст., «Де грім за горами...» — Мих. Петренко. «Гуде вітер вельми в полі» — В. Забіло, «Ні, мамо, не можна нелюба любить» — Є. Гребінка, «За Німан іду» Ст. Писаревський. Багато поезій Т. Шевченка, як «Реве та стогне», «Така її доля» зробилися теж народніми піснями. Але тут пам'ять про авторство збереглася, завдяки порівнюючи пізньому постанню тої чи іншої пісні, коли вже існувало письменство. В давніші часи, коли письменства ще не було, та і в пізніші, коли воно вже існувало, але не було надто поширене, і народній співець - імпровізатор не записував своїх пісень - творів, а його слухачі сприймали їх «на слух», поширюючи їх усною передачою, були неминучі зміни, як у тексті, так і в мелодії пісні. Від цього одну й ту саму пісню співають на Полтавщині інакше, ніж на Поділлі, чи в Галичині, — дослідники звуть такі — в дечому відмінні — пісні ВАРІЯНТАМИ одної пісні, і, порівнюючи їх один із одним, намагаються відбудувати первісний її зміст та, по можливості, первісне місце походження.

Ритм дуже допомагає при праці. З того здогадуються, що первісні пісні були зв'язані з якоюсь працею, особливо працею колективною. З другого ж боку, констатування тої полегші, яку давав при праці ритмічний спів, підсунув думку про якусь магічну силу, що її посідає пісня. З того вона набрала культового, релігійного значення. РОБОЧІ Й ОБРЯДОВІ пісні — то була власне та пісенна основа, що на ній розвинулася вся дальша пісенна народня творчість. А тому, що обрядові пісні, як твори,

зв'язані з культом, релігією, мусять якнайсуворіше дотримувати свій текст і мелодію, бо інакше могли б, в очах забобонної людини, — втратити свою магічну силу, то саме в тих обрядових піснях — **КОЛЯДКАХ, ВЕСНЯНКАХ, ЩЕДРІВКАХ, КУПАЛЬСЬКИХ, ЖНИВАРСЬКИХ, ВЕСІЛЬНИХ** і т. д. піснях, збереглися в нас н а й д а в н і ш о ї давнини. А проте і тут, у наших оцінках тієї давнини треба бути дуже обережним, бо не треба забувати, що перший запис української народньої пісні був зроблений в рр. 1550—1570 в чеській граматиці Яна Благослава, а першу збірку — «Опит собранія старинних малоросійських пісень» — видав М. Цертелев тільки в 1819 р. Потім проф. Київського університету М. Максимович упорядкував і видав три збірки «Малоросійскія песні» 1834 р. і «Збірник українських пісень» 1849 р. У 1836 р. П. Лукашевич видав збірку «Малоросійські- Червоноруські народні думи і пісні», де були вперше подані зразки народньої творчости західньо - українських земель. А. Метлинський видав у 1854 р. цінну збірку «Народні южноруські пісні». . . У «Трудах» П. Чубинського (1872—78) зібрано понад 8.000 укр. пісень. Отже тільки в XIX ст. виявилася справжня зацікавленість українською народньою піснею і почалося її студіювання. А тим часом, як писав д-р Л. Кобилянський, «пісня — найдорожчий скарб нашого народу; в пісні український нарід виспівав усе те, що його ворушило протягом його історичного буття. Почавши від найдавнішої, поганської, передхристиянської доби аж до наших часів, пісня була для українця його релігією, його історією,його, можна сказати, єдиною втіхою; в звуках рідної пісні українець виливав свої найінтимніші почування, свої переживання; він не так словами, як звуками малював чудову природу своєї Батьківщини; в народній музиці, в піснях відбилися всі характеристичні риси, вся вдача українського народу — то чула та мрійна, то буйно - весела та жартівлива, то горда та пишна та по лицарському хвацька. . .» (Наша Культура 1937 ст. 102).

Але такі думки про українську пісню висловлювали не тільки українці, нею захоплювався не тільки українець із походження М Гоголь, але й чужинці, навіть москалі, виховані, як ми далі побачимо, на цілком іншій народній пісні.

Московський поет ґраф Ол. Толстой писав: «Чудові українські національні мелодії перевернули моє серце. Ніяка національна музика не виявила досі свою народність з такою величністю й силою, як українська музика, — навіть краще великоросійської, що така виразна». А московський музиколог і композитор О. Серов так характеризував українські пісні: «Це квітки, що з'явилися на світ неначе самі собою, що виросли в пишному блискучому вбранні без найменшої гадки про авторство або сочинительство. Мов лілея в своєму пишному, непорочному вбранні затемнює виблиск парчі та коштовних самоцвітів, так народня музика своєю дитячою простодушністю в тисячу разів багатша та сильніша за всі хитрощі шкільної премудрости» (там же ст. 103).

І все ж московсько - петербурзький уряд забороняв українські пісні в школах і в гімназіях, і навіть на концертах. Українські старці - лірники попадали до в'язниці за спів таких високо мистецьких і моральних речей, як дума про бурю на Чорному морі, головна думка якої — потреба шанувати батька - матір, як дума про трьох братів, про вдову, що сіяла пшеницю для сиріт, про Божу Матір, що прохала у Христа випустити з пекла грішників і т. д. В українській народній пісні нема, в протилежність московській, прославлювання грубої сили та рабства, — в ній підноситься понад усе моральну силу й свободу та людську гідність, — і цього вистачало, щоб московській поліції народні пісні видавалися такими революційними, що за них треба було саджати співаків до в'язниць.

Насправді ж, революційність української народньої пісні полягає в тому, що вона яскраво виявляє відмінність українського народу від московського. Проф. С. Шелухин писав:

«Всяка пісня складається з двох основних елементів: із слів і з музики чи голосу. Слова виявляють переважно думку, а музика, переважно чуття. Тому народня пісня є виразом думки і чуття цієї народности, яка утворила пісню чи переробила собі чужу. Через це пісні народні є завше виразом народної фізіоґномії, народнього духу, думки і совісти. Ясно, що існування української народньої пісні є свідоцтвом окремішности української народности. Коли б не було такої народности, то не було б і такої пісні». («Україна» 8. II. 1931).

Уже М. Лисенко завважив, що в українських мелодіях діятонізм (слідування чистими інтервалами) буває тільки, як виключка, а в московських є законом, постійним правилом настільки, що знавці московської музики Кюї, Балакірев, Ларош відступлення від діятонізму в московській народній музиці назвали підробкою, фальсифікатом. Рубець свої збірники українських пісень підфальшовував московською гармонізацією і зробив їх не українськими. Серов писав, що українська мелодія не терпить діятонізму, як московська не терпить лідійського ладу звичайного в музиці українських пісень (там же).

В надзвичайно цікавому, хоч і застарілому в деяких поясненнях, нарисі: «Двє русскія народності» відомий учений історик і дослідник над народною поезією проф. Н. Костомаров подає паралелі української і московської поезії,

порівнюючи їх. Він констатує, що у москалів найкращі пісні розбійничі. В московській народній поезії бракує фантазії і прославляється груба сила, яку ставиться вище моралі. Москаль матеріяліст. В повну противність цьому в українській народній поезії надається перевагу понад усе моральній силі, правді, справедливості, людяности. «Московська поезія, — пише Костомаров, — рветься часто до того, чого не обіймеш, що виходить за межі натуральної можливости, а часто спадає до простої забавки; історичні спогади зразу заходять в епопею і переходять в казку. В українських піснях, навпаки, пісні більш держаться дійсности. Вони не мають потреби піднімати її до епопеї і блищать силою розкішної поезії. В московських піснях є туга, задума. але майже немає тої фантазійности, що так поетично очаровує нас в українських піснях, несе душу в фантазії, огріває серце неземним огнем. Участь природи в московських піснях мала, а в українських надзвичайно велика: українська поезія нероздільна з природою, вона оживлює її, робить спільничкою радости і горя людської душі; трави, дерева, птиці, звірята, небесні світила, ранок, вечір, весна, сніг — все дихає, мислить, почуває разом з людиною, все відкликається чарівним голосом то участи, то надії, то присуду. Чуття любови в московських піснях мало коли підноситься над матеріяльність, а в українських піснях, противно — вона досягає до найвищого одуховлення, чистоти, висоти побудок і ґрації образів. . . Жінка в московських піснях мало коли підноситься над матерією, мало коли любовне чуття може в ній цінити що небудь, окрім тілесної краси, мало коли згадується гарні прикмети і вартість жіночої душі. Противно цьому, українська жінка в поезії народній духовно така гарна, що і в самім упадку своїм виявляє поетично свою чисту натуру і соромиться свого пониження.В піснях жартівливих протилежність натур обох народів визначається особливо гостро. В українських піснях краса слова і виразу доходить до правдивого артизму, людська натура почуває потребу дати їй добірну форму, щоб вона підносила душу, веселість бажає обгорнути її стихіями краси, освятити думками. Навпаки, в московських жартовливих піснях визнається тільки змагання утомленого від прозаїчної праці, щоб забутися на хвилю як небудь, не ламаючи голови, не зворушуючи серця. не займаючи фантазії, і ця пісня існує не для себе, а для побічної декорації іншого чисто матеріяльного вдоволення і для того часто доходить до цинізму». (там же).

В самій музиці народніх пісень українських і московських, — писав далі проф. С. Шелухин, — величезна ріжниця. Серов звернув увагу на те, що всі московські народні пісні, коли немає підробки, можна проіграти тільки на білих клявішах піяніно (діятонізм Є. О.), тоді як ні одної української народної пісні не можна проіграти без чорних клявішів (хроматизм Є. О.) — для української пісні потрібна вся клявіятура фортепіяно, та й то ще не все можна проіграти з повною додержкою характеру музики.

Побачивши у Серова пониження московської музики, що до її багатства, московські патріоти підняли галас і старалися спростувати твердження Серова. На те існував циркуляр міністерства освіти од Уварова та Орлова з 1847 року, щоб понижати все українське, а повищати над ним московське. Одначе, нічого не змогли спростувати, бо подані ними приклади були не народними, а інтеліґентськими, або занесеними з чужих джерел. Авторитетне завваження Серова потягло за собою необхідність глибшого вивчення. В результаті виявилося ще більше те, чого й треба було сподіватися за даними антропологічної науки, яка відносить москалів до фіномонгольської раси з невеликою домішкою слов'ян, германців та ін. Проф. кн. Е. С. Трубецкой в статті про «етнічні основи московської культури», зробивши підсумки розслідам над народньою музикою москалів, пише, що «більшість московських народніх пісень складена в п'ятитоновій або індокитайській гамі, тобто в мажорнім згукоряді з пропуском четвертого і сьомого ступеня. Ця гама існує, та ще як єдина, у фінських та тюркських племен, у башкірів, у сибірських татар (монголів), у тюрків Туркестану, у всіх монголів.. В Індокитає вона панує.. Таким чином маємо непереривну лінію п'ятитонової музичної гами, яка йде зі Сходу. Ця лінія на Заході обривається там, де кінчаться москалі, і далі на Захід не йде. В українців не так. Проф. Трубецкой пише, що в їх народній музиці та ж семитонова гама, (а не п'ятитонова), що і в романських, германських і ін. народів Західньої Европи. П'ятитонова гама тут трапляється, як виключка, в старих співах. Що ж торкається ритму, каже Трубецкой , то «московська пісня і тут же істотно відріжняється не тільки від романогерманців, а й від усіх слов'янських народів, хоч би цілковитою відсутністю тридольних ритмів (ритму вальса, мазурки)». (Исход к Востоку, Софія 1921, стр. 97—98). (С. Шелухин «Народні пісні в школі» 1931 р.). Див. НЕЄДЛІ, КОШИЦЬ, ЄДЛІЧКА, і УЧРАІВНА.

ПІСНЯЧЕВСЬКИЙ ВІКТОР (1883 — 1933) — з фаху лікар, блискучий журналіст, що розпочав свою журналістичну кар'єру в Петербурзі в 1906 р., як творець тижневика «Думські Вісті», які видавав до часу розв'язання Думи. Був одночасно кореспондентом київської «Ради», де писав під псевдом А. ГОРЛЕНКА. У рр. 1917—19 мав власний щоденник в Одесі «Одесскій Лістокъ» і одночасно дописував до

української преси в Києві. На еміґрації у Відні оснував в 1919 р. тижневик «Воля», який видавав і редаґував до 1922 р. зшитком на 36 сторінок дрібного друку. Був він у ньому «грозою міністрів», бо безжально викривав і бичував еміґраційну деморалізацію державного українського апарату. Особливо гостро поборював русофільство і комунізм. Комплект «Волі» — це тепер дорогоцінний скарб відомостей про українську еміґрацію тих часів взагалі в усьому світі. Помер, як провінційний лікар у Братіславі, відійшовши з 1922 р. від літературного і публіцистичного життя.

ПІСОК — відламки й зерна мінералів, головно кременя. Ще в Біблії був символом безчисленности: «І вчиню потомки твої як пісок земляний; коли хто зможе злічити пісок земляний, то і потомки твої злічить...» (I кн. Мойс. XIII, 16). Ця символіка відбилась і в українських піснях: (Божа Мати каже): «Тоді ви мого Сина возьмете, Як ви на горі траву зрахуєте. У лісі листок, у морі пісок .» (Гол. IV, 41).

На піску нічого не родить, тому був він у наших піснях символом безнадійности якоїсь справи, також символом безплідности: Візьми, сестро, піску жменю, Посій його по каменю, Ходи к йому зіроньками. Поливай його слізоньками: Коли, сестро, пісок зійде, Тоді брат твій з війська прийде» (Чуб. V, 890, 941).

Таку ж ролю відограє пісок і в іншій пісні: «Ой по чім тая Молдава славна, Що жовтії піски. Ой у Молдаву гнали по чотири вози А з Молдави пішки. . .»

Згадка про «жовтії піски» в початку строфи вказує ясно на невдачу підприємства. Але як що для людей пісок — символ пустелі, де нічого не росте, і де, що ні посій, то пропаде, то для Бога і пісок - матеріял, що з нього Він може виростити цілий світ, і то власне сіянням: «Пірнув сам Господь на дно моря. Доставав Господь жовтого піску Та посіяв по всьому світу: Сотворив Господь небо і землю, Небо з звіздами, землю з квітами. . .»

ПІСПА — мучний відвар із крейдою — білити стіни.

ПІСТ — стримування від споживання їжі, взагалі, чи тільки деякої — СКОРОМНОГО в наслідок релігійних, чи культурних приписів. У нас постили в середу та п'ятницю на кожному тижні, а крім того в Навечір'я Богоявлення (18 січня), на Великий Піст (40 днів перед Великоднем); на Петрівку (від 3 до 5 тижнів, в залежності від того, коли припадає Тройця); на Спасівку (від 14. УІІІ до 27. УІІІ); на Усікновення Голови Ів. Хрест. (11. IX); на Воздвиження (27.IX); на Пилипівку (від 28 XI до 6. I). Іноді постили ще й по понеділках — звичайно в наслідок якогось зароку. За те не постили по середах шести тижнів — двох великодніх, одної Тройці, одної Різдва, одної усеядної та одної на м'ясницях. ОСКОРОМИТИСЯ в піст вважалося великим гріхом «Щоб оскоромити страву, досить замішати її ложкою, якою вперед їли скоромне, досить украяти хліб ножем, яким краяно масло, або м'ясо». Коли хорому в пісний день давали їсти скоромне, він мусів перше ніж узяти до рота, сказати: «Прости, Господи, гріха». (Етн. Зб. НТШ. V, 208).

На Карпатській Україні не хрестили дітей в пісні дні, хіба дуже слабу дитину, коли боялися, що може вмерти. «А це тому, що вірять, що охрещена в пісний день ніколи не буде багата» (Жаткович в Етн. Зб. II, ст. 21).

Старозавітний Закон знав тільки один день посту в році — в день примирення (Лев. XXIII, 27). У надзвичайних випадках, головно при всенародніх нещастях, проголошувано загальний піст на переблагання Бога за гріхи народу (Йоїль, I, 14, II, 27). Піст двічі на тиждень, (Луки, ХУІІІ, 12), що його тримали учні фарисеїв, а також Іванові, запровадили фарисеї. Вони запитували Христа: «Чому Іванові й фарисейські учні постять, а твої не постять»? І сказав їм Ісус: «Чи можуть весільні гості постити, доки жених з ними? Доки мають жениха зі собою, не можуть постити. Прийдуть же дні, коли заберуть жениха від них, тоді поститимуть у ті дні.» (Марка, II, 18—20).

З того випливає, що, коли є свято, не випадає постити. На таку точку погляду стала була давня українська Церква. Як видно з послання св. Теодосія кн. Ізяславу, в Україні панував звичай не постити в середу та в п'ятницю, коли припадало свято; в Царгороді ж переважав погляд, що піст не можна порушати. Печерський манастир, найбільше вогнище українського аскетизму, боронив місцеву практику, суспільність так само, до князів включно. Але митрополит — грек і його партія обстоювали царгородську практику, і з цього приводу в другій полов. XII ст. дійшло було до поважних конфліктів. Зрештою, на деякий час єпископи греки, щоб не роз'ярювати пристрасті, дали цій справі на деякий час спокій, але згодом царгородська практика таки взяла гору. (М. Груш. «З істор. рел. думки. . .» ст. 25).

Впродовж перших трьох сторіч християнства не було ще сорокденного Великого Посту перед Великоднем. Тодішні християни постили два дні, у Велику П'ятницю і Велику Суботу. Цей звичай перших християн прийняла Україна, і ще до другої світової війни по наших селах побожні жінки здержувались зовсім від їди впродовж цих двох днів і пили тільки воду. Згодом в Олесандрії, Єгипті, християни по-

чали постити впродовж Страстного Тижня, тобто від Великого Понеділка, після Квітневої Неділі, до Великої Суботи включно. Остаточно в IV столітті введено сорокденний піст на згадку сорокденного посту Ісуса Христа в пустині. У нашій українській Церкві дотримувано Великий Піст суворіше, ніж в Західній Церкві; дехто стримувався від їди всіх тварин, включно з рибою: так постили наші ченці, що їли тільки городину та мед. Дехто не їв протягом Вел. Посту ні яєць, ні овочів у твердій лушпині, напр горіхів Загально їли тільки раз на день і то по заході сонця. М'ясо й вино протягом Вел. Посту були заборонені.

ПІСТОЛЬ — ручна одноцівкова вогнепальна зброя з короткою цівкою. **ПІСТОЛЕТ** — малий пістоль.

ПІТ — безбарвна водяниста рідина, що її виділяють потові залози шкури. Звичайно символізує важку працю: «Бурлак робить зароблює. аж піт очі заливає. .» «Працює до кривавого поту. . .» ЦИГАНСЬКИЙ ПІТ — тремтіння від страху. У Гребінки: «Трусилось тіло, його циганський піт проймав. . .»

ПІЧ — хатнє вогнище, що в українській хаті міститься в куті між задньою стіною та стінкою сіней, біля самих дверей. Робили її дуже часто просто з глини, часом із цегли (особливо з СИРЦЯ) і тільки іноді в заможніших родинах, особливо в гуцулів, з кахель. У давніх арійських народів хатнє вогнище було святим місцем, перед яким молилися, навкруги його обходили, щоб у обході й самим освятитися (див. ОБХОДИНИ). Коли ж, через умовини господарчо технічні, вогнище з середини хати стало піччю біля стіни, обхід навкруги вогнища перетворився в дотик, або навіть тільки в задивляння (Перв. Громад. 1928, I, 52).

Культ печі виявляється насамперед у намаганні зберігати її при кожному переході до нової хати. Часто в цих випадках, як писала Л. Шевченко, «піч переносять в цілості: зложать усе на тачку і везуть до нової хати. Бува, що хата перебудовується двічі і тричі, а піч усе одну і ту саму ставлять». (Перв. Громад. 1926, I, 91).. Вбивати, вистеляти піч повинні підстаркуваті жінки, але при веселих співах, а то й танках — «треба, щоб було весело, як на короваї» (там же). На Чернігівщині почипали мазати піч до схід-сонця, а на Полтавщині «вбиває піч» стара бабуся вночі або ввечорі, а скінчивши, найстарша перехрестить і щось пришепче». (Шрамченко в Етн. Зб. НТШ. 1914, 47). Кожного разу, запаливши вогонь у печі, його хрестили а помолившись Богу перед спанням, матері завжди, крім вікон, дверей та дітей, хрестили й піч (Г. Мироненко в «Укр. Прометеї» 26. УІ. 1958).

Велику ролю відогравала піч при родиві. У нас, на Україні баба, для улегшення пороДу, стукала в піч, у семигородських румунів чоловік ставив засвічені свічки перед отвором печі, а у мадярів забороняли спиратися на піч, бо були б тяжкі роди (МУЕ НТШ. УІІІ,23). Вагітній жінці забороняли в нас лізти на піч, бо була б дитина удушлива (Чуб. IУ, I, МУЕ НТШ. УІІІ, 8). Новороджену дитину, як і новороджене ягнятко доторкували головою до печі (Г.. Мироненко). З цих прикладів, а також із порівняльних студій в інших народів, робиться висновок, що між породом і піччю, а власне печенням у ній, існував колись певний символічний зв'язок (МУЕ НТШ. УІІІ, ст. 14).

Ще більшу ролю відограє піч в весільній обрядовості. Піч — символ єдности роду, що все збирається навкруги родинного вогнища, і тому дівчина вже під час сватання тулиться до печі, ніби боїться , відірвавшись від неї, відірватися від роду. При цьому вона «колупає піч», ніби виявляючи надщербленням печі загрозу надщерблення роду. У дальших весільних обрядах гості у молодої ще більше ушкоджують піч. Натомість у молодого, коли в нього завивали гильце, відбувалися ПЕЧОГЛАДИНИ (див.); перед прибуттям молодої піч в молодого обновлювали, вимітали і — величали: «А в нашої печі золоті плечі, а срібнії крила, щоб нам коровай гнітила. . .» (МУЕ НТШ, XIX, 35). Намітку з молодої, після шлюбної ночі, свокор закидав на піч.

На Стрийщині, ввівши молоду до хати молодого, заслонювали їй очі, щоб, переходячи біля печі, не глянула б на неї скорше, ніж на вікно, бо мав би інакше хтось у хаті померти. Переказували, що неприхильна, чи лиха, невістка, входячи вперше до хати молодого, дивилася умисно на піч і примовляла: «Чи велика в печі яма? Чи уліз би тато, мама?» (Етн. Зб. НТШ. XI, 187).

На Придніпрянщині очей молодій не затуляли, але й там вона не сміла дивитися відразу на піч, а мусіла скорше кинути мовчки чорну курку в підпіччя. Хв. Вовк уважав цей акт за першу жертву вогнищеві нової родини. «Екзогамічний характер шлюбу, — писав він, — та ворожі почуття молодої до її нової родини (Хв. Вовк виходив із здогаду, що наше давнє весілля побудоване на давньому звичаю УМИЧКИ), виявлені не тільки в цьому звичаєві мовчання, але також і в народньому забобоні, що коли б. пускаючи курку в підпіччя, молода встигла зиркнути туди та висловити бажання, щоб свекруха вмерла, то та таки конче вмре того самого року. Тому в деяких місцевостях гасять у хаті всі вогні перед прибуттям молодих, а жінки стають перед піччю, щоб не можна було в неї заглянути. . .» (Студії. . .» ст. 284—85).

Відограє ролю піч і при похороні: повернувшись із похорону, кожний мусить обовязково торкнутися печі — очевидячки, щоб очиститися, невтралізувати піччю, себто властиво вогнем, мертву силу (Етн. Зб. НТШ. XXXII ст. 150, 153; Вовк 210) Аналогічне значення має й порада дивитися — після похорону — в піч, або в діжу (освячену хлібом) — «щоб небіжчик не стояв в очах» (там же).

На Гуцульщині новорічна ніч — свято печі: «Цілий рік вона робить службу, а на Василія йде в танець, вона ся віддає. . .» Тому її гарно вимащували на Маланки — щоб не кляла, що не мащена. Ніхто не спав тої ночі на печі, ані сідав — «бо тяжко їй танцювати», або: «нехай вона спочине», або: «Василь із Маланкою приходять танцювати — аби їм не перешкоджати. . .» На піч клали овес — «на коровай, як і у нас на весіллю, і їй дається вівса, як ся віддає». Або казали також: «Щоб мала чим коні годувати, бо вона їде у місто, на герць. . .» (МУЕ НТШ. ХУ, 23—25).

Культ печі проглядає і в приповідці: «Сказав би, та піч у хаті. . .», отже, треба втримуватися від необережних, непристойних висловів. (Проф. М. Сумцов в К. Ст. 1889, V, 501). Б. Грінченко в свойому «Словнику» навів вираз «Мовчи, бо піч у хаті» в розумінні: «мовчи, бо є тут зайві люди», яким не треба теє знати. Таке значення цей вираз набрав аж тоді, як його первісне значення почало забуватися. На культ печі в нас указує й те, що її, напр., не можна замітати тим самим віником, що ним замітають хату (див. ВІНИК, ПОМЕЛО): «ним замітається гадость, то вже гріх огонь замітати тим віником. . .» (Перв. Громад. 1927, I, 164).

В загадці піч — символ неба: «Повна піч паляниць, а посередині книш» піч — небо, паляниці — зірки, книш — місяць.

В громадському житті піч, натомість символізує лінощі, оспалість, фортецю ПІЧКУРІВ, що не хочуть брати участи в громадському житті. Про них ще півстоліття тому писав іронічно В. Самійленко:

> Кожна піч українська — фортеця міцна,
> Там на чатах лежать патріоти.

ПІЧУРКА — заглиблення спереду в печі, де господиня переховує сірники, тріски для підпалу, тощо.

ПІШКЕВИЧ А. — російський старшина, з походження серб, що залишив «Записки», видруковані пізніше в «Кіевскій Старині» 1886 р., в яких він подав автентичні відомості про так звані ВІЙСЬКОВІ ПОСЕЛЕННЯ в Україні, що їх запровадив ґр. Аракчеєв. На жаль, деякі уступи, з цензурних причин, редакція мусіла опустити. Описані в «Записках» події відносяться до часів «урядування начальника українських козаків», призначеного російським урядом, ґр. Віта (поляка), того самого, що, як пише Пішкевич, «возив свою прегарну жінку за головним штабом кн. Потьомкіна і продавав її цьому вельможі; опісля продав її ґр. Потоцькому. . .»

Отже в 1817 році в російських урядових колах виник плян привести чотири «уланські українські полки (назва «український» — тут чисто територіяльна, не національна) до станиць богських українських козаків і почасти до сел Єлисаветського повіту, тут їх, московських солдатів, поселити, а козаків українських станиць «привернути» до уланів. «Російські офіцери, ніколи нічого не знаючи про поселення українських козаків (на р. Богу), мріяли лише збагатитися».

«Чотири уланські полки були приведені до Вознесенська. Богські козаки спочатку вирішили їх навіть не впускати до своїх домів, але врешті не могли протиставитись силі: улани прийшли до Вознесенська, а потім були розташовані по полках і ескадронах по домах станиць. Козаки хвилювалися. Ґр. Віт покликав поміч, — йому надіслали дві роти гарматчиків і два батальйони піхоти. Передовсім вимагали від козаків присяги, але козаки не погоджувалися, та, коли їх зібрали поміж виставленими гарматами, піхотою й уланами, вони, бачучи запалені ґноти і силу гарматних стрілен, на них наготовлених, присягали. . . Після того взялися за інші станиці і тут натрапили на такий самий опір, а в деяких станицях прийшло й до боротьби, багато козаків було переколено, потоплено в Богу, бито батогами, заслано на Сибір і гнано «через строй». В деяких місцевостях жінки, бачучи уланів, як ті йшли на їх чоловіків, кидалися кінноті на зустріч з дітьми в руках, думаючи заступити собою загибель, приготовлену їх чоловікам, але це нічого не помогло. . .»

«. . .Сам Віт відправився до Михайлівської станиці, де скликав усіх мешканців, вимагав від них послуху царській волі, але вони відмовилися. Тоді він причепився до найстаршого літами козака і вимагав, щоб він показав приклад іншим. Але коли цей сивий старець твердо стояв на тому, що не зрадить і не дасть згоди на те, що принесе біду його співгромадянам, Віт сказав:

— Отже ти таки будеш служити прикладом для інших.

Він наказав батальйонові піхоти стати в лаву і тоді 70-літнього старця пустили через лаву, переганяючи його ШПІЦРУТЕНАМИ (див.), наказуючи двом мушкетерам іти перед ним з наставленими баґнетами, щоб він (старець) ішов рівним кроком, і щоб кожна різка трапила до його достойної спини; а він і без того не міг, через свій вік, іти інакше, як дуже повільно. Старець, бачучи їх перед собою,

сказав графові твердим голосом:

— Непотрібно їх передо мною. — я піду таким кроком, яким накажете, і всемогутній Бог прийме мій дух.

Барабани вдарили, труби затрубіли, і старець пішов на смерть. Не довго треба було йому йти: на другий раз він віддав дух. . . Треба уявити собі цей жахливий образ: пригнічений віком старець мучився під битгям, а фронт оточував усіх мешканців Михайлівської станиці поміж якими були його внуки й правнуки.

Тільки закінчилася ця сцена, як з'явився перед військом кінний молодий боґський козак у повній зброї. Віт його запитав:

— Чого і звідкіля він?

— Мене надіслали. — відповів кінночник, з інших станиць освідомитися, що робиться в Михайлівській станиці.

Віт наказав стягнути його з коня і також перегнати «через строй»: це була відповідь на депутацію станиць.

«До «повстанців» зачислено було також одного урядовця козаків, молодого й гарного собою чоловіка, що воював проти французів і був нагороджений медалями й ґеорґієвським хрестом. Його теж переґнали «через строй» в присутності ґр. Віта. По екзекуції, прикрили того побитого урядовця його курткою, на якій висіли знаки царської милости. Він мав ще стільки відваги (й гідности, Є. О.), що здер їх із себе і кинув до очей ґр. Віта:

— Нащо вони мені, коли я ними не міг себе захистити від безчесної кари?!

Це було вже другим проступком. І при другій екзекуції урядовець. . . поки ще міг говорити, ганьбив нові накази, лаяв начальників... і цим закінчив життя молодий вояк.

Така поведінка називалася ПАЦИФІКАЦІЯ БУНТІВНИКІВ, і такими засобами бідний нарід, розуміється, приборкано. Тоді почали приневолювати їх до праці нарівні з худобою: старці мусіли возити на своїх волах камінь і ліс на ріжні будови і т. д. Мешканці навіть не сміли розпоряджатися своїм майном, продавати свої вироби. російські офіцери знущалися над жінками - козачками і т. д. «Ворожнеча козаків до уланів кожноднвно зростала, і тому придумали замирити перших, наказуючи уланам женитися з дівчатами - козачками». Українські козаки доводили російським начальникам, що це землі належать їм, як вічна власність, згідно з грамотою Катерини II, але все було марно. Надіялися козаки на приїзд царя, але для його прийняття ґр. Віт улаштував ПОТЬОМКІНСЬКІ СЕЛА, вздовж дороги вишикував усіх мешканців, а за ними поставив москалів з палицями. . . «Неспокій коло Бога і справжні повстання на Харківщині. . . змусили царя на деякий час спинити «Військові поселення». В багатьох місцях України зустрічали царя депутації з проханням «помилувати їх від такого щастя», але в 1819 р. військові поселення почали проводитися далі. . . (Переказано в В. Січинського «Чужинці про Україну» 1947 ст. 159—162).

Це все творилося за царя Олександра I, що його москалі прозвали БЛАГОСЛОВЕННИМ, але що для українського народу був тільки черговим катом.

ПЛАВ — пливучий острів з очерету та інших ріжних рослин.

ПЛАВ — драговина, де під шаром рослин вода; дуже небезпечне місце. ХАЙ ВІН ПІД ПЛАВ ПІДЕ! — побажання смерти.

ПЛАВНІ — низькі, болотяні місцевості долішніх Дніпра, Дністра та Кубані, порослі очеретом, шуваром, вербою та вільхою. що їх у повінь заливає вода.

ПЛАЙ — гірська стежка.

ПЛАКСИВИЦІ — дитяча хвороба. Ящуржинський вважав, що плаксивиці тільки друга назва для СОНЯШНИЦЬ (див.), бо дитина в обох хворобах увесь час плаче і не спить. Але замовляння, записані на Буковині від соняшниць і від плаксивиць зовсім ріжні. Ось замовляння від плаксивиць: «Лісе, лісе-Лебедине! Посватаймося, побратаймося! Бо у мене син (чи дочка) . а у тебе дочка (чи син): візьми від мого сина плаксивиці, насильниці. Дай моєму синові легеньке спаннячко і спочиваннячко, аби легко спав, спочивав і здоровий уставав». Це замовляння повторюється на другий і на третій день (Зап. ЮЗОтд. II,393).

ПЛАКУН - ТРАВА — рослина Літрум Салікарія. За Голубиною книгою плакун-трава народилася зі сліз Богородиці, і тому вона «всім травам мати». У нас вона користувалася великою повагою і забобонним страхом. Корінь її викопували ранком Іванова дня (Купала) без допомоги будьяких залізних приладів, і тим коренем. як і квіткою, проганяли нечисту силу. між іншим і ту, що охороняє скарби. Тому плакун-трава зустрічається і в замовляннях. Проф. М. Сумцов висловив був гадку, що «жемчужна трава», яку зродила «Чорна гора» в нашій колядці, відповідає плакун-траві Голубиної книги і Сльозам Богородиці Данила Паломника,але М. Грушевський вважав, що тут мало місце випадкове зближення (Груш. «Іст.у.лет.IУ.ст.251)

ПЛАНЕТА, ПЛЯНЕТА — космічне тіло, що кружляє навкруги сонця еліптичною орбітою Воно не має власного світла, але здається з землі світлою зіркою тому, що відбиває від своєї поверхні сонячне світло. В нашій соняшній системі(а є тих систем несчисленна кількість!)

відомі 9 великих планет: Меркурій, Венера Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун і Плютон.

Дуже цікавий приклад того, що нарід робить із чужоземним словом, що його вживають освічені верстви, а не освічені починають теж уживати, не розуміючи як слід його значення, дає оце латинське слово плянета. На Городенщині оповідали, що «планета — то щось таке, що ходить, таке ніби жид, ніби пані, показується чоловікові і дає страх тоді, як ся видить» (М. Гнатюк «Знадоби...» II,в.I,ст.71). Отже, тут планета ототожнюється з привидом. Інші в тому ж повіті пояснювали інакше: «Вночі всілякі бувають планети, є добрі й лихі. Як хто пізно десь пустився в дорогу, а трапив десь на нечисту планету, так з того може ріжні каліцтва дістати. Планета — то невидиме, її не можна видіти — планету.» (там же). Для декого «планета — то вітер такий» (там же,ст.175).

А все те, як видно з запису, що його зробив Ів. Франко на галицькому Підгір'ї, тільки залишки, уламки давніх астрологічних навчань: «Є така планета на небі, що як чоловік під нею уродиться, то буде щасливий а під іншою, то буде бідувати. А є знов така планета що як чоловік під нею вродиться, то здається здоров, і нічого йому не хибує, а нараз щось таке на нього нападе, то мусить іти блудом, світами. Нераз отак від стола, від обіду встане, вийде з хати і піде, хто знає, куди, і не верне аж за кілька неділь, або й за кілька літ, як його тота планета мине. А не один під такою планетою вродиться, що, що побачить, то мусить украсти.» (Етн. Зб. НТШ. V,ст.163. Чубин.I. 14)). І. Б. Грінченко у свойому Словнику пояснював, що наш нарід під плянетою розуміє ДОЛЮ, «якусь таємничу силу». Буває той чоловік то лихий та навіжений, то мнякий та добрий, як яка планета на його находить...»

Натомість на Черновеччині в Буковині планети — це душі потопельників: «Вони перекидуються на коня, пса, безрогу, кота, полотно, вогонь, мряку і в тих постатях показуються людям. Часом закричить планета під вікном, збивши крильми: щастя, щастя! Тоді якби вийшов на двір і її ймив, то мав би щастя». Але було б не добре озиратися, як планета кричить. Для того, якщо хто в середнє вікно кричить, не треба озиратися, аж поки не крикне в четвертий раз, бо тоді вже знати, що то християнин кричить, а не планета. (Етн.Зб.НТШ. XXXII,ст.346)

ПЛАНЕТНИК — астроном, або астролог. Але на Городенщині так звуть людей, народжених по семи місяцях вагітности. Вірять, що вони здатні бачити майбутнє і провіщати його, особливо щодо врожаю. (Етн.Зб.НТШ.XXXIV.-186). ,

ПЛАСТ — організація молоді на високих моральних засадах самовиховання в цілях формування характерних, дисциплінованих, фізично й морально здорових громадян, під гаслом СКОБ: Сильно, Красно, Обережно, Бистро: Сильно — бо завдяки власним трудом і єднанням з іншими здобутій силі; красно, бо Бог вложив у світ красу, щоб ми її плекали; обережно — бо обдумано, рахуючись із усіма можливими наслідками, як випадає мудрій людині, а не на осліп, як діє наполохана тварина; бистро — бо успіх усе полягає в рішучій й швидкій дії, якої все бракло українцям, надто запізненим в їх національному й державному відродженні.

Кожний ПЛАСТУН, себто член Пласту, має завжди пам'ятати ПЛАСТОВИЙ ЗАКОН і діяти з ним згідно. Складається він з таких 15 основних засад:

Пластун все залишається, при всяких обставинах:

ВІРНИЙ Богові і Україні; СЛОВНИЙ — завжди дотримує дане слово; СОВІСНИЙ — кожне діло, за яке добровільно взявся, виконує якнайкраще, в мірі своїх сил;ТОЧНИЙ — точно дотримує визначеного, чи умовленого реченця; ОЩАДНИЙ — не витрачає без потреби й користи ані часу, ані енергії, а що забагато має, зберігає до нагоди, коли того буде потрібно; СПРАВЕДЛИВИЙ — вирішує справи безсторонньо й безоглядно і віддає кожному те, що йому належиться; ЧЕМНИЙ — намагається кожному бути в допомозі, поступається першенством і поводиться по лицарськи супроти кожної людини, особливо ж супроти людей, старших віком і становищем, та супроти жінок, але при тому ніколи не понижуючи себе, а зберігаючи гідність; БРАТЕРСЬКИЙ і ПРИЯТЕЛЬСЬКИЙ — вважає себе братом усіх українських пластунів та приятелем усіх людей, тварин і рослин: нічого не нищить, навпаки всім допомагає, а особливо тим, хто працює для добра, розвитку і зміцнення власного народу, без огляду на віроісповідні та політичні ріжниці; ЗРІВНОВАЖЕНИЙ — ніколи не діє під впливом хвилевих настроїв — гніву, розпачу, тощо; ПОЖИТОЧНИЙ — робить тільки те, що приносить справжню користь іншим, або йому самому. Одночасно належно оцінює працю інших і шанує її; ЗДИСЦИПЛІНОВАНИЙ — безоглядно кориться пластовим зверхникам. Коли наказ йому не подобається, критикує його, але лише після його виконання, ПИЛЬНИЙ — не пропускає нагоди навчитися чомусь, або довідатися про щось; ДБАЄ ПРО ЗДОРОВ'Я — шанує й плекає його, не курить тютюну і не п'є алькоголевих трунків; ДБАЄ ПРО КРАСУ — старається достосувати свій вигляд, одяг, мову й діла до законів естетики, благородности й чистоти й поширює такі самі засади серед свого оточення словом і при-

кладом: ЗАВЖДИ ДОБРОЇ ГАДКИ — навіть у найтяжчих обставинах не впадає в зневіру та в розпач, — залишається завжди веселий, а в небезпеці сміливий.

Український Пласт створено в Галичині в 1912р. з ініціятиви і заходами д-ра Олександра Тисовського за зразком світового скавтінґу, якого організацію розпочав Б. Пауел, англієць, в 1907 р., але й на підставі української козацької традиції кубанських ПЛАСТУНІВ (див.). яка й надала новій організації Пласту української форми й змісту. Саме завдяки цій синтезі чужих форм і змісту з потребами української духовости та з українськими ідеалами, Пласт з самого початку став на твердих моральних та ідейних підмурівках, на які він спирається й тепер, після понад 50 літ свого організаційного життя, відограючи значну ролю в житті української еміґрації.

В 1930 р. він був заборонений на українських землях під Польщею, а. під московською окупацією не міг і розпочатися. Натомість: відновлений, після заборони в Польщі, в Союзі Українських Пластунів Еміґрантів в Чехословаччині, він поширюється в усіх землях українського еміґраційного розсіяння. що завершилося в 1947 р. прийняттям Українського Пласту до Інтернаціонального Скавтового Бюра. Але в наслідку політичних умов та структури міжнародного скавтового бюра, до якого пластові організації входять за державною приналежністю, Український Пласт, позбавлений власної державної підтримки, не міг в тому Скавтовому Бюрі довго втриматися.

З поширенням українського Пласту на всі суходоли світу, де тільки знаходиться українська еміґрація. перебрав він на себе ще один великий обов'язок — втримати для України розсіяну по світу українську молодь і привернути до неї молодь українського походження народжену вже на чужих землях.

ПЛАСТУН КУБАНСЬКИЙ — піший кубанський козак, призначений до стежної служби у небезпечних місцях. Ці пластуни пересовувалися, повзаючи, підкрадаючись, **пластуючи**. звідки й назва: «Пластунами, кажуть, звалися за те, що. . . все вештались по плавнях, і як більше їм приходилось місити грязь, ніж ходити по сухому, сиріч пластати, то й звались пластунами» («Основа» 1962, II, ст. 61). Окрім розвідочної служби, вони звичайно рибалчили та полювали. «Пластун не зна розкоші, не гаразд одіжний, поневіряється, а пластунства не кидається».

ПЛАТІВКА ҐРАМОФОННА — металевий кружок покритий восковою масою, на якому записують промови, музику і пісні, що потім відтворюються з допомогою ґрамофона, приладу. що його винайшов Еміль Берлінер в 1887 р., або радієвого комбінатора. В українській «суверенній» Советській республіці досі (р. 1963) нема фабрики чи виробні грамофонних платівок. Всі записи українських пісень та музики відбуваються в Москві на одному тільки «Апрелевському заводі московського Облсовнарходу РСФСР. Там же й підбирають ті пісні для запису за власним уподобанням. Ці платівки. що в них українські пісні часто навмисне примітизовані, вивозяться за кордон для набування повновартісної валюти, але в Україні їх трудно знайти. Один учитель з Миколаєва писав в «Рад. Культурі» 2.II.1958:

«А хороших пластинок так і немає. У Миколаєві українські пісні можна часто почути по радіо, іноді (!) з естради і ніколи в культторзі, де перед продажем програються нові пластинки Чому ж на численні запити покупців продавці культторгу відповідають одне й те саме: «Українських дум немає», «народніх пісень немає», «українських пісень у виконанні Козловського, Петрусенка. Гришка, Білинника, Чавдар нема», «записів виступів капелі бандуристів немає».

Чому в центральному Миколаївському універмазі, як і в культторзі, є багатий вибір естрадних новинок, починаючи з концерта Марка Бернеса і кінчаючи сантиментальною «Тихою водою»?І чому при іменах Паторжинського, Фокіна і Козака здивований продавець знизує плечима: «Ні, такого у нас не буває».

Сім місяців пізніше та ж «Рад. Україна» з 14. VIII. 1958 видрукувала листа студента київського медичного інституту:

«Назріле питання... Одним із найпоширеніших засобів пропаґанди музичної культури є ґрамзапис. І дуже болісно стає,коли у маґазинах ґрампластинок. замість улюбленої пісні, вам пропонують огидну халтуру. А от ґрамзапису «Київського вальсу» П. Майбороди, «Над Дніпром» Г. Буковського, «Київ вечірній» В. Костенка. чудових пісень М. Колесси, Е. Козака А. Кос—Анатольського, С. Козака, романсів М. Лисенка. К. Степенка, Я. Степового, Г. Майбороди, В. Кирейка та багатьох інших українських радянських композиторів досі ще нема. Ніяк не можуть дочекатися любителі народнього співу ґрампластинок із записом звітного концерту Б. Р. Гмирі до 40-х роковин Жовтня Черкаського народнього хору та інших виконавців і колективів.

«Очевидно, виробництво ґрампластинок потрапило до рук людей, далеких від мистецтва (спеціяльно українського, Е.О.). Створюється враження, що ніхто не контролює їх діяльність (власне, навпаки!Е.О.) Уже давно громадськість порушує животрепетне питання про створення на Україні фабрики ґрампластинок. Чому ж відповідні республіканські організації від обіцянок у цій справі не переходять до діла?»

На цей запит відповів Дм. Соловей в «Вільній Україні» (ч.XXX,ст.18):

«Кореспонденти не знають, звичайно, що своїх обіцянок українські організації здійснити не можуть тому, що «рідна Москва» в особі ЦК КПСС дозволу на це «суверсній»УРСР не дає, бо це суперечить інтересам великодержавного московського шовінізму.»

ПЛАТНІР — ремісник, що XVI—XVII вв. виробляв в Україні панцери.

ПЛАХТА — довгастий чотирокутник міцної вовняної тканини, тканої в кратки з жовтогарячих, червоних і цитринових ниток. Один її кінець китичками. Плахтами застеляли підлоги, вішали їх, як килими на стіні, покривали ними скрині, тощо. Але головно на Лівобережжі та на Київщині їх носили в свято, замість спідниці. Для цього вжитку один чотирокутник зшивається із другим, таким же чотирокутником, потім ця зшита плахта на половині перегинається і обгортається наокруги стану.

Четверта частина плахти (половина чотирикутника) називається **ГРИВКА**, зшита половина — **СТАНОК**, незшиті гривки — **КРИЛА**. На Чернігівщині крила називалися **КРИСИ**. Підперезують плахту **КРАЙКОЮ**, або **ПОЯСОМ** так, що зшитою частиною обгортають стан, а не зшиті крила звисають із боків. За орнаментом та добором фарб плахту називають **КАРТАТОЮ**. **РОГАТКОЮ**, **СИНЯТКОЮ**, **КРИЖЕВОЮ**, **ХРЕЩАТОЮ** і т. д. Плахта була мабуть, за козацьких часів чи не єдиною, разом із **ЗАПАСКОЮ**, одежею нижньої частини жіночого тіла, і тоді плахти виробляли. з шовкових, срібних та золотих ниток, але в останні часи плахта все більше виходить з ужитку, поступаючись перед спідницями. В Галичині, особливо в гуцулів та почасти в бойків, замість плахти були **ЗАПАСКИ**, часто дуже вибагливо ткані, з шовковими та метальовими нитками, переважно жовто-гарячої. зрідка синьої чи іншої, барви. Але вони були завжди ткані в горизонтальні смуги, а не в кратки, як плахти на Придніпрянщині. (Вовк. «Студії..» ст.1445).

У Галичині ПЛАХТОЮ звуть довгу ПОЛОТНЯНКУ (див.) без стану, а у лемків — рід білого широкого рушника, яким вкривають голову (див. НАМІТКА).

ПЛАЩАНИЦЯ — образ на полотні положеного в гробі Христа, що його виносять в страсну п'ятницю з вівтаря і залишають на аналої посеред церкви для почитання вірних аж до 24 ої години страсної суботи, коли священик,під спів «Встану бо й прославлюся». кладе плащаницю собі на голову і вносить до вівтаря, де вона залишається до середи перед Вознесенням, коли св. Плащаницю побожно забирають з престолу і ховають у ризниці: Христос вознісся на небо.

У храмі Господнім в Єрусалимі знаходиться плащаниця, що її подарував гетьман Іван Мазепа: на підвищенні у вигляді стола, що має уявляти собою гріб, лежить вона — синього кольору з багатьма червоними орнаментами; в її кутах — чотири євангелисти, а в середині малюнок, що представляє, як Ісуса здіймають із хреста. Над образом — гаптований золотом напис українською мовою: «Подарунок Його Гетьманської Величности Івана Мазепи Українського Гетьмана». (Музейні Вісті, Чікаґо, 1958, IX, ст. 19).

З 1572 р. знаходиться в Торіно, в Італії, св. Плащаниця, що. як твердила леґенда і підтвердила наука, зберігає на собі найперший нерукотворний образ Христа, що зберігся до наших часів. — У 1898 р. італійський аматор — фотограф Секондо Пія зробив знимку з торінської плащаниці і, на своє велике здивування і навіть переляк, на неґативі фотографічної знимки побачив позитив маєстатичного обличчя Христового: плями на полотні творили неґатив образу, що лише через фототехнічне обернення світла й тіней дає образ у його справжнім вигляді. Це відкриття було тим більше несподіване, що ця Плащаниця походить із тих часів, в яких хемічно - фізикальні процеси, необхідні для постання фотографії, були зовсім незнані. Все ж виникли підозріння,що це містифікація фотографа Пії. Але в 1931 р., коли, з нагоди шлюбу італійського престолонаслідника Умберта з бельгійською принцесою Марією, плащаницю було на довший час виставлено в церкві, її знову відфотографував в присутності властей і самого престоло-наслідника один із кращих тогочасних фотографів Дж.Енріс. Його світлини негайно стали предметом студій видатних учених — природників, хеміків, фізіологів, лікарів, скульпторів, які однозгідно прийшли до висновку, що плащаниця в Торіно дає точний неґатив й обличчя Людини що була розп'ята —гідно з описом Євангелія, себто, що плащаниця в Торіно — справжня плащаниця, в яку обвинув був мертве тіло Христове Йосиф з Ариматеї, і на якій відбилися, в наслідок певних хемічних процесів, обриси того тіла. Будьяка фальсифікація виключається, бо ні один мистець у світі не був би в стані намалювати з такою вірністю в усіх подробицях неґативний образ. Цікаво, що в дослідах брали участь в першу чергу природознавці — хеміки і лікарі, університетські професори (Тонеллі, Буснеллі, Віньйон, Деляж, Юдіка Ґедда та інші), і тільки пізніше прийшли до голосу мистці. як скульптор Лоренцо Феррі, що, на підставі торінської плащаниці, відтворив в скульптурі в усіх подробицях тіло Розп'ятого.

Обличчя Христове на торінській плащаниці відповідає візантійській (а в тому й українській) іконографічній традиції і зовсім не відповідає тим образам Христа, що його малювали західні католицькі мистці, — цей факт по-

яснюється тим, що цю плащаницю довго переховували перше в Єрусалимі, а потім в Константинополі, де її було виставлювано здебільша в церкві Прч. Діви Марії па Влахернах. і де її, очевидно, бачили тодішні іконописці. Здогадуються, що й т. зв. ХУСТКА св. ВЕРОНІКИ, на якій відбите лице Христове, візантійського походження і, як думає найбільш компетентний дослідник цієї пам'ятки, д-р Р. Гінек. — була відбита в якийсь спосіб при кінціXI чи на початку XII ст. з тої плащаниці в Царгороді. (о. П. Хомин «Христова Плащаниця»).

ПЛЕБЕЇ — у стародавньому Римі нижча верства населення, у середньовічному місті — ремісниче населення у протиставленні до патриціяту; тепер призирлива назва для простолюддя, що живе без вищих ідеалів, турбуючись лише про те, щоб якось прожити. Французький соціолог А. Суарес писав у 1935 р.: «Треба часу, щоб плебеї зробилися народом: треба років. якщо не століть, щоб вони стали громадянами. Дуже легко називатися громадянами світу, не будучи громадянами жадної країни. Нарід — це не ЧЕРНЬ (див.), що живе, жалюгідна, тільки для того, щоб їсти. і що вся її душа знаходиться в шлунку. Нація ж це — духовість. Її отримують, народжуючись, з землі і неба, і її не можна заміняти на іншу, як який банкнот» («Ле Жур» 17. VII. 1935).

Ще перед тим Д. Донцов теж писав: «Плебс ще в старім Римі числився, як протилежна патриціятові частина нації, позбавлена політичних прав, юрба, що жила всякими іншими інтересами, лише не справами політики і влади, приватними, але не інтересами цілости, нації. За часів феодалізму в Европі таким плебсом була буржуазія. Коли вона стала політичною нацією, плебсом стала лише кляса пролетарська і селянська і т. д. Зрікаючись зверхности, власної політичної ідеї, ставлячи приватні інтереси одиниць понад«окультні» інтереси держави й нації, як окремого колективу, спихаючи в своїй тактиці боротьбу за владу на друге місце — наше превансальство мусіло прийти до утожсамлення «нації» з «плебсом». («Націоналізм», 1926, стор. 112). Того ж року «Більшовик України» (ч. 2—3, ст. 77) відзначав: «Драгоманів писав про українців, як про «націоне плебея» (як про плебейську націю, Є. О.). Те, що у Драгоманова було гордістю, у Донцова стало насмішкою». і «Більшовик України» над цим «розпачає». Д. Донцов відпорів: «Розпачати дійсно є над чим, бо нема чисто плебейських народів без патриціїв: ті, які не мають власних, мають їх чужих» (ЛНВ. 1928, III. 267).

У 1961 р. з приводу столітнього ювілею Т. Шевченка Д. Донцов вертається до проблеми духового плебейства, що його невблаганно й постійно картав Шевченко, називаючи плебеями всіх тих, у кого «не виросли крила», щоб «неба дістати». себто яких тягне до всього земного. «І то незалежно від суспільного стану: плебеями були в його думці і цар Ірод, і «ізраїльський архиерей — романський золотий плебей» і ті пани, що «царські патинки лизали». . . Плебеїв можуть вмовити, — писав він, — що вони монголи, і. як отара, вони зараз притакнуть: «монголи, монголи!» Скажуть, що вони слов'яни, вони вмить заблеють: «слов'яни, слов'яни!»' — як своїм розумом рішить якийсь «німець» себто чужинець. Бо плебеї («німії. подлії раби» — як зве їх Шевченко) мають тільки «холодний», незагрітий жадною великою своєю ідеєю «розум», що не звик розумувати.

«Це одна риса плебейства, — завважує Д. Донцов. — Його друга риса — не в своєріднім розумі. а в своєріднім характері. Їх характер — характер безхребетних істот, які, в разі небезпеки, завжди крутяться. плазують, хиляться перед кожною силою. Риса рабська. **«Як би не похилилися раби,** то не стояло б над Невою отих осквернених палат. . .» «Кричите, що Бог створив вас не на те, щоб ви неправді поклонялись, **а хилитесь. як і хилились. . .»** Або: чому «ростуть і висяться царі?» Тому, що **«дрібніють** люди на землі. . .» Тому, що «мільйони свинопасів» перед чужою тиранією хилилися — «дивились і мовчали та мовчки чухали чуби, німії подлії раби, лакеї. . .»

«Лакеї — цього роду людей найбільше не терпів Шевченко. . . Не зносив лакеїв, все одно, чи «в золотій оздобі», чи без неї, чи в свиті чи в жупані, всіх, що тиранам «патинки лизали». . .

«Ця лакейська порода — друга риса плебейства. **Хитливий рабський розум і хитлива рабська воля** тих людей. Нарешті третя риса плебейства, як Шевченко його розумів, — їх **рабське почуття.** Коли перших можна було **обдурити,** а других, з браку громадської відваги. залякати, **стероризувати.** то, завдяки отій третій прикметі, плебея можна було **підкупити,** бо брак йому було всяких високих почувань, всякого ідеалізму. . . Бо такі плебеї «за шмат гнилої ковбаси» хоч матір (свою країну) продадуть. . .

«Хитливий рабський розум, хитлива рабська воля, спідлене рабське серце — ось прикмети душі плебеїв, яких так картав Шевченко, і в яких бачив **основну причину занепаду України.** Шевченко розрізняв плебеїв: одні були «душевбогі», «незрячі»— тих він жалів, але других — «підлих рабів», «донощиків і фарисеїв» без жалю перщив батогом свого слова». (Д. Донцов «Погромник плебейства» в «Гом. України» 11. III. 1961).

Прегарний образ духового плебейства «душевбогих», цинічно байдужих до боротьби

за вищі ідеали нації, дав Єв. Плужник у другій збірці своїх поезій « Рання осінь» 1927 р.

Косивши дядько на уcліссі жито,
Об жовтий череп косу зазубив. . .
Кого й за віщо тут було убито.
Хто і для кого вік свій загубив,
Йому байдуже. . .
Тут на місці бою
Таке дорідне жито та густе.
А що на гній хтось жертвував собою, —
Пусте. . .
Косар схиливсь над річчю дорогою —
Косою срібною, що череп пощербив,
І череп той відкинувши ногою:
— Порозкидало вас! — проговорив.

ПЛЕВАКО МИКОЛА (1890—1941) — літературознавець, залишений, по скінченні Харківського університету в 1914 р., при катедрі історії літератури проф. М. Сумцова, потім професор (в рр. 1919—20 і 1920—21) історії української літератури в Кам'янець - Подільському державному університеті і рівночасно в Народному Університеті. З 1921 р. знову в Харкові, де з 1922 р., по смерті проф. М. Сумцова перебирає повне керування катедрою історії літератури. Одночасно очолює секцію української літератури при катедрі історії укр. літератури акад. Д. Багаляі, а згодом (від 1926 р.) при Науково - Дослідній катедрі літературознавства. З утворенням у Харкові Науково Дослідного Інституту Літературознавства ім. Т. Шевченка стає дійсним членом Інституту, де очолює Кабінет бібліографії, де й працює до звільнення з Інституту в 1933 р. Тут він склав величезний, вичерпний Біо - Бібліографічний Словник Українських письменників. який влада заборонила друкувати. З 19[illegible] р. він попадає у вихор сталінського терору. Його поволі звільняють з усіх його наукових посад, і з 1933 р. для вченого закрито фактично двері всіх совєтських видавництв, наукових установ і високих шкіл. В 1934 нерви його не витримують, і він опиняється в психіятричній лікарні. Проте, вже в кінці 1934 р. звідти виходить і переїздить до Києва, де влаштовується на третьорозрядну технічну працю при Академії Наук. 17. V. 1938 його арештують і засилають на 5 років в Казахстан, де він був по варварськи убитий 25.IV. 1941 р.

Залишив по собі чимало цінних праць велику частину, яких передруковано під фірмою УВАН коштом і заходами старшого брата Петра Плевако в 1961 р. в одному великому збірникові «Статті. розвідки і біо-бібліографічні матеріяли.»

Залишилися неперевиданими двотомова «Хрестоматія нової укр. літератури». різні читанки та підручники, укладені переважно в співпраці з іншими.

ПЛЕЗАНТ ФРАНК — англійський атлет який під час циркових виступів у Берліні, невдовзі після другої світової війни, «пропав безслідно» і опинився в одному з таборів Воркути. Повернувшись до Англії, написав книжку «Я вбивав, щоб жити». У ній він написав також про ув'язнених українських націоналістів із Галичини, яких від усіх називає «бандерас». Він говорить про них, як членів підпільної армії, які під час війни боролися на два фронти і «горіли бажанням зірвати свій нарід для установлення незалежної України під проводом свого лідера Бандери». До бандерівської групи в таборі автор відчуває особливий пієтизм це й тому, що це «єдиний компонент таборового населення, який не визнавав домінації блатних (кримінальних злочинців, Є. О.) і робив усе, щоб охороняти інших в'язнів від бруталыности цих соціяльних покидьків». Це бандерівці допомогли йому звільнитися з ланцюгів «блатних», і до кінця свого перебування в таборі він тримався їхньої групи. За його описом у відомих заворушеннях на Воркуті після смерти Сталіна ув'язнені упівці відіграли особливу ролю, як у підготовці, так і переведенні повстання.

ПЛЕМ'Я — зародок народу, що формується зі співжиття сусідніх більших родів і окремих родин. М. Грушевський писав: «Психологічним підкладом розвою простої механічної, аморфної скупини і наближення її до племени служить перед усім почуття близькости і солідарности яке виростає зі свідомости тої скритої організаційної сили, яка характеризує цю людську скупину. Вона проявляється в тім, що така скупина починає протиставляти «своїх», які живуть у ній, і на яких вона може рахувати в потребі, тим «чужим», які живуть деінде і від яких не можна сподіватись нічого доброго. («Початки громадянства» ст. 89 - 90). В основу українського народу лягли такі слов'янські племена: поляни, сіверяни деревляни уличі, тиверці, дуліби, білі хорвати

ПЛЕСНО — рука між локтем і долонею.

ПЛЕСО — сильно поширене місце ріки, чисте, вільне від усякої рослинности, з тихою спокійною течією.

ПЛЕТЕНЕЦЬКИЙ ЄЛИСЕЙ (1550 1624) — києвопечерський архимандрит, (від 1599 р.) організатор лаврської друкарні, в якій видав кілька підручників і великий «Антологіон» (1619 р.). Дбав про розвій проповідництва. про поширення шкільництва і про поліпшення чернечого життя. Заклав у Радомишлю фабрику паперу і ливарню черенків.

ПЛЕТІНКА — в'язана вовняна рукавиця що вкладається в шкуряну. Також — переплетений мідний дріт, що вживається для інкрустації дерев'яних виробів у гуцулів.

ПЛЕТІНЬ — загорожа, тин з переплетених гіляк.

ПЛЕТІНКА — рід вишивки і орнаменту на писанках. Це один із давніших орнаментів вживаний ще зі часів мамута: його знаходять на кам'яних, глиняних і бронзових виробах первісної доби. (Сумцов в К. Ст. 1891, VI, 365).

ПЛЕХАНОВ ҐЕОРҐІЙ (1856-1918) — основник рос. соц.-дем. партії та визначний теоретик марксизму. Тихоміров у своїх спогадах про Плеханова відзначив, що «до Українофільства він ставився презирливо й вороже. У ньому глибоко жив велико руський унітарист і нівелятор. Революціонерові й еміґрантові не можна відверто йти проти поляків, як також сили революційної. Але Плеханов не любив поляків, не поважав їх і не вірив їм. У дружніх розмовах він це відверто висловлював. З Драгомановим він був в одвертій ворожнечі. Про Шевченка, сміючись, казав: «Я Шевченкові ніколи не прощу, що він написав: «вмію, та не хочу» говорити по-російському». До Шевченка і українофілів він ставився, звичайно, з більшою ненавистю, аніж навіть, наприклад, Катков». («Воспоминание Л. Тихомирова», ГИЗ. М. Л., 1927, ст. 91. Цитовано в Ю. Бойка «Російські історичні традиції..,» в Паризькому «Укр. Слові» 12. III. 1961.)

З розпукою писав він на сторінках «Єдинства» в числі від 16. VI. 1917.:

«Український рух набирає такого характеру, який загрожує страшним лихом російській державі. Само собою розуміється, що це до крайньої міри сумно. І це безухильно висловлюють майже всі органи нашого друку, без різниці напрямків». (Ю. Бойко, там же).

ПЛЕЧЕ — частина тіла між шиєю й рукою. На Україні в давнину існував звичай цілувати батька й матір у плече, — так колись вітали і князя та іншу дуже шановану особу.

ПЛЕЯДИ — сім мітичних дочок Атлянта й Плейони. З них було витворено сузір'я. відоме в нашому народі під назвою КВОЧКИ, в більшому сузір'ї БИКА.

ПЛЕЧИКИ — уставка в сорочці. що вкриває плече.

ПЛЕЧИНДА — рід пирогів з сиром або гарбузом.

ПЛИСТИ — в народніх піснях інколи символ розлуки:

«Гей, сама я не знаю, що чинити маю
чи плисти (розставатися), чи брести
(любити), сама не згадаю.»

(див. ЧОВЕН, СУДНО).

ПЛІСНЯВКА — хвороба слизової оболони ротової ямини та язика, спричинена грибком, що розростається у верхніх верствах наболоні і творить біляві пліточки. Буває головно в маленьких дітей. Коли новонароджену дитину купали, то тричі плювали в купіль, щоб не було плиснявиці, або зурочення (Ящуржинський в К. Ст. 1893, УІІ,77). На Херсонщині казали, що лікувати пліснявку можна тільки від того часу, як худоба почне ходити в поле після хатнього зимування. Тоді хвору дитину приносили до баби, і та, виславши матір із хати, брала дитину за руку (або на руки) і підводила (або підносила) до кутка хати, зверненого в бік пасовиська. Торкаючись враженого місця мізинцем правої руки, вона нашіптувала (якщо дитину приносили вранці): «Іде череда в поле, а пліснявка з рота. Ножками затопчу, рожками заколю, хвостиком замету, тобі смерть приключу». Потім баба плювала на долівку і дмухала на хворі місця, і повторювала тричі замовляння. Увечорі, замість «іде череда в поле» казала «іде череда з поля» (Ястребов в Летоп.» III, ст. 112).

На Київщині лікували пліснявку синім каменем, перевареним із медом в залізній ложці над свічкою, але від того дитину дуже рве. Другий спосіб: зварити у молоці 27 цвяхів, знайдених десь коло млина, або коло кузні, і вимащувати ними в роті. (МУЕ, НТШ. IX, 61) Мастили від пліснявки в роті також чорним перцем. (Ястребов).

ПЛІТ — див. ПЛЕТІНЬ. ПЛІТ ВІЧНИЙ — огорожа з каміння.

ПЛІТКА — рід маленької риби. Пестливе слово в зверненні до жінки: «Моя ти плітко!»

ПЛІШИВЦІ — село на Полтавщині, де арх. Партеній Левицький вибудував в рр. 1902 1906 дуже гарну муровану дев'ятибанну церкву в стилі українського барокка.

ПЛІШКА — дерев'яний клин.

ПЛІШНЯ - ПЛЕШЕНЬ — лом, розплесканий в кінці.

ПЛОВА — злива з бурею, громовиця.

ПЛОСКИНЯ — воєвода БРОДНИКІВ, степових русинів, що в битві на КАЛЦІ (див.) були разом із монголами. Плоскиня на хресті присяг оточеному українському війську, яким проводив київський кн. Мстислав, що монголи не зроблять нікому нічого злого, якщо вони

піддадуться. Колиж після триденної оборони, українці справді піддалися, то «окаяний» Плоскиня, як ганьбив його сучасний літописець, переступив присягу і видав князів монголам, а ті подушили їх, положивши їх під дошки і посідавши на дошки обідати. Табор Мстислава розбили, людей всіх побили. М. Грушевський завважує: «Не знати тільки, чи справді (Плоскиня зробив те) зі злої волі, чи був до того примушений і сам обдурений.» («Іст. УР.» II, ст. 242).

ПЛОСКІНЬ — безнасінна конопля (Конопля з насінням зветься МАТІРКОЮ). «А це вже всім відомо, що як баба зав'яже плоскінню пупець, хоч хлопцеві, хоч дівчині, дітей не буде. Де хотять плід мати, або де гріха бояться (діти замикати), зроду не дадуть пупця в'язати плоскінню.» (МУЕ НТШ. УІІ, 98).

ПЛУГ — хліборобський прилад орати землю. Символ революції, що переорює перевертає поверхню і спід життя. Тому так називається одна з збірок поезій П. Тичини, і так називалася літературна організація селянських письменників, яку створив у Харкові в 1922 р С. Пилипенко і видавав журнал тої ж назви.

Що плуг, як такий існував уже за князівської доби, про це свідчить «Руська Правда». . де оповідається, що «пан дав закупу плуг і борону». Український дерев'яний плуг був тяжкий у праці, бо дерев'яний полоз тягнеться по землі й має велику площу тертя. В залежності від глибини оранки та властивостей ґрунту, український плуг потребував часом до чотирьох пар волів. В останні роки XIX стол. його зовсім витиснув плуг залізний. . . Сама тяжкість праці українського плуга вимагала спокійних, повільних волів, а не гарячих швидких коней. Тому існування плуга у великокнязівську добу пов'язане з волами. . . Сохою в Україні не могли орати, бо для сохи земля тут занадто тяжка. (В. Щербаківський в «Визв. Шляху» 1961. УІІ, ст. 682).

Для українського селянина-хлібороба плуг був найнеобхіднішим середником здобуття добробуту, і тому в колядках:

За плужком ходить сам Біг небесний,
А святий Павло волоньки гонить,
А святий Петро волики водить. . .

І походження плуга було, очевидячки, незвичайне: сам Бог дав Адамові плуга, а Єві кужелку, коли виганяв їх із раю (Максимович «Дні і місяці. . .» 11, 74). Зрештою, вже Геродот записав був скитську леґенду, що бог неба, батько родоначальника скитів Таргіта, скинув їм з неба золоті плуг, ярмо на воли, меч і чашу.

На Гуцульщині і на Поліссі, натомість збереглися леґенди, що приписують плуг сатані, і то на тій підставі, що земля належала до нього, і нечистий недозволяв Адамові ні орати, ні сіяти, аж Адам дістав дозвіл на це, як записав сатані своє потомство (Етн. Зб. НТШ. XII. 4). За іншими леґендами винахідником плуга вважали св. Бориса, що «все плуги кував та людям давав», за що його й дуже шанував український хліборобський нарід. Винахідником плуга вважали Бориса, мабуть, тому, що його ім'я стоїть у тісному зв'язку з св. Глібом, що римується з «хлібом». У Галичині кажуть: «На Бориса і Гліба берися до хліба», — себто починай жнива (24 червня). Але більш поширені леґенди надають заслугу викування першого плуга свв. Козьмі й Дам'янові, що зливаються в одну особу, яка, як і св. Борис, схоплює страшного змія, як він пролизав язиком кілька залізних дверей їх кузні, за той язик, запрягає його в плуга і виорює ним великі вали, що їх ще й досі видно. Потебня здогадується, що й в походженні цієї леґенди завинила схожість імени Кузьми й кузні. («О мифол. знач.» I, 6—15).

У зв'язку з важливою ролею плуга в хліборобстві відбувалися в давнину новорічні обходи з плугом, до яких відносяться московські заборони XУІІ ст. «плуги не кликати» (1628 р., а потім кілька разів повторювана). У нас, на Україні вістки про ці обходи з плугом хоча й збереглися, але вони незначні і неясні: у Чубинського (III, 437) глухо згадується: «Орють землю і ніби приготовляють до засіву, піснями й рухами, представляючи оранку». У Головацького (III, ч. II, ст. 144) говориться, що на Маланку «тягають плуг по хатах» в Коломийському пов., співаючи: «Ой, родися жито, пшениця, всяка пашниця». Коробка (в «Изв. отд. русск. яз. . .» 1902, УІІ, кн. III. ст. 243—44) здогадувався, що тягання плуга, поставлене в зв'язок із вісткою Чубинського, могло бути правдивою оранкою навкруги хати, себто створюванням чарівного кола (див. ОБОРЮВАННЯ). Потебня схилявся до думки, що ходіння з плугом мало впливати на плідність землі, бо в слов'янській поезії взагалі, а в українській зокрема, земля —жінка, або мати, і орання — запліднювання. Не треба забувати, що і на Різдво плуг, або його частини, що заступають цілість, в Галичині клали часто під стіл на солому, або й на снопа - дідуха, що стоїть на покутті (Грушевс. «Іст. у. літ.» I, 151). Так само і в поляків був звичай класти напередодні Різдва на стіл чересло, леміш та інші частини плуга, які залишалися там до третього ранку, або й до 2 січня. Подібні звичаї з плугом спостерігалися і в Румунії, Болгарії, Німеччині, Англії (Потебня в «Рус. Фил. Вестн.» 1884, I, 46).

У зв'язку з тим, що земля представляється, як жінка, чи мати, а орання та сіяння, як запліднення, в наших народніх піснях фраза «не-

ма кому за плугом ходити» означає — нема кому дівчину любити: «Ой, у лузі, лузі стоять воли в плузі, та нікому воли погонити, та нікому за плугом ходити: плугатирі старії, погоничі малії, та нікому воли погонити, та нікому за плугом ходити. . .»

Після цього заспіву, без всякого зовнішнього зв'язку з ним, але в ясному символічному внутрішньому зв'язку, іде дальший спів: «Ой, чом не прийшов, чом не приїхав, як я тобі, серденько, казала?»

ПЛУЖНИК ЄВГЕН —(1898 - 1936) талановитий поет-імпресіоніст з Вороніжчини, що почав писати в 1922 р.. В 1924 р., разом із Косинкою, Осьмачкою, Антоненком - Давидовичем та Підмогильним створив літературну організацію «Ланшеки», що 1926 р. переформувалася в «Марс».

В 1935 р. разом із іншими кращими представниками українського інтелектуального світу був засуджений на розстріл, але, з огляду на його хворобу (сухоти), цей присуд був змінений на заслання на 10 років на Соловки. Та Є. ПЛУЖНИК, не витримав і першого року соловецької каторги і помер 2. II. 1936. Залишив по собі три збірки поезій - «Дні» 1926р., «Рання Осінь» 1927, і «Рівновага» 1948, посмертна, видана в Німеччині заходами його дружини. Крім того мав він роман «Недуга», але його сконфісковано, як і драматичні його твори «Професор Сухораб» та «У дворі на передмісті». Залишилась невидрукована віршована п'єса «Шкідники». Проф. В. Державин писав:

«Євген Плужник був поет такого надзвичайного маштабу, що в кожній не підсовєтській країні його ім'я було б відоме всім грамотним людям. Це був поет-мистець, що в межах дуже скупих і стриманих поетичних засобів спромагався піднести людське мислення до незрівняної у всесвітній літературі естетичної висоти. Це був справжній «поет щирости людського почуття». Він правдиво казав у своєму вступному вірші до збірки «Рівновага»:

Суди мене судом своїм суворим,
Сучаснику! — Нащадки безсторонні
Простять мені і помилки й вагання,
І пізній сум, і радість передчасну —
Їм промовлятиме моя спокійна щирість.

Поет всесвітньої величини не міг і не хотів безпосередньо виявляти свої особисті почуття з приводу трагічних подій у своїй гарячекоханій батьківщині; він волів ховати їх під покривом гіркого сарказму — але якже досконало оформленого!» (Див. ПЛЕБЕЇ).

ПЛУТОКРАТІЯ — панування багачів, капіталістів. Це слово походить від ПЛУТОСА, грецького бога багатства, сина Деметри та Іязія, і з цього видно, що багатство в давній Греції було тісно зв'язане з хліборобством. Але пізніша плутократія в'яжеться тісно з промисловим та фінансовим капіталом. Місцем народження плутократії була Італія, де в таких містах, як Венеція, Ґенуя, Піза урядувала торговельна аристократія, що зробила була з Венеції «наречену моря», яка досягла свого апогею сили в XУ ст. Ніколи після того, ні в якій країні плутократія не осягла такого успіху і не залишила по собі таких яскравих осягів в мистецтві і в культурі. Значний розвиток і вплив плутократії знаходимо ми тепер у такій країні, як США, де розвинувся справжній культ бога Плутоса, в вигляді всемогутнього доляра, і де вартість людини визначається його здатністю здобувати гріш. Якщо вона цієї здатности в відповідній мірі не виявляє, не користується вона в тому плутократичному суспільстві жадною повагою. Для людини. зараженої плутократичним наставленням, все те, що не має негайної пожиточности, не потрібне. Все те, що підпадає під назву естетичних вартостей, визначається, як — марнота Справді цінна людина має тут діло тільки з речами, що їх можна без усяких непорозумінь виміняти на гроші. Вона має навіть свою містику — містику грошей. Все повинно для неї вкладатися в мову цифр, і як що її повсякденна турбота — продукція, то наслідок її — доплив грошей — сповнює її душу справжньою, тільки їй зрозумілою — поезією. А проте, звикаючи все своє життя вживати на виміну речей на гроші, і грошей на речі, ця людина плутократичного світу починає дивитися й на людину, як на річ, і трактувати її відповідно. Її не цікавить людська особистість, ріжноманітність талантів і обдаровань, — її цікавить лише масова продукція, і задля неї плутократи воліли б, щоб усі люди народжувалися однакові на зріст, щоб можна було виробляти всі колиски одного розміру, щоб усі діти бавилися одними й тими самими забавками. щоб усі дорослі одягалися однаково, відповідно до зразків, показуваних у фільмах, і щоб усі вони користувалися в житті одними й тими самими машинами. Плутократи змагають до масової продукції, масова продукція змагає до стандартизації, до удноманітнення всього життя. І в цьому відношенні плутократія збігається з комунізмом, себто з державним капіталізмом, що так само змагає до централізації й удноманітнення всього життя через державну контролю. Тільки, що плутократія ніколи не може бути такою тоталітарною і тому такою небезпечною, як державний капіталізм, і тому навіть у державах з сильно розвиненою плутократією залишається досить місця і сил для охоронної боротьби проти неї і проти її деморалізаційних впливів. В країнах найбільш розвиненої плутократії діють сильні організації протиплутократичного християнства, що в останніх часах все сильніше й частіше висту-

пають проти безконтрольних впливів фінансової та промислової плутократії, підтримуючи робітництво й інтелігенцію в їх зусиллях перебудувати суспільство в дусі більшої християнської справедливости й етики. В усьому світі відбувається затяжна боротьба не тільки між плутократією й комунізмом, але й боротьба хрістиянського ідеалізму з матеріялізмом плутократії й комунізму, що їх обох в їх поверховому противенстві, насправді єднає: ідейна боротьба за людську особистість, що і в комунізмі і в плутократії однаково обезцінюється й зневажається. (Див. БАГАТСТВО, ОСОБИСТІСТЬ). Справжня проблема нашого століття це питання. хто має пануваги в світі — гріш, грубе насильство і терор держави,(себто купки людей, що опанували державну владу), чи християнська етика. Для українців вибір — за що змагатися — досить легкий.

ПЛУТОН - ГАДЕС — син Кроноса й Геї, брат Зевеса й Посейдона, бог підземного царства, одружений з Персефоною - Прозерпіною, донькою Деметри - Церери. Як цар над тінями мертвих, Гадес для греків був особливо таємничим і жахливим богом: з його іменем в'яжуться ідеї про привиди, про смерть, про пекельні муки і про якесь страшне темне місце, куди ніколи не заглядає сонце, і що його греки також звали Гадесом, звідки церковнослов'янський АД (наше пекло). Цей образ Плутона відбився в оді Горація «До Делія», яку так гарно переклав М. Зеров:

В годину розпачу умій себе стримати,
І в хвилі радости заховуй супокій,
І знай: однаково прийдеться умирати,
О, Делію коханий мій!
І чи в достатку жив, а чи, не мавши дому,
Тяжким шляхом тобі судилося пройти,
Кінець однаковий: Плутонові грізному
Рокований на жертву ти.
І всі ми будем там. Надійде мить остання,
І в човен кине нас, як діждемо черги,
І хмуро стрінуть нас до вічного вигнання
Понурі береги.

Але, крім цього грізного образу,

Плутон мав ще й інший, далеко приємніший.

Хіба ж не від підземного бога залежить ріст рослин? І де ж знаходяться всі дорогоцінні метали, як не під землею? Ось чому виступає Гадес і під іншим іменем — ПЛУТОНА, що власне значить — Багатий, чи Плутеуса— того, що збагачує. В Римі ПЛУТОН був богом не тільки підземного царства, але й багатства. В його честь названо пізніше дев'яту планету соняшної системи, відкриту в 1930 р. при помочі фотографії: вона відстоїть від сонця на 6.687 міл. клм..

ПЛЮВАТИ — магічний засіб, що вживається у ріжних народів проти зурочення є взагалі нечистої сили. Коли новороджену дитину купали, тричі плювали в купіль, щоб не було зурочення, або пліснявки. Коли виймали дитину з купелі, лизали її й знову тричі плювали в купіль — щоб не було пристриту. (Ящуржинський в К. Ст. 1893.УІІ.77). Цей засіб охорони від зурочення дуже давній ще Теокріт уважав, що нема кращого засобу: «Я тричі плював собі на груди, щоб не бути зуроченим». У давніх римлян теж не було ліпшого засобу проти недобрих віщувань, як швиденько поплювати на землю (Менар УІІІ. ст. 274). І Пліній теж думав, що проти зурочення дитини треба плювати (XXX. 108). В православному обряді хрещення кумові наказується: «Дунь, плюнь на нього!» — себто на сатану. З цього приводу московський етнолог Зеленін писав: «Крякання ворони над головою людини, чи над хатою, віщує смерть або нещастя; щоб запобігти цьому, треба плювати «вороні в вічі». Тут і можна вбачити згадку про первісне ядро цього оберега, коли плювком в очі хотіли дійсно засліпити тимчасово ворога. У нас є підстави думати, що плювок. як оберег, давніший від уявлень про парціяльну магію. Слина — частина людського організму і, опанувавши нею, можна легко пошкодити тій людині. Тому людина боїться плювати на ворога, щоб не дати йому можливости заволодіти його слиною і завдати йому шкоди. І навпаки слиною особливо поважаних дідів годують дітей. В плювках-оберегах така небезпека невідома: людина ще ніскільки не боїться плюнути в вічі ворогові. На ґрунті магічного світогляду такий оберег виникнути ніяк не міг. Слина тут рівнозначна воді, яку бризкають з рота, чи соли, яку теж кидали в вічі, щоб засліпити (Изв. Акад. Наук. 1931,УІ,737).

Ак. А. Веселовський був іншої гадки. Він уважав, що слина, як і кров, служила засобом нав'язання союзу між тим, хто плював, і тим, на кого попадала слина («Іст. поетика» 1940,576). Про це докладніше див. СЛИНА. За Веселовським плювання було б тільки продовженням лизання, як зазначено вище, ці два акти ніби доповнюють один одний.

Проти теорії Веселовського промовляв би факт, що плювання з давніх давен набрало значення акту зневаги. Ніяк не можна, напр., плювати на «святий» огонь, бо це був би акт блюзнірства, що потягнув би за собою кару: «Не вільно плювати в огонь, бо пізніше оприщить усю твар»— казали на Дрогобиччині (МУЕ - НТШ.ХУІІІ,29). Те саме й на Волині та Київщині (Перв. Громд. 1927, І,168). Не можна плювати й на людину: «Плювати на чоловіка не можна, бо на другім світі буде облизувати» (ЗНТШ,УІ,52). «Плюнути й ногою затерти, це у нашого народу символ цілковитого забуття й найвищої погорди та маловаження» (Ів. Фран-

ко в Етн. Зб. НТШ. У,187). Італійський символіст Ронкетті зауважив, що «давні християни, коли чули соромицькі слова, звичайно плювали. щоб ОЧИСТИТИСЯ від такого бруду. І ще й досі плювок символізує зневагу («Діціонаріо. ст. 4.») На мій погляд, власне ця фраза дає ключ для з'ясування значення плювання, як акт очищення, що дійсно був заступленням лизання, його обрядовою редукцією (див.вжиток ПЕЧИНИ замість ПЕЧІ, Нігтя якоїсь особи замість самої особи, тощо).

Теорія Зеленіна не стійна саме тому, що, як він сам зазначає, вона суперечить магічному світоглядові, який панував і панує в людей, що поповнювали акт плювання. Теорія Веселовського про нав'язання союзу між тим, хто плює і тим, на кого плюють, так само неймовірна й натягнена. Слина, дійсно дуже важлива частина організму, носій ОРЕНДИ (див.), магічної сили людини, і, як така, посилює очисну властивість приналежну схожій з нею волі. Значення плювка, як акту зневаги, виникло пізніше,поперше, як наслідок того, що його вживалося проти нечистої сили, отже вживання його супроти когось дорівнює визнаванню його спорідненим із нечистою силою; а по-друге, в наслідок того, що часто люди плюють, коли з'їдять щось гірке, чи надто солоне, взагалі неприємне.

У зв'язок із очисним значенням слини треба поставити й звичай поплювати собі на руку перед початком якоїсь роботи: «При роботі годиться поплювати в долоні, чоловікові прибуває сили» (Етн. Зб. НТШ,V, 187). Що справа йде про дійсно магічний акт, видно з того, що в Ірляндії, як селянин хотів привітати когось особливо сердешно, перше, ніж подати йому руку, плював собі в долоню (Веселовський «Поетика..»576) ,себто проганяв із руки всяку нечисть, що могла б зашкодити.

ПЛАҐІЯТ — крадіж чужого літературного, чи взагалі мистецького, твору, або винаходу. Найбільший в історії всього світу, найбільш брутальний і цинічний, поповнила Москва, яка поставила своє ім'я не над одним якимсь чужим твором, а над цілим князівським періодом української літератури, включивши його в «русскую», себто фактично московську, чи російську літературу, а в тому й славне «Слово о Полку Ігоревім». Цей неймовірно цинічний плаґіят викликав протести навіть серед московських критиків, як от Віс. Бєлінський (див.),який писав: «Наша література почалася, без усякого сумніву в 1739 р., коли Ломоносов прислав зза кордону свою першу оду на здобуття Хотину.... Чи ж треба доказувати, що «Слово о Поході Ігоря» та інші пісеньки. народні пісні й схолястичне літерагурне красномовство мають таке саме відношення до нашої словесности, як пам'ятники допотопової літератури, якби їх знайшли в санскритській, грецькій і латинських літературах» («Сочіненія» 1895,І,ст.49). «... Вище ми сказали. що «Слово» чітко виявляє своє південно-руське походження. Є в мові його щось м'яке, що нагадує нинішній малоросійський діялект, особливо надмір горлових звуків і кінцівок на «ь» в дієсловах теперішнього часу в третій особі множини. Але більше за все промовляє за південно—руське (себто українське Є. О.) походження «Слова» висловлений в ньому побут народу. Є там щось тепле, шляхетне і людяне у взаємних відношеннях між діючими особами цієї поеми. Ігор чекає милого брата Всеволода, а промова Всеволода до Ігоря дихає покорою й ніжністю спорідненої любови без вишуканости й нудности: «Один брат ти в мене, один світ світлий, о Ігоре, і обидва ми Святославичі » Все це, повторюємо, відкликується Південною Руссю (себто, Україною, Є. О.), де й тепер ще так багато людяного й шляхетного в родинному побуті, де статеві взаємини ґрунтуються на любові, а все це супротивне Півн. Русі (себто Московщині, Є.О.), де родинні відносини грубі, жінка - рід домашньої худоби, а любов - цілком стороння річ при одружіннях: порівняйте життя малоросійських (українських Є. О.) селян з буттям московських мужиків, міщан, купців і інших станів, і ви переконаєтесь про справедливість нашого висновку щодо південного походження «Сл. о П. Ігор.», а наш перегляд московських народніх байок перемінить це переконання в певність. Зрештою, і понадто в барвах поезії і способі переказу, як і в дусі багатирського геройства, не можна не завважити чогось спільного між «Словом» і козацькими українськими піснями... » (там же ст. 358).

Але протести В. Бєлінського, не кажучи вже про протести українських учених, залишилитя марними, і досі, і навіть особливо — за московських червоних імперіялістів цей пляґіят ретельно культивується. Автор «Історії Русов» мав рацію мелянхолійно скаржитися:

«Відомо, що перше ми були тим, чим, тепер Московити: уряд, першенство і навіть саме ім'я Русь перейшло до них...» У тім-то й річ, що не само «перейшло» а було пограбоване.

ПЛЯКАТ — великий графічний рисунок для розліплювання на видних місцях для реклями й пропаґанди, — він виник із театральних афіш. В Україні плякати були відомі уже в XVII ст. у формі т. зв. ТЕЗ (найстарший збережений — ґравера І. Щирського 1691 р.) , що їх вивішували на брамі й стінах київської Академії перед академічними святами й виставами. ПЛЯКАТ 1722 р. — московський указ про пашпорти, який нагадував українській старшині ріжні статті гетьманських договорів з Москвою відносно селян. Він відіграв велику ролю в гетьманщині, як засіб до закріпачення українського селянства. (Слабченко «Полк» 1909 ст. 203)

ПЛЯНК МАКС (1858 - 1947) — німецький фізик, дійсний член НТШ, професор університету в Берліні, творець теорії квантів, що нею завершується в 1900 р. період клясичної фізики і починається новий період фізики атомової.

ПЛЯНОВА ГОСПОДАРКА — форма державного господарства, що при ній держава заздалегідь за кілька років — визначає, скільки продуктів та якої якости має виробити та чи інша галузь національної продукції, причому ввесь продукційний процес підпадає під сувору контролю державних органів. Найвідоміші приклади плянової господарки дає СССР зі своїми славнозвісними П'ЯТИЛІТКАМИ, себто плянами продукції, розробленими на п'ять років наперед. Проте плянова господарка не монополія СССР, — вона в ньому знайшла тільки найповніше застосовання, але й інші держави в більшій чи меншій мірі схиляються тепер до цієї форми суспільної господарки, що її застосовували в себе також Муссоліні і Гітлер. Вона приходить на зміну колишньому економічному ЛІБЕРАЛІЗМОВІ і поборює його. Всі уряди, що в них беруть більшу чи меншу участь соціялісти, обстоюють більш чи менш організовану плянову господарку. Популярність плянової господарки полягає в тому, що всім залежить на тому, щоб спільні всім справи були полагоджені з можливо більшою передбачливістю, а її найбільша небезпека полягає в тому, що занадто ретельні «пляновики», накидаючи свої точки погляду на справи, часто паралізують такі важливі джерела суспільно-господарської енергії, як приватна ініціятива і конкуренція. Плянова господарка дає добрі наслідки тільки там, де вона враховує в свої пляни й ці дві великі сили й намагається їм сприяти, а не їх паралізувати.

ПЛЯТТЕН ФРІЦ (1883 р.) — швайцарський комуніст, член викон. комітету Комуністичного Інтернаціоналу. В 1919 р. в місяцях вересень листопад, провадив у Кам'янці Под., з доручення Москви, переговори з урядом УНР про створення спільного фронту проти Денікіна.

ПЛЯЦКИ — вівсяні коржі галицьких бойків.

ПЛЯШКА — скляна посудина, довгаста й кругла з вузькою шийкою, в якій тримають горілку, вина та інші трунки. Символ пияцтва: «Піч — то бабська річ, а пляшка — козацька» Пияцтво ж дуже часто приводить до моральної розбещености, до готовости *поповнити* найгидкіший вчинок, тим-то інша народня приповідка твердить: «Чия пляшка на столі, того й правда на селі» — бо він пляшкою підкупає людей, радих випити. Ів. Франко «Прип. III, 250).

ПОБАЖАННЯ — вияв віри у силу слова. Що далі в давнину, то звичайніша й сильніша віра в здатність слова самою появою породжувати те, що ним означається. На цій вірі ґрунтуються всі поздоровлення, всі побажання і прокляття. Вони й донині тримаються не тільки інерцією, але таки цією ж вірою. В давнину сказати коневі, що пирхає «Здорово!» було таким самим охоронним засобом, як і напувати його своєчасно (Потебня в РФВ. 1884, I, 59) «Побажай чого, так і станеться!» (Номис, 280

ПОБІР — давній податок. Див. ПОДИМНЕ.

ПОБЄДОНОСЦЕВ КОНСТАНТИН (1827 — 1907) — професор міжнародного права, вчитель Олександра III, на якого мав величезний вплив, обер прокурор Св. Синоду, (1880 —1905) завзятий україножер, центральна постать російської реакції. З перших днів правління Олександра III і до його смерти він керував усією політикою, зміняв міністрів, втручався в справи всіх міністерств. Йому в великій мірі завдячує Київ пам'ятник Б. Хмельницькому, як тому, що спричинився до підкорення України Москві. На відкритті цього пам'ятника в 1888 р. він виголосив промову в дусі московського месіянізму та панславізму.

Як обер-прокурор Синоду, він декілька разів відкидав прохання про дозвіл ввозити з-за кордону переклади на українську мову св. Письма (див. Пулюй). Про нього говорили, що він — «Победеносцев для Синоду, Бедоносцев для народу і Доносцев для царя».

ПОБЛАЖЛИВІСТЬ, ПОТУРАННЯ — небезпечно - деморалізаційне відношення до власних і чужих провин. Наш нарід каже: «Ей, не потурай дитині змалечку, бо на старість з його не буде людей». (Словн. Грінченка 387) І в Т. Шевченка: «А він, хоч бачить, та мовчить, гріхам великим потурає». А. К. писав в лондонській «Укр. Думці» (ч. 15/265, р. VIII), протиставляючи козачу твердість і непримиренність до мужичої поблажливости:

«Насправді релігійність мужича була не в поборюванні і не в непримиренності до зла, а навпаки, у всепрощенні, в потуранні і поблажливості своїм і людським злим нахилам і слабостям, отже не в гартуванні і зміцненні духа, а в розкладанні й розтлінню його. В цьому вся філософія найбільшого мужика Толстого. Вимог мужик до себе не ставив і нема тієї підлости, якої він не міг би сам собі простити, а Бог «милостивий все простить». Йому лиш потрудитись поставити свічку. А як мужицькі «вчені» відкрили йому, що Бога нема, то ще й краще — тоді відпадає й цей обов'язок. «Крой Ванька, — —Бога нет!» Так само й інтеліґенція мужича, скинувши з себе тягар вимог Божих до людини й об'явивши, що «все від природи»,

стала на шлях найбільшого потурання своїй низькій, паскудній природі. Так прийшло до зворушливого єднання її з мужиком, з якого вона вийшла. Настала повна еманципація хама в людині. Звільнення від тягару вимог християнської моралі. «Увіходьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога ведуть до погибелі» (Матвія, 7. 13). Безбожники зреклися ярма науки Христової й пішли широкою дорогою до погибелі. Як всяка культура, що відступила від законів Божих і стала на шлях поборювання їх, вона неминуче стала узаконенням беззаконня, стала культурою брехні, підступу, зради, віроломства, удосконалення різних форм грабежу і розбою та потворної жорстокости визволеної бестії»

Французький соціолог А. Сюарес ставився до поблажливости дуже критично:

«Назагал беручи, поблажливість до себе перший крок, що провадить до нікчемности. Легше маршерувати рівниною, ніж верховиною. . Все, що легке і догідне, завше якоюсь своєю стороною нікчемне. Ледачість, поблажливість до себе та інших — суттєва прикмета нікчемности, її атмосфера. . . Людина не така лінива й ледача тілом, як волею й духом. Підлість і трусість — це поблажливість, потурання допроваджене до зеніту. . . Той себе губить, хто лінується зробити зусилля, щоб спасти себе. І губить інших той, хто не завдав собі часу й труду затримати їх на похилій площині і покарати їх. Світ повний боягузів, які махнули на все рукою і лінувалися зробити зусилля . .» («Вісник» 1938, У. 347). Див. ЗУСИЛЛЯ, ПАРТАЧІ ЖИТТЯ.

ПОБОЖНІСТЬ — релігійне почуття, відданість релігійному культові: «Такий побожний зробився: ні празника, ні неділі не пропустить. . .» Побожність — наслідок релігійного світовідчування, що шукає її знаходить у світі — Бога. Її протилежність — безбожництво, або АТЕЇЗМ (див.). Форми побожности бувають дуже ріжні. На найнижчому ступні стоїть побожність чисто обрядова, магічного характеру, що в ній побожна людина покладає найбільшу увагу на додержування магічних формул та рухів (див. БУКВОЇДСТВО, МАГІЯ), і не звертає зовсім уваги на внутрішній зміст релігійного навчання. Така побожність характеризує примітивні релігії, , але вона зустрічається, як забобонний пережиток. і в християнстві. (Див. АНДРЕЙ БОГОЛЮБСЬКИЙ, АМУЛЕТИ ОБРЯД ЦЕРКОВНИЙ, РЕЛІГІЯ).

У більш розвинених духово осіб побожність виявляється менше назовні, але скеровується на згармонізування душевного світу з наказами Божої правди, згідно зі словами Ісуса Христа, що «Царство Боже в нас самих. .»

ПОБРАТИМСТВО — установа звичаєвого права, відома з давніх часів. У давній Едді братаються боги, змішуючи кров; хлопці зв'язули між собою братерський союз, наколюючи руку і спускаючи кров у спільну ямку, де її змішували разом. В поемі про Вольтарія герой, примушений вступити в бій з Гагеном, нагадує йому, що колись вони змішували свою кров, і їхнє приятелювання було для них вищим добром. (А. Веселовський в ЖМНПр. 1894, II ,ст. 308—09). Скити, нав'язуючи побратимство, зв'язували до купи великі пальці правих рук, робили маленьку ранку на них і злизували один одному кров.

Про побратимство у скитів оповідав Геродот:

«Побратимство, без огляду з ким, зав'язують скити так: наливають у великий, глиняний ківш вина, змішаного з кров'ю тих, що заключають побратимство. Потім мачають у тім ківші меч, стріли, бойову сокиру і спис. Потім. відмовляють молитву випивають вино». Це побратимство було довічне й обов'язувало жертвувати життя за побратима.

Про подібний обряд між Радамісом і Мітрідатом оповів Таціт в своїх «Анналах» (XII. 47). Люди ріжної крови, робляться побратимами, мішаючи свою кров. Дуже було поширене побратимство в південних слов'ян — черногорців, сербів, болгар. Відоме воно і в нас. Згадують про нього билини, де побратимами виступають Ілля Муромець — старший брат, Михайло Поток, середній брат, і Добриня — молодший брат. Побратались вони, обмінялись хрестами. І в козацькому житті відоме поширене побратимство: «Може, ви чували колинебудь про побратимство? Де вже не чували! Це наш січовий звичай; як не одрізняй себе від світу, а все чоловікові хочеться до когонебудь прихилитися; нема рідного брата, так шукає названого; от побратаються та й живуть укупі, як риба з водою» (П. Куліш «Чорна Рада» ст. 123).

Невідомо, як саме зав'язувалося в нас побратимство, але можна здогадуватися, що православна Церква відограла тут значну ролю, християнізуючи його та беручи під свою опіку. Був у нас і особливий обряд БРАТОТВОРІННЯ. На встановлення цього обряду вплинула леґенда про побратання Христа з царем Провом, вміщена в апокрифічній збірці Єремії пресвітера Про це згадував і Т. Шевченко в свойому «Щоденнику»: «У требнику Петра Могили є молитва, що освячує прибране, або хрестне, побратимство. В найновішому виданні требника цю дійсно християнську молитву замінили молитвою. . . про очищення посудини, опоганеної Нема чого й казати, що те «найновіше видання» опрацювали й видали москалі під наглядом «Святішого Синоду».

Раз зав'язане, побратимство вважалося за

нерозривне і зобов'язувало навіть більше, ніж звичайне споріднення: зрадити побратима і не допомогти йому в біді, хоча б і з небезпекою для власного життя, вважалося за найбільшу ганьбу. Побратим мусів навіть піклуватися про родину покійного побратима, як про свою власну. (Єфіменко, І, 278 —280). Див. ПОЯС.

ПОВЕРХОВНІСТЬ — легковажний підхід до поважних справ, що вимагають глибоких студій; невміння заглибитися й відчути істоту проблеми. Поверховості присвячений окремий розділ в книжці Є. Онацького «Завзаття, чи спокуса самовиправдання» Париж, 1936, ст. 14—21.

ПОВИТУХА — акушерка. БАБА - ПОВИТУХА — баба, що сповняє обов'язки акушерки. ПОВИВОЧНЕ — платня, що отримує повитуха.

ПОВІДЕРКОВЕ — податок з кожного проданого відра вина, що поступав до полкового уряду в Гетьманській Україні.

ПОВІДЬ, ПОВІНЬ — широкий розлив води, що буває, коли від дощів, чи весною від талого снігу, річка виступає зі своїх берегів. Повіді були нещастям прибережного населення. І тому і в народніх піснях повінь часто символізує горе: «Тиха вода надійшла, береги змулила, — В мого любка чорні очка, то-м ся додивила» (Голов. IУ, 461), себто, непомітно підкралася любов, а за нею прийшло й горе (Потебня).

Або: «Невеличка поточина луги ізмулила, — Хвалилася ледачина: «Любка відлюбила». себто, хоча й маленький потік, а розлився і заніс мулом; хоч і нікчемна людина, а завдала горя словами, що «любка відлюбила . .»

ПОВІЗ — «староруський термін, що міг означати або обов'язок відвозити натуралії (сіно, тощо, Є. О.) до (панського) двору, — він відпадав, коли натуралії окупалися грошима. . . — або обов'язок ходити з підводами. .» (Мих. Груш. «Іст. УР». V, ст. 128).

ПОВІСМО — в'язка прядива коноплі або льону в 10 або 12 жмінь.

ПОВІСТЬ — літературний твір, довге оповідання. Бувають повісті суспільні, історичні, побутові, психологічні, сатиричні, тощо.

ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ — найстарший із українських літописних збірників, подає події від 852 до 1100 р.

ПОВІТ — територіяльно - адміністративна округа, що в Литовській державі відповідала окрузі намісника. На наших землях XУ ст. бачимо три повіти на Волині — Луцький, Володимирський і Кременецький. Сойм в. кн. Литовського 1566 р. поділив на СУДОВІ ПОВІТИ свої воєводства, і цей поділ залишився й під Польщею. Волинське воєводство подавньому ділилося на 3 судові повіти: Луцький, Володимирський і Кременецький; Підляське на 5: Дорогочинський, Мельницький, Брянський, Сурозький і Тикотинський (три останні повіти склали землю Більську); Берестейське — 2 повіти. Берестейський і Пинський; Брацлавське — 2: Брацлавський і Вінницький; Київське — 3: Київський, Овручський і Житомирський. Пізніше воєводство Чернігівське мало 2 повіти: Чернігівський і Новгородсіверський. Кожний повіт мав свій суд земський, ґродський і підкоморський. В пізнішій гетьманщині повіти покривалися більш-менш із полками і були повіти стародубський, полтавський. переяславський, білоцерківський і т. д., але були й менші розміром, як от повіт любецький. За Розумовським вже й полки були поділені на повіти, що часто з московського називалися уездами.

ПОВІТКА — шопа, відкрита з одного або з двох боків для праці в ній в негоду, або для переховування ріжних речей. Перетримували в повітках часом і худобу.

В залежності від ужитку повітка носить часто й окремі назви — ВОЗОВНЯ, для возів. ДРОВІТНЯ — на дрова, ВОЛОВНЯ — на волів. КОШАРА — на овець. КЛУНЯ, СТОДОЛА — на збіжжя і т д.

ПОВІТРУЛЯ — русалка Карпатської України з крилами: кого повітрулі скупають, — «той не буде ніколи хворим і пізнає все зілля на ліки з усякої хвороби» (ЛНВ, 1924, III, 218).

ПОВІТРЯ — в найдавніших часах попутний вітер, себто по-вітріє. В старовину вірили, що вітер приносить ріжні хвороби, а тому повітря стало означати мор, епідемію. В наші часи повітря - воздух, але в народній мові воно ще й досі часто визначає пошесть, себто теж воздух, але заражений. («Рідна Мова» 1939, ст. 430).

ПОВІШЕНИК — людина, що повісилася, або що її повішено. У нас вірили, що, коли хто вішається, зривається велика буря (Гнатюк «Знадоби» II. 699), і пізніше, як повішеники «гуляють», то теж небо захмарюється і заноситься на град або бурю (Етн. З. НТШ, XXXII, 315). На галицькому Підгір'ї казали, що, коли б повішеника поховали на цвинтарі, на «посвяченій землі», то «такий би вітер зірвався, що й церкву б розніс» (Етн. Зб. НТШ. У, 2213). А то тому, що кожний, хто вішається, записує свою душу дідькові. Отже, повішеників ховали десь, на границі села, на відлюд-

ному місці ((там же.) На Снятинщині повішеників ховали в рові, коло цвинтаря (там же, XXXII, 315).

Повішеники ніби мають право ходити по землі 7 років (В. Гнатюк, «Знадоби», І, 256). Але подекуди вважали, що «душа повішеника на охтема страчена і нігде не має права, окрім тієї хати, де повісився» (Етн. Зб. НТШ, XXXII, 230), і де, очевидно, з'являється людям і їх лякає. Найкраще повішеника ніколи не згадувати, «щоб не привиджувався» (там же, 315). Але якщо він всетаки привиджується, і людина хоче його позбутися, щоб більше не з'являвся, треба його бити, як і всяку нечисту силу НАВІДЛІГ (див.) (В. Гнатюк, «Знадоби» І, 249). Якщо найняти за нього Службу Божу, то теж перестане ходити (там же, II, 708). На Снятинщині натомість говорили, що ніколи не треба давати за душу повішеника, власне «щоб не привиджувався» (Етн. Зб. НТШ, XXXII, 315). Найкращий же засіб на повішеника, щоб не ходив, той самий, що й на відьмаків: порозкидати мак від гробу до хати: він мусітиме визбирувати зернятка, а тим часом заспіває півень, і він провалиться крізь землю. (В. Гнатюк «Засоби», І, 249).

На тамтім світі повішеники мають тягати дерева на верх гори, — далекий відгомін СІЗІФОВОГО міту.

Шнур, на якому хтось повісився, намагалися придбати, купуючи. Жиди-шинкарі навіть і дорого за нього платили: вони кидали його до бочки з горівкою, вірячи, що люди так ітимуть тепер до їх горівки, як ішли дивитися на повішеника (Етн. Зб. НТШ, У, 213). Вірування, що шнур від повішеника, чи від повішеного, приносить щастя, було поширене в усій Европі.

ПОВНОЛІТТЯ — вік людини, коли вона вже може самостійно полагоджувати свої грошеві й інші справи в обсягу права. Звичайно вимагається для повноліття осягнення 21 року життя, але український кодекс 1743 р. визначав повноліття для чоловіків у 18 років, а для жінок навіть у 13 років. Діти малолітні, що не осягнули ще вказаного повноліття, перебувають під опікою батьків, або опікунів. (ЗНТШ. т. 59, ст. 124).

ПОВОЗИ — підводи. Див. ОБОЗ.

ПОВОЛОВЩИНА — давній податок, відомий також під назвами ВОЛОВЩИНА та БОЛКУНОВЩИНА, звісний на Київщині, на Волині і в півд. Галичині ХУ—ХУІ вв. Але на Волині і на Київщині ми знаємо його, як невеликий грошевий податок від кожної штуки вола, чи корови, в південній же Галичині та на сусідньому Поділлі поволовщина, була інакша: давали що-сім, або що-п'ять, а навіть і що три роки одного вола з кожного господарства. (М. Груш. «Іст. УР», УІ, 156-.

Саме цей податок — поволовщина — був одною з первісних причин Хмельниччини. «Одною. з головніших кривд, на які скаржилися козаки писав М. Грушевський, було те, що старостинська адміністрація брала з них поволовщину і ріжні побори. Здається від цього почалися й прикрості Хмельницькому від Чаплинського. В «реєстрі кривд» читаємо, що «в р. 1646, коли Хмельницький, діставши двох татар, возив їх до пана краківського (гетьмана Потоцького), в неприсутності його забрано у нього поволовщину, і в стайні коня його, на котрім їздив у дикі поля». (Мих. Груш. «Іст. УР». УП 476). А коли Хмельницький подав скаргу старості, Чаплінський ще гірше став чіплятися Хмельницького і, вхопивши якось його сина, наказав відшмагати канчуками, від того той і помер. Після того Чаплінський ще й напав на хутір Хмельницького і спалив двір, а хутір забрав собі. Тим, зрештою, примусив Хмельницького шукати справедливости в збройному повстанні.

ПОВСТЬ — неткана вовна, збита й просякнена спеціяльним клеєм. Вживання футра та повсти скрізь попереджувало вживання плетеної вовни, тому і в нас в давніші часи, поруч із футряними шапками, носили повстяні магерки чи шоломки. Носили й ПОВСТЯНИКИ — повстяні чоботи.

ПОВТОРЮВАННЯ — див. РЕКЛЯМА.

ПОВ'ЯЗКА — хустка поверх очіпка.

ПОГАР — місце, де випалено ліс або де була велика пожежа. Під цією назвою відоме від ХУІ с. містечко на Чернігівщині. Здогадуються, що воно виникло біля місця, де була колись РАДОЩА, чи РАДОГОЩА, що, згадувалася в літописі в XII ст., але пізніше, в книзі Великого Чертежа, що відноситься до ХУІІ століття, згадується вже, як «городище», себто місце, де БУВ город (місто). За Деулінським договором 1618 р. Погар належав до Польщі, за Хмельниччини кілька разів руйнувався; потім був сотенним містом Стародубського полку.

ПОГРЕБЕЛЬНЕ — внутрішнє мито в українській козацькій державі, яке побирано при переїзді через греблі та мости.

ПОГОДІН МІХАЇЛ (1800—1875) — історик, професор університету в Москві, один із теоретиків і оборонців «офіційної пародности» та духовий батько галицького москвофільства. В 1835 р. він відвідав Галичину. У розмовах

із поляками запевняв, що цар «хоче відбудови Польщі у всеслов'янському морі». Натомість я розмові з українським духовенством Погодін говорив, що «має постати могутнє московське царство, що об'єднувало б те «море». Царство те від кордонів Азії до кордонів чистої Німеччини, від Чорного та Адріятицького морів аж по Балтик загрожуватиме Европі та своєю перевагою буде диктувати їй свою волю».

У 1856 р. він помістив в «Известіях Имп. Акад. Наук» статтю під заголовком: «Записка о древнемъ языкѣ русскомъ». Письмо къ И. И. Срезневскому». Визнаючи, підо впливом Максимовича, давню окремішність українського народу від московського (від XI ст.) і не добачаючи належних українських признак у тих пам'ятниках нашої історії та мови, що постали на півдні в київській державі, Погодін висунув у цій своїй статті теорію, мовляв, до татарської руїни замешкували середнє Подніпров'я не українці тільки великороси, українці ж прийшли на ці землі аж у XУІ ст. із західніх окраїн, зі своїх первісних осель під Карпатами. У 1883 р. відновив цю теорію російський філолог акад. О. Соболевський, обосновуючи її мовознавчими даними.

Теорія Погодіна - Соболевського викликала палку дискусію між істориками й філологами, головно російськими й українськими. З істориків забирали в ній голос такі вчені, як Антонович, Леонтович, Владімірський, Дашкевич, Грушевський і ін., з боку-ж філологів: Житецький, Ягіч, Кримський і ін. Як відомо, в висліді дискусії, що тяглася близько пів століття, виказано цілковиту нестійність тієї теорії Див. АВТОХТОННІСТЬ.

ПОДАВНИК — булка зі встромленою свічкою, яку діставали присутні на похороні, коли з похорону верталися до хати покійного (Етн. Зб. НТШ. XXXII. 337). Вони тоді ставали при столі, засвічували свої свічки, молилися за душу покійного і коштували ДОРУ: «котре більший кавалок візьме, то більше гріха перебере в небіжчика». По молитві сідали, гасили свічки і їли страви, що подавали домашні (Зі Снятинщини, там же).

ПОДАТОК — примусовий збір, що його стягають з мешканців даної території держава або громадські установи для задовольнення ріжних потреб суспільного життя. Щодо податків в Україні за князівських часів, то тут, як зазначив М. Грушевський, маємо деякі неясності: слово ДАНЬ має часом ширше значення, обіймаючи ріжні посередні й безпосередні податки. Особливо це ясно з устави смоленської катедри, де, поруч загального означення дані з інших округів, в деяких ця дань розкладається на складові частини: ПОЛЮДДЯ, ПЕРЕВІЗ, ТОРБОВЕ, КОРЧМИТА. Але воно має й специяльне, тісніше значення, означаючи загальний податок. (Див. ДАНЬ). З інших податків тих часів див. ПОЛЮДДЯ, БОЛКУНОВЩИНА, ПОВОЛОВЩИНА, ПОКЛОН, ПОЧЕСТЬ, ЛОВЧЕ, ПОДИМНЕ.

За литовсько - польських часів серед податків українського населення треба відзначити в першу чергу ПОДИМНЕ. Деколи його віддавано ратами, поборами, і тому цей податок називався також ПОБОРОМ.

Про податки за Хмельниччини відомості скупі. Найповніше джерело — московський протокол переговорів з козацькими послами, Павл. Тетерею й товаришами, в Москві 1657 р. Царські бояри питали, чи на Україні збираються податки на удержання війська, як це проектовано під час переговорів 1654 р. Посли відповідали, що «тих приписаних поборів до цього часу не збирано». На питання, чи з цих поборів можна б оплатити військо, посли відповіли: «На заплату запорозькому війську тих поборів буде і забагато, а всі аренди почнуть збирати до царського скарбу. А хоч би ті побори збирали з кожного селянського двора по золотому польському, або і по два, і того збереться не мало, — про це він, Тетеря, знає певно, тому що сам збирав побори у київськім воєводстві і зібрав із київського воєводства 120.000 золотих польських, а руських числити 20.000 рублів; а якби точно вибирати, то з того київського воєводства було б і з 50.000 червоних золотих. А в ніжинськім і в інших повітах полковники збирають із двора по 1 і 3 золотих, — кажуть, що на гетьмана, а гетьманові хоч і дадуть, та не все, а користуються тим полковники». (АЮЗР. X, 744—5).

ПОДВІЙНА БУХГАЛЬТЕРІЯ — книговодство, при якому провадиться головну книгу, де збираються систематично всі рахунки, як річеві, так і вислідні й рахунок біляноу, та одночасно також допоміжні або більш потрібні книги записів. У політиці ПОДВІЙНОЮ БУХГАЛЬТЕРІЄЮ називають політику на два фронти «і вашим і нашим», яку провадили комуністи в Україні за часів Скрипника: партія дискутувала, приймала резолюції, давала директиву в напрямку «українізації», а одночасно нищила український «націоналізм» руками ріжних РУСОТЯПІВ, що про них писали київські «Вісті» 8. І. 1929 р.:

«Русотяпські настрої зустрічаються серед деяких членів нашої партії. В нашій партії багато ще комуністів, навіть серед активних робітників, яких відношення до національної політики індиферентне. В душі деякі миряться з ним, як із неминучим злом. . .» Сам М. Скрипник в одній з своїх промов говорив: «. . .Ми практично в національному питанні товчемося на місці й при правильному принципіяльному його розв'язанні залишаємося на

ділі безсилими. Справа в тому, що ми ввесь час балянсуємо в галузі національного питання, деякі ввесь час намагаються найти середню лінію. Кожну вказівку на великодержавний шовінізм завжди вважають за необхідне компенсувати вказівкою протилежною, на шовінізм народностей недержавних, завжди маємо тут подвійну бухгальтерію. .» («Статті й промови» т. II. ст. 2 ст. 12).

ПОДВІЙНОЇ МОРАЛІ ТЕОРІЯ — теорія, що твердить, ніби існує мораль індивідуальна, чи приватна, що зобов'язує окрему людину, і мораль державна чи політична, яка з приватною чи індивідуальною мораллю не має нічого спільного. А тим часом індивідуальної моралі взагалі не існує, бо мораль твориться в суспільстві. і коли б людина жила по за суспільством, то й взагалі моралі не потребувала б. Мораль — це ж власне норма життя в суспільстві, яку кожний відчуває, як зв'язок між ним і суспільством. Саме тому мораль має бути в кожному суспільстві одна й та сама, як для окремої людини, так і для всього суспільства. Намагання дозволити політикові мати якусь іншу мораль — абсурдне. Вся різниця між т. зв. індивідуальною і т. зв. державною мораллю може полягати лише в тому, що загальні державні чи національні інтереси все мають бути понад інтересами окремих людей, але це зовсім не значить, що ті загальні інтереси можуть дозволити на якийсь неморальний вчинок і зробити якийсь неморальний засіб — моральним. Проти цього повстає моральна свідомість християнина, але саме тому прихильники подвійної моралі все були й залишаються підривниками християнської моралі, обов'язкової для кожного члена християнського суспільства.

Проповідь подвійної моралі і підривання тим самим основ християнської моралі йшла — і продовжує йти — з двох головних джерел: від тоталістичних приклонників всемогутньої держави — ідолища. якому ніби все має бути принесене в жертву, а в тому й ідеали християнської моралі. і від тоталістичних проповідників московського «раю на землі», що взагалі не визнають нічого християнського. Для тих і для других всі засоби добрі для осягнення визначеної цілі. (див. ЗАСОБИ).

У нас проповіддю подвійної моралі. — поза комуністичними проповідниками московського «раю на землі», розуміється, — визначився д-р Д. Донцов. На його думку, тільки «філістри», себто вузько-глядні обмежені люди не розуміють потреби, чи навіть необхідности й неминучости подвійної моралі — одної для звичайних громадян, а другої — для політиків і державних мужів . (ЛНВ. 1927, X. ст 175—76).

Сумніваюсь, що б хтось міг визнати за «філістра» сл. п. митрополита Андрея Шептицького, який проте рішуче відкидав теорію подвійної моралі й писав 2 липня 1933 р. в статті «Безбожність і аморальність», вміщеній в часописному додатку до «Мети»— «Христос — наша сила»:

«Багато людей каже: у політиці моральности нема, — значить, не вільно красти у приватному житті, але громадянинові. як такому, вже можна красти, коли ту крадіж робиться для якоїсь політичної цілі... Такі аморальні політики саме політикою заслонюються і, може самі себе так дуже дурять, що і в дійсності так думають. На те треба голосно й виразно відповісти. що **Божий закон не може обов'язувати *лише тоді, коли чоловікові хочеться,* але повинен бути старший від чоловіка у всіх напрямках і сторонах його життя.**

«Хто Божий закон приймає. . . той мусить по тому закону жити. . . і комедію грає, себе й людей дурить той, хто видумує собі два життя побіч себе, з котрих одне християнське, а друге поганське, і хоче оба ті життя разом жити. . .

«Не можна говорити: того не вільно мені робити. як приватному чоловікові, але вільно, як урядникові, чи політикові, чи патріотові. Хто ж не висміяв би урядовця, що хотів би впровадити таку різницю в свойому поступованні: — Як приватний чоловік я встидався б красти, але мене, як громадського урядника, той закон не обов'язує?!

«Такими самими дивоглядами є люди, які вважають себе звільненими від усіх християнських обов'язків. коли річ іде про патріотичні обов'язки. Вони кажуть: коли йде про добро батьківщини, — все вільно. Якби це «все» могло причинитися до добра батьківщини, то таке говорення, хоч не-християнське, могло б видаватися чимсь благородним, красним. Але ж служити батьківщині всяким беззаконням. напр., зрадою. — це не служба для неї, а її понижування, оплюгавлення, це — шкідлива діяльність.

«Гарні, чисті, ідеальні справи вимагають чистої, гарної ідеальної служби.

«Служба батьківщині — це служба любови, пожертвування, усильної праці, сповнення всіх обов'язків — тільки такими дорогами можна причинитися до добра батьківщини.

«Наука, що від усіх обов'язків увільняє і всі злочини дозволяє на службі батьківщини — це наука тим страшніша і небезпечніша, чим **більше може видаватися гарною й благородною. . .**

«Не диво, що хто перейнятий тою наукою, той, при першій нагоді, навіть без причини, може батьківщину зраджувати й віддаватися на службу її ворогам.

«Аморальність політики сполучити з правдивими, високими ідеалами любови до батьківщини — це щось таке, як, напр., вірла

зв'язати з безрогою і їх разом запрягти до роботи. Може орел вирватися і полетіти в піднебесні простори, але безрога все зайде в болото. . .»

. З цим не можна не погодитися.

Відродження української державности неможливе без **морального** відродження української нації.

Не брехня не підступ, не наклепи, не взаємна ненависть, не зарозуміла пиха, не самохвальне й лицемірне фарисейство, не порожня амбітність, не капіталізування якихось минулих заслуг. не самовивищування за кошт інших, — а вперта праця, почуття національної солідарности і внутрішньої дисципліни взаємна допомога і пошана, героїчна відвага й лицарська сміливість, жертвенність і самопосвята, висока християнська моральність — ось ті засоби, що тільки й можуть привести нас до нашої високої спільної цілі. («Наш Клич» 18. Х. 1951). Див. РАЦІЯ ДЕРЖАВИ.

ПОДЗВІН, ПОДЗВІННЯ — звичай дзвонити по покійникові. Як тільки хто помре, негайно повідомляють священика і дають знати дзвонареві, щоб дзвонив. До того часу, аж задзвонять, душа покійника залишається між людьми. Тоді вмерлий все ще бачить, — душа стоїть у головах. Але, як тільки задзвонять, душа лишає тіло і стає на суд (Етн. Зб. НТШ, XXXII, ст. 204, 235). Дзвонять мерцеві тричі: рано, вполудне і ввечорі, — а то на те, що душа може першого або другого подзвіння не почути, але третій раз напевно почує і забереться (там же, ст. 204). Дзвонареві за те, що дзвонив, давали П О Д З І Н Н Е. ПОДЗВІННИМ звали й людину, що дзвонила по покійникові, іноді й більше, ніж три рази: «А подзвінному дам 7 мір полотна, що мені дзвонив цілий тиждень що-дня» (Сл. Грінченка). Тут подзвіння вже не має того значення, що зазначено вище, — йому надається молитовного значення, вз'язаного також із пихою багача. Що подзвіння було зв'язане з видатками, це видно і з поеми Т. Шевченка «Відьма», де поет пише:

Один дума, як би його
Достроїть палати;
Другий дума, як би його
На подзвін придбати . .

ПОДИМНЕ — податок від кожного «диму», себто від кожної заселеної хати. Це дуже давній податок, який платили вже київській державі ріжні племена від «дима», або «від рала», себто від кожного господарства: деревляни по чорній куниці, а в'ятичі по шелягу. Ці вістки літописця спираються, мабуть, на спогадах і практиці другої половини X і початків XI в., і вони потверджуються пізнішою практикою XIУ—XУ і навіть XУІ ст. (. Груш. «Іст. УР», II ст. 255). Маємо відомості, що в в. кн. Литовськім шляхетські піддані мусіли платити по 4 гроші «від диму» (там же, У, ст. 82). Перед Хмельниччиною в рр. 1630—40 серед податків на першому місці стояло в Україні подимне, ухвалене на соймі в лютім 1629 р. Міщани більших кам'яниць платили по 3 зол., від менших брали по 2, від ще менших — по пів золотого; на передмістях, де були шинки, плачено подимного по 2 золотих, а від менших по півзолотого. Так само плачено і по містечках По селах і хліборобських містечках плачено від кожної хати по півзолотого. Подимне платила й дрібна загонова шляхта — по 15 грошів, півзолотого. чи по золотому, відповідно до розмірів господарства. Натомість загал шляхти і реєстрові козаки були вільні від подимного. Деколи подимне віддавано датами — ПОБОРАМИ — і тому пей податок називано ПОБОРОМ. В козацькій державі подимне було відновлено, але тільки по деяких полках. як от у ніженському. Див ПОЛАТОК. (Ів. Крип'якевич в ЗНТШ т. 130, ст. 86—94).

ПОДОЛИНСЬКИЙ *о.* **ВАСИЛЬ** (1815 — 1876) — греко католицький священик на Лемківщині, автор брошури в польській мові «Слово перестороги» 1848 р., в якій п е р ш и й проголосив, що тільки створення незалежної соборної української держави може порятувати українське населення Галичини від національного винищення. Тільки така наша самостійна держава, що охоплювала б усі наші етнографічні землі, може забезпечити українському народові повний його розвиток. Аж 70 років пізніше цю його ідею було здійснено на короткий час у Києві

ПОДОЛОК — нижня частина жіночої сорочки. що в лемків і бойків одягалася окремо. як маленька спідничка. (Вовк «Студії. . .» ст. 141).

ПОДОЛЯНОЧКА — весняна гра і пісня. поширена по всій Україні. Деякі її варіянти і опис гри у проф. Ст. Килимника «Укр. Рік..» т. II, ст. 74—76.

ПОДОРОЖ — див. ВИЇЗД ІЗ ДОМУ.

ПОДОРОЖНИК, БАБКА — зелиста рослина з широким круглавим листям і дрібними квітами. У нас листя подорожника прикладають до ран — скоріше загоюються. (МУЕ НТШ, УІ, 105). «Часом свиня дитину укусить, то треба салом несолоним мазать та подорожнику прикласти» (Київщина, МУН НТШ, IX, 45). На Херсонщині відвар подорожника пили від кашлю (Ястребов «Летоп.» III, 492). Як засіб кровочисний. вживають листя подорожника і при катарах шлунково -кишкового тракту.

ПОДРУЖЖЯ, ШЛЮБ — це таїнство, в якому люди протилежної статі, обіцюючи перед священиком і Церквою один одному взаємну вірність, дістають благословення на супружє співжиття, на породження дітей і християнське їх виховання. Таїнство шлюбу встановив Господь, коли, сотворивши перших чоловіка і жінку, благословив їх і сказав їм: «Плодітеся і намножуйтеся . .» (І Мойс. І, 28). Христос потвердив святість шлюбу, коли сказав фарисеям: «Хіба ви не читали, що Хто втворив у почині — чоловіком і жінкою втворив їх? Тому чоловік покине батька й матір та пригорнеться до жінки своєї і будуть удвох одно тіло. Що ж Бог злучив, люди нехай не розлучають» (Мтв. XIX, 4—6). Подружне життя — велика святиня перед Богом і людьми. За подружу вірність Господь нагороджує щастям у дітях. Навпаки, зрада подружжя — великий гріх, що прогнівляє Бога. Сьома заповідь просто каже: «Не перелюбствуй», і в старому Заповіті за подружу зраду побивали камінням.

ПОДСЯБИТТЯ — отвори для зброї в зовнішніх стінах дерев'яних замків України ХУ — ХУІ ст.

ПОДУШКА — торбинка, набита пір'ям, вовною, або волоссям, що на неї кладуть голову, коли лягають спати. Під голову покійникові у нас звичайно клали подушку, набиту зіллям. У Белзі під час розкопів у 1936 було знайдено біля манастиря цвинтар із похованнями з княжих часів. На одному з них голова покійника, мабуть, ченця, лежала на камені такої ж величини, як голова. З цього приводу Я. Пастернак завважував: «Такий звичай був в оо. Василіян, бо в молитві «на сон грядущий» у їхньому часослові сказано: «Як знайдеш м'яку подушку, лиши її, а поклади камінь під голову, Христа ради». Звичай цей застосовували також для покійників у княжій добі і в пізнішому середньовіччі. Цей звичай відкрили ми під час наших розкопів у Крилосі — Галичі і в крипті під катедральним собором св. Юрія у Львові біля якого довго існував манастир оо. Василіян». («Археологія України» 1961, ст. 648).

Ченці - покійники з цеглинами під головою, на яких видряпані їхні імена й дати смерти, подибуються досі на манастирських цвинтарищах з пізнього середньовіччя в Молдавії. Ці цеглини зберігаються в Муніципальному музеї в Букарешті (там же ст. 649).

ПОДУШНЕ — податок з кожної особи («душі»). У нас уперше цей податок увели татари, і він затримався аж до останнього часу: «Бачать люди і Бог з неба, на подушне грошей треба» (Чуб. У, 621). Звідси ПОДУШНИК — збирач податків.

ПОЕЗІЯ — краса, розлита в усій природі, що її особливо відчувають т. зв. ПОЕТИЧНІ ДУШІ, в яких вона викликає ПОЕТИЧНИЙ НАСТРІЙ. У вужчому розумінні поезія — літературний твір, що в ньому ПОЕТ — письменник намагається виявити в віршах, або в ритмованій прозі, потаємний змисл і глибоку красу речей, що нас оточують, та ті почування, що зворушують нашу душу й домагаються від повідного вислову в поетичних образах. Виключаються зі справжньої поезії, як літературного жанру, всі ті твори, що, хоч писані віршами чи ритмованою прозою, не віддають глибокого змислу речей, непомітного звичайній людині (не-поетові), не виявляють захованої в природі краси та емоційної сили пережитих почувань, залишаючи читача холодним і байдужим. З другого ж боку включаються в поезію всі ті твори, що, хоч і не писані віршем, або ритмованою прозою, відбивають в поетичних образах красу природи і глибоку іноді просто трагедійну — напругу людських почувань, як то ми бачимо в таких новелях М. Коцюбинського, як «Інтермеццо», «Тіні забутих предків» та інших, або в численних новелях М. Черемшини, О. Кобилянської та інших. Поза справжньою поезією залишається технічна еквілібристика порожнього віршування, що в ньому кандидат на поета не в силах виявити глибокого духового змислу й яскравих почувань, бо їх не має.

ПОЕТИЧНИЙ ОБРАЗ — сконденсована сильна думка, що, проте, діє не стільки на розум, скільки на чуття та уяву. Проф. Ол. Потебня писав: «Поетичний образ дає нам можливість заступати масу ріжноманітних думок релятивно невеликими умовими величинами. Ті релятивно невеликі умові величини кожен раз являються заступниками тих мас думок, що з них вони виникли, і які довкола них гуртувалися. Та людина, яка свідомо користується ними так,, що вони свобідно приходять на думку, тим самим буде мати в своїм запасі величезні маси думок. Це можна порівняти з тим, що робить альґебра у відношенні до конкретних величин. Хто має альґебраїчне вирішення, або може його видобути, коли захоче, той підставить під альґебраїчні знаки дані величини і дістане потрібне аритметичне вирішення. Той процес можна назвати процесом згущення мислі; він відбувається не тільки при помочі поетичних творів, не виключно через них, але між іншим і через них. Тому можна позитивно сказати, що поетична діяльність думки — одна з головних підойм в ускладненні людської думки і в прискоренні її руху». Див. ОБРАЗНІСТЬ.

ПОЕМНЕ, ПОЕМЩИНА — плата за позашлюбне співжиття. На Поділлі в ХУІ — ХУІІ вв люди часто жили невінчані, без церковного благословення, повідомивши тільки

місцевого старосту і уплативши поємщину, яку збирали по селах отамани, а по містах війти: «Коли котрий чоловік звичаєм пограничним, свавольним, візьме собі чию дівку, або вдову, або розвідку за жену і з нею хоче жити. той дає на замок три гривні поємщини» (Арх. ЮЗР. ч. УІІ, т. ІІ, ст. 260). Див. РОЗВОДИ.

ПОЖЕЖА — великий вогонь, що нищить хати, сільсько - господарські будинки, ліс. степ, і т. д. На Україні селяни вірили, що пожежа в хаті буває від того, що в ній вогню «не пошанували»: «вогонь може помститися пожежею». На Поділлі, коли траплялася пожежа, теж приписували її пімсті вогню, іноді ж казали, що то «вогонь жениться» (Перв. Гром. 1927, І, 170—72). «Як хто на пожарі вкраде, то помста буде, — пожар буде в того, хто вкрав» (там же ст. 171).

Щоб погасити пожежу, крім засобів звичайних, вживано й засоби магічні: в с. Лип'янці на Черкащині ще в початку цього століття гола жінка, щоб спинити нещастя, оббігала хату, що горіла. Подібні факти зареєстровано і на Херсонщині (там же, ст. 16). Траплялося, що під час пожежі оббігали і не ту хату, яка горіла, а сусідню — щоб не загорілася (там же). У Галичині казали, що як десь займеться, то «аби лише вихопити з хати два образи та й діжу. зараз буде легше горіти» (Етн. Зб. НТШ. У, 87). Тут же зареєстровано й забобонну заборону: «Коли де горить, не можна дивитися на вогонь через вікно з хати».

До останнього часу існувало в Україні забобонне вірування, що пожежу, яка виникає з блискавки не можна гасити.

В давні часи. коли будинки були переважно дерев'яні, до того ж ще й під дерев'яними, а то й солом'яними дахами. пожежі траплялися часто і були дуже загрозливі, переходячи в справжні катастрофи. В 1748 р., напр. у Глухові були пожежа, в якій згоріло 275 будинків, і в тому числі кілька шкіл і шпиталів. Тому для боротьби з пожежами по містах в ХУІІІ ст. все населення було розподілено по десятках, на чолі з десятниками, які підлягали пожежним сотникам. Останні складали реєстри, де визначалося, скільки і на чийому подвір'ї мали знаходитися. які протипожежні прилади. У Чернігові, напр., «з старинних давніх років» установлено, щоб «для обходів нічних було десять десятків, кожному десяткові в десяту ніч з відрами. водою, сокирами та іншими приладами ходити на пляцову сторожу з кожного двора». Деякі верстви суспільства, особливо духовенство ухилялося від протипожежної повинности, але Генеральна Канцелярія не звертала уваги на протести. Десятки прикликалися на місце пожежі биттям у барабани або дзвоном на сполох. Кожний ніс із собою якийсь протипожежний прилад. Хто з приписаних до десятків не з'являвся, мусів платити пеню на користь погорільців (від 1 до 2 рублів). Для поборення пожежної небезпеки полкові канцелярії суворо наказували завжди літом і весною наглядати, щоб після заходу сонця ніхто з мешканців, а особливо по шинках ,не не тримав вогню, і при вогню «в неуказаний час» не сидів. Три рази на рік десятники мали оглядати димарі, щоб були чисті від сажі. На тих, хто не тримав чисто димоходів накладалися штрафи на користь погорільців. (Слабченко «Малор. Полк» ст. 208—23-.

ПОЗДІР'Я — див. КОСТРИЦЯ.

ПОЗИКА — передача комусь грошей чи якихось речей в тимчасове користування з обов'язком повернути через визначений час, часто також з деякою наддачею (відсотками). Позика грошей під надто високі відсотки називається ЛИХВА (див.).

Речі безпосереднього індивідуального вжитку тісно в'яжуться з істотою їх власника. і звідци часті заборони в народніх віруваннях їх випозичання, щоб не дати в чужі руки влади над собою, або щоб не передати в чужі руки свого щастя, що ніби в'яжеться з тою чи іншою річчю, як талісманом. Тому. напр,, вагітній жінці взагалі суворо забороняється будьщо позичати чужій людині (МУЕ. НТШ, УІІІ, ст. 10). Подекуди пояснювали. що вагітній жінці тому не можна нікому нічого позичати, що ніби «в тій хаті, звідки позичено. миші все полотно поїдять» (Етн. Зб. НТШ. У, 180). Але це пояснення тільки специфікує загальне нещастя, що могло б упасти на ту господу.

Не можна позичати з хати нічого і тоді, як уже вродиться дитина (МУЕ. НТШ, 10), причому ця заборона поширюється й на випадок народження ягняти, теляти і т. інш. (Етн. Зб. НТШ, У, 83). з тією ріжницею, що в випадку дитини. ця заборона триває цілий рік (МУЕ. УІІІ, 42, Етн. Зб. У, 84), а для тварини заборона обмежується звичайно тільки на самий день щасливої події. І в святочні дні, що вважаються також щасливими, не можна нікому нічого позичати. Ів. Франко засвідчував. що в Воведення — «як також у інші святочні дні, не годиться нікому нічого зичити, бо би за тим позиченим усе щастя з дому пішло. .» (Етн. Зб. НТШ, У, 205).

«Із збіжжя. призначеного на насіння, не можна нікому давати, ані зичити. бо «той відбере насіння» ((там же, ст, 167). І на Київщині «насіння для городини ніколи добра господиня нікому не позичить. поки сама не обсіється бо інакше у неї самої зведеться вся городина» (К. Ст. 1895. У, 201).

Особливо небезпечно позичати по заході сонця: «По заході сонця, як старі люди, то ні-

чого не позичать і огню не дадуть — навіть і не йди до них». (Перв. Гром. 1927, I, 168). «Не вільно з хати нічого позичати, а особливо по заході сонця, поки дитині не мине рік». (МУЕ НТШ, УШ, 42). Щодо позичання вогню, то господиня повинна провести свій вогонь — «щоб огонь не пристав до хати». (там же). «Як сіємо, у празник — Новий Рік, Хрещення, Юрія, Великдень, Тройця — і як корова отелиться, то не тільки огня, нічого не позичаємо в той день» (там же). Що «святий» огонь не годиться позичати стороннім людям, бо ж на ньому зосередковувався давній культ родинного вогнища, це вірування було поширене і в інших країнах Европи. В 1772 р., коли в одному англійському селі лавіна засипала хату, селяни приписали це нещастя тому, що її мешканці позичили були огонь з хати на Свят-Вечір (Ланґ «Міти, культи, релігія». 89).

ПОЗИЧАНЮК (ШУГАЙ) ЙОСИП (1911 — 1945) — талановитий новеліст з Вінниччини, політичний в'язень совєтських і гітлерівських в'язниць організатор відділів УПА, член Укр. Гол. Визв. Ради згинув на Дрогобиччині в бою з військами МҐБ.

ПОЗІХАННЯ — мимовільне широке конвульсивне відкривання рота з затримуванням віддиху, в наслідок бажання спати, з нудьги, з утоми й з голоду. Позіхання дуже заразливе. Наші селяни, як також мешканці Тиролю, позіхаючи, хрестять рот, щоб недопустити нечистого (Зап. ЮЗОтд. II. ст. 84—85): «Роззяв рот. то влізе чорт» (Номис ,6647). Перси, як і кафри, приписували позіхання злим духам. Мусульмани, коли позіхають, прикривають рот спинкою лівої руки і примовляють: «Укриваюсь коло Аллаха, щоб уникнути проклятого сатани». Індуси, позіхаючи, обов'язково, мусять кляцнути великим пальцем об інші пальці, за кликаючи ім'я якогось бога: той, хто цього не зробив би, впав би в такий самий великий гріх, як коли б забив, напр., браміна. (Кабанес, «Звичаї. . .» I, 143«44).

ПОЗОВ. ПОЗИВАННЯ — покликання до суду в гетьманській Україні. ДАТИ ПОЗОВ, ЗАЛОЖИТИ ПОЗОВ — розпочати судову справу проти когось.

ПОЇЗД — весільний похід. На Лівобережжі поїздів було два: перший, коли молодий їхав на Дівич - Вечір, а другий — коли молодий їхав по молоду. Цей другий поїзд мав бути бодай на одну особу чисельніший від першого. На Чернігівщині поїзд звичайно складався з двох старостів, чи сватів; двох дружків — дружка й піддружого; старшого боярина і чотирьох або й більше бояр; двох, або чотирьох свах і однієї світилки (бувало й до трьох світилок) — всі вони звалися ПОЇЖДЖАНАМИ. (Литвинова в МУЕ НТШ, III, 92).

Хв. Вовк так описував формування поїзду: «Починають з обіду в молодого, що мусить бути пізнім, бо скінчити його треба, як западе ніч, — час, коли в старовину звичайно починали виряджатися в небезпечний похід. Спершу наподоблюють вербунок війська, потрібного для задуманої справи. На голос музик всі гості сходяться у дворі коло хати молодого, — молодий. у супроводі старшого боярина, виходить до них, вітаючи тричі своє товариство і вказує старшому бояринові тих парубків, яких він хотів би мати в своєму поїзді. Боярин підходить до них, здіймає з парубків шапки та несе їх до хати, де старша свашка пришиває до кожної шапки значки чи з пучечків барвінку, чи з червоної стрічки. До шапки старшого боярина вона пришиває трохи більший значок і пускає йому трохи довші кінці стрічки, щоб він був помітніший. Коли значки пришиті, старший боярин вертає шапки їх власникам, вибраним боярами. Роздавши оздоби боярам, дають такі самі світилкам, піддружим, старостам, музикам свашкам і нарешті візникові, що має правити кіньми. («Студії. . .» 259«60).

Навіть і тоді. коли молодий із своїм супроводом йде до молодої пішки похід цей і його учасники звуться ПОЇЗДОМ. (МУЕ НТШ, I, 125).

ПОКАБАНЩИНА — податок на українських землях в XУ—XУI ст. «За право пасти свиней в королівських лісах давали двадцятого кабана; з цього робиться часом правильна данина — давати кабана з господарства, часом перекладається це на гроші, і їх мусять платити зарівно й ті, що мають і пасуть свиней. і ті, що їх зовсім не мають». (М. Груш. «Іст. УР». У, ст. 192).

ПОКАЗАНЩИНА — податок в гетьманській Україні з винокурного казана. У липні 1655 р. борзенський сотник П. Забіла писав до ніженського полковника й наказного гетьмана Ів. Золотаренка: «Полковники й сотники українські просили пана гетьмана о вільність від показанщини; тому і я, почувши про це, осмілився просити, і про це була усна розмова з паном писарем і з паном гетьманом, — і так наш полк сіверський від того податку зробив свобідним і про це дав писемце для пам'яті до в. милости, щоб в. милість цього перестерігав» (Арх. ЮЗР. XIУ, ст. 701—02.

Про Показанщину писав Ол. Лазаревський в «Опис. Стар. Малоросії» II, ст. 334 і в «Посп. крестьянах» ст. 25. На жаль, автор УМЕ не міг відшукати тих книжок у Б. Айресі.

ПОКАЛІЧЕННЯ — Руська Правда дивилася на покалічення, як на злочин супроти

життя, а не проти здоров'я. Покалічення ніби віднімає в людини півжиття, зменшує її вік на половину. Тому кара, за покалічення звалася ПІВВИРОЮ. (ВИРОЮ карали за вбивство). Такий погляд знаходимо пізніше і в звичайному праві в. кн Литовського. Намісник Дороцький покалічив кравця Шимка так. що він не міг володіти мізинцем правої руки. Суд вирік, що Дороцький мусить заплатити на користь покаліченого: «полчеловіка — 10 коп грошей». Так само і в інших вироках (Максимейко в Трудах XII Археол. С'єзду І, ст. 11).

ПОКАС ГРИГОРІЙ — військовий канцелярист в рр 1742—1757 з Погару, потім війт Погару (до 1768 р.) і військовий товариш (від 1775). Як війт, він пиступив під час виборів до Катерининської Законодавчої Комісії 1767 р., на чолі погарської старшини проти угодовської частини погарського міщанства і заманіфестував себе, як противник московського централізму в Україні. За це був обвинувачений в ріжних здирствах, сидів під арештом : був позбавлений війтівства. Коли помер. невідомо. Він був автором «Описанія о Малой Россії» 1751 р., що лягло в основу пізнішого «Описанія» Дівовича (1790 р.). Проф. О. Оглоблин про твір Покаса писав: «Основна ідея твору — ідея величі української нації. . . яка доведена всією довгою історією стародавнього і сильного козацького народу, що «военною хоробрістю батьківщину свою од противних і од поляків довгі роки» обороняв. Цей великий нарід «благосклонно» (доброзичливо, Є. О.) приєднався до Російської держави (Росії тоді ще не було, була тільки Московщина, Є О.) Проте, фактична частина цього твору являє собою суцільний акт обвинувачення проти російського уряду та його надужить на Україні, його негідного ставлення до українського народу. В зв'язку з цим вийнятковий інтерес має згадка про Пункти Б. Хмельницького, з явним натяком на їх фальсифікат — Переяславські статті Ю. Хмельницького 1658 р., надруковані, з наказу московського уряду, тоді ж у Києво - Печерській Лаврській друкарні. .» (Наук. Збірник УВАН, І, 1952, ст. 68). Далі він пише: ««Описаніє о Малой Росіи» було значно поширене в рукописних списках і мало великий вплив на українську історіографію і взагалі на укр. літературу другої половини XVIII ст. . . Вже М. Горбань переконливо довів, хоч і трохи в гіпотетичній формі («не буде неправдоподібною гіпотезою»), що «Разговор Великороссии с Малороссией». відомий український патріотичний твір Семена Дівовича (Дзівовича) р. 1762, написано на підставі саме списку Дзівовича (так називає Горбань «Описаніє о Малой Россіи» Покаса), і що в деяких місцях «Розговор» — лише віршований переклад того списку.

З повним правом можемо розглядати твір Г. Покаса як «предтечу» «Історії Русов». . (там же, ст. 72).

ПОКЛАДНИК — княжий спальник, урядовець княжого двору.

ПОКЛАЖА — в Р. Правді речі, передані на перехования.

ПОКЛИКАННЯ — природжена схильність і здатність виконувати успішно й радо певну суспільну функцію: один покликаний бути лікарем, другий — священиком, третій вчителем. четвертий техніком, інженером і т. д.Щаслива людина, що своєчасно відчує й зрозуміє своє покликання: життя її сповнюється діяльністю, що дає їй велике задоволення і ціль у житті. Гр. Сковорода писав: «Яка солодка для працівника праця, коли вона природна! З якою радістю гонить зайця хорт! Яке захоплення, коли дано знак до полювання! з якою насолодою збирає бджола мед! За мед її вбивають. але вона не перестає працювати, поки жива. Солодка їй, як мед, і солодша від щільника праця. Для неї вона народилася . .»

Таку саму радість відчуває і мистець, що, перемагаючи відпорність матерії і переборюючи спротив суперників та критиків, видає в світ, використовуючи досвід довгих років студій і спостережень, свій архитв р. Такуж саму радість відчуває письменник, що намагається надати своїм думкам ясности й ладу, щоб викласти їх у гарній і приступній формі, і нарешті здійснює свій намір; такуж саму радість відчуває й лікар. що опановує хворобу й слідкує, як його хворі повертаються до сил і здоров'я; таку саму радість відчуває музика, що божеськими звуками свого струменту ніби розбудовує чарівну гармонію сфер, що про неї стільки мріяли клясичні поети давнини; таку ж саму радість відчуває і простий робітник, що знаходить у машині ніби продовження себе самого, знаходить неймовірне збільшення власних сил, а в колективній праці — задоволення суспільного інстинкту, особливо сильного в людях із невеликою духовою культурою; таку ж саму радість відчуває і селянин, що, викорчовуючи кущ й каміння, здобуває собі новий клаптик власного орного поля, або споглядає його коли на ньому вже хвилюють жита; таку саму радість відчуває й працьовита господиня, впорядковуючи затишний куток — свою господу — для свого дружини й родини. По всіх усюдах де точиться боротьба проти неладу, розгардіяшу, хаосу, де дух опановує матерію, де думка перетворює хаос у космос, народжується глибока й чиста радість, що виявляє справжнє призначення людини — працювати, творити, організовувати . .

Але ж зате й немає більшої трагедії, коли людині, що відчула й зрозуміла своє покликан-

ня, нараз не дають можливости його сповнювани. Яку трагедію пережив наш славний Шевченко, що, покликаний бути великим поетом і мистцем виразником духовости всього українського народу, нараз був засланий на 10 літ у солдати з забороною писати й малювати! І скільки таких трагедій відбувалося й відбувається під жорстоким деспотичним советським режимом в Україні, де майже ніхто не може працювати й творити за власним покликанням, а всі мусять робити тільки те, що наказує купка московських тиранів в Кремлі! І якщо головна проблема і головне завдання розвитку суспільства полягають у тому, щоб кожний міг діяти згідно з власною (за виразом Гр. Сковороди) «природою», здійснюючи з користю для себе і всього суспільства найбільші свої можливості, то саме в цьому відношенні советський режим «диктатури пролетаріяту» виявив якнайяскравіше свою неспроможність. Кожна людина має в житті своє покликання, але далеко не кожна його своєчасно віднаходить. В буржуазно - капіталістичному суспільстві саме тому маси людей живуть без всякої цілі в житті, виконуючи ріжні майстерства й професії лише для того, щоб якось прожити, бо вони не відчули й не знайшли свого власного покликання. Скільки лікарів, священиків, вчителів та інших, виконують свої обов'язки без всякого захоплення, як важкий тягар, за який треба здерти якнайбільше грошей з тих нещасних клієнтів, що їм трапляються! Але все ж тут існує повна можливість людині, що знайшла себе, що відчула своє покликання, віддатися йому всією своєю душею, зі всім можливим ентузіязмом, — в СССР така можлив'сть трапляється хіба виняткова, і то тільки в галузі техніки, — поза нею нема покликання, є тільки рабська праця і рабська служба. Див. ПРИЗНАЧЕННЯ, ПРАЦЯ.

ПОКЛІН — почесна данина, що її селянська людність князівської України виплачувала княжим урядникам, коли вони в ріжних справах наїздили до їх осель. Ця практика в'язалася з обов'язком людности удержувати ріжних княжих аґентів, з їх кіньми й слугами, коли вони в'їздили на територію громади. (М. Груш. «Іст. УР». III, 238, 256).

Подекуди поклін перетворювався в справжній податок, що затримувався ще і в XVI ст.: згідно з теребовельською «люстрацією» 1565 р. тамтешні священики («попи») платили «поклону» по червоному золотому (там же, У, 180). У гетьманській Україні поклони втрималися в формі РАЛЬЦЯ (див.). І в народній поезії згадується поклін, як ушанувальний дарунок: «А він їй поклін дає — коня вороного, вони йому поклін дає — хусточку шовкову» (Чуб. У. 324).

ПОКЛОНИ — спеціяльне покаянне Богослуження в середу ввечорі IУ тижня Великого Посту. Воно має канон св. Андрея Критського з 250 тропарів: по кожнім тропарі священики і нарід роблять поклін на знак покути та каяття за гріхи.

ПОКЛОНСЬКИЙ КОСТЬ — білоруський шляхтич, що один час козакував на Запорожжі. За Хмельниччини був великим москвофілом, чи не найбільшим серед білорусів, але по кількох місяцях московської окупації, шукав уже підтримки проти Москви в Україні і звертався до українських державних мужів з розпачливими листами, в яких читаємо: «В кращій вольності ми жили під ляхами, ніж тепер живуть наші (під Москвою). Що моє око бачило— які непотрібства над шановними жінками й дівчатами чинили — то вже сам Господь віддячить». «А що найбільше — як шанують вони наших духовних! Надивились ми, що вони робили з Кутеєнськими отцями: престоли в церкві обдирали і всю покрасу церковну до столиці відсилали, а самих ченців у неволю загнали».

То ж недивно, що після таких «подвигів старшого брата» мусів Поклонський звернутися до білорусів із закликом: «З Москвою нам не навіки жити: Знаємо їх мерзкі вчинки — ледве гідні вони нам служити, а не щоб ми їм підданство віддавали» (Н. Андрусяк: Іст. Козаччини Вип. І.).

ПОКОЛЕСНЕ, ПОКОЛЕЩИНА — податок від млинового колеса.

ПОКОРМ — молоко матері. У князівській Україні — втримування чужинного допомогового війська коштом населення. В 1018 р. польський князь Болеслав, союзник Святополка зажадав: «Розведіть дружину мою по городах — на покорм, і так сталось». У 1069 р. Ізяслав Ростиславич «розпустив ляхів на покорм — і ляхів тайком убивали». 1150 р. Ізяслав Мстиславович «післав угрів на покорм до Устилуга». Можна догадуватися, що й українські війська діставали таке утримування по городах і селах, коли вже збиралися, а похід ще не починався. Так мабуть, треба розуміти згадку літопису, що кн Мстислав 1096 р. під час хвилинного миру «розпустив дружину по селах». (Ів. Крип'якевич «Іст. Укр. Війська» 17).

ПОКОСАРЩИНА — учта, яку влаштовували по закінченні косовиці.

ПОКОТЕЛО — металевий чи дерев'яний кружок; дитяча забавка: в жартівливій мові — колесо.

ПОКРАСА — термін весільної обрядовости, що має 4 значення:

1. Чотири снопи, які вносять до хати і ставлять по чотирьох кутах хати на заручини, перед благословенням молодих (Вовк «Студії. .» ст. 232). На Чернігівщині, замість 4 снопів, фігурували 9 пучків колосся, зроблених із заготовленого з осени немолоченого снопа. Робили ці пучки мати, або сестра, або й яка родичка, і затикали потім у весільній хаті — по одному по 4-х кутках, три над «богами» і два поза сволоками. Робити ту покрасу, себто в'язати пучки і затикати їх, може тільки замужня жінка (Литвинова в МУЕ НТШ. III, 87—88).

2. Сорочка молодої піля першої шлюбної ночі, як знак цнотливости молодої. Цю покрасу ніс звичайно дружко в супроводі ще кількох людей до матері молодої.

3 Червона запаска, вивішена, як хоругов, на весільній хаті, на знак цнотливости молодої.

4. Іноді червоні биндочки, що їх у понеділок, після шлюбної ночі, роздавали всім учасникам весілля.

ПОКРИВАННЯ ГОЛОВИ — весільний обряд, в якому треба відріжняти покривання голови молодої, після якого вона стає молодицею, і покривання весільним серпанком. Звичайно ці дві речі змішують і роблять це однаково щиро, як завважив Хв. Вовк, і саме українське весілля і його дослідники. Дуже можливо, що покривання молодиці і покривання весільним серпанком засадниче те саме: одне й друге були обрядовими додатками весільної церемонії. Але, явна річ, що протягом часу, ці два обряди відокремилися, і кожний з них набрав особливе значення. ОЧІПОК (див.) та біла НАМІТКА (див), яку в останніх часах заступила кольорова хустка, безперечно залишаються обрядовими: вони становлять головне вкриття молодиці і мають закривати волосся, що його обрізано згідно з весільним обрядом, бо ж уважалося великим соромом для молодиці показувати своє волосся стороннім людям. Цим укриттям покривають голову молодої зараз же після вінчання в церкві, або іноді після шлюбної ночі, і молода вже завжди мусить його носити.

Весільний серпанок, навпаки, скидають після того, як він одіграв свою ролю в весільній церемонії, Серпанком вкривали молоду згідно з релігійною обрядовістю — в церкві, чи коло води: його вживали для того, щоб сховати молоду від поглядів всієї родини, і навіть молодого, а, можливо, і від поглядів чужих людей, щоб не зурочили.

Молоду покривали серпанком вперше в хаті її батьків, коли вона сідала на ПОСАД чекаючи прибуття молодого, — і це був цілком окремий — від розплітання коси — акт. Вдруге покривали молоду серпанком, коли її везли до хати молодого, де серпанок викидали, як непотрібну річ, бо молода вже реально ввійшла до нової родини. Ніколи не здіймали серпанку рукою, але завжди палицею (див. ПІДГУЛЮВАННЯ).

На Гуцульщині, під час ВІНКОПЛЕТИН, покривали і молоду і молодого: мати або батько (у молодого) здіймали з дружбою топірцями шапку, чи кресаню, з колачів, на яких вони лежали, а у молодої — вінок; парубок хилив голову, і ті (батько, чи мати, з дружбою) вкривали його шапкою, чи кресанею, (а у молодої — вінком), примовляючи: «Ми тебе покриваємо твоєю молодістю і радістю, і твоїм вінком Вінчаємо твоє парубоцтво барвінковим вінком (який раніше пришивали з-заду до шапки) і Божим столом і Божим даром (колачами) та Божим світлом! Благословимо тебе щастям, здоров'ям і сами і з людьми і з Господом Богом! Щобисте були чесні, величні, як Божий дар за Божим столом! Щобисте Бога просили, щоб на світі прожили, як мати і отець жиє, щобисте корчмами не валяли! Вінчуємо вас худобою, вівцями, козами коровами, волами бджолами, усіми поминниками щоб нас молоденьких, тепер покривали (щоб усього так багато було) Укриваємо тебе не раз не два, не три. Парубком уже не будеш. Тобі б уже ґаздувати, Бога просити з своєю судженою щиро на світі жити». По тих словах клали шапку, чи кресаню з вінком, парубкові а вінок дівчині на голову, і з тієї хвилини парубок уже — князь, молодий а його суджена — княгиня, молода. (МУЕ. НТШ. V. 17). Після цього тричі обходили накруги стола.

Це гуцульське покривання як бачимо, істотно ріжниться від покривання молодої серпанком, його можна б назвати передцерковним вінчанням, без сумніву, дуже архаїчним.

В наслідок обрядового покривання молодої, в народніх піснях ПОКРИВАТИ КОСУ — виходити заміж: «Я ж не буду, козаченьку, коси покривати». «Свята Покровонько, покрий мені голівоньку» — просить дівчина, що хоче вийти заміж.

ПОКРИТКА — дівчина, що мала позашлюбну дитину. Ще в кінці минулого століття існував звичай обрядового покривання голови дівчини — зведениці. Коли ставало відомо, що котрась із дівчат втратила своє дівоцтво, до неї приходили дві, а то й більше, замужніх старших жінок і пробравши її, пов'язували їй голову по-замужньому. Покривали звичайно завагітнілих дівчат, і це своєчасне покривання рятувало потім від дітовбивства. Доля покриток бувала звичайно сумна, і Т. Шевченко присвятив був їй свого часу низку зворушливих творів почавши від «Катерини», а потім «Сон», «Наймичка», «Мати - покритка», «Марина». Гр. Квітка теж розробив цю тему в «Сердешній Оксані».

Іноді й сама зведена дівчина просила про

покриття. На Гуцульщині це відбувалося так: «Вона приходить до другої, старшої зведениці, і та їй прощає. Обидві стають навколюшки, подають собі руки і та дівчина, що прийшла, каже: «Прошу тебе, покрий мене». Старша зведениця на це відповідає: «Прости мені, що я тобі дівоцтво покрию і утну твої кіски». Тоді перша відповідає: «Я тобі прощаю раз і другий раз, і третій раз. Будь прощена за те, що ти мої дівоцькі гріхи прикриваєш». Тоді старша зведениця встає, бере хустку в руки і ніж, відрізує молодшій заплітки, кидає їй хустку на голову, говорючи: «Як Пречиста Діва без чоловіка ся звила і не мала гріха, так я покриваю тебе тою хусткою, яку випросила Пречиста Діва у Бога на зведениці, щоб і їм покрити голову, щоб вони не ходили на публіку незавиті». (МУЕ НТШ XVIII, 93--94).

Священики звичайно зведениць не виводять, і вони ходять невиводжені, тільки з тим, що їх баба очистила. Через те стрільці, мисливці вважають їх недобрими на перехід (там же, ст. 120).

Покриткам не можна завивати переміток на голову, тільки хустки. Коли ж трапляється, що стара покритка, яка вже не грішить, зав'є перемітку на голову, то мусить перев'язати її хусткою по підборідь (там же)

ПОКРОВА — свято Покрови св. Богородиці, що припадає на 1 жовтня ст ст., причому під покровом розуміється ОМОФОР, що первісно був хусткою, чи шарфом, себто частиною одягу Пречистої, якою вона, згідно з легендою, покриває тих, кого хоче порятувати від загибелі. Тому і в Січовій церкві на Запорожжі, присвяченій Богородиці, був напис: «Покрий нас чесним своїм покровом і ізбави нас від усякого зла». Леґенда про покров св. Богородиці виникла в Греції. Оповідали там, що під час нападу Сарацинів на Візантію 903 р., за цісаря Льва Філософа, в часі богослуження у Влахерській церкві на передмісті Царгороду два святі — Андрей Юродивий (що ніби походив із України) і його учень Єпіфаній побачили Пречисту Діву Марію, що, помолившись разом із людьми в церкві, зняла з голови покривало (омофор) і розпростерла його над усім народом, ніби боронячи його від нещастя. Вістка про це негайно розійшлася по всій Візантії, додала відваги і сил втомленим воякам й громадянам, і сарацини, нічого не вдіявши, мусіли відійти ні з чим. Митрополит В. Липківський в проповіді на Покрову сказав з цього приводу: «Подія ця досить незначна, бо на протязі історії багато разів і в землі грецькій, і в російській, і в інших краях, і навіть у нас, на Україні, напр., у Почаївській Лаврі, чудесне заступництво Пресвятої Богородиці наочно спасало від ворогів. Тому і в самому Царгороді, де це чудо сталося, воно зовсім не святкується (від другої світової війни, свято Покрови введено в грецький календар, Є. О.). Але от у нас, на Україні, Покрова — це велике свято (вже з XII ст. Є. О.). Дуже багато храмів у нас збудовано на пошану Покрови Божої Матері. В самому осередкові українського козацтва, в Запорізькій Січі, була збудована церква в ім'я Покрови Божої Матері. Ясно, що українці святкують в це свято не історичну допомогу Божої Матері Царгородові, — а святкують щось інше, далеко рідніше й вартісніше для душі християнина, більш загальне, духове. Цим святом українці взагалі відзначають віру православного християнина в небесне заступництво Божої Матері, в її Покрову всього християнського світу своїм матірнім піклуванням. Покрова Божої Матері це — як би відзнака прагнення нашого земного життя до з'єднання з небесним, з Божою Матір'ю і всіма святими, це піднесення нашого марного нікчемного життя до вартости вічного, це наша віра в небесний захист, в небесне керівництво всім, що відбувається в нашому земному житті, і благання про цей захист і керівництво. . . »(«Церква і Життя» 1957, I, ст. 3).

Свято Покрова св. Богородиці припадає на початок осіннього весільного сезону, Саме тому, з допомогою т. зв. народньої етимології утворився в народі образ Богородиці, як св. ПОКРОВИ — вже сама Богородиця стала Покровою, що відбилося й на термінології вищенаведеного уривку з проповіді митр. В. Липківського, а особливо в народніх приповідках, де св. Покрова робиться опікункою дівчат-відданиць, що бажають вийти заміж: «Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку» (Номис, 493). Зате ж, як вже «прийшла Пречиста, розносе старостів» (Номис, 499). Проте, як «пройшла Покрова, заревла дівка, як корова» (Номис, 492), — очевидячки, тому, що не справдилися надії й сподівання.

З другого боку, з назвою Покрови в'яжуться й інші асоціяції покривання — як захисту, оборони, що й більше відповідає початковій леґенді. В такому розумінні в нас дуже були поширені ікони, що на них церковні малярі писали образ Богородиці, яка своєю мантією-плащем, (не омофором) покриває вірних, беручи їх під свою опіку. В Галичині записано таке вірування: «Св. Покрова шиє ризу від початку світу до самого кінця світу: хто що дає на церкву, якебудь убрання, або бідному одіж, а Вона з того шиє ризу. То тоді, як Господь скаже тим грішникам іти до пекла, то Вона тих грішників накриє тією ризою: ті, що будуть накриті, то ще будуть спасені, а ті, що на них ризи не стане, підуть у вічну погибель». (Етн. Зб. НТШ. XIII, ст. 81-.

Образ Покрови був розшитий на корогвах козаків, які виступали в боях проти татар і турків. «Нам поможе св. Юр і Пречиста Мати тур-

ка воювати», — співало козацтво в маршових піснях. З тих дуже давніх часів задержався у нас дуже гарний звичай, який яскраво доказує про великий культ Богоматері серед нашого війська. Виправляючи у похід сина, чоловіка, брата чи судженого, батько, мати, сестра чи суджена не тільки благословляли їх образом Матері Божої, яка мала опікуватися і хоронити їх життя в часі воєнних небезпек, а, як останній гостинець, давали своїм оборонцям іконку Матері Божої. Цей звичай зберігся, зокрема, у Східній Україні, і ще в першій світовій війні українські вояки в царській армії мали з собою, звичайно, мальовану на блясі, або тонкій дощечці, іконку Богоматері, більшістю — Покров Пресвятої Богородиці (Дм. Бучинський).

Стару Покровську традицію серед українського війська відновило в 1942 році командування Української Повстанської Армії, проголошуючи Покрову Святої Богородиці своєю Опікункою, а свято Покрови — Днем Армії.

З Покровою в'язалися в Україні численні господарські та метереологічні прикмети: «Прийшли Покрова — покриє не листом, то снігом» (Ном. 468). «Хто сіє по Покрові, не має що дати корові» (Ном. 491). На Волині примічали: «В який бік віє вітер цього дня, той буде і всю зиму». (МУЕ НТШ, XV, 78). «Коли Покрова на старий місяць припадає, буде зима тверда, а на новий — гнила» (там же). На Карпатській Україні казали: «Як на Покрови не прикриє сніг землю, то не прикриє й на Різдво» (Етн. Зб. НТШ, II, стор. 9). «Коли журавлі до Покрови йдуть долів, скоро настане зима» там же).

ПОКРОВОСЬКИЙ МІХАЇЛ (1868—1932) — московський історик, старий большевик, від 1918 р. заступник нар. комісара освіти в совєтському уряді, автор «Історії Росії від найдавнішого часу» і «Нарисів історії рос. культури», де він зриває з давніми традиціями московського імперіялізму, а головне з поняттям «триєдиної Руси», викпиває його. Він борониться від усякого зв'язку Москви з Україною, себто з Києвом, і взагалі з Европою. Він гордий з історії своїх москалів, він вихваляє їх вищість над Европою, бо Москва, мовляв, (і він блискуче це довів) у своїй політиці, організації й тенденціях — спадкоємиця Золотої Орди, потужних монголів над Волгою, а зовсім не Київської Руси. Він був безаперечним авторитетом в усьому СССР, аж поки його вчення не було засуджено в 1934 р. рішенням Центр. Комітету Ком. Партії. Його оголошено антимарксистом і антиленінцем. Про причини цієї несподіваної деґрадації визначного вченого говорив проф. М. Чубатий на Міжнародньому Конґресі Історичних Наук у Римі в 1957 р.:

«Проф. А. Л. Сідоров дуже слушно ствердив, що совєтські історики мусять пристосовувати свої історичні студії до діялектики Маркса та Леніна, яка вимагає, щоб історична наука була партійна. Вони мають респектувати політику совєтської комуністичної партії, як вона виявлена постановами Центрального Комітету Партії. Одначе політика партії по жовтневій революції (1917) мінялася, так само теж мінялася й історична правда. Найкращим прикладом того процесу може бути справа комуністичного історика Михаїла Покровського. Впродовж 17 років він був найбільшим історичним авторитетом у Совєтському Союзі, аж доки його вчення 1934 року не були засуджені рішенням ЦК Партії. Проф. Сідоров слушно сказав, що проф. Покровський був засуджений за свою тезу: «Історія це — політика, проєктована на минулому», одначе це ще не все. Ще інші рації спричинили його осудження, а ці рації виринули по 1930 році, як результат нової концепції російської історії та історії не російських народів.

«З малими виїмками Покровський бачив у російській історії тільки чорну реакцію, ворожу для російських мас та що далеко більше ворожу для не російських народів. Він осудив усіх царів, зокрема таких, як Іван Грозний, Петро I, Катерина II, Микола I, як теж загально відомих військових російських героїв. По його думці, російське панування над не-російськими народами було найгіршим родом імперіялізму. Тому Покровський уважав російський імперіялізм та велико-русский шовінізм за найгірших ворогів жовтневої революції — за реакційні сили. В цьому самому часі нове культурне відродження та розвій не-російських народів представляв він як поступові сили,, які мали право на життя. Ці погляди Покровського були в згоді з офіційною політикою совєтської комуністичної партії першої декади після жовтневої революції, одначе біля 1930 року ця політика почала скоро мінятися. Центральний Комітет Партії стали опановувати комуністи типу російського націоналізму, для яких культурний ріст та політичні амбіції не-російських народів стали тривожним явищем. З цієї причини його історичні погляди були осуджені Центральним Комітетом Партії (1934)». («Америка» 26. IX. 1958).

ПОКУТА — кара за поповнений гріх. В покуті ініціятива повинна виходити від самого грішника, що жалуючи свого гріха, як образи Бога, сповідає свій гріх і приймає накладену за нього покуту. Проте, у віруваннях народу, часто покуту дає сам Бог, насилаючи нещастя. Руйнування Києва 1169 р. від суздальців Андрія Боголюбського було визнано як кару за гріхи: «Це ж усе сталося за гріхи наші», — писав літописець. Так само і на страждання, що принесли з собою татари, напавши на Україну в 1240 р., релігійні люди дивилися, як на покуту: «По гріхам нашим прийшли язи-

ки незнані, прийшла нечувана рать, безбожні Моавітяни. т. зв. татари, що про них ніхто ясно не знає, хто вони і звідки прийшли, якого вони язика і якого племени, і яка їх віра. .» Таким чином, в покуті ясно визнається засада Божої справедливости, що згідно з нею, кожний гріх вимагає своєї кари, себто страждань і болю, як окупу за той гріх, і кожне страждання і біль — це очисна кара за поповнені гріхи.

Український кодекс 1743 р. в деяких випадках також призначав покуту, яка полягала в тому, що винний мусів чотири рази на рік, під час великих свят, «біля дверей церковних на призначеному йому місці стоячи, гріх свій вступаючим і виступаючим публічно голосити. . .» (ЗНТШ, т. 159, ст. 155).

ПОКУТТЯ, ПОКУТЬ — почесний куток в хаті: тут знаходиться БОЖНИК — ікони на поличці, а перед ними лямпадка. На покуті стоїть стіл, накритий скатертиною, а на ньому хліб — якщо не цілий, то бодай окраєць — «так годиться». На покуті ставиться під Різдво ДІДУХ, а на ньому кутя з узваром. На покуті за столом саджають шанованих гостей.

ПОКУТТЯ — частина Галичини на південь від Поділля, між Карпатами і Дністром.

ПОКУХОВНЕ — податок, що збирався в шинках від КУХВИ, себто від барила. Він ішов на користь полкової старшини в Гетьманщині.

ПОЛ ЛЕСЛІ — англійський письменник, що довший час симпатизував із большевиками. Він видав спогади п. з. «Злісний молодий чоловік», де є довший розділ про Київ, який він відвідав у 1929 р. Найбільше його тоді вразила наявність у Києві тисяч безпритульних, 12—13-літніх хлопчаків та дівчаток, що займали кожну лаву в парках, кожний квадрат перону на станціях. Письменник дає пояснення: це діти українських селян, яких з дідівської землі вирвала партійно - колективізаційна рука. З одним із цих «дітей соціялізму» письменникові вдалося розмовляти, і цю розповідь він повністю подає в споминах, — на жаль, із запізненням на 26 років, про що Автор і сам жалує

ПОЛА — нижня частина верхнього одягу, що сходить іноді аж до коліна. Загорнена пола називається ПРИПІЛ, ТРИМАТИ ПІД ПОЛОЮ — охороняти, захищати: «Під полою, під правою Чужу милу держить» (Чуб. V, 387). «За татовою полою дитині тепло» — алегоричний образ батьківської опіки (Ів. Франко, «Прип.» ІІІ, 196). ВДАРИТИСЯ ОБ ПОЛИ РУКАМИ — рух розпуки, або неприємного здивування: «Ой, вдарила мати об поли руками: діти мої, діти мої, пропала ж я з вами» (нар. пісня). Приповідка «Від напасти і полу врїж а тікай» (Номис) в наші часи втратила всякий змисл, але стоїть вона в зв'язку з приписом німецького права, що був відомий і в нас — затримувати винного, хапаючи його за полу (Ґрім «Дойтче Рехтсальтертюмер» 160).

ПОЛАЗНИК — перший, хто ввійде у хату на свято, що колись в'язалося з Новим Роком, а значить і з ПОЧИНОМ (див.). У воведенських віруваннях помічається дуже ясно початок господарського нового року: хто прийде перший до хати, буде першим «полазником» на Новий Рік (полазити в сербській мові — навідати), і він приносить добро або лихо. Тому сусіди стримувалися заходити зрана до чужої хати на Воведення так само, як на Різдво і на Великдень, щоб потім хто не сказав, що вони принесли нещастя. «Коли ввійде молодий, гарний, здоровий, а до того з грошима, то це добра ворожба: ввесь рік у хаті всі будуть здорові, і будуть гроші водитися. Коли ж увійде старий, хворий, особливо стара баба, або коли хто прийде зичити (ПОЗИЧАТИ, див. Є. О.) то це злий знак (Етн. Зб. НТШ. V, 205).

Ролю першого полазника відогравала часто й якась худобина, яку навмисне вводили до хати: кінь, ялівка, бичок. Впроваджували їх до хати, як пояснюють записувачі, щоб усі здорові були, бо й худоба звичайно була здорова, і щоб худоба велася.

На галицькому Поділлі ПОЛАЗАМИ, себто днями почину, вважалися Воведення, Миколай, Ганна і Різдво: «Зле, що б хто у ті дні інший, ніж господар, або принаймні хтось домашній, перейшов перший обістя. Тому кожен зривається й іде давати худобі їсти, а, прийшовши до хлива, поздоровляє її словами: «Дай Боже, добридень! Щобись худобонька здорова була, і я з тобою, з моєю жоною і діточками!»

«На Воведення перший полазник. . . Коли добре ведеться через рік, повідають, що доброго полазника мали; а зле то злого» (МУЕ НТШ. ІІІ, 51).

Перший полаз — на Воведення —і вводження худоби до хати відомі з описів тільки Зах. України — Галичини, Лемківщини і Підляшшя. Але що полази були колись поширені по всій Україні це видно з московських заборон ХУП ст.

На Дрогобиччині за полаз уважали Благовіщення, коли вводили корову до хати і то вдосвіта, щоб ніхто чужий не ввійшов перше до хати (МУЕ. НТШ. ХУШ, 15—16). У Греції теж були вірування в щасливих людей, що на Новий Рік приносять щастя в дім, якщо ввійдуть першими. — їх звали КАЛАПАДОРОЇ. Див. ПОЧАТОК.

ПОЛАЗОВЩИНА — дуже давній податок

князівської України. що його потім заступило, мабуть. ЛОВЧЕ (див.). Ловців називали ЛАЗУКАМИ (Наук. Зб. 1927, т. XXVI, ст. 24).

ПОЛЕ — поєдинок у князівській Україні. За Козаччини — ГЕРЦЬ.

ПОЛЕ — відкрита рівна просторонь, символ волі й щастя: «Коли я у полі, тоді я на волі. . » «Чи так у вас, як у нас, всюди поле рівне? Чи так у вас, як у нас, кохатися вільно?» (Чуб.. У. 121). Невеличке орне поле — НИВА, заоране поле — РІЛЛЯ; велике, десятин на 10 — ЛАН, виоране на осінь — ПАР, на весну ЗЯБ, ЗЯБЛЯ; залишене під випас — ТОЛОКА, залишене на спочинок і на сіножать — ПЕРЕЛІГ, ОБЛІГ; ніколи не оране — ЦІЛИНА, суміжне з хатою і огорожене — ЛЕВАДА, засіяна хлібом — ПАШНЯ.

У загадці поле — небо. «Цап (місяць) по полю басує, з цапенятами (зіроньками) гарцює, доти буде гарцювати, поки вовк (сонце) буде спати».

ПОЛЕВИК — полевий біс. Казали в Галичині, що він виглядає, як чоловік, але ввесь у шерсті, і на руках та ногах великі пазурі; має хвіст, великі зуби, великі очі, крила, як у кажана, а вуха, як у теляти, та ще й маленькі ріжки до того. Але таким його можна бачити, хіба як спить. Людям же він з'являється в ріжних постатях, чито в звичайній людській, чито звірячій. Полевики живуть по степах, лугах. полях, у ріжних ярах, розкопаних могилах, ямах. тощо. Дехто каже, що гріх копати рови збоку дороги, бо в тих ровах потім ховаються полевики, як б'є грім, і звідти їх уже не можна дістати. (В. Гнатюк «Знадоби. .» II. в. І, ст. XXI).

ПОЛЕНТА — страва з кукурудзяної муки.

ПОЛЕТИКА ВАСИЛЬ (1765—1845) — син Григорія, маршалок роменського пов. в рр. 1802—1812; збирач матеріялів до української історії, автор «Записки про укр. дворянство» та цікавого листування з А Чепою та В. Чарнишем. Деякий час йому приписувано й авторство «Історії Русов».

ПОЛЕТИКА ВОЛОДИМИР (1888—1950) — голова дворянства гадяцького повіту, з 1918 по 1920 — радник українського посольства в Відні. По замкненні посольства переїхав до Берліну, де й помер.

ПОЛЕТИКА ГРИГОРІЙ (1725—1784) — батько Василя, перекладач при Петербургській Академії Наук, депутат від лубенського полку до Комісії, що її скликала в 1767 р. Катерина II. для реформи законодавства в Росії. оборонець автономних прав України, здогадний автор «Історії Русов».

ПОЛЕТИКА ІВАН (1722—83) — брат Григорія, вихованець київської Академії, від 1750 р. — професор мед. хірург. Академії в Кілі; від 1756 р. старший лікар сухопутнього шпиталю в СПетербурґу.

ПОЛЕТИКА МИХАЙЛО (1768—1824- — автор «Філософських нарисів про призначення людини» у французькій мові, виданих анонімно в Галле 1919 р., передрукованих у СПетербурзі 1827 р.

ПОЛЕТИКА ПЕТРО (1778—1849), — син Івана, російський дипломат, від 1805 р. уповноважений міністер при Неаполітанському королівстві; в 1808 р. радник посольства в Філядельфії; в 1811 р. радник посольства в Ріо де Жанейро, а в 1812 в Мадріді; в рр. 1817—1822 — посол і вповноважений міністер у Філядельфії. Від 1822 р. член Американського Філософського Т-ва в Філядельфії.

ПОЛИЄЛЕЙ — псальми, що їх співають тільки в свята як «Хваліте ім'я Господнє», «Ісповідайтеся Господеві», де часто повторюються вирази «милость» (гр. «елеос»).

ПОЛИВА — покост, що ним покривають глиняну посуду. В «Енеїді» Котляревського: «Тут їли різнії потрави і все з полив'яних мисок». Звідци ПОЛИВ'ЯНИК — ганчар, що робить полив'яний посуд, головно миски.

ПОЛИК — випитий верхній край рукава жіночої сорочки.

ПОЛИН — зелиста рослина з сильно вирізаним запашним листям і з дрібним цвітом. Сік із неї дуже гіркий, тому з давніх часів полин символізує гіркість: «Ой, в нелюба гірка губа, ще й гірша полиночку» (Чуб. V, 998). «Лучче мені, мати, гіркий полин їсти, аніж мені, мамо, із нелюбом сісти» (Чуб. І. 561). А звідци послідовно полин символізує всяку неприємність, а властиво горе: «Я васильок сію — мені полин сходить. Ой, ти полиноньку, мій гіркий цвітоньку, будуть мя тобою дружби квітчати, як будуть тужну у труну складати. .» (Голов «Твори», 1913. 216). І у Є. Маланюка: «Мушу випити келих до краю — полиневий мед самоти. . .» Зрештою, вже в Біблії: «Так говорить Господь Саваот, Бог Ізраїля: Нагодую люд сей полином і напою водою з жовчю. . .» (Єрем. IX, 15).

За засадою, що неприємне людям, неприємне й духам, полин зробився в нашому народі сильним оберегом проти нечистої сили. Особ-

ливо ж не люблять полину русалки й мавки. Тому на Зелені Свята, коли русалки та мавки особливо небезпечні, дівчата мусять носити з собою полин, щоб русалки не залоскотали. Русалки запитують: «А що мати варила?» Дівчина ж повинна негайно відповісти: — Борщ та полин. . . От вам полин — сама ти згинь. .» (Дикарев, 25)). Навіть і вночі на Зелені Свята треба класти полин під подушку в охорону від мавок (К. Ст. 1895, IX, 299). Коли вже призабулося, чому саме клали полин під подушку, почали говорити, що полин добрий на сон і Мих. Ситник в одній своїй поезії писав:

. . .І щоб міг я щасливо й міцно спати,
Гіркий полин ти клала під вікном.

В Галичині, при великодньому розмовлянні, господиня обділювала всіх погрошки полином та глухою кропивою з кавалком чорної печінки — «Щоб куряча сліпота не вчепилась». (МУЕ НТШ. ХУІІІ, 81). Ящуржинський теж подавав, що «хто тужить та горює, йому дають пити навар із полину» (К. Ст. 1889, УІІ, 524—27).

На Волині, для зм'тання печі, робили помело з полину, або з чорнобилю (Пер. Громад. 1927, І, 165).

На Маковія полин святили і давали потім пити навар із нього від грудного болю (К. Ст. 1889, УІІ, 524—27) (а також від болю в животі. (Визв. Шлях 1960, УІ, 656). На Білорусі, а, певно, і в нас, їли листя полину проти трасці. Іноді пили навар із полину: «Взагалі дають щось гірке й бридке, щоб цим відштовхнути лихоманку від хворого». (Шейн, ІІІ, 275—76).

З полину роблять гірку горілку — полинівку, а в Зах. Европі — абсент.

ПОЛІНО — урізок порубаного й попиленого на дрова дерева. Як і пень, символ дурости: «Дурний, як поліно». А проте, в забобонних віруваннях поліно служило за міст до потустороннього світу: «Наші батьки завжди ставили в піч (на ніч) горщик з водою, кидали грудку соли та клали поліно».

«Поліно в піч покласти треба бо на тім світі буде через пекло кладочка». «Як виймуть із печі хліб, спечений вже, то кидають два-три поліна дров у піч так, щоб на тім світі по цих полінах з пекла в рай було на ч'м лізти». «Як спечуть хліб, то тра яку ломаку вкинуть у піч, бо як у пеклі будеш, по тій ломачці зможеш вигребатися» (Перв. Громад. 1927, І, ст. 165—66). Ці вірування зв'язані з колишнім культом ВОГНЮ (див.).

Поліна служили й для ворожіння: «На Буковині, на Василя, ставили по лавках сторч поліна, і чиє поліно до ранку впаде, той має скоро померти». (Зап. ЮЗОтд. ІІ 353).

ПОЛІТЕЇЗМ — многобожжя, віра в існування багатьох богів, що давала великі можливості для гри фантазії. Звідти сила мітів, казок, культів, що густою сіткою оплітала життя політеїстів, як давніх греків, римлян і, очевидно, і наших предків, хоча від цих останніх до нас, через несприятливі обставини, дійшли тільки незначні окрушини того мітичного політеїстичного світу.

ПОЛІТИКА — наука про державу, її устрій, завдання та засоби їх здійснення шляхом організування суспільства під авторитетною владою; а також практична діяльність, що має на меті організацію суспільства в рамцях держави і кермування нею; в цьому другому значенні політику часто називають — мистецтвом.

Б. М. Муссоліні говорив в 1926 р. при відкритті Виставки «Італії XIX ст.» в Міляні: «Нема сумніву, що політика — мистецтво. Напевно, не — наука. І не емпіризм. Отже вона — мистецтво. І то також тому, що в політиці багато інтуїції. Політична творчість, як і мистецька, це — довга підготовна праця і блискавичний здогад: у певний момент мистець творить надхненням, політик — своїм рішенням. Обидва працюють в площині матерії і духу. Обидва переслідують ідеал, що їх спонукує і що їх перевищує. Щоб давати народові мудрі закони, треба бути також трохи мистцем. .»

Отже, з одного боку політика — це теорія і студії, з належними висновками, себто все-таки наука, а, з другого боку, це практична діяльність, безнастанна боротьба в примиренні протилежних інтересів задля добра всієї нації, тяжка жертвенна праця для створення кращих умов життя рідного суспільства. Коротко кажучи, політика — це наука і мистецтво будування і зберігання держави.

Щодо української політики, то про неї писав проф. Ю. Бойко: «Українська політика в кращому розумінні цього поняття, рівнозначна із внуренням в розвиток українського духу. . . Українська політика — це стремління активно втрутитися в формування українського майбутнього в усіх абсолютно площинах. Це не тільки стремління ґвалтовно вирвати з рук окупанта владу над українським народом. Це також зусилля виховати українську людину, здатну до боротьби за державу, здатну до утривалення й ушляхетнення соціяльних відносин в українському народі. Українська політика — це також виплекування таких духових вартостей, що утверджують перед світом існування української нації і право її на суверенність. Бути людиною української політики — значить тримати руку на живчику українського життя, вчуватися в те,, як живе українець і у Львові, і в Києві, і в колгоспі, і в шахті, які процеси нині відбуваються в психіці

українства на землях, в яких формах триває там духово - психологічний опір захланній навалі північних сусідів, і які заховані можливості цей опір має. Український політик — оформитель кадрів підпілля, як авангарду визвольної боротьби, формівник душ тих небагатьох, що свідомо поставили життя своє на карту української вічности. .» («Орлик» 1947, XI, ст. 20)-.

У найвужчому і найпопулярнішому вжитку цього слова («політика такої-то партії», «політика такої-то особи»), політика — це шукання й використовування засобів з метою найкращого здійснення завдань тої чи іншої організованої спільноти. Див. ОПОРТУНІЗМ, РЕАЛІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ.

ПОЛІТИКАНСТВО — спримітизоване розуміння політичної акції, при якому, замість виявляти глибоке зацікавлення проблемами суспільного життя своєї нації і до них відповідно підходити, деякі категорії людей (політиканів!) дбають лише про заспокоювання своїх особистих чи клікових інтересів, тішаться моментальними успіхами, заперечуючи всяку принциповість, всяку політику, розраховану на дальшу мету, і заступають систематичну працю над усвідомлюванням мас, демагогією, злісною чи насмішкуватою критикою та сплітками.

М. Грушевський писав про політиканство: «За моментальний політичний, чи партійний ефектовний виступ люди готові пробачити всяку нехарактерність, всяку нечасть. Моментальною користю, реальною чи сподіваною, оправдується всяка непринцип'яльність, всяке жертвовання ширшими національними чи політичними інтересами. Політика сходить на політиканство, яке властиво не знає ніяких дальших завдань і інтересів крім інтересів нинішнього дня, нинішньої хвилі, і заступає демагогією політичне усвідомлення, реклямою — реальну працю. . .» («Наша політика» 1911, ст. 115—16).

Т. Масарик скаржився: «Характерно, що майже всюди політику розуміють, як політиканство, як зручність натягнути, обманути, як хитрунство; цей погляд поширений і у нас (у чехів, Є. О.)» («Світова революція» Львів, 1930, ст. 477).

ПОЛІТИЧНА СМЕРТЬ — так в українському кодексі 1743 р. називається втрата прав в наслідок судового вироку. (ЗНТШ т. 159, ст. 116).

ПОЛІТОК — річне коло деревини (в стовбурі дерева).

ПОЛІТТЯ — сприятлива літня погода, врожайне літо.

ПОЛІЦІЯ — служба безпеки в державі; поділяється звичайно на кримінальну, що має на меті запобігати доконуванню кримінальних злочинів, та політична, що запобігає доконуванню злочинів проти держави, а в випадку їх доконання, (як і кримінальна поліція в випадку кримінальних злочинів) вишукує й заарештовує злочинців. За царських часів в Росії така поліція називалася ОХРАНКОЮ (див.), за большевицьких часів — ЧЕКА (Чрезвичайна Комісія по боротьбі з контреволюцією) (див.) створена 6. XII. 1917., від 6. II. 1922 р. — ОГПУ (Об'єдиненное Государственное Политическое Управленіе) (див.); потім від 10 VI. 1934 НКВД Народний Комісаріят Внутренних Дел) (див.) С. Підгайний писав в своїх спогадах «Українська інтеліґенція на Соловках» (1947, ст. 24):

«Починаючи з 30-х років, ҐПУ — НКВД стає організацією не тільки політичного нагляду і терору, а й установою, до компетенції якої належать усі сторони життя Советського Союзу. Вона стає своєрідною державою в державі, маючи низку управ і відділів, таких самих, як і наркомати. . . Всі ці управи й відділи мали свої контори та інституції. Багато проєктів, важливих дослідів виконували в'язні НКВД. Досить сказати, що Біломорсько - Балтійський канал, Турксиб, канал Москва — Волга, Байкало - Амурська маґістраля, автострада Москва — Мінськ й інши важливі будівництва, аж до «Дворца Советов» у Москві включно, — все це проєктувалося й будувалося ув'язненими, під безпосереднім керівництвом ГПУ—НКВД. Не дарма ж на тих будівництвах становили пам'ятники будівничим НКВД, як це було зроблено на Біломорсько - Балтійському каналі, де поставили (що-правда зарано!) прекрасний пам'ятник «железному наркому» Яґоді. . . »

«За цієї доби, крім терору, на ГПУ покладено й господарчо - організаційні завдання. Це позначилось і на зміні в структурі концтаборів. Стару військову структуру з поділом на роти і взводи і т. д. замінено поділом на «фаланґи», «колони», «бриґади». . . В'язнів не гнали вже на працю голих і босих, а взували й одягали, але на праці доводилося бути не одну, а дві й три зміни відразу. . .»

Діяльність НКВД (див.), що її очолював ненормальний Єжов, стала в народніх масах такою ненависною, що її прийшлося, після розстрілу Єжова, переназвати на МВД (Міністерство Внутренніх Дел), а потім (від XXI з'їзду КПСС в Москві) наКҐБ — Комітет Ґосударственной Безопасности». Н. Хрущов, промовляючи на тому XXI з'їзді, мав безличність заявити: «У Советському Союзі немає тепер фактів, щоб будького притягали до суду за політичні злочини». Але цю брехлилу заяву на тому ж з'їзді спростував новопризначений голова КҐБ А. Шелепін. Він сказав·

«Відомо, що вістря пролетарського меча, яким є органи державної безпеки, скероване проти аґентури, яку висилають в нашу країну капіталістичні держави. Звичайно, імперіялісти й ревізіоністи дуже хочуть, щоб ми звузили роботу наших органів і тим самим розброїлись. Але їхні мрії не здійсняться. . .»

Далі голова КҐБ, посилаючись на першого винахідника й конструктора системи, що вже понад сорок років тероризує населення Совєтського Союзу, заявив: «Великий Ленін назива органи державної безпеки разючою зброєю проти безчисленних змов і замахів на радянську владу. . . Справді, каральні функції в нашій країні скоротились, вони скорочуватимуться й далі, але, товариші, скорочення каральних функцій, а також звуження апарату державної безпеки не слід розуміти так, що у нас поменшало справ, що послабли дії ворога. Ні, це було б помилкою. Ми й далі мусимо виявляти політичну пильність, бережно хоронити історичні здобутки. Ми й далі будемо нещадно карати всіх ворогів совєтського народу».

Московська політична поліція не спиняється в боротьбі проти ворогів московського політичного режиму та імперіялізму і перед організуванням терористичних актів закордоном, — найвідоміші з них вбивства С. Петлюри, Є. Коновальця, Л. Ребета і Ст. Бандери, — ці останні з доручення КҐБ.

В 1962 р. КҐБ було теж перейменовано — на МОГП, Міністерство Охорони Громадського Порядку.

ПОЛІЩУК ВАЛЕРІЯН (1897—1942) — письменник із Волині, загинув в концтаборі на далекій півночі. Залишив по собі «Біологічні поезії», перший в українській поезії прояв поезі на наукові теми, та афоризми, зібрані в книзі «Козуб ягід».

ПОЛІЩУК КЛИМ (н. 1891) — автор численних повістей і поезій із Житомирщини, що писав також під псевдом ЛАВРИНОВИЧ. Почав друкуватися в 1909 р. у львівському «Дзвінку» (ч. 24) — оповідання «Що співав соловейко?» До першої світової війни друкував свої твори в часописах по обох боках Збруча, а за початком тої війни був заарештований за «мазепинство» і «сепаратизм» і висланий за межі України. Був у Петербурзі завідувачем української друкарні, яка пізніше перетворилася у В-во «Дзвін». З вибухом революції працював у редакціях «Українського Голосу», «Народньої Волі», «Народньої Справи», «Мистецтва» та інш. З приходом большевиків, виемігрував і перебував деякий час у Львові, але потім повернувся до Києва і, хоч поміщував у комуністичній пресі вірнопідданчі заяви і каявся в минулих «гріхах», його було засуджено на 6 років заслання за попередню антибольшевицьку діяльність. Дальша доля невідома. Залишив збірки оповідань «Серед могил і руїн», «Червоне марево», «Жертва», «На порозі» і збірки поезій «Звуколірність» та «Поезії».

ПОЛІЩУКИ — українська людність Полісся, що дала українських письменників Дм. Фальківського, Фед. Одрача та інших.

ПОЛК — вже в князівській Україні так звався не тільки відділ війська, але й територія, з якої той відділ походив. Вже в літописі зустрічаємо вираз: «В'їдемо в сильний полк київський», — себто, в Київщину. (М. Груш. «Іст. УР». І, ст. 249). ДАТИ ПОЛК — значило дати бій. За княжих часів полк не мав постійного, означеного числа вояків — був це відділ війська взагалі, раз більший, раз менший, було це — військо, готове до бою». Але, на жаль, ніде не стрічаємо чисел, що з них можна було б доміркуватися, скільки людей міг у собі полк містити. Пересічну величину полків можна означити тільки на основі двох літописних згадок про чужоземні війська в Україні: під 1097 р. сказано, що в половецького хана Боняка було 300 вояків, і він їх розділив на три полки, отже в кожному полку було по 100 люду. Під 1152 р. літописець записав, що угорський король привів до Галичини 73 полки. З інших джерел відомо, що тоді угорський король вислав був в Україну 10.000 війська, отже угорський полк мав би яких 140 вояків. Можна здогадуватися, що й українські полки тих часів мали 100—200 вояків. Полки носили назву від імен князів, рідше від земель. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» 1936, ст. 46).

За козацьких часів полк так само означав і відділ війська і округу. де цей відділ мав свій осідок.

У рр. 1620—30 було 6 реєстрових полків: білоцерківський, корсунський. переяславський, черкаський, чигиринський і — короткий час — миргородський і лубенський. За Б. Хмельницького було 17 полків: білоцерківський, брацлавський, кальницький або вінницький, канівський, київський, кропивенский, миргородський, ніженський, паволоцький, переяславський, полтавський, прилуцький, уманський, черкаський, чернігівський, чигиринський і — деякий час — ще бихівський або білоруський, подільський та багато інших, короткотривалих. У XVIII ст. козацьке військо залишилося тільки на Лівобережжі й у Києві; було тоді полків 10: гадяцький, київський, лубенський, миргородський, ніженський, переяславський, полтавський, прилуцький, стародубський, чернігівський.

На переломі XVI—XVII ст. козацький полк складався пересічно з 500 вояків. У 1620

—30 рр. він уже був вдвоє більший, мав 1.000 вояків. Деколи полк був іще більший: у війську Сагайдачного під Хотином 1621 р. бачимо полки по 3.000, а то й 4.000 коней. За Хмельниччини ця висока чисельність війська збереглася: менше від 5.000 в полку не було. Але при організації реєстрового війська, після зборівської умови 1649 р., прийнято кількість людей в полку від 2 000 до 3.000. У ХУІІІ ст. полк став ще чисельніший. В 1723 р. полки мали, здебільша, по яких 5.000 козаків, але ніженський полк мав майже 10.000. В 1782 р. полки нараховували по 10.000 — 20.000 козак'в, а ніженський доходив до 40.000 виборних козаків.

Полк ділився на сотні, а сотні ділилися перше на десятки а пізніше на КУРЕНІ. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» 1936, 258—259).

ПОЛКОВНИК — командант полку і, за козацьких часів, адміністратор полку, як територіяльної округи. Відзнакою його влади був ПІРНАЧ (див.).

ПОЛОВА — лушпини з помолоченого зерна, річ, що не має вартости: «Слово — не полова» — себто, з ним треба рахуватися, не кидати по вітру, як полову. Натомість «обмова — полова: вітер її рознесе, але й очі засипле». «Хто з половою змішається, того свиня з'їсть». — себто, хто сам себе упідлює, тим і люди погорджують (Ів. Франко «Прип.» III, 119, II. 464, 567).

ПОЛОВЦІ, КУМАНИ, КИПЧАКИ — нарід тюркського походження, що прийшов в українські степи слідом за печенігами й торками й залишався в них яких 200 років, нападаючи на українські оселі й пустошили їх, аж поки не погромили їх монголи - татари. Перші зустрічі з половцями були невдалі: в 1061 р. вони перемогли в Київщині Всеволода Ярославича, 14. УІІІ. 1068 р. погромили військо трьох князів Ярославичів над Альтою, і тільки під Черніговом Святослав Ярославич швидким наступом кінноти І. ХІ. 1068 розбив їх. Пізніше, хан БОНЯК (див.) «безбожний, шолодивий», рік-у-рік нападав на пограничні осел', а в 1093 р. переміг київські війська над Стугною і над Желанню. Тоді ж таки, по 9-тижневій облозі взяли місто Торчеськ над Россю і вивели звідтіль у полон силу народу. Святополка так прибили ці невдачі, що він склав мир із половцями і взяв за жінку доньку половецького князя Тугорхана. Взагалі українські князі ХІІ ст. заходили в тісніші родинні з'язки з половцями: Святослав Ольгович був одружений з дочкою хана Аепи, сини Володимира Мономаха Юрій та Андрій з дочками ханів Аепи II та Туркхана, Рюрик Ростиславич — з дочкою хана Беглюка,Ярослав Всеволодович — з дочкою Юрія Кончаковича, син Данила Галицького — з дочкою хана Тігака і т. д. Слідом за князями брали половецьких жінок і дружинники. Слово о Полку Ігоревім просто називає половців руськими сватами: «Тут пир докончаша хоробрі русичі сватів попоїша, а самі полегоша за землю Руську». . . (М. Міллер в «Нові Дні» 1955, X, ст 16).

Успішну боротьбу з половцями зорганізував перший Володимир Мономах, переяславський, а потім київський князь. Багато разів відганяв він половців від Переяслава, а в бою над Трубежем 19. УІІ. 1096 р. погромив їх сильно, і в тому бою поляг тоді і славний Тугорхан. Боротьбу з половцями поставив Мономах на перше місце в своїй політиці і намагався об'єднати всіх інших князів для спільної боротьби проти цього ворога. Разом із київським Святополком розбив він знову половців в степах за Хортицею 4. ІУ. 1103 р. Тоді полягло двадцять визначніших половецьких князів, і переможці дістали велику здобич включно з верблюдами. В 1109 р. воєвода Мономаха Дмитро Іворович дійшов аж до Дону і заняв тисячу половецьких «веж». В 1111 р. Мономах із Святополком та Давидом чернігівським пішли знову походом на половців і, взявши міста Шарукань та Сугрів, погромили половців над Сальницею (в околицях пізнішого Слов'янського). Тод' наймогутніший хан Атрак (чи Отрок) покинув наші степи й переселився на Підкавказзя, а за ним пішли й інші половецькі КОЛІНА (племена). (Див. ЄВШАН - ЗІЛЛЯ).

Печеніги й торки, що до того часу признавали над собою владу половців, повстали проти них в 1116 р. і піддалися українським князям. Почали відживати зруйновані оселі, і хоча незначні ватаги половців пробували нападати на українські землі, як от в 1125 р. по смерті Мономаха, але ці напади не були грізні, і деякі половецькі ватаги почали навіть признавати владу українських князів.

Діло Мономаха продовжували його сини і внуки. Ярополк Мономахович зруйнував найбільші половецькі городи над Дінцем в 1116 р., а в 1126 погромив їх над Сулою. Мстислав Мономахович знищив кочовища степовиків в 1140 р. і загнав їх аж «за Дін, за Волгу, за Яїк» —, як славив його літопис. Що ці перемоги не добили половців, і степові орди все відживали, в тому були винні самі ж таки українські князі, що не вагалися стягати їх, як своїх союзників, в Україну, щоб вони допомагали їм у братовбивчій боротьбі, в чому особливо визначився чернігівський Олег Святославич прозваний тому ГОРЕСЛАВИЧЕМ. Особливою завзятістю в нових походах на українські землі відзначився половецький хан КОНЧАК — «богопротивний, окаянний, безбожний і триклятий».

Новий відпір половцям зорганізував київський Святослав Всеволодович. В 1184 р. він зібрав війська від усіх князів, — навіть Ярослав Осмомисл галицький прислав свою допомогу, — і над Ореллю 30 липня розбив Кончакові війська; попав тоді в неволю хан Коб'як та інші визначні половецькі князі. Але в 1185 р. відбувся нещасливий похід Ігоря новгородсіверського, оспіваний в «Сл. о Полку Ігоревім», що закінчився розгромом українського війська над Каялою, і половці зараз же поруйнували знову Переяславщину й Посем'я. Відновилася боротьба. Святослав намагався перенести її у степ, але тепер це вже йому не вдавалося. Половці по кілька разів на рік нападали на українські землі. Ця безустанна боротьба виснажувала українське населення і хоча був час, що український плуг почав був глибоко заорюватися в степову землю, відсуваючи кочовиків усе далі на схід, зрештою прийшлося перейти до оборонної війни на пограниччі. Не тільки давнє Тмутороканське князівство було втрачено безповоротно, але й давній торговельний шлях «з варяг у греки» був надовго перерваний, і цей сумний факт не міг не відбитися на дальшій долі Києва, як культурного й політичного осередку всієї Східньої Европи. (Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 107—110).

Після того, як татари погромили половців, розсіялися вони по ріжних країнах, починаючи від Закавказзя й Малої Азії аж до Балкану, Угорщини й Єгипту. Залишився від них слід в назвах таких осель Умань, Куманча, Комана Команешті (на Буковині), та в запозиченнях з їхньої мови, як от КОЩІЙ, ЧАГА (бранка), БУЛАВА, САЙГАТ (воєнна здобич), ТОВМАЧ (перекладач), КУРГАН та інше.

ПОЛОГ — родиво. У ПОЛОГАХ БУТИ — родити. ПОЛОГ БОГОРОДИЦІ — в давнину в Україні свято на другий день Різдва, коли приносили до церкви «СЕМИДАЛІОН, муку печену».Патріярх Єремія в листі з 1589 р. осудив цей звичай, як і звичай приношування до церкви на свята Різдва й Великодня пирогів і м'яса. Українське духовенство на соборі 1590 р., ідучи за вказівками патріяршого листа, також осудило приношення до церкви і свячення м'яса та хліба (М. Сумцев в К. Ст. 1889, І).

ПОЛОЖЕННЯ РИЗИ БОГОРОДИЦІ — день 2 липня ст. ст.: «Пресвята Богородиця ризу шила і того дня положила» (Ів. Франко «Припов.» І, 99).

ПОЛОЗ — велика гадюка з породи удавів, що ще донедавна водилися в наших степах. Проф. М. Міллер влітку 1925 р. ще бачив його під час археологічних розкопів. Він оповідає:

«Між робітниками по землі проскочив як блискавка великий полоз, що невідомо, де й узявся. Полоз — то наш степовий удав, найбільший змій степів, що сягає довжини аж до 2 мтр. Разом з тим полоз визначається найбільшою моторністю та швидкістю з усіх гадів. Тому, хоч цей змій не має отрути і для людини цілком безпечний, проте люди його найбільш бояться, і за нього існує найбільше легенд. Кажуть, що від полоза не можна втекти ніяким конем. Він ніби то звертається кільцем, бере хвіст у зуби й котиться дорогою, як колесо. Наздогнавши ж вершника він розгортається і б'є хвостом з такою силою, що перебува, йому хребет». (Нов. Шлях, 25. УП.).

З численних легенд, що про них згадує проф. М. Міллер, ось кілька зразків:

«Коли полоз біжить степом, під ним трава горить. Одна богомолка оповідала, як полоз гнався за нею, щоб схилити її до життя з ним, і вона тоді бачила, як трава під ним попеліла» (К. Ст. 1890, X. 152). Тут полоз перетворюється в одне з уосіблень нечистого. «Полоз часто ганяється за людьми, кого догонить, розпускає свій хвіст, похожий на пилку, і зарізує чоловіка до смерти. Щоб поряуватися від полоза, треба тікати напроти сонця, бо він на сонце не може лізти» (Дикарев, 94). Подібне знаходимо і в проф. М. Сумцова: «Полювати на полозів треба в ясний соняшний день, і, як який полоз поженеться за людиною, то втікати треба напроти сонця, що сліпить гадину. Вбити полоза можна, тільки влучивши в білу плямку під горлом» (К. Ст. 1890, IV. 100).

Про полоза згадується в «Сл. о Полку Ігоревім», коли автор, щоб підкреслити загальну тишу в природі, що сприяла втечі кн. Ігоря, зазначає, що тоді тільки «полози повзали», усі ж птахи мовчали.

ПОЛОЗ МИКОЛА — член У. Центр. Ради в Києві від партії есерів, член делеґації на мирові переговори в Берестю Литовському 1918 р. Від 1920 р. член КПбУ. Був деякий час комісаром фінансів УССР. В 1934—37 рр. в'язень на Соловецьких островах. Дальша доля невідома. Мабуть, зліквідований в 1938 р.

ПОЛОН — давня назва урожаю, що збереглася в обжинкових піснях. Підходячи до двору господаря, женці співали:

Несемо вам полон ізо всіх сторон,
І з гір, і з підгір'я на господарське подвір'я,
З подвір'я до стодоли, з стодоли до комори,
З комори на нивоньку в щасливу годиноньку.

В словнику Грінченка сказано, що полон — «рід комахи». І Ів. Франко записував в Галичині: «—то такі хробачки мацьонькі, що так єден за другим лізуть густо ніби дощеч-

ка». В Нагуєвичах, Дрогоб. пов. вірять, що хто знайде такий «полон», збере в хустку, принесе додому й висушить, тому в полі і в саду буде дуже багатий урожай». (Етн. Зб. НТШ, V. ст. 82—83). Оже, і тут назва полон приводить до вірування про урожай, як його й досі звуть в білоруській мові.

ПОЛОНЕНІ — вояки, чи взагалі люди, захоплені ворогом в полон. В давні часи їх доля була досить сумна: візантійці часто їх осліплювали; у князівській Україні їх називали КОЛОДНИКАМИ. і ця назва виказує, що їх забивали в колодки, щоб не тікали. а потім перетворювали їх в невільників, що мусіли виконувати на своїх панів ріжні роботи. Лев Диякон. оповідаючи про війну греків із кн. Святославом київським, зазначив також, що вояки Святослава вбивали полонених. Костомаров писав з цього приводу: «Руські були варварами і полонених убивали часто. Навіть коли вони вже були християнами, траплялися такі випадки. В 1153 р. київський князь Ізяслав Мстиславович «вндя множество многоє колодников галичан везячи, тако повеле сечи». (Сочиненія V, ст. 360). За козацьких часів, поляки полонених часто саджали на палю. Тільки в новіших часах долю полонених почали охороняти міжнародні трактати.

ПОЛОНИНА — посовиско високо в горах. Звідци ПОЛОНИНКА — обрядова пісня, яку співають на Гуцульщині. коли женуть худобу на полонини. Це тужлива пісня розлуки, що її співають головно дівчата, прощаючись із парубками, що мають залишитися в горах до осени.

ПОЛОНИНСЬКИЙ ХІД — весінній вихід худоби на полонини на Гуцульщині. Його оспівав О. Олесь в збірці «На зелених горах»:

Полонинський Хід рушає,
Полонинський Хід іде. —
Вся Гуцульщина співає,
Вся Гуцульщина гуде!»

ПОЛОНСЬКИЙ ЯКІВ (1819—1898) — російський поет, приятель Т. Шевченка. В залишених ним спогадах, видрукованих в томі І празького «Кобзаря» 1876 р. є цікавий уступ, в якому автор оповідає, як бувши в гостях у Шевченка, він почув від Шевченка, що «він не любить нашого поета Пушкіна і не тому, щоб він уважав його за недоброго поета, а просто тому, що Пушкін — автор поеми «Полтава». Шевченко дивився на Кочубея лише як на донощика. Пушкін бачив у ньому вірного сподвижника Петра Великого, оклеветаного і скараного на смерть Мазепою. .»

В совєтській збірці «Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників» Київ, 1958». у спогадах Я. Полонського цього уступу немає: замість нього стоять три крапки! Московська цензура не пропустила цього неприємного Москві місця. Див. СЕЛЕЦЬКИЙ Д., ЧЕСТАХІВСЬКИЙ ГР., ЯТОВТ ЯКУБ.

ПОЛОСКОЗУБ — перший день Великого Посту, коли селяни, «полоскали зуби» в коршмі ніби, щоб у них нічого не залишилося скоромного. (Чуб. III, 8).

ПОЛОТНО — тканина з льону, чи з коноплі. Вона біла, тому кажуть: «Побілів, як полотно», «Поблід, як полотно». Звідци також вираз ПОПОЛОТНІТИ — збліднути. Полотно символізувало в нашому народі рівну дорогу: «Коли сниться полотно, то значить дорога стелиться», але ж дорога часто в нас символізує смерть, тому — «коли сниться полотно, то буде в хаті мерлець» (Ів. Франко «Припов.» III. 136). Див. ПОМАНА.

Служило полотно за оберег від нечистої сили, головно від відьом. В одному харківському оповіданні, де хату обперезано валом, як чарівним колом, відьма ходить навкруги й говорить: «Яка воно собака позачиняла й позамикала, не найдеш ні дверей, ні вікон», (Наук. Зб. 1924, ст. 215—26). На Гуцульщині казали: «Де є дитина мала в хаті, ввечорі затикають вікна полотном. аби не було світла, бо є такі, що мечуть на світло всякі чиряки і буби, як їх обітруть із себе, а то відтак висипається на дитині» (МУЕ НТШ ХУІІІ, 117). Д. Зеленин (в «Жив. Старині» 1911 р. т. І с.. 11), на підставі московського та білоруського матеріялів зазначав, що полотно, на народню думку, поперше одлякує пошесть, а по друге вбирає в себе заразу, очищає. Проф. В. Щербаківський. на підставі українського матеріялу, додавав: «Крім очищення людей од пошести і одлякування останньої, полотно вживалося в Україні, як спосіб зробити людину невидимою для пошести й нечистої сили і тим оберегти від неї». (Наук. Зб. 1924, ст. 215 —26).

З «Устави» Ярослава знаємо, що виріб полотна з льону був загально поширений серед населення князівської України і вважався за працю потрібну й гідну. Не дурно у Софійському соборі в Києві одна з фресок змальовує «Богородицю - Пряху»! Полотно вироблялося ріжного гатунку і для дуже ріжноманітних потреб. Грубе полотне мало назву ЯРИЧ і ТОЛСТИНА. В XII—XIII вв., крім полотна на білизну, одяг і вітрила, виробляли також хустки, рушники, скатертки, обруси, полавочники і т. д (В. Січинський «Нариси з іст. у. пром.» 59).

За козацької України виріб полотна був також значний. Боплян писав у свойому «Описі України» 1650 р., що «В країні Запорізькій ви знайдете людей, що вміють всіх ремесл. потрібних для громадського життя. . . Жінки прядуть лен і вовну, тчуть для свого вжитку

полотно й сукна. .» І пізніше, невважаючи на несприятливу політику Московського уряду, що намагався обмежити українську промисловість, виробництво полотна не припинялося, а з першої половини ХУІІІ ст. й розвинулося, бо виявилося потрібним і Московщині для військових цілей: під час російсько - турецької війни 1735—39 рр. майже ввесь одяг для війська (полотно й сукно), а також полотна на шатра й корабельні вітрила постачали майже виключно українські фабричні підприємства (Січинський, там же ст. 65).

Найбільші фабрики полотна були в Стародубському полку. де було поширене конопляне господарство, — були пе фабрики Почепська, Шептаківська й Топільська, що виникли в першій половині ХУІІ ст. Фабрика в Почепі, заложена коло 1726 р., виробляла, крім звичайного полотна на білизну, також полотно на вітрила, намети й військовий одяг. В 1727 р. було тут 221 робітників, в 40-х роках вона розгортає ширшу торгівлю на більшу скалю не тільки в Україні, але й з закордоном. Під час турецької війни 1735—39 років майже ввесь одяг для московського й українського війська, себто полотно і сукно, а також полотно на шатра й корабельні вітрила, постачали майже виключно українські фабричні підприємства. Але в 1754 р. з цією галуззю української промисловости (фабрика в Почепі) «сталося те, що й з іншими українськими підприємствами, що мозолили очі московській владі — її урядовою дорогою просто звинули й перевезли на. . . Московщину». (В. Січинський, там же).

ПОЛОТНЯНКА — літня свита. пошита з полотна. Хв. Вовк писав: Полотнянку «можна бачити вже коло Львова та далі на захід, майже по всій галицькій рівнині. А що полотнянку можна прати, то в особливих випадках її вдягають і зимою поверх суконної свити, і це надає одежі святочного вигляду» (Студії. . . ст. 158).

ПОЛТАВА — місто над Ворсклою; мабуть, його згадувано в літописі під 1174 р. як ЛТАВУ: кн. Ігор Святославич, переслідуючи Коб'яка і Кончака «переїхав Ворсклу у Лтави к Переяславлю, і побігли (половці), увесь полон свій залишивши. . .» Після цього літописі не згадують Полтави аж до козацьких часів, коли вона виступає вже полковим містом. Перша згадка про Полтаву під її власним іменем відноситься до 1430 р., коли Полтаву, разом із Глинських, свояків московських князів через му князеві Лексаді, родоначальникові князів Глинських, свояків московських князів через Олену Глинську, що була матір'ю Івана IУ Лютого. Перед Хмельниччиною Полтава належала кн. Єремії Вишневецькому, який втік в 1648 р. звідти на Волинь, а Полтава стала полковим містом. Першим полковником полтавським був Мартин ПУШКАР, що, виявившися москвофілом, поклав свою голову в 1658 р. в бою проти гетьмана Ів. Виговського. Сама Полтава тоді була сильно зруйнована. В 1709 р. під Полтавою відбулася злощасна битва, в наслідку якої Україна перетворилася в московську колонію. В 1764 р., із знищенням гетьманства, Полтава втратила значення полкового міста і була приписана до Малоросії, а в 1765 р. доНоворосійської губернії. в 1784 р. — до Катерининського намісництва, потім у 1796 р. до Малоросійської губ., а в 1802 р., коли Малоросійську губ. поділено на Чернігівську й Переяславську, Полтава стала головним містом Переяславської губ., пізніше перейменованої на Полтавську.

ПОЛТАВА ПЕТРО (†1952?) — ідеолог і член крайової ОУН (рр. 1951—52), автор брошури «Історія революційної боротьби на Наддніпрянській Україні» (1948). Редакція «Укр. Самостійника» в Мюнхені видала в 1959 р. Збірник його підпільних статтей на 296 ст. В ньому сказано: «Не знаємо точно. де й коли він загинув».

ПОЛТОРАЦЬКИЙ МАРКО (1729—1795) — український тенор, диригент царської капелі в Петербургу, попередник Бортнянського. За свою музичну діяльність дістав рангу полковника. Капеля складалася переважно з українців.

ПОЛУБОТОК ПАВЛО († 1724) — чернігівський полковник, що, після смерти гетьмана Івана Скоропадського, став наказним гетьманом.

Здавна відзначався Полуботок великим знанням урядових справ і невтомністю та користувався загальним авторитетом Коли, після об'єднання Мазепи з шведами, цар Петро наказав обрати нового гетьмана, старшина в Глухові хотіла обрати Полуботка, але цар не погодився на його кандидатуру, бо «він був надто розумний. і з нього міг вийти другий Мазепа», та призначив старого неенергійного Івана Скоропадського.

Посилаючись на непорядки в українському правлінні, цар Петро встановив в 1722 році при гетьмані раду. т. зв. Малоросійську Колегію (див), на чолі з бриґадиром Вельяміновим. В руки колеґії перейшла фактично вся влада на Україні, а гетьманський уряд став простою маріонеткою. Вражений і приголомшений усім тим Скоропадський швидко помер.

По його смерті цар доручив полковникові Полуботкові з генеральною старшиною заступати гетьмана й у всіх справах радитися у Вельямінова, а разом з тим справи Укра-

їни з під Колегії іноземних справ, через яку гетьман досі мав зв'язки з царським урядом, було переведено в завідування сенату, і тим зрівняно її з звичайними провінціями Росії.

Коли старшина надіслала до царя послів з проханням дозволити обрати нового гетьмана, відповіді довший час не було, а після повторних нагадувань цар Петро влітку 1723 року повідомив, що цю справу вибору гетьмана відкладено на невизначений час, і що він підшукує на це місце вірну і певну людину, бо **«від часів першого гетьмана Богдана Хмельницького аж до Скоропадського всі гетьмани виявили себе зрадниками»**, і не треба цареві про це докучати «бо тим часом визначене Україні правительство, і в ділах нема замішки».

Тим часом Вельямінов повновладно панував на Україні, гримав на Полуботка та старшин, завів небачені до того часу податки, розпоряджаючись грошовими сумами свавільно.

«Що твоя служба проти моєї? — кричав він Полуботкові, — знаєш, що я бриґадир і президент (колеґії), а ти проти мене ніщо!» Старшині похвалявся, що так їх зігне, що тріснуть; а на пригадки про старі права українські, бучно відповідав: «Уже ваші давнини велено перемінити, а поступати з вами по новому, — я вам указ!»

Коли так поводилися з наказним гетьманом і старшиною, то можна собі уявити, як трактували московські начальники, почувши свою силу, никчу старшину та простих людей! Козаків гнали на тяжкі праці за межі України, де вони масово гинули. За п'ять років (1721 - 1725) на Ладозькому каналі, на Кавказі і Волзі загинуло 25.000 козаків.

Пройнятий гарячою любов'ю до рідного краю, Полуботок, гадаючи, що привід до порушення старих українських прав дають різні неполадки в урядах, заходився над заведенням кращого ладу в управі, видавав універсали з забороною старшині використовувати козаків на свою службу, заводив кращі порядки в суді, боровся з зловживаннями, встановив порядок апеляцій на судові вироки. Разом із старшиною він домагався скорішого обрання нового гетьмана, скаржився на брутальне поводження московських правителів, посилаючись на статті Богдана Хмельницького

Але широка діяльність Полуботка викликала гнів царського уряду. Покликування на різні непорядки й кривди, що ніби робилися українському населенню від старшин, були тільки притокою, щоб «Малую Росію к рукам прибрать», як пояснював пізніше політику Петра його повірник Толстой. Тому заходи Полуботка завести кращі порядки зовсім не подобалися Петрові з прибічниками. Як тільки Вельямінов надіслав цареві скаргу, що Полуботок у своїх заходах противиться Колеґії, цар Петро викликав до себе Полуботка і провідних представників старшини, ніби на вияснення справи, а одночасно, щоб зменшити в Україні кількість старшини і козацтва, наказав вивезти козаків на південний кордон ніби для охорони України від Татар.

Прибувши до Петербурґу, Полуботок із старшиною подали цареві прохання повернути Україні її старі права. Вони підкреслювали, що за статтями Богдана Хмельницького ніхто не має права втручатися до козацького суду, а тепер Колеґія втручається в судові справи і сама приймає скарги. І раптом до царя прийшло прохання від стародубського полку — завести московський суд і полковником поставити москаля.

Вражений Полуботок одразу зрозумів, що це справа Вельямінова, який організує подібні акти, щоб царський уряд міг покликатися нібито на бажання української людности, і далі нищити старі українські порядки.

Цар надіслав на Україну свого довіреного Рум'янцева з дорученням розпитати козаків, чи бажають вони давніх порядків, як Полуботок зі старшиною, чи московських, як стародубський полк, а заразом — зібрати відомості про кривди народу від старшини.

Полуботкові було ясно, що Рум'янцев з Вельяміновим легко зорганізують собі потрібну їм відповідь тим більше, коли наобіцяють людям землю, забрану старшиною, і, не маючи змоги поїхати сам в Україну, відрядив своїх відпоручників до рідного краю, пояснити людям, що треба говорити і як відповідати Рум'янцеву.

За вказівками Полуботка, козацьке військо, розташоване на південному кордоні над річкою Коломаком надіслало цареві подання де скаржилось на різні кривди московських правителів, незаконні побори, тяжкі постої московських військ і просило знову дозволу обрати гетьмана за давніми порядками.

Цар страшенно розгнівався. Полуботка велів арештувати та всю старшину, яка була в Петербурзі, а також усіх, що складали КОЛОМАЦЬКІ ПУНКТИ (див.), і привезти їх до Петербурґу.

Проти Полуботка почалося слідство про його полкове правління і про кривди, заподіяні народові. Але мужній патріот не злякався. На допитах він сміливо закидав Петрові порушення українських прав, одверто говорив, що пригнічення України не робить цареві чести, що далеко славніше правити вільним і вдячним народом, ніж пригнічувати його силою, і пригадував, що українці мовчки виконували всі найтяжчі роботи, на які їх надсилали.

— За все те, — сказав цареві Полубо-

ток, — замість вдячности здобули ми тільки зневагу і поневірку, попали в останню неволю, платимо дань ганебну і незносиму, змушені копати вали і канали, сушити болота непроходимі, гноючи їх трупами наших покійників, що цілими тисячами гинули від утоми, голоду і нездорового повітря; і всі ті біди і кривди наші тепер ще збільшуються під теперішніми порядками! Начальствують над нами чиновники московські, не знають прав і звичаїв наших і майже безграмотні — знають тільки, що їм все над нами чинити можна.

Розлючений цар крикнув Полуботкові, що він заслуговує кари смерти, і наказав замкнути його до в'язниці. Кілька місяців перебував у Петропавлівській фортеці під слідством мужній патріот, але не змінив своїх поглядів і помер. як мученик. (Див. ПРОКОПОВИЧ ТЕОФАН). Його смерть зробила величезне враження в Україні. Навкруги неї створилося чимало леґенд. Оповідали, що цар Петро, довідавшись, що Полуботок у в'язниці тяжко захворів, і дальше перебування його в ув'язненні може викликати небажані події в Україні, прийшов до нього і почав перепрошувати та намовляти визнати «свої помилки», обіцяючи за це царську милість і висскі державні посади. Але Полуботок мужньо відповів Петрові: «Вступаючись за Отчизну, я не боюсь ні кандалів, ні тюрми і для мене лучче найгіршою смертю умерти, ніж дивитись на повсякчасну гибіль моїх земляків».

Цар просив його заспокоїтися і лікуватися, щоб не довести до смерти. обіцяючи призначити йому найкращих лікарів, але Полуботок не прийняв царської ласки.

— За невинне страждання моє і моїх земляків будемо судитися у Спільного і Нелицемірного Судді, Бога нашого: скоро станемо перед Ним, і Він розсудить Петра з Павлом», — сказав він.

І дійсно пройшло кілька місяців від смерти Полуботка (24. XII. 1724). як і цар Петро пішов за ним слідом, (в початку 1725)

На Україні пам'ять про славного наказного гетьмана, борця за волю рідного краю, оповитого авреолею мучеництва лишилася невмирущою в народі. Серед населення ширилися його портрети з підписаними його пророчими словами. звененими до царя. (Проте. проф. М. Грушевський звернув увагу, що Полуботок на цих портретах не подобає на дійсний портрет Павла Полуботка: малюється він тут далеко старшим, — тож думають, що на цих портретах представлений його батько Леонтій, якого помилкою змішали з його сином Павлом» («Ілюстр. Істор. України» ст. 398).

Образ героя мученика знайшов широке відбиття і в літературі. Тарас Шевченко в своїй поемі «Сон» зобразив як тінь Полуботка, ніби невимовний докір, літає над північною столицею. Пам'яті Полуботка присвятив поему і Степан Руданський. Про Полуботка писали в різний час драматичні твори Володимир Барвінський, Кость Буревій і Григорій Лужницький. (Ю. Григоріїв в «Хр. Голосі).

ПОЛУДА — хвороба ока, що полягає в потемнінні хрусталика, що перешкоджає бачити. МЕНІ ПОЛУДА З ОЧЕЙ СПАЛА — я нараз побачив те, чого перше не помічав: вираз вжитий в переносному змислі, бо полуда з очей сама не спадає, а потребує операції.

ПОЛУКІПОК — копичка на 30 снопів.

ПОЛУМАЦЬОК — міра сипців.

ПОЛУМИСОК — неглибока миска, або глибока тарілка.

ПОЛУНИЦІ — червоні смашні ягоди зелистої рослини з породи малинуватих, як і СУНИЦЯ (див.), що дає ягідки значно менші. Символізують радощі й приємності літа: «Вже минули ягоди полуниці, вже настають осінні вечерниці». (Чуб. ІУ, 640(. Звідти також символізують радощі дівоцтва в весільній пісні: Ой по горі полуниченьки, Мої любі вечерниченьки, Вже ж на вас не ходитоньки, З панянками не дружитоньки. . . (Чуб. ІУ, 127).

В іншій: Питається коровай в перепечі, Чи є стежка до печі? — Ой є стежечка да маленькая, Муравочка зелененькая, Ой заросла да суничником, Зацвіла полуничником . .

Проф. Потебня дотепно пояснив цю пісню, що коровай тут молодий, якого шлях до шлюбу заріс суничником та зацвів полуничником, як символами дівоцтва. (РФВ. 1885, ІУ, 283). В загадці про полуницю вона представляється «панною»: «Стоїть панна на пагурку в червоному каптурку: хто йде, то поклониться» (Дикарев, 27).

На Херсонщині листям полуниці підкурювали від зубного болю (Ястребов, «Летоп. III, 107).

ПОЛУПЕТРА — день 30 червня ст. ст.: «Це діялося на Полупетра. .»

ПОЛУСТАВ, ПОЛУСТАВЕЦЬ — молитовник із місяцесловом.

ПОЛУТАБЕНОК — рід шовкової тканини.

ПОЛУЦВІТОК — див. БРАТКИ.

ПОЛУШКА — 1/4 копійки.

ПОЛЮВАННЯ — вишукування звірини, щоб впіймати чи вбити. Коли полювання ро-

биться промислом називається МИСЛИВСТВОМ. Див. ЛОВЕЦТВО.

У весільній обрядовості полювання символізує СВАТАННЯ (див.) В одній колядці з Чернігівщини співають:

Ой, рано, рано кури запіли
Ой, дай Боже, кури запіли!
А ще ранше Івась устав,
Лучком забряжчав, братів пробуджав:
— Вставайте, братця, коні сідлайте,
Коні сідлайте, хорти скликайте,
Та поїдемо в чистеє поле,
В чистеє поле на полювання.
Ой, там я зазнав куну в дереві,
Куну в дереві, дівку в тeремі (Чуб. III, 283—84)

ПОЛЮДДЯ — в князівській Україні повинність утримувати князя та його двір і дружину, часом і родину, під час його річних об'їздів. З часом це полюддя перемінилося в правильну грошову оплату та данину натураліями, давану рік- річно незалежно від приїзду князя. Але ця данина не виключала певних дарів і натуральних данин, що їх треба було давати при приїзді князя з його дружиною, чи навіть при переїзді його урядників. Таким чином княже полюддя перетворюється в полюддя княжих урядовців, що в деяких місцевостях України затрималися ще в ХУІ ст. Так, в люстрації Ратенського староства сказано, що там селяни «полюддя з давніх часів дають на поклін підстарості в певних часах, як він приїздить до них на ґрунт» (Арх. ЮЗР, УІІ, ІІ, ст. 280). Треба проте розріжняти полюддя, як постійну річну данину в грошах і натураліях, що затрималася на українських землях місцями до ХУ—ХУІ вв. і полюддя в формі «дарів» (що виступають часом виразно п о р у ч постійного полюддя) при приїзді представників влади і що носять характерні назви ПОКЛОНУ. ПОЧЕСТИ, СТАНУ в вигляді кількох штук худоби (БОЛКУНОВЩИНА, ПОВОЛОВЩИНА, ЯЛОВИЦЯ СТАЦІЙНА) та ріжної іншої поживи. (М. Грушевський «Іст. УР. ІІІ, ст. 238, 255—56).

ПОЛЯ ПОХОВАНЬ — розлогі могильники без насипів, на поверхні землі нічим не помітні, тому перший їх дослідник В. Хвойка і дав їм цю назву. Найраніші з них (ІІ ст. до Хр. — ІІ ст. по Різдві) виявили й досліджували В. Хвойка, І. Самойловський, В. Петров та Е. Махно в Зарубинцях на Переяславщині та в Корчуватому на Київщині. Генетично пов'язані з попередніми поля поховань С. Черняхова на Київщині. Поселень черняхівського типу відомо вже понад 600 в Україні, що вказує на густу заселеність країни та суцільне поширення культури піль поховань по всій території України від Дністра й Зах. Бугу до Дінця й Дону. Первісним похоронним обрядом у людности з культурою черняхівського типу було майже загально тоді прийняте ТІЛОПАЛЕННЯ (див.), при чому перепалені кістки зсипалися в урну або згорталися на купку і урною прикривалися. Звичай ховати неспалених покійників принесли сюди пізніше сармати, які клали їх головами на північ. (Я. Пастернак «Археологія. .» ст. 459—61). Пам'ятки черняхівського типу приписуються звичайно АНТАМ (див.) — себто праукраїнцям. (там же, ст. 463). В. Петров писав: «Сучасна українська селянська миска, горщик, глек і т. п. безпосередньо сходить до форми, типів та орнаменту посуду з піль поховань перших століть нової ери. (Черняхів, Маслово, Привільне і т. д.). Але, стверджуючи прямий і безпосередній зв'язок сучасної етнографічної культури українського народу з антично-тубільною культурою піль поховань перших століть н. е., не треба забувати, що саме в середині першого тисячоліття (десь у ІУ—У ст.) по Різдві ця остання зникає в своєму суцільному поширенні на території України. Світова криза античного світу в бурхливих хвилях епохи великого переселення народів спричиняється й до знищення цієї культури України в І—ІУ ст. по Різдві (В. Петров в «Орлику» 1947, УІ, ст. 19).

ПОЛЯНИ — слов'янське плем'я, що разом із сіверянами, деревлянами, дулібами та іншими, створило головне етнічне підґрунтя українського народу. Жили поляни на правобережжі між Россю й Ірпенем і відзначалися від своїх сусідів більшою культурою, мали, як писав літописець, «звичаї лагідні й сумирні супроти невісток і сестер, супроти батьків і матерей своїх; мали весільний звичай: жених не ходив по молоду, але приводили її ввечорі до нього, а на другий день рано приносили до нього придане. . .» Поляни започаткували державнотворче життя українського народу, і полянська земля стала зав'язком великої Київської держави, що завдячувала свій розвиток як внутрішній якості племени, так і географічному положенню на великому шляху «з веряг до греків», і взагалі на перехресті водних і сухопутних шляхів Східньої Европи. Востаннє ім'я полян згадується в літописі під 844 р., — після того вживається вже тільки назва РУСЬ.

ПОЛЯХОВЩИНА — велика хлібна данина, яку мусіли давати селяни з околиць Барського замку (від «леха» — рілля). Вона складалася з пшениці й вівса, що, на оцінку ревізорів, вартувало півшоста золотих, з господарства, — а разом із данями від пасік і худоби, пересічно господарство давало до 9 золотих річно. (Груш. «Іст. УР», V, 204).

ПОЛЬ ОЛЕКСАНДЕР (1828 — 1890) — український археолог німецького роду; йому

завдячуємо відкриття покладів залізної руди в околицях Кривого Рогу і створення в 1905 р. славного музею його імени в Катеринославі, де переховуються його збірки з археології і запорозької старовини, які значно збагатив пізніше проф. Дм. Яворницький, довголітній директор того музею.

ПОЛЬСЬКО - ЛИТОВСЬКА ДЕРЖАВА — постала з литовсько - польських переговорів на соймі 1569 р. у Люблині: обидві держави мали творити одну неподільну державу з одним королем і одним соймом, Литві залишено тільки окремих міністрів. На місце унії персональної, що її довершив був вел кн. литовський Ягайло, в рр. 1385 і 1413, в наслідок шлюбу з польською королевою Ядвіґою, прийшла унія реальна. Польські й литовські пани тому протиставилися, але унію запроваджено проти їх волі. Тоді до Польщі було прилучено українські Підляшшя, Волинь і Київщину, так що до Польщі належали воєвідства: Руське з Холмською землею, Белзьке, Підляське, Волинське, Подільське, Київське, Брацлавське, а від 1645 р. й Чернігівське (відійшло від Московщини); при Литві залишилося з українських земель тільки воєвідство Берестейське. Держава ділилася на Корону (польське королівство) і Литву (Литовське вел. князівство), що мали окремі уряди. Шляхта та латинське духовенство були упривілейованими верствами, міщанство та православне духовенство не брали участи в державній владі, селяни залежали від шляхти.

Люблинська унія була великим нещастям для українського народу, бо в Литовському великому князівстві українці відогравали якшо не головну, то в усякому разі рівнорядну ролю. Був час, коли українська мова була тут державною. Нею видруковано головний законодатний пам'ятник — Литовський Статут. Крім того, Литовсько - Українській державі, де серед литовців панувало ще поганство, українська Церква імпонувала литовцям своєю організацією і культурою. і християнізація Литви почалася в напрямі православія. Навіть пізніший король Ягайло охрестився спочатку в православному обряді. Куди гірше повернулися справи, як польські впливи виявилися в змаганні до окатоличення верхів литовського громадянства. Вже умови т. зв. Городельської Унії (1413 р.) започаткували пізнішу практику виключного користування правами, привілеями та державними становищами для католиків. А хоч у Люблинській Унії говорилося про повну рівноправність релігій та віроісповідань, то в практиці це виглядало зовсім не так. Східня Церква й єрархія перейшли на задній плян, а нехтована й покидувана вельможами та шляхтою, дуже скоро перейшла на становище понижуваної «хлопської віри. (М. Голубець «Вел. Іст. України» 391—92) Див. ПАТРОНАТ.

Бек, останній міністер закордонних справ досовєтської Польщі писав в свойому «Останньому Рапорті» в Румунії незадовго до своєї там смерти: «Хоч Литва була з'єднана з Польщею від 1385 р., хоч Польща врятувала Литву від українців, які, створивши Українсько - Литовське Князівство накинули були литовцям свою мову, їх українізували б та опанували б Литву, литовці не почували ніякої вдячности до Польщі. . .» Бо литовці все краще почувалися і почуваються з українцями, що ніколи на чуже не зазіхали і мови своєї не «накидали», а литовці її самі були прийняли, ніж із поляками, що все трактували і українців і литовців, як людей, їм не рівних. . .

ПОЛЬЩА — західня сусідка України, що виникла з об'єднання слов'янських племен у водостоках Висли й Варти під проводом династії П'ястів. Останній з П'ястів Казімір Великий (1333—70) прилучив до Польщі Галичину (1340—52) і заснував університет у Кракові (1364), Литовський кн. ЯГАЙЛО, подружений з королевою Ядвіґою, розпочав 1386 р. династію ЯГАЙЛОНІВ, і перепровадив ЛЮБЛИНСЬКУ УНІЮ (1569 р.), в наслідок якої майже всі українські землі опинилися під владою Польщі. До підбитої в XIУ—XУ ст. Галичини й Холмщини, приєдналась тепер Київщина з Задніпров'ям, Волинь та Поділля: роз'єднані досі польсько - литовським кордоном, вони знову об'єдналися, щоб зажити спільним життям. Була в тому й своя додатня сторона: два століття влади Польщі над Галичиною й Холмщиною, що попередили прилучення решти українських земель, не проминули безслідно. Ополячення «верхів» західньо - українського громадянства, колонізація західньо - українськи земель, а в першу чергу міст, неукраїнським елементом, закріпачення селянства пішли тут скорше і сягли глибше, ніж це могло статися пізніше на східньо - українських землях, і тому, як писав М. Голубець, — «приєднання східньо - українських земель до Польщі мало свій благодатний вплив на західньо - українські землі, що без того були б може й зовсім пропали для майбутнього державно - творчого життя всієї України». («Вел. Іст.. України» ст. 386).

Натомість з'єднання їх з українськими землями Придніпров'я значно підсилило їх національний, політичний і релігійний спротив, що йшов впарі зі зростом того спротиву на Придніпрянських землях, де тим часом виникла й розвинулася КОЗАЧЧИНА, що дуже скоро перебрала на себе ролю охоронця прав української нації, а потім і будівничого — творця відродженої української державности. Від половини XУI ст. починаються збройні висту-

пи українського козацтва, підтримуваного іншими верствами населення, головне селянством, міщанством та духовенством, — що повставали проти суспільного та національного упосліджування українського народу та в обороні православної віри. Зрештою ці козацькі війни й повстання привели, з огляду на неможливість домовитися з поляками, до злощасної Переяславської угоди з Московщиною, що дала в наслідках не тільки колоніяльне поневолення України Москвою, але й занепад Польщі, знесиленої тими безнастанними війнами. Вже в 1772 р. відбувся перший поділ Польщі між Росією, Австрією і Прусією, в наслідок чого українська Галичина знайшлася під Австрією. В 1793 р. Росія забрала Київщину, Поділля, великий шмат Волині й дальшу частину Білоруси. В 1795 р. після невдалого повстання Костюшка, московські війська ввійшли до Варшави й до Вильна. Москва, Прусія і Австрія поділилися тим, що ще зоставалося від колишньої Польщі, і українські землі були розділені між Австрією й Росією. «Польща впала та й нас роздавила», — писав пізніше Т. Шевченко. Таким сумним епілогом закінчилися імперіялістичні намагання Польщі опанувати простори Східньої Европи «од моря до моря», поневолюючи український нарід. Даремно кращі сини українського народу шукали порозуміння зі своїми західніми сусідами, особливо з огляду на загрозу з півночі: поляки ніколи не дотримували жадної угоди, жадного договору з українцями. В 1649 р. між Богданом Хмельницьким, провідником відродженої української нації, і королем Володиславом був підписаний т. зв. Зборівський договір, але вже в 1651 р. поляки його зламали, напавши на Україну, і постійними дальшими нападами довели до того, що Хмельницький підписав в 1654 р. договір із Москвою, сумні наслідки якого і ми й поляки досі відчуваємо. Другий договір між Польщею й Україною, що мав поставити бар'єру московському імперіялізмові, небезпечному і для українців і для поляків, підписаний в Гадячому з гетьманом Виговським, поляки зламали на другий же рік та ще й розстріляли гетьмана, що той договір із ними підписав. Та й в додатку договором із москалями в 1667 р. в Андрусові поділилися з Москвою українськими землями. І хоч така засліплена політика довела зрештою до вище згаданих «розборів Польщі», вже в новіших часах, коли Польща після першої світової війни, з допомогою західніх держав, відзискала свою державність, пішла знову згубним шляхом: замість допомогти й Україні державно відбудуватися на руїнах Австрійської та Російської імперій, напала на західньо - українські землі і викликала польсько - українську війну 1918—1919 р., що протягом семи місяців відтягала від активної боротьби з московсько - большевицькими наїзниками найбільш дисципліновані й національно свідомі війська України. Можна бути певним, що, коли б не було цього нападу поляків на західньо-українські землі, українська державна незалежність була б утрималася, і ані Україна, ані Польща не були б пізніше в московсько - большевицькому поневоленні.

Опанувавши, зрештою, західньо - українські землі, Польща Пілсудського підписала з урядом УНР в 1920 р. новий договір, але вже в 1921 р. зламала його, поділивши в Ризі, як перше в Андрусові, українські землі з Москвою. Лешко Поґоновський в польському журналі «Культура» (Париж, червень 1952 р.) писав, підбиваючи підсумки українсько - польським відносинам:

«Найновішу історію України визначує війна за самостійність з ривалізуючими імперіялізмами Росії і Польщі. . . Наші поразки на українському відтинку треба приписати маґнатерії. Її клясовий інтерес визначив польську політику на сході до нинішнього дня. Чи можемо дивуватися упадку Гадяцької Унії, в десять років після кривавого потопу і фактичної втрати Задніпрянщини? Як могла мати успіх умова з Петлюрою після знищення нами західньо - української республіки? Мусимо погодитися з цілковитою невдачею нашої реакційної політики супроти українців. Тільки в такий спосіб зможемо поставити хрест над багатовіковими війнами з українцями і створити підставу для співпраці на майбутнє. На щастя — в Краю, з якого я втік перед трьома роками, так думають вже кола соціялістичні та людовців, бо супроти німецького реваншу не можемо собі дозволити на люксус мати сусіда - ворога на південному сході. А що ним буде з'єднана й велика Україна, того не хочуть доглянути тільки короткозорі з-під знаку нашої (польської) і московської реакції». . .

На жаль, величезна більшість польських політиків досі так не думає. Невважаючи на те, що в Галичині вже взагалі не залишилося поляків, (а в 1918 р., коли вони напали на неї їх було заледве 17%!), і що поляки, щоб утриматися проти московського імперіялізму та німецького реваншу, потребують союзників і то в першу чергу в сильній незалежній Україні, поляки й далі залишаються засліпленими своїм імперіялістичним маренням, цілком уже нездійсненним, хоча б через малу численність польського народу — заледве 25 мільйонів — супроти 100 мільйонів москалів, 80 мільйонів німців і 45 мільйонів українців. Інж. В. Мартинець писав в «Нов. Шляху»:

«Коли згадати Варшавський договір 1920 р., то дивує не так факт, що поляки, користаючи з безвихідно - примусового становища ук-

раїнців, привласнили собі не тільки Лемківщину, Засяння, Холмщину і Підляшшя, але й Сх. Галичину, Волинь і Полісся, себто 138000 кв. км. української території з 11 мільйонами населення. Зате куди більше дивує обставина, що рівночасно з забранням земель Зах. України, полякам залежало на тому, щоб решта території, що мала ввійти до української держави, з якою вони заключали договір, була якнайменша, а ця держава якнайслабша. Тому про Лівобережжя навіть не було згадки — воно мало відійти до Росії, а з Правобережжя поляки зарезервували собі доступ до Чорного моря, отже у висліді територія «самостійної» української держави обмежувалася б на ділі до території приблизно одної давнішої губернії. Та й ця буферна державка була б не тільки в повній політичній залежності від Польщі, але навіть обмежено їй можність творити свою військову силу. А треба піднести, що авторами Варшавського договору були «приятелі України» і «українофіли», та що їх «українофільська» політика стрічалася з повним непогодженням україножерного ендецького табору, а то й загалу польської суспільности. Але вже просто з дива приходиться розложити руками, коли з'ясувати собі, що навіть тепер, коли то поляки попали в московську неволю, а що більше, недивлячись на те, що висувають кличі «за нашов і вашов вольносць», вони хочуть під різними претекстами й у майбутнім не тільки затримати посідання Лемківщини, Засяння, Холмщини і Підляшшя, але й відзискати назад посідання решти західньо - українських земель («земе мешане»:), а щодо інших українських земель або висловлюються зовсім неясно, або натякають на федерацію й Ягайлонську ідею. З того напрошується висновок, що навіть польським «українофілам» і «приятелям Україні» також тепер ніяк не залежить на тому, щоб Україна була якнайсильнішою. А втім досі ні один поляк не висловився в користь отакої якнайсильнішої й наймогутнішої України.»

В січні 1918 р. тодішній президент США, Вільсон проголосив 14 пунктів, що мали бути основою нового державно - політичного укладу сил в Европі по ліквідації першої світової війни. У точці 13. Вільсон проголосив створення незалежної Польщі з усіх етнографічно - польських земель з доступом до моря. . . Нова Польща, за згаданою програмою Вільсона, мала складатися виключно з етнографічно польських земель, які досі належали Росії, Прусії і Австрії, без українських, білоруських і литовських земель. Версальським мирним договором з Німеччиною з червня 1919 р. створено Польщу, як незалежну суверенну державу. Вільсон усунувся після закінчення першої світової війни від активного порядкування справ повоєнної Европи, і Америка зайняла свою довоєнну позицію не втручатися в европейські справи. . . Справа української Галичини, збройно окупованої Польщею в липні 1919 р., спочатку не була вирішена в користь Польщі. Про державно - правничу долю української Галичини згідно зі Сен Жерменським мирним договором з Австрією в 1919 р. мала вирішити окрема рада амбасадорів у Парижі тобто — чотири великодержави, — Франція, Великобрітанія, Італія та Еспанія.

Війна советів проти Польщі в 1920 р. скінчилася советською поразкою. Польща загарбала на сході великі простори етнографічно - непольських земель, кордони яких устійнено в польсько - советському мирному договорі в Ризі 18. березня 1921 р. Українську Галичину прилучено як складову частину Польщі рішенням Ради амбасадорів з 14. березня 1923 р. Устійнені таким способом східні кордони Польщі проіснували до вересня 1939 р.

«Нова т. зв. Версальська Польща проіснувала лише 20 років. Польський державний урядовий лад -- конституцію — створено виключно на засадах польських національних і політичних інтересів, як національно польську державу. Польська конституція з 17. березня 1921 р. запровадила засаду цілковитої централізації, за якої не може бути автономії для територіяльних національних меншин, що на своїх етнографічних територіях становили велику абсолютну більшість місцевого населення. Тільки з політично - тактичних поглядів, щоб і східню Галичину залучити (інкорпорувати) до Польщі, Польща окремим законом з 26. вересня 1922 р., надала деяку територіяльну автономію з власними установами (соймиками) трьом східньогалицьким воєводствам — Львівському, Станіславівському і Тернопільському, зобов'язуючись заснувати за два роки також державний університет з українською мовою навчання. Цей закон допоміг Польщі в тому, що Рада амбасадорів рішенням з 14. березня 1923 р. визнала за Польщею східню Галичину. Свого закону з 29. вересня 1922 р. Польща й не думала виконати і законом з 23. березня 1933 р. про часткову зміну устрою територіяльної самоуправи скасувала його й формально. Весь характер польської політики рр. 1919—1939 був протиукраїнський, що знайшов свій вислів у постановах окремих законів. З приходом до влади маршала Пілсудского в травні 1926 р. Польща стала на шлях послідовного переустрою в авторитарну державу, до чого мала служити і нова конституція з 13. квітня 1935 р. Вибух німецько - польської війни 1. вересня 1939 р. поклав кінець Версальській Польщі. Договором Ріббентроп - Молотов з серпня 1939 р. поділено Польщу між большевицькою Москвою і націоналістичною Німеччиною і в другій половині вересня 1939 р. всі польські етнографічні землі опинилися в ру-

ках Гітлера, а непольські — в руках Сталіна. В липні 1944 р. советська армія зайняла східні польські етнографічні землі по Вислу, а Кремль створив у Любліні перший польський уряд з представників різних польських партій, контрольований цілковито комуністами і цілком залежний від Кремлю.

Капітуляція Німеччини 8. травня 1945 р. і попередні договори Сталіна з Рузвельтом і Черчілем у Тегерані і Ялті і опісля по німецькій капітуляції в Потсдамі дали советам свободу рухів у великій частині Европи на схід від лінії Любек — Трієст. Створено нову Польщу, незабаром цілком контрольовану комуністами. До неї, як до сателітної советської держави, влучено і землі на схід від річок Одра і Ніса з важливими німецькими містами Вроцлавом і Штетіном. (Цю найновішу історію Польщі подано за статтею д-ра Ст. Барана «Триподіл польської політичної еміграції» в «Укр. Вістях»). Див. ПАЦИФІКАЦІЯ, ПАДЕРЕВСЬКИЙ, ПІЛСУДСЬКИЙ, СІКОРСЬКИЙ.

Московські україножери люблять пояснювати українську культуру, що значно перевищувала свого часу московську, польськими впливами. Але вже проф. Линниченко в праці «Взаємні відносини Руси і Польщі до половини XIV ст.» довів фактами, що Польща черпала культуру з України і через Україну з Візантії, а пізніше з Чехії та з Німеччини. І проф. С. Шелухин додавав: «Досить розглянути українське й польське право, щоб стала очевидною нісенітниця тверджень про впливи польської культури на стародавню Україну. Ці впливи, виключно шляхетські, почалися в XV ст. і були насильницькими, неґативними і шкідливими вже з цієї причини... Насильництво псувало і те добре, що могло бути з того впливу. .» («Звідкіля походить Русь. . .» 1929 ст. 78). Див. КРАКІВ, ЛЮБЛИН.

ПОМАЗАННЯ НА ЦАРСТВО — обряд, що зустрічається вже в Біблії, де Самуїл помазав Саула на царя Ізраїля: «І взяв Самуїл олійну посудину та й полив з неї голову йому, потім поцілував і промовив: Сим помазав тебе Господь у князі над народом своїм Ізраїлем . .» (1 Самуїл. X. I). Цей обряд набрав особливого значення в візантійському ЦЕЗАРОПАПІЗМІ (див.)), що був перейнятий і московськими царями. Д-р Ст. Томашівський писав: «Вкінці дійшло до проголошення засади, близької богохульству, по якій «на землі нема жадної ріжниці і жадного віддалення між властю Бога і властю імператора». Помазання на цісаря вважалося за однозначне з тайною Священства, а навіть Хрещення! Церковне письменство, що з природи речі повинно дбати про повагу духовної ієрархії, так само формулювало взаємини між цісарем і патріярхом: імператори і патріярхи повинні бути однаково почитані, як учителі Церкви, що силою помазання одержують однакову власть. Звідти походить право імператора навчати християнський нарід нарівні з духовенством приносити Богу кадило . . Між владою імператора і патріярха тільки така ріжниця, що обсяг першої розтягається на тіло й душу людини, а влада й діяльність патріярхів тільки на душу. . . При таких майже поганських поглядах на володаря держави, не диво, що в візантійських храмах місце для цісаря було при вівтарі, куди він входив головними воротами, т. зв. ЦАРСЬКИМИ » («Іст. Церкви на Україні» 1932, ст. 53—54).

ПОМАНА — На Правобережжі рід білого поминального хліба з хрестом. На Буковині натомість складалася вона з урізку полотна (його звуть ПЛЕЧКАМИ), з колачика, свічечки й ґрейцара (австрійського гроша). Тою поманою «стелили дорогу» небіжчикові: клали її у воротях (на землю), у брамі церковній і у брамі цвинтаря. Коли через неї переходив небіжчик, то казали комусь ту поману забрати.

Така сама помана залишалася і в хаті за сволоком і припадала тому, хто замітав хату ((Етн. Зб. НТШ. XXXII, 343). Так само і в іншому селі Черновеччини: «На воротах, мостах і церковній брамі кладуть кавалок полотна, або хустку (кладка для померлого), поверх цього булку і свічку (заплата за переправу), переносять через це труну і йдуть далі. Хустку, чи полотно, булку й свічку бере хто-будь чужий». (там же, ст 351).

ПОМАРАНЧА — дерево, що дає великий круглий соковитий овоч, багатий на вітаміни, і вкритий темножовтою («золотою») шкурою що легко відстає. Його білий квіт дуже запашний. Деякий час в помаранчах - овочах вбачали золоті яблука садів Гесперід клясичного міту, що знаходилися на Заході. Але помаранчі походять з сходу, а не з заходу: дехто виводить їх із південної Азії, дехто аж із Китаю. Проте, перше помаранчеве дерево в Римі прийшло дійсно з заходу: його посадив св. Доменік, принісши його з рідної Еспанії. Це дерево св. Доменіка й досі можна бачити в кіостві св. Сабіни на Авентіні.

У багатьох країнах, а в тому і в досоветській Україні, цвіт помаранчі символізує дівочість і цноту, і тому ним прикрашають волосся і вбрання молодої під час шлюбного обряду в церкві (в Україні тільки серед інтеліґенції). Про походження цього звичаю оповідає еспанська леґенда:

Якийсь посол при дворі еспанського короля хотів добути галузку помаранчевого дерева, яке король тримав в великій таємниці в своїй оранжерії. Гарненька донька садівника задовольнила його бажання, і він щедро її винагородив, в наслідок чого вона змогла вийти за-

між, за кого хотіла. У день свого шлюбу, на згадку про те дерево, що посприяло її щастю, вона прибрала його квітом свій шлюбний одяг

З легкої руки Ґете, помаранчі зробилися ніби символом Італії: «Ти знаєш край, де помаранчі зріють . .»

ПОМЕЛО — мітелочка для замітання печі. З помелом в'яжеться чимало забобонів що походять із колишнього культу вогню. «Для вимітання печі завжди роблять нове помело, бо, як вимітати тим, що метелкою хату. то хтось із сім'ї захворіє — буде вогник». «До припічка повинна бути метелочка та помело до печі а віник до хати». «Не можна тим в ником, що замітають хату, огню підмітати, по-перших тому. що він довгий, неакуратиий. і через те, що ним замітається гадість, то вже огонь гріх замітати тим в ником». (Перв .Громадян. 1927, I, ст. 164). Це так на Волині, а в Галичині теж казали: «Помело, яким замітається в печі грань (вугілля), заким саджати хліб. не годиться викидати на гній, а, як зужиється, треба решту спалити» (Етн. Зб. НТШ, V, 194).

Невважаючи на таке відношення до помела, освяченого вогнем і піччю. воно служить часом символом потуркача, людини, що нею можна всі дірки затикати: «Він мене за помело має» — себто за ніщо (Ів. Франко «Прип.» II, ст. 570). Але, мабуть, у цій приповідці мається на увазі не помело до печі, а помело — «ганчірку на довгій палиці для чищення комину від сажі» (Сл. Грінченка).

ПОМЕННИК — похоронне ГИЛЬЦЕ (див.). На Черновеччині. третього дня по сконанні людини, готували Поменник: «На поменник вишукують гіллясте деревце, яке обтикують родзинками, фіґами, цукром, сливками, обаринками, медівниками і т. д. та забивають у бохонець хліба. .» Потім поменник лишали в церкві (Етн. Зб. XXXII. ст. 351).

ПОМИНАЛЬНИЦЯ — одна з чотирьохи осінніх субот — Кузьмина, Лукина, Дмитрова й Михайлова — що в них поминають небіжчиків, подаючи священикові «на часточку» та втримуючись від деяких робіт.

ПОМИНКИ — свято на шану небіжчиків. Найстаршу літературну збірку про слов'янські поминки можна бачити в Теофілякта, візантійського письменника УІІ ст., що оповідає про візантійське військо, яке, ввійшовши в 590-их роках «в середину краю слов'ян, застало їх ватажка п'яним, бо він справляв похоронне свято своєму братові». Старий київський літопис оповідає про плач і тризну на могилі Ігоря, що їх заінсценізувала, згідно зі звичаями, кн. Ольга. Тризна — первісно означала військові забави, гри, представлення. що відбувалися на похоронах вояків і старшин, і тільки пізніше перейшла на звичайну учту й пиятику. У ріжних формах такі гри досі відбуваються у примітивних народів, як, до певної міри. продовження тої охорони небіжчика. яку ми бачимо і в ПОСИДЖЕННЯХ при його трупі перед похороном. (М. Грушевський, «Іст. у. літ.» І, 116).

У минулому столітті поминки відбувалися більш-менш так: по викінченні гробу, всі учасники похорону йшли до дому померлого пом'янути душу покійника. Іноді, коли цвинтар задалеко від хати, а хата затісна, погода ж сприятлива, поминки влаштовувалися і просто на могильці. У такому разі все зготовлене для поминок — печене й варене, а головне горілка — везли зараз же за похоронним походом (Беньковський в К. Ст. 1896, IX, 256).

Але звичайніше поминки відбувалися в хаті покійного, яку за час похорону приводили до ладу, себто замітали, а на місце, де лежало тіло, клали хліб і сіль. Усі скатерті, налавники, подушки — усе пильно трусили, обмітали і стріпували, а після того замітали хату. На перші поминки, першого дня, йшли всі присутні на похороні. Другого дня приходили тільки запрошені. Гості пили багато горілки та закусювали. При тім промовляли: «Най Бог простить душечку! Аби Бог Святий душечку його прийняв до царства, а живущим дарував здоров'я, най Бог прийме!» (Ент. Зб. НТШ, XXXII. 344, - 45).

На третій день ставили ТРЕТИНИ (Чернігівщина). Цього дня в церкві служили панахиду над трьома паляницями і чаркою з медом, які залишалися потім в церкві на користь священика. дяка та паламаря. Але «обіду» після панахиди не було. (там же, ст. 396).

На дев'ятий день відбувалися таким же чином ДЕВ'ЯТИНИ.

Тому, що вважалося, що душа небіжчика протягом 40 днів після смерти літає «по митарствах» на землі, роблено ріжні заходи, щоб полегшити їй цей час на землі. для того протягом 40 днів у хаті померлого читано псалтир. (Чернігівщина, там же).

На сороковий день, коли душі приходив час покидати землю, відбувалися СОРОЧИНИ. Обрядовість полягала в тому, що ранком у церкві служили панахиду, а потім відбувався «обід». На Черновеччині сорочини звалися ШЕСТИНАМИ, бо вони відбувалися по шести тижнях по смерті в суботу (2—3 дні скорше чи пізніше не мали значення, аби в суботу). Урочистість починалася панахидою, яку правили в хаті. На кожній стіні горіла приліплена свічка; стіл був застелений скатертю і заставлений — деревцем (див. ПОМЕННИК), ПАУСОМ, КОЛИВОМ і печеною куркою, або рибою, що лежала в мисці поставленій на трьох хлібах. Краї столів були облямовані колачами з

устромленими в них свічками. Попри колачі стояли горнятка з водою, а в кожнім горнятку маленьке деревце (В інших місцевостях перед кожним ставили горнятко, на горнятко клали колач із встромленою в нього свічкою, а деревце було одне спільне на ввесь стіл. Є. О.) Стіл підносили присутні «на вічная пам'ять». Після цього священик здіймав ризи і сідав за стіл; господар вручав йому деревце за душу небіжчика, якого пам'ять святкували того дня, а решта помани йшла за інші душі померлих у родині — кожний колач із свічкою за іншу душу. Горнятка з маленькими деревцями діставали найчільніші гості. Всі відчитували «Отче наш», гасили світло, сідали за стіл й кушали колива з одної миски тою самою ложкою: миска йшла з рук до рук довкола стола, а якщо були два чи три столи, то і їх мало обійти все одне й те саме коливо. Після колива йшли інші страви, а по обіді приносив господар колач, а на нім топку соли й свічку: тоді священик виголошував коротку промову на шану господаря, проголошував йому «многая літа» і підносив колач із сіллю вгору (Етн. Зб. НТШ, XXXII, ст. 345).

Наступні поминки відбуваються подекуди — ПІВРОКОВИНИ, а потім по всіх усюдах — РОКОВИНИ.

На Гуцульщині, першої неділі по похороні, несли до церкви, де священик правив панахиду за душу померлого, т. зв. ГАРЯЧУ МИСКУ, яка складалася з одної миски і ПАРАСТАСУ. Третьої неділі складали в церкві до опроводу за душу покійного від 2 до 5 мисок і парастас. Шостої й дванадцятої неділі приносили до церкви і складали за душу покійного так само від 2 до 5 мисок і парастас. Робили потім ПІВРОКОВИНИ, але тільки по старших людях. Варили їсти, несли пиття і спрошували свояків і чужих коло церкви, або й ходили по хатах та просили на обід. Свояки зносили, як і на КОМАШНЮ, зерно й миски (там же, ст. 285).

Поминали ще покійників восени в суботу Дмитрову, Кузьмину, Михайлову, а подекуди ще й Лукину; весною ж поминали в Хведорову суботу, на Великий Піст та в Клечальну суботу. Але найбільші поминки відбувалися на ПРОВОДИ, у вівторок на Хоминому тижні, по Великодні. Тоді люди з усього села звичайно ішли на своє гробовище, і кожна родина вшановувала поминки своїм покійникам — ДІДАМ, на гробах. Це найдавніша форма, але подекуди ця церемонія вагалася між церквою, куди приносили МИСОЧКИ за померлі душі, і тут же часом відбувалася і загальна учта, — і кладовищем, де теж, крім жертви своїм померлим на гробі, часом теж відбувалися спільні трапези, що переходили потім у веселі забави.

Коли поминки відбувалися на гробках, церемонія починалася церковним ходом із корогвами і священиком на чолі, що йшов на цвинтар. По загальній панахиді, відправляли на окремих могилках ще й короткі ЛИТІЇ, або й довші панахиди, а на могилках розкладувано великодні страви, засвічувано свічки, і живі христосувалися з мертвими, качаючи крашанки по могилках. Відбувалася й жертва, як пережиток давніх звичаїв. Жертва ця могла набирати ріжні форми — чито крашанку закопували в могилку, чи її обкочували крашанкою, а потім розбивали її об хрест надмогильний і віддавали старцеві; попоївши, кидали на могилку трохи шкалущі та кісточок від свяченого; виливали чарку горілки; посипали свяченою сіллю, обводили могилку свяченою крейдою і т. інш. Часом, під час трапези й жертви приказували: «Святії родителі, ходіть до нас хліба - соли їсти». «Їжте, пийте, вживайте і нас, грішних, споминайте». «Наші рідняки, не поминайте лихом, чим хата багата, тим і рада». (Грушевський, «Іст. у. літ.» І, ст. 180 - 81).

Поминки в ДІДОВУ СУБОТУ, себто в суботу перед Дмитром, відбувалися дома, після панахиди в церкві. Ось як відбувався поминальний обід на Ровенщині: Господиня готувала якнайбільше страв, що їх любили ДІДИ. Обід відбувався пізно після полудня, або навіть і під вечір. За обідом із кожної страви відкладали по ложці в окрему посудину, яку, разом із ложками, ставили на ніч на покуть. Тут же ставили ще й воду та вішали рушник, щоб уночі «душечки вмерлих» помились і пообідали. (МУЕ. АТШ, XV, ст. 55).

Поминки,— дарма, що в них брало участь і духовенство, викликали протести з боку вищої церковної єрархії, яка вбачала в них пережитки поганства. У московському Стоглаві 1551 р. оскаржено, що на Троїцьку суботу по селах сходяться мужі й жони на жальниках (кладовищах) і плачуться на гробах із великим криком, а коли почнуть грати скоморохи, гудці і прегукниці, люди перервавши плач, починають скакати й танцювати і в долоні бити, і пісні сатанинські співати... Пізніше і наш Іван Вишенський писав у своїх посланіях: «Пироги і яйця нагробні в Острозі, і де б ся знаходили, упразніте..» (Акти ЮЗР. II, 223).

ПОМИНКИ РУСАЛЬНІ — четвер Троїцького тижня.

ПОМІРКОВАНІСТЬ — вміння дотримуватися в усьому міри, не переходити за визначені межі, напр., поміркованість в їжі — вміння їсти лише стільки, скільки потрібно для втримування тіла здоровим, ніколи не переїдаючись.

ПОМІСТЯ — маєтки, надані на уживання за означену військову службу. Маєтки Литовсько - Руської держави, що їх надавала дер-

жава, або маґнати, були троякого роду: дідичні, доживотні й «до волі господарської». Дідичні маетки звалися в Україні ОТЧИНАМИ, і ними можна було володіти на титулі повної власности — «зо всіма доходами», натомість інші були власне помістями, і в Україні їх надавано — «до ласки войськової». Вони складали державний земельний фонд, і їх пізніше називано РАНҐОВИМИ ЗЕМЛЯМИ, бо їх давано до ранґу старшини.

ПОМІЧНЕ — судові доходи маршалка Волинської землі, в Литовсько - Руській державі.

ПОМОР'Я — надбережжя Оз'вського моря. Згадується в «Слові о П. Ігоревім».

ПОМПА — урочистий похід перед ігрищами в давньому Римі. Звідси взагалі пишна бучна урочистість.

ПОМПАДУР ЖАННА АНТУАНЕТА, маркіза (1721—1764) — коханка Людовіка ХУ, що мала великий вплив на державні справи Франції. В її бібліотеці було знайдено значну збірку книжок, присвячених Україні. а серед них опис України БОПЛЯНА (див.) займав почесне місце. («Україна» Париж. 1950, ІП. Борщак).

ПОНЕДІЛКУВАННЯ — пощення в понеділок: «Понеділкують (постять) особливо старі баби» (М. Груш. «Іст. у. літ.» IV, 365). «Дехто в понеділок постить — такі звуться ЗАРІКАІІІ» (Зубрицький МУЕ НТШ, III, 33). «Котра дівка постить в понеділок, до року віддасться» (Етн. Зб. НТШ. V, 208). Закохані постили по понеділках (С. К. Ст. 1889, XI, ст. 326).

Також понеділкуванням звався звичай, записаний вперше в Борисполі, а потім сконстатований в трикутнику Пирятин - Лохвиця - Лубни на Полтавщині, замужніх жінок не працювати по понеділках. Під час сватання батьки молодої освідчують сватам про придане, яке дають за донькою і «виговорюють» їй право «понеділкування», себто не бути примушеною до ніякої роботи в понеділок. Понеділкують тільки заміжні жінки і налягають на дотримуванні цього звичаю». «Бабки й матері, мовляв, понеділкували та й нам наказали»). (М. Грушевський «Початки громадянства»).

ПОНЕДІЛОК — день тижня, що приходить після неділі і тому вважається в Україні тяжким днем. Може бути, що деяку ролю в такому визначенні відограють чисто фізіологічні причини: наші люди в неділю любили випити, і після доброї пиятики працювати не легко. В усякому разі з понеділком, як тяжким днем, в'яжеться низка забобонів. На Лубенщині казали, що в понеділок не можна починати сіяти, хоча дехто це й заперечував, твердячи, що, навпаки, в понеділок можна сіяти, бо — «в понеділок світ зачався» (К. Ст. 1903, III, 360). Але такі одержували переконливу відповідь, що саме тому й не можна сіяти в понеділок, бо «що ж ти з Богом рівняешся, чи що?!» (МУЕ, НТШ. IУ, 188).

Не можна в понеділок садити городину, себто можна продовжувати садити, якщо працю вже розпочато, але не можна розпочинати її в понеділок. (К. Ст. 1903, II, 302).

На Херсонщині записано кілька таких заборон: не можна сіяти, бо вродить багато соломи, але мало збіжжя. Але баштан садити в понеділок можна. Не можна брати з горища яєць: перестануть кури нестися. Не можна снувати, бо буде пряжа сіктися. Не можна запрягати в ярмо неуків - биків, особливо підчас сходу сонця: не вивчаться ходити в ярмі. Та сама заборона й що до неуків - коней. Не можна нічого давати з дому в понеділок. (В інших місцевостях записано: «Не можна позичати в понеділок соли, ані молока, бо було б недобре худобі». (МУЕ НТШ. III, 33). Не можна вирушати в дорогу: трапиться нещастя в дорозі. Не можна возити глини: заведеться в хаті всяка нечисть — таргани, цвіркуни, тощо. Взагалі краще нічого не починати в понеділок, бо буде невдача: Не можна також надівати в понеділок нову сорочку, бо заведуться вороги і будуть напади (Ястребов в Лет. III, 62—63).

Щодо останньої заборони, то знаходиться вона й в Дикарева: «Як у понеділок сорочку надівать, тоді ножик протягають крізь неї од коміра через підтячку (? Є. О.). Гріх, бач, в понеділок сорочку надівать так, звичайним способом: напасть яканебудь нападе». (Посмертні писання» ст. 100). «Як хто кого чіпається, кажуть: «Неначе в понеділок сорочки не надівала, а напасть напала....» Тут же знаходимо й ще одну заборону: робити щолок: «Як хто робить у понеділок щолок, тому на тім світі, як по митарствах душа піде, зараз же їй і дадуть при стрічі три ложки щолоку напитися» (там же). На Вороніжчині була заборона садити в понеділок гуси або кури на яйця, — треба садити в четвер (МУЕ НТШ. УІ, ст. 188).

У зв'язку з віруванням, що понеділок важкий день, стоять і деякі прикмети: «Коли Новий Рік, або Різдво, випаде в понеділок, то буде рік дуже тяжкий». (Ів. Франко «Припов.» П, 455). «В понеділок Новий Рік, то буде тяжко ввесь рік» (там же, 572).

В Галичині, хоч теж загально вважали понеділок за «тяжкий день», «і того дня не треба нічого зачинати» (Ент. Зб. НТШ. У, 208). все ж у ВСТУПНИЙ ПОНЕДІЛОК, себто в перший день Великого Посту, вважали необхідним побілити стіни і помити лави, столи й увесь посуд — «щоб ніде не було нічого масного» (Наук. Зб. 1927, XXУІ, ст. 135).

Крім того, в понеділок зажинали і заорювали. (Етн. Зб. НТШ, У, 208), і вважали понеділок сприятливим торгівлі (там же)). Понеділок Страсного тижня називався в Нагуєвичах КРАСНИМ ТОРГОМ, бо того дня там купували звичайно все потрібне для Великодніх свят — муку, коріння, одежу, капелюхи, хустки, тощо (там же).

Вірили, що в понеділок народжуються віщуни, знахарі (МУЕ НТШ, УШ, 29). Проте, щоб народжені того дня дійсно зробилися віщунами, треба ще, щоб матері відлучили їх від грудей в понеділок (М. Сумцов, К. Ст. 1889, XI, 326). Знаючи, що понеділок — їхній день, знахарі постили в понеділок. (там же).

Понеділок у нас персоніфікувався і був «святим», йому приділялася роля Божого Ключника, що звичайно приписується св. Петрові: «Перша стріча на тім світі — святий Понеділок: розпитує про гріхи. Він то й сам знає, а допрошує..» (Етн. Обозр. ХУ, 161. Білгородщина). Він же і дбає про грішні душі: «Праведні душі Господь яблуками оділяє, а грішні за стіною святий Понеділок» (Чуб. III, 225). Зрештою, св. Понеділкові приписувалися й більш важливі функції — визволення з неволі та спроваджування душ у небо. До нас дійшла молитва, складена за часів ще невольницьких дум: «Святий Понеділку, Божий Ключнику, що по морях кладки кладеш, а невольника з неволі визволяєш! Прийми душу раба Божого Н. та понеси на небеса. Там св. П'ятниця, наша Пречиста Матінка, і Права Середа, і вся наша праведна рідня, свята громада.» (Драгом. Малор. пред.». 36, 38 - 39). Цю молитву було записано в шалапутів, як присмертну відправу, але вона відома в кількох варіянтах, що показує на її загальне розповсюдження. М. Грушевський здогадується, що в зв'язку з цим віруванням в св. Понеділка, як провідника душ, що допомагає легко вмерти, стоїть і вищезгаданий звичай старих людей понеділкувати. (Груш Іст. у. літ. ІУ, 364 - 65).

Потебня поставив свого часу питання: чому саме св. Понеділок зробився в нас провідником душ, і висловив здогад, що понеділок іде за неділею — днем Сонця, як вечірня зоря за сонцем (РФВ. 1882, III, с. 114). Але ця відповідь не задовільна: у греків і римлян провідником душ був Меркурій, і йому була присвячена середа, а не понеділок.

ПОПАДЯ — на Чернігівщині пляшка з настояною наливкою, яку в весільному обряді мати молодої затикає пучком калини, обв'язує червоною биндою і ставить на стіл, коли готуються до Дівич-Вечора. Її не здіймають зо стола, аж поки не повернуться дружки від молодого після КОМОРИ. У молодого теж ставлять того самого вечора попадю на стіл. (Литвинова в МУЕ НТШ. III, 92).

ПОПЕЛЮХ — казковий герой, що в дитячих роках сидів у попелі, а потім наробив чимало славних д'л і зробився царем (Драгоманів III, 216—17).

ПОПЕРЕДНИЦЯ — рід передника, фартуха, що його носили разом із плахтою. Але ця частина одягу вдержалася й тоді, як плахту заступила спідниця. Див. ЗАПАСКА.

ПОПИС — див. РЕЄСТРОВІ КОЗАКИ..

ПОПІВКА — характерне само для себе та відмінне від інших мелодичної будови музичне речення, чи мелозворот. З таких мелозворотів зложений увесь наш церковний спів. (П. Маценко).

ПОПІЛ — перепалені рештки живинних речовин, утворені головно з солей ріжних металів. В усіх народів — символ спустошення, і тому суму. Культ вогню змішується з мітом про доброчинне світло, що перемагає темряву і злі сили, — отже, попіл, що залишається, коли зникає вогонь і світло, ототожнюється з перемогою темряви й зла. Тому попіл виступає і як символ болю тілесного, що залежить від фізіологічних причин, внаслідок чого в деяких народів попелом присипають голови хворих та поранених, і болю душевного, горя, що примушувало біблійних патріярхів та махоммеданів в жалобі присипати волосся попелом. У нас не збереглося багато слідів цієї символіки, але, напр., на Горличчині, по похороні присипували долівку й вікна попелом. Робили це ніби для того, щоб побачити вранці, чи є який знак: «Як знайдуть рано якийсь знак, то кажуть, що була душа й очистилася од гріхів, а коли знаку не було на попелі, то мають переконання, що це був чоловік праведний, без гріхів». (Етн. Зб. XXXII, 207). Але можна думати, що справжнє значення присипання попелом у цьому випадку вже призабулося. Інших аналогічних випадків не зареєстровано, і тому тут неможливий остаточний висновок.

Пускання попелу по вітру було знаком цілковитого знищення спаленої речі, чи особи. В одній казці, Палій вбивши чарівника Мазепу, палить і пускає його попіл з вітром, як це зробив колись і Кирило КОЖЕМ'ЯКА (див.) із забитим звірем (Драгоманів «Політ. Пісні. . .» II, в. I, 39). Палення тіла Мазепи і пусканням його попелу з вітром, згадане в цій казці, відповідає історичному фактові: «. . .Майже 170 літ по смерті Гетьмана, під час турецької війни, москалі збезчестили місце його останнього спочивку в Ґалацу, стрілом з гармати, розвіявши попіл від його тлінних останків (подібне зробили вони з попелом забитого Дмитра Самозванця, що взяв

Москву з козаками і поляками в початку ХУІІ ст.)» (Донцов в Альманаху «Гом. України» на рік 1959, ст. 41).

У пісні «Війте, дівойки. . .» сонце скаржиться Богові,' що «злі ґаздині понаставали, в п'ятойку рано хусти зваряли, а мі в лице золу виливали. . .» Сонце загрожує, що перестане світити, але Господь його заспокоює, обіцюючи суворо покарати «злі ґаздині» (Голов. II, 243). Проф. М. Сумцов вбачав у цьому «киданні» попелу в лице сонцю слід давніх жертвоприношень: «І тепер монгольські шамани, закликаючи сонце, плюскають до сонця молоком, що служить жертвоприношенням сонцю. З цим звичаєм збігається слов'янський звичай плюскати догори вином на весіллях. . .» (К. Ст. 1890, V, 337). З цим трудно погодитися. Попіл — не молоко і не вино Кидання попелом в лице будькому, не тільки сонцю, ніяк не могло бути формою жертвоприношення, а хіба тільки образи, на яку сонце й скаржиться. Зрештою, в наведеній пісні справа йде про зневаження П'ятниці, що забороняла мити білизну в її день. «Виливання ж золи» (не кидання!) на лице сонцю — це тільки образовий вираз.

Попіл, що залишався в печі на Святий Вечір, відогравав ролю оберега, і його ховали на ввесь рік. Як ішов товар вперше на пашу, ворота пересипали тим попелом, примовляючи: «Аби худоба така була здорова, як Різдво». Щоб опириці (відьми) до корів не приступали, то й стайню довкола обсипали тим попелом (Етн. Зб НТШ, V, 87) Попіл із спаленої голови в леґендах спричиняє зачаття нової людини, що, очевидячки, вважається за перевтілення спаленої. Палій, наш леґендарний герой, ніби народився з попелу спаленої голови (звідки й ім'я його), що його один чоловік приніс додому, а його донька лизнула, замість соли. (Драгоманов «Політ. пісні. . » II, в. I, ст. 40). Вживання попелу замість соли в українському побуті часто мало місце: чумаки, коли в них у степу не вистачало соли, натирали рибу попелом (Куліш. УІ, ст. 122).

ПОПЛЕНТАЧІ — люди, що, працюючи на полі політики, культури, літератури, науки, промисловости, формально не належать до комуністичної партії, але піддаючись фразеології її демагогічної пропаганди, підтримують ріжні її заходи. Ленін називав їх «потрібними (чи корисними) ідіотами». Москалям дуже подобається слово «використати». Треба, отже, використати буржуазних «ідіотів». Найчастіше їх використовують у той спосіб, що творяться організації ніби демократично - ліберальні, але з комуністичним промодом, які служать цілям московської політики, як от «Ліга оборони прав людини». Ця «Ліга» організує мітинґи протесту, використовуючи кожну нагоду, що трапляється в вільному світі, і запрошуючи на ці свої мітинґи визначних людей ліберального світу, які охоче виступають в оборону порушених «прав людини». Проте, ніколи не організують вони мітингів протесту проти потоптання найелементарніших прав людини в Советському Союзі, а зокрема в Україні. Те саме треба сказати за ріжні організації й конґреси в обороні миру. Дивним чином, всі ці пацифістичні конґреси служать найкращою ареною для пропаґанди ідей, що служать цілям московського імперіялізму. . .

Виникши в комуністичній Росії, в застосуванні до «потрібних ідіотів», назва ПОПЛЕНТАЧ поширилася взагалі на людей, що, не маючи власних твердих переконань і моральної незалежности, йдуть все за тими, що стоять при владі і при касі. Поплентач — слово нове, але явище старе. За гетьмана Мазепи такі поплентачі писали Мазепі панегірики і всіляко його прославляли, а коли виявилося, що Москва дужча, почимчикували чим дуж до царя Петра. За цариці КатериниІІ. скасовано зовсім автономію України. Була серед тодішньої козацької старшини значна опозиція проти московського централізму. Але царський уряд добре знав, як узяти Україну в свої руки. Цариця Катерина писала, що козацьке старшинство має велику охоту до ранґ і особливо до грошей ((«страсть к чінам і особліво к жалованью»), а тому рішила задовольнити ці бажання українських патріотів: дала їм добрі посади в царській столиці і наділила їх дворянським званням і всякими титулами. І поплентачі перестали говорити про права «бідної матки погибающої України» і зробилися патріотами Великої Росії. . . Після смерти Леніна в Советськім Союзі зав'язалася була уперта боротьба між комуністами — прихильниками Троцького і Сталіна Троцький мав у партії більший авторитет, але Сталін, бувши тоді генеральним секретарем партії, поставив карту на поплентачів. Він зробив у партії чистку, позвільняв троцькістів з посад, дав вигідні місця своїм поплентачам і виграв. До переможця пішло тоді майже все, і старі ленінці. Про них сказав зігрливо тоді Сталін, що вони «на череві приплазають».

ПОПЛУЖНЕ — земельний податок від плуга, що наші люди мусіли платити татарам у XIII — XIУ ст.

ПОРАЖЕНСТВО — злочинне сіяння зневіри в творчі сили власного народу і в його перемогу в боротьбі з його історичними ворогами, втеча в приватне життя. Воно походить із боягузства і малодушности, на ґрунті почуття меншевартости. Про пораженство писав

Юрій Липа: «. . .Пораженство людей татарських у державному житті раси, а людей хуторянських у суспільному не викликає ще такої нехіті, як інший тип пораженства. Втеча до фізичного примітивізму, до нижчої форми особистого щастя — річ часта в людей в усіх країнах. Коли це й злочин, то злочин одиниць часто безвідповідальних у складних справах суспільного й політичного життя. Гірше пораженство відповідальних осіб, тих, що репрезентують націю, народ, расу, — інтелектуалів і вождів, що стоять на чолі. Їм не вільно до мірила особистих справ зменшувати відпорність чи сили раси. Можуть висловлювати або великі речі, або — ніяких. Бо вони відповідають за маси в сучасному і за їх долю в майбутньому. Пораженство інтелектуалів — явище дуже молоде в українській расі. Заледве кількадесят літ тому вперше почули українці безнадійні Кулішівські прокляття на власну расу і на її минуле. . . .» («Призначення України» 1938, ст. 208-209).

ПОРАЗКА — у людей сильних духом шлях до перемоги. Єпископ Шін у своїй «Філософії релігії» писав: «Коли студіюєш дві великі епопеї, що їх приписують Гомерові, не можна не думати, що Гомер поставив у дохристиянській історії одну з великих моральних і релігійних проблем, актуальних для всіх віків. Справжній герой Іліяди — Гектор, а не Ахілл; справжній герой Одіссеї — не Уліс, а вірна Пенелопа, що «поміж усіма жінками була найбіль невтішна». Гомер кинув на арену історії проблему Гектора людини, що зазнала поразки, але осягла славу, і одної невтішної жінки, що була ушляхетнена. Всім грецьким філософам було неможливо зрозуміти, як можна вбачати перемогу в поразці, як можна вбачати шляхетність в стражданні. Направду, не було ніякої відповіді на цю проблему аж до днів Голготи, коли Людина, що ніби зазнала поразки і була розп'ята на хресті, зробилася завойовником світу, і одна Скорбна Мати у підніжжя хреста перетворилася в Царицю християнства». (есп. перек. 1956, ст. 309—10).

В «Свободі» з 28. VII. 1955 р. Петро Б. видрукував статтю «Пам'ять полеглих і культ поразки», де писав: «В історії слов'янських народів, а зокрема українського, у минувшині, за час якої приходилось вести боротьбу незліченні рази, поразок було більше, ніж перемог. У Чехів Біла Гора під Прагою, де чеське військо було розбите вщент військами цісаря Священної Римської Імперії германського народу, стало місцем масового і щорічного паломництва чехів аж до відновлення їхньої державности після 1-ої Світової Війни. Водовдан у Сербії — річниця розгрому сербських військ у 1389 р. турками на Косовому Полі — до 1914 р. відзначалася, як день національної катастрофи. Три повстання поляків 1793, 1831 і 1863 рр., що завжди кінчалися поразкою і новим поневоленням, лишилися в польській психіці і ментальності, як річниці національного культу.

«В арсеналі нашої рідної історії мали ми світлі часи, зв'язані з перемогами під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, Конотопом тощо. Але й так само мали ми трагічні періоди, зв'язані з назвами Берестечко, Полтава, Крути, Базар, Броди і т. д. До наших сердець і сумління більше промовляють останні назви, бо вони викликують почуття болю і скорботи, культивують ідею визрівання реваншу боротьби, породжують завзятість, ненависть і бажання боротьби з історичними ворогами. Гетьман Іван Мазепа — володар душ і сердець новітнього українства, овіяний більшим ореолом, ніж герой національного руху і зриву XVII віку — Богдан Хмельницький».

ПОРІВНЯЛЬНИЦТВО — метода дослідження, що була запанувала прикінці XIX ст в етнологічних студіях Епос трактується, як продукт запозичення: Билини Володимирового циклу розглядаються, як запозичені твори східнього походження (В. Стасов). М. Драгоманів широко розгортає порівняльні студії укр. фолкльору, зокрема легенд і казок. . . За В. Перетцом, укр. народні пісні — плід засвоєння й перероблення поетичної творчости часів ренесансу, реформації й барокко. В етнографії поч. XX ст. ще більше загострюються ці тези про інтернаціональний і запозичений, ненародний і несамобутній характер усього етнографічного набутку. Проголошується теза: «Народ не творить, а репродукує.» Витворюється ідея «проводу», «провідної верстви», як творчого чинника, що веде нетворчі маси, зокрема селянство. Ганс Навманн проголошує тезу про «спускання культурних вартостей». (Б. Петров в ЕУ, ст. 186)

З порівняльної школи вийшла група дослідників, що згуртувалася в Етнологічній Комісії НТШ і старанно дошукувалася в усіх продуктах народної творчости своїх власних первнів. Зокрема Іван Франко, тримаючись взагалі порівняльної методи, пильно вирізнював українські національні елементи, стежив за їх розвитком та за чужими нашаруваннями. За словами Ів. Франка, завдання етнографії — «відріжняти національне від інтернаціонального», «показати, як вона (національна література) засвоює собі. . . чужі форми і що вносить свого в загальну скарбницю літературних тем і форм» (там же). Вислиди праці цієї групи зібрані в десятках томів «Етнографічного Збірника» і «Матеріялів до укр. Етнології» (МУЕ), а та-

кож у корпусі «Приповідок» Ів. Франка, що їх широко використовує тут УМЕ. Див. ЗАПОЗИЧЕННЯ.

ПОРІВНЯННЯ — метода пізназання. Порівняння встановлює зв'язок між двома речами, з котрих бодай одна добре знана. Без порівняння, писав Ле Бон, нічого не можна пізнати. Його можна пристосовувати як до речей, так і до абстрактних ідей. Річ, що була б цілком нова, ізольована в просторони і в часі, і яку не можна було б ні з чим порівняти, не була б приступна нашому розумінню. А тим часом світ повний речей, фатально неприступних істотам, що здатні пізнавати інакше, як завдяки порівнянню. Саме тому багато чого в світі залишиться для людини назавжди непізнавальним. Проте, вже Спіноза вказував, що порівняння фактично не дає справжнього пізнання речей, в їх істотній суті, а лише дає пізнання зв'язків між речами. Справжнє пізнання осягається не розумовим порівнюванням речей, що в ньому відзначаються спільні й відмінні речі, а інтуїтивним схопленням суті речі. Та на таку ІНТУЇЦІЮ (див.) далеко не всі здібні.

ПОРІГ — нижня частина дверей, трохи вища від долівки. В українських народніх віруваннях, як зрештою, і у віруваннях багатьох інших народів, поріг відограє дуже вельку ролю.

Поріг, насамперед, межа хати, що відмежовує її від чужих ворожих сил і служить їй своєрідним охоронним валом. Галина Журба в ЛНВіснику за 1927 р., кн. IX. дуже добре виявила цей погляд на поріг, як на охоронний вал. «Коли батько тесав поріг, дід Захарко, курячи люльку, примовляв: «Гляди, пороже, щоб не приступало вороже! Гляди мені хати і порядку в ній, бо вона хоч і стара, але ще внуків маю в ній женити. Тешу тебе з дерева ясеневого, дорогого, а ти мені вислужися вірно, пускай лише сватів та старостів та бояр, та весільників А лихо най не переступає тебе ніколи, і най не знаєш іншого господаря, крім мого роду». — А коли батько підтесав старий, стоптаний поріг та набив на нього новий, той ясеневий, дід Захарко взяв сокиру, зарубав на ньому три карбики і вістрям тричі перехрестив: — «Амінь!» (с. 20).

Відповідно до цього можна зрозуміти і ролю, яку відограє поріг у весільній обрядовості: Коли молодий із своїм поїздом приїздить по молоду, до дверей іде насамперед одна з свах із поїзду молодого з хлібом, сіллю і засвіченою свічкою. На порозі зустрічає її одна з свашок молодої, теж тримаючи в руках хліб, сіль та запалену свічку. Обидві вони стають правою ногою на поріг, зліплюють свої свічки докупи так, щоб вони горіли одним огнем, та цілуються через поріг. Як то було й в античних народів, цей акт символізує одночасно й замирення й об'єднання огнів двох родів (Чуб. VII. 396; Вовк «Студії...» с. 196).

При похороні, коли виносять труну з тілом, ударяють тричі труною об поріг — на знак, що покійний прощається з хатою і більш не вернеться (Груш. «Іст. укра. літ.» I, 121).

В Лебедині, після виносу тіла стесували поріг, очевидно, щоб його обновити, щоб він став покійникові незнаним, чужим (Етн. Зб. НТШ XXXII, ст. 153), а в Горлицькому пов. сипали попід поріг зерно (на Лемківщині — овес) — «щоб зерно того ґазди ніколи не опускало» (ів. с. 207), насправді ж, щоб тим зерном підсилити магічну силу порога. В Німеччині, в цій цілі, коли винесуть тіло, клали на порозі сокиру або замок (колодку), щоб покійник не вертався (Перв. Гром. 1926,, I ст. 41).

На Волинськім Поліссі прощалися з порогом також, коли вирушали в дорогу: коли подорожній виходив із хати, хтось із старших ставив ногу на поріг, і подорожній переступав через неї. Цей момент входив і в весільний місцевий обряд (Перв. Гром. 1926. ст. 28).

На поріг, як межу родини, вказує й той факт, що, коли на Гуцульщині відбудеться благословення молодих від батьків, і їх покриють — молодого шапкою, а молоду вінком, — «зібрані віншують, п'ють, їдять і танцюють трохи в хаті, за поріг же нікому не можна тепер вийти, його не вільно тепер переступити» (Мат. укр. етн. НТШ, V, ст. 20).

Не менш цікаве й правило, записане в Галичині: «Замітаючи хату, треба все зачинати з порога, і. обійшовши довкола, кінчати знову на порозі» (Етн. Зб. НТШ V, 195).

Поріг відзначається, як місце шани та страху. Пояснюють це тим, що поріг, як охоронний вал хати, мав знаходитися під особливою опікою та доглядом хатніх духів, дідів, домового, тощо. Це значення порога побільшувалося ще й тим, що під порогом ховали колись мертвонароджених дітей (Потебня в Русск. Фил. Вест. 1882, I, 69, МУЕ НТШ, III. ст. 155). Тому, напр., коли грім гримить, не можна ставати на порозі (Ів. Франко. Приповідки, III, 511. Ястребов, Летопись, III 120). бо душі нехрещених дітей перетворюються часом у нечисту силу, як б'є грім. Тому також забороняється, замітаючи хату, перекидати сміття через поріг — «щоб не засипати мертвим очі» (Ястребов. «Летоп». III, 120). Тому ж не можна сидіти ввечорі на порозі та ще й їсти при тому краюху хліба (там же). Поляки, щоб забезпечити хату від грому, закопували під порогом т. зв. громові стрілки — оберег від нечистої сили (Яворський в Кіев. Стар. 1897, VII, 230).

Мабуть, з вищенаведених причин, уважалося поріг небезпечним для новонародженої дитини. Вживалося спеціяльних заходів, щоб цю небезпеку відвести. На Гуцульщині, перед

тим, як нести дитину до церкви хрестити, «на поріг простелять петек, покладуть на це дитину, і, коли мама тричі переступить через неї кума бере її на руки, і, перехрестивши себе та дитину, вступає до сіней; там баба кладе під поріг ніж (стоячи на дворі) і, коли кума з дитиною переступить поріг, бере баба ніж і подає його через вікно матері. Роблять це проти лихого». (МУЕ НТШ, XV, ст. 99). Вернувшись від хресту, подає кума мамі дитину через застільне вікно, а ця кладе її знову на застелений петеком поріг, і тепер уже кума переступає його тричі (там же, ст. 100). Дуже поширений звичай класти сокиру на поріг, і то або зараз при родиві, або коли йдуть на хрестини (МУЕ НТШ, ст. 34). Тут сокира відограє ролю оберега, як залізо.

У зв'язку з попереднім стоїть і відношення до порога, як до місця взагалі небезпечного, зверненого одним боком до хати, а другим назовні, — місця, що з одного боку хоронить, а з другого — загрожує. Те, що стоїть на порозі, може піти і назад, і наперед, тому ще воно не ясно, чи воно на добре, чи на зле. Звідти загально поширена нехіть здоровкатися через поріг, бо тут, мовляв, могла б зайти ще якась зрада, тут ще не знаєш, з ким діло маєш, з ворогом чи з приятелем. З другого ж боку, тому і вагітна жінка не повинна сидіти на порозі, бо і дитина в неї все стоятиме на порозі, себто родиво було б дуже важке (Малинка в Кіев. Стар. 1898, V, ст. 255). Як на місце небезпечне, що в ньому перебувають злі сили, вказує і те вірування, що, коли б розігріти кінську підкову та покласти її на поріг, то зараз же прибіжить відьма — «бо її пече». (Знадоби укр демонології II, ст. 787).

Серед різних заборон, що відносяться до порога, варто ще згадати заборону лити воду через поріг, коли в хаті дитина, менша від шести тижнів,— інакше дитина блюватиме (МУЕ, IX, 62). Тут символіка заборони відноситься не стільки до порога, як до всього дверного отвору, що ототожнюється з ротом. Маємо справу з думанням по аналогії: як з дверей вода ллється, так з рота блювота, — отже, щоб не допустити до блювоти не треба лити води з дверей — через поріг.

«На порозі гріх дерево рубати» (Етн. ЗБ. НТШ V, с. 167). Тут маємо діло з т. зв. недоторкальністю порога, боязню потурбувати його духів. Недоторкальність порога — загально поширене явище в народніх віруваннях та забобонах. Учені тлумачать її по різному. Дехто, як Огле і Замтер всі уявлення й звичаї, зв'язані з порогом, зводять до віри в поріг, як оселю духів, прадідів домовиків. Інші, як Майстер, підкреслюють тільки один бік: поріг — межа, початок чину. Ще інші, як Р. Моньє, відрізняють в комплексі обрядів, зв'язаних з порогом, три групи: 1. абстенції (заборона сідати чи наступати на поріг). 2. аппозиції (підвищування речей до дверей, або закопування їх під порогом для підсилення його магічної сили) і 3. операції (жертви порогові, тощо).

На думку українського дослідника Є. Кагарова, цей поділ не витримує критики: мащення порога, що Р. Моньє відносить до категорії операції, насправді, тотожне з підвищуванням речей, що підсилюють магічну силу порога; а перенесення молодої через поріг дому молодого, що його Моньє також приараховує до категорії операції, належало б, натомість, до категорії абстенції, бо молоду переносять через поріг, щоб вона не доторкнулася до нього, бо духи нової родини, що живуть під порогом, ще їй чужі і тому ворожі.

Таку саму рацію має й українське вірування, що молода не повинна кланятися порогові (Литвинова в МУЕ НТШ, III, 148).

Чому ж поріг став у народній свідомості, — запитує Є. Кагаров, — осідком духів родової релігії, місцем перебування душ предків? — Походження цього уявлення, — відповідає він, — корениться в первіснім звичаї ховати мерців у самім житлі, і то часто під його порогом (Перв. Гр. 1928, I 43).

Поріг може служити за символ тихости, супокою. Так у Карп. Україні по уводинах, мати кладе дитину на поріг церкви, або перед царські двері, щоб вона не була плаксива, але тиха, як поріг (мабуть тільки церковний). (Жатковичв Етн. Зб. НТШ, II ст. 22).

Існував колись звичай «ворожити воском на порозі» (МУЕ НТШ V, ст. 220, 225). І цей звичай треба мабуть, віднести до вірування, що єднало родину з потусторонним світом духів, які знають майбутнє

ПОРНОГРАФІЯ — твори та малюнки, розраховані на збудження й піднесення еротичних апетитів, поширювані з комерційною метою. «Порнографія і цинізм — це вияв духового, а іноді й фізичного розкладу, а де розклад, там не може бути краси. Порнографія і цинізм — це гнилизна, від якої смердить кожному хто має здоровий естетичний смак». (Проф. Гр. Ващенко «Діячі мистецтва»). «Систематичне під'юджування розпусти і похотливости приносить велику шкоду, моральну і фізичну, і суспільство, складене осіб, статево під'юджених, суспільство, що не може вже опанувати себе, не знає більш звичайности й соромливости, іде назустріч повній руїні, бо робиться занадто мляве і розніжене, щоб могти виконувати великі завдання. Порнограф отруює джерела, з яких має вийти життя будучих поколінь. Не було для цивілізації тяжчого завдання, як стримати й опанувати похотливість. Порнограф хоче, щоб ми втратили плоди такого колосального

зусилля всієї людськости. . .» (Нордау «Виродження» іт. вид. 1923, ст. 514).

Мистецтво не має нічого спільного з порнографією, хоча порнографія й намагається підроблятися під мистецтво. Твір мистецтва, відріжняється від порнографічного твору головно своїм наміром, скерованим на відбиття краси й збудження в людині естетичних почувань, він уже тим самим, вбиває похотливість і залишає нас статево холодними. Саме це дозволяє нам містити статуї й образи цілком голих жінок і чоловіків великих майстрів не тільки по музеях і пінакотеках, але й по приватних хатах та навіть і по церквах. Натомість твір порнографічний, створений **з наміром** викликати похотливість, звичайно цю свою ціль осягає, тому, що замість **ідеї** жінки, що дає нам образ мистецтва, ви тупає тут перед нами сама жінка, надто приступна і надто провокативна.

Л. Цукколі писав. «Ви зневажаєте фотографа, що підносить вам на продаж непристойні фотографії. . . А тим часом він нічим не відріжняється від письменника чи видавця, які підносять вам порнографічну книжку. Письменник і видавець повинні ж мати деяке почуття відповідальности, повинні знати, які мають бути суспільні й моральні наслідки їх праці, що приводять дівчину до проституції, а хлопця — до лікаря. . . Проституція і лікар — ось де дійсність, все інше — фантастичні вигадки — всі оті приємні пригоди, легкість здобуття, всі оті моральні й фізичні втіхи, вся ота відворотна реклама брехливих книжок, що крутять голови недосвідченим, представляючи їм світ в образі якогось при ваблиюго величезного махометданського раю. А тим часом, нема нічого більш небезпечного, більш болючого й трагічного, ніж кохання, особливо коли воно виходить із форм, дозволених законом і традиційними звичаями. А кохання занадто часто виходить поза ці форми, що б ми потребували ще й спеціяльної літератури, що такий вихід пропагує і до нього спокушає».

ПОРОГИ — гряда скель, що. в наслідку значного зниження позему, перегороджують річку. Найславніші в Европі пороги — на Дніпрі, тепер затоплені при будові Дніпростану, між Катеринославом (тепер Дніпропетровське) і Олександрівським (тепер Запоріжжя) на віддалі 3—10 клм. один від одного.

Усіх порогів було дев'ять: 1. Старо-Кодацький, 480 м довгий; 2. Сурський. 80 м; 3. Лоханський, 300 м; 4. Дзвонецький, 220 м; 5. Ненаситецький, 820 м; 6. Вовніговський, 730 м; 7. Будилівський, 300 м; 8. Лишні, 14х м; 9. Вільний з «Вовчим горлом», 840 м.

Першим писав про Дніпрові пороги імператор Констянтин Багрянородний в своїй праці «Де адміністрандо імперіо», даючи їх назви в «слов'янській» (себто давньо - українській) мові і в мові «руській», що визнається тепер за давню шведську. (Див. ФАЛЬК К. О.).

Вдавнину плисти через пороги вважалося неможливим. і тому купці і взагалі подорожні, мусіли перетягати свої човни суходолом, але відважні запорожці добре вивчили цю частину Дніпра і знайшли прохід поміж скелями. що був названий **КОЗАЦЬКИЙ ШЛЯХ.** Він лежав по правому боці Дніпра. Див. ШЕЙКОВСЬКИЙ.

ПОРОК — середньовічний таран розбивати мури. Пороків уживали татари при облозі сильних городів. Під Києвом в 1240 р. «Батий поставив пороки біля Лядських воріт, — пороки без угаву били день і ніч і повибивали мури». Так само під Володимиром Волинським він «поставив 12 пороків, але не міг розбити стін».

Проте, в іншому місці ПОРОК - це прилад, що кидає каміння. Коли татари в 1259 р. облягали Луцьк, сталося. як оповідав літописець, чудо — «був такий вітер. що коли пороки кинули, вітер обертав каміння на них; а як почали сильно кидати, зломилися». (Іван Крип'якенич «Іст. у. війська», ст. 77).

ПОРОХ СТРІЛЬНИЙ — мішанина вугля, сірки та селітри, що її вживали до вогнепальної зброї, а тепер вживають головно до фоерверків, декоративних кольорових вогнів. Стрільний порог був відомий в Китаї за кількасот років до Хр. З Азії, невідомими шляхами, він дістався до Европи. Візантійці в боротьбі з нашими військами на морі вживали «ясного вогню» і вміли з віддалі підпалювати наші кораблі. «Живий вогонь» знали й степовики-половці. Літопис оповідав під 1184 р., що половецький хан Кончак, коли пішов походом наУкраїну, хотів здобути і спалити всі наші городи« « тож вишукав такого чоловіка, бісурменина ,що стріляв живим вогнем». У бою наше військо взяло того бісурменина в полон, і його привели до кн. Святослава Всеволодовича «з устроєним огнем». На жаль, тоді цього винаходу не зуміли використати, і він пішов у забуття, щоб відіграти вирішальну ролю в битвах два століття пізніше (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська», ст. 78, 147).

ПОРОХ, ПОРОХИ, КУРЯВА — дрібнесенькі частинки землі — символ нетривалости, скороминучости: «як той порох, вітер звиє, по світі літає: забрала смерть много люду, нас тото чекає. . .» (З лірницької пісні в Етн. Зб. НТШ. 11, 633). ОБТРУСИТИ ПОРОХ З НІГ — зірвати всякі зносини, вираз із св. Євангелії: «А хто не прийме вас, виходячи з города того, і порох із ваших ніг обтрусіть на свідкування проти них». (Лук. IX. 5).

ПОРОША — перший сніг.

ПОРТ — конопляна чи льняна нитка в вовняній тканині, або в сукні. ПОРТКИ — полотняні штани. ПОРТНИНА —тканина з льону, чи з конопмі.

ПОРУБ — приміщення для політичних в'язнів в князівській Русі Вони знаходилися звичайно тільки при княжих теремах. Кн. Володимир В. за таємні наміри сина Святополка захопити київський батьківський престіл та за підозрілі зносини щодо цього з Польщею відібрав у нього Турівську землю, ув'язнив його і тримав недалеко Києва в Вишгороді. За кн. Ізяслава Ярославича схоплено полоцького князя Всеслава і кинуто до поруба, що був побудований на горі (це був княжий терем) В 1068 р. кияни розгнівалися на Ізяслава, кинулись до поруба і звільнили Всеславича, якого оголосили князем. (Мих. Грушевський, «Іст. УР.» II, ст. 53, 57). Тут же зазначено що багато киян, запілозрених в повстанських намірах сиділо в княжім порубі Ізяслава (ст. 56). Див. ТЮРМА.

ПОРФІРА — БАГРЯНИЦЯ (див.), одяг і емблема монарха.

ПОРЦЕЛЯНА — чиста біла глина, з якої роблять особливо цінний посуд, а також той посуд. Найдавніше порцеляновий посуд вироблювали в Китаї (з XI ст.), потім в Японії, Кореї, Персії. В Европі першу порцелянову фабрику відкрито в 1710 р. в Майсені (Саксонія), а вже в середині ХУІІІ ст. порцелянові фабрики виникають у Франції, Німеччині, Англії. . .

В Україні проєкти створення порцелянових фабрик виникають в 60-х роках ХУІІІ ст., В 1768 р. військовий товариш Роман Кошиць, що був довший час військ. канцеляристом в Ген. Військ. Канцелярії в Глухові, писав гр. Рум'янцеву про порцелянову фабрику в Полошках (в 10 км від Глухова), що мала б виробляти посуд і мальовані печі Глина в Полошках, за словами Кошиця, така добра, що по 1.000 пудів купували й вивозили возами до Московщини, Польщі й Німеччини для тамтешніх порцелянових фабрик. Її вживали також місцеві гути. Але з проєкту Кошиця нічого не вийшло. Найстаршу історичну вістку про здійснену порцелянову фабрику на українських землях маємо з 1783 р., а саме про фабрику в Чуднові над Случчю. Вона належала Проту Потоцькому. В 1783 р. заложив порцелянову фабрику в Корці на Волині кн Йосиф Чарторийський Спочатку тут виробляли фаянсовий посуд, а порцеляновий тільки з 1790 р. Це була одна з найбільших і найкращих волинських фабрик порцеляни.. Вона закрилася в 1832 р. З інших фабрик треба згадати Баранівську (теж на Волині) в рр 1797—1845, Межигірську під Києвом (з 1798 р.), Городницьку на Волині. Волокитнівську на Чернігівщині та Глухівську. Вироби межигірської фабрики мали виразний український характер щодо форми і змісту. Зображувано на них портрети українських поетів, пам'ятки архітектури українські краєвиди й побутові образки. Межигірська порцеляна, як і корецька, була дуже високої якости. Фірмовим знаком межигірської фабрики були 2 леви, або лев і кінь, що підтримують щит з короною й написом «Межигорье». Іноді підпис М. Барського, одного з власників фабрики (в рр. 1858—74).

Як фірмовий знак корецької фабрики вживали назву «Корець» латинкою, або кирилицею, потім «Всевидяше Око» в трикутнику, або обидві емблеми разом. Знаком баранівської фабрики були три сині зірки, пізніше з написом «Барановка» (латинкою або кирилицею), іноді з прізвищем фабриканта Мезера. Городницька фабрика мала знак — маленький щитик під короною і напис (латинкою або кирилицею) «Городниця». (Д. Горняткевич в ЕУ. ст. 302—03 і В. Січинський «Нар. з істор укр промисловости» 1938, ст. 41—53). Див. КЕРАМІКА КАФЛІ, МЕЖИГІР'Є.

ПОРЦІЯ — податок, встановлений московською владою на Україні за Скоропадського і що мав іти на втримання московського війська в Україні. Давано його що місяця від особи натураліями. або грішми в сумі 41 копійки. (УЗЕ ст. 1123). Див. КОНСИСТЕНТИ

ПОРШ МИКОЛА (1877—1944) — член РУП-у, а потім УСДРП, за Центральної Ради ген. секретар військових справ, потім коротко міністер праці і військовий міністер; за Директорії — посол УНР в Берліні. За фахом був адвокатом, одним із кращих промовців свого часу. Переклав на українську мову т. І «Капіталу» Маркса. Був автором популярних брошур «Автономія України» та «Україна в державному бюджеті Росії», в яких перший виразно окреслив колоніяльний визиск Москвою України.

ПОСАГ — майно, що приносить з собою молода в нову родину. У нас, на жаль, надто часто змішується ПОСАГ і ВІНО (див.). Таке змішання бачимо і в УЗЕ і в ЕУ. А тим часом наші правники вдавнину дуже добре їх розріжняли. Чуйкевич в «Суд і розправа» дає такі визначення цих понять: Посаг — це майно рухоме й нерухоме, то з чим дівчина виряджається з дому батьків своїх у дім свого

чоловіка і що приносить чоловікові. Тому посаг називається ще і ВНЕСЕННЯМ і ВИПРАВОЮ». «Віно — це також майно рухоме й нерухоме чоловіче, на якому чоловік, супроти ціни посагу, внесення чи виправи панниної, записує їй третю частину. І це віно інакше називається ОПРАВОЮ».

Крім того був ще й ПривІнок: «Привінок — це тіна в п'яти речах посагових, додана зверх справжньої ціни». «Справжня ціна, супроти посагу на третій частині чоловічих дібр записана, зветься ВІНОМ чи ОПРАВОЮ, а наддана ціна зветься ПРИВІНКОМ.» П'ять речей, на які писалося в віновому записі подвійна ціна, були: готові гроші, золото, срібло, перли і каміння дороге. Коли, напр., жінка вносила на посаг 50 карб. готових грошей, то чоловік у віновому записі вписував 100 карб. Інші речі цінували в своїй ціні.

Загальний порядок був такий: коли хто хотів видати дочку заміж, давав зятеві запис на посаг, а брав з нього ще до весілля, віновий запис. Зразки таких записів наводить Чуйкевич у своїй книзі. У щоденнім житті проте не все так робилося, і записи не все писалися.

І в Українському Кодексі 1743 р. теж читаємо: «Маєткові відносини між подругами організовані на системі посагу й віна. За основним правилом кожний з подругів — самостійний суб'єкт маєткових прав, кожний з них, беручи шлюб, може мати своє власне майно, роздільне від майна подруга. Але, починаючи спільне подружнє й родинне життя, подруги повинні, якщо можуть виділити з власного майна (чоловік) або з майна батьків (жінка) частину і утворити маєтковий фонд, призначений на покриття витрат родинного життя. Майно, яке дають батьки дочці, видаючи її заміж, зветься ПОСАГОМ, або ВИПРАВОЮ, а майно, яке виділяє чоловік, зветься ВІНОМ. . .» (ЗНТШ, т. 159, ст. 139).

Після смерти чоловіка жінка вступала в користування, як посагом, так і віном аж до своєї смерти, або до виходу вдруге заміж. На випадок виходу заміж, вдова мала право, передавши дітям, чи спадкоємцям, віно, одержати свій посаг і, крім того ПРИВІНОК. Коли посаг витрачено з вини чоловіка, тоді вдова одержувала віно. Після смерти вдови, діти, або спадкоємці чоловіка, мали сплатити спадкоємцям удови звичайну ціну посагу без привінка, якщо ж удова вмирала бездітна, тоді її посаг переходив у той рід, чи дім, з якого вона вийшла заміж (там же).

Перші сліди посагу в наших пам'ятках відкриваємо вже в літописі, де, в оповіданні про Полян, говориться, що «приношаше что по ней вдадуче». Дехто тлумачив це місце, як вказівку на віно, викуп за жінку. Але М. Грушевський зазначив, що слова «по ней» вказують власне на посаг («Іст. УР.» І, ст. 342). Див. ПОСАД.

ПОСАД — місце на покутті для молодих під час весілля. У багатьох місцевостях його називають помилково ПОСАГОМ. «Воліла б я гіркий полин їсти, як з тобою на посазі сісти». (Чуб. У. 368).

Вперше заводять молодих на посад зараз після першого благословення: заводять їх за стіл, саджають на лаву, застелену кожухом, вовною нагору, як символом багатства і тепла, тримаючи не просто за руку, а за хусточку: і з цього моменту аж до понеділка, після комори, до молодих не можна більше торкатися голою рукою, а все треба брати від них, чи давати їм щось, обгорнувши поперед руку хусткою. Так само з цього моменту ані молодий, ані молода не можуть самі вставати зза стола, ані сідати за стіл, її усе мусять заводити чи виводити.

Коли молоді засядуть на посаді, хор починає весільні пісні, найперше: «Ішла Маруся на посад, зустріча її Господь сам із долею із щасливою, із доброю годиною». Слова іншої пісні дають зрозуміти, що молода чудово приміщена: янголи сидять коло вікна, а коло дверей сам Господь обдаровує її доброю долею. У дальших піснях хор співає про взаємне кохання молодих, тощо. Одна з цих пісень, — мабуть, одна з найдавніших, — уподібнює молодих небесному подружжю — Місяця та Вечірової Зорі, а їх батьків — батькам усесвіту, себто Небу і Землі:

«Слала зоря до місяця: — Ой, місяцю, товаришу, Не заходь ти раній мене; Зайдемо обоє разом, Освітимо небо і землю: Зрадується звір у полі, Зрадується гість у дорозі. Слала Мар'я до Іванка: — Ай Іванку, мій суджений, Не сідай ти на посаді, На посаді раній мене; Сядемо обоє разом, Звеселимо ми два двора: Ой первий двір — батька твого, А другий двір — батька мого (Чуб. т. ІУ, ч. 135).

Як завважив Хв. Вовк, у стародавніх індусів в шлюбному обряді відчитували гімн Суріа, де говориться про шлюб Місяця з Сонцем («Студії. . .» ст. 233).

ПОСАДЖЕННЯ НА КОНЯ — див. ПОСТРИГИ.

ПОСАДНИК — в княжій Україні намісник князя, — його призначував князь в ті адміністративні округи, де не було ТИСЯЦЬКИХ (див.); виконував він звичайно функції судові та поліційні, крім загально - адміністративних. Пізніше посадниками називали міських голів, а в Новгороді Вел. посадник був не тільки голова цього міста, але й президент цієї республіки.

ПОСЕЙДОН (у римлян НЕПТУН), — син Кроноса і Реї, брат Зевеса і Плутона, що

після перемоги богів над ТИТАНАМИ (див.) царював над морями й всіма водами. На дні морському стояв його величний палац, де він жив із своєю дружиною АМФІТРІТОЮ, і звідси виїздив колісницею оглядати своє царство, — сам, чи з дружиною. Швидко бігли баські морські коні з брондзовими підковами і риб'ячими хвостами. В почоті поспішали за ними дельфіни, нереїди, тритони та ріжні інші морські дивогляди. У могутній руці, непогамовний, як те море, бог, тримав невідмінний тризуб і ним, у хвилини гніву, бив по хвилях: тоді здіймалася буря, земля трусилася, острови зникали або й які інші з'являлися з глибин моря. Бо не лише богом моря був Посейдон, але й богом землетрусів та геологічних катастроф. Давня Атлантіда, що ніби ще за пам'яті людської зникла під поверхнею океану, що прийняв її назву, не дурно звалася землею Посейдона. Острови Егейського моря — другий приклад могутньої сили Посейдона: вони виникли як переказують леґенди, під час війни богів із Титанами та Ґіґантами, — війни, що була лише поетичним відбиттям останньої геологічної катаклізми, що відбулася ще за людської пам'яті. Тоді боги кидали гори на гори, чавили ними своїх супротивників, ховали їх у безодні морській, прикриваючи їх згори островами. Збереглася грецька ваза, на якій вимальовано Посейдона в моменті, як він тримає в руці величезний острів, щоб причавити ним Ефіяльта. Острів Делос завдячує своє існування теж Посейдонові, що підвів під нього колони, щоб Латона могла нарешті дати світові Аполлона та Артеміду. Чимало різних грецьких міст уважали Посейдона за свого Батька. Славнозвісні мури Трої побудував був Посейдон із Аполлоном.

Могутній бог моря користувався в Греції загальним культом. Особливо купці - мореплавці та рибалки вшановували його постійними жертвами. В Корінті на шану Посейдона влаштовувано т. зв. ІСТМІЙСЬКІ ІГРИЩА, що дуже швидко зробилися загально - національними.

Посейдонові були присвячені кінь, дельфін і пінія, південна сосна, що з її дерева будовано кораблі.Посейдона вважали за творця коня, — не дурно ж хвилі моря скачуть, і біжать і набігають одна на одну, ніби ті коні з гривами розвіяними вітром.

ПОСИДІННЯ ПРИ МЕРТВОМУ — пережиток дуже давньої похоронної обрядовости. Про нього згадується в найдавніших пам'ятках індуської літератури. Зустрічаємо його також у греків і в римлян, у давніх германців і в Скандинавії. В середньовіччі посидіння було ще досить поширеним звичаєм, особливо обов'язковим в лицарських та княжих родинах. В новіших часах посидіння найбільше затрималося в ірляндців, балканських народів та в українців, особливо в прикарпатських околицях. У середній та східній Україні посидіння збереглося лише в досить одноманітній формі відвідування мерця свояками та знайомими, а для довшого пересиджування звичайно напрошувалися старі жінки (Чуб. ІУ, ст. 705).'

Далеко ріжнородніше представляється посидіння в Зах. Україні. Ось як його описував В. Гнатюк: «Коли у нас в Галичині, умре чоловік, то до мерця сходяться люди, слухають псалтирі, що дяк читає, розмовляють із собою пошепки, декуди грають у карти, а в перервах між відчитуваними катизмами, оповідають ріжні пригоди, або анекдоти, щоб розсмішити присутніх, а як ні, то говорять казку, якої всі присутні слухають уважно і від часу до часу роблять свої примітки. Рідко коли співають яку побожну пісню, а звичайно не співають нічого» (ЗНТШ, т. 47, ст. 112).

На Гуцульщині та Карп. Україні ці посидіння ускладнюються грою на фльоярі коло тіла, запалюванням ватри (вогню) на дворі перед хатою, особливо ріжними грищами та забавами, що їх влаштовує молодь: «Молодші мужчини, челядь і парубки та дівки, дітвора, збираються в хоромах, або в другій хаті, в кого є дві, де лиш є місце, і починають робити якісь забави, щоб себе розвеселити, а найборше, щоб зробити веселість між людьми, бо тогди і домашнім стає легше на серці» (ЕТН. Зб. НТШ XXX, 265і80-. Ці гри бувають дуже ріжноманітні, найбільш поширена гра т. зв. ЛУБОК, від чого й сам звичай посидіння часто зветься ЛУБОК, або ГРУШКА і т под. Між тими забавами бували й такі, що в них учасники намагаються ніби й мертвого притягнути до участи Не бракувало забав і еротичного характеру, але більшість була характеру спортивного.

Тепер учасники пояснюють ці забави бажанням розважити родичів покійного але первісна мета їх була інша: вони входили в склад похоронного обряду. Кожна обрядова гра, а тим більше при мерці, могла виникнути тільки з магічної цілі, хоча пізніше, в міру того як магічна ціль забувалася, могли приєднуватися й інші мотиви. Еротичні гри могли мати на увазі не тільки паралізувати силу смерти, що зосереджувалася в мерці, але й піднести життє творчу силу, що виявляється в коханні і в заплідненні. Проте цей і інші здогади, які наводять ріжні дослідники, не вияснюють маніпуляцій з покійником, що зберігалися до останнього часу і що були, можливо, джерелом усіх інших ігор, що спочатку може й не мали в собі елементів веселости.

Вас. Денисенко писав про це в київському «Перв. Громадянстві»: «Маючи на увазі маніпуляції з тілом — притягнення мерця до

участи, щоб він устав, а також увесь комплекс примітивної думки, певної своєї магічної сили, з якою примітивна людина виступає на боротьбу з природою. а також характер усього нашого похоронного обряду, скерованого в великій мірі на допомогу мерцеві,лікування хворого, як зганяння злої сили. що ввійшла в людину, нарешті голосіння наші, де так багато слідів давніх магічних спроб змусити мерця встати, прокинутися. — роблять гіпотезу. що первісні гри були актами оживлювання, наймовірнішою. До проб оживлювання могли заохочувати й такі явища, як непритомність та летаргія, коли «оживлювання» давало видимі наслідки» (1926, III, ст. 187). (Описи численних ігор у З. Кузелі «Посидження й забави при мерці в укр. пох. обряді» ЗНТШ. -. XXXI. Там і література).

В усякому разі. за нашої пам'яті посидіння — вже без ігор на придніпрянській Україні — мало в нас головну ціль— берегти мерця перед лихими духами і віддати йому гідно останню прислугу, щоб душа мирно відійшла з цього світу і не верталася до хати (Чуб. IУ, 705) Народ наш загально вірив, що душа, вийшовши з тіла, не йде зараз до місця свого призначення, але блукає коло тіла і коло хати. і тоді вона загрожена злими духами. що можуть зробити її шкідливою і небезпечною і живим. Поки тіла не винесуть до церкви, або на цвинтар, може опанувати ним злий дух, тоді небіжчик ходитиме по ночах і гурбуватиме людей. Саме тому й не вільно лишати тіло в хаті без сторожі ні вдень, ні вночі. На Переяславщині сиділи при мерці — «щоб чортяка не зробив якої пакости мерцеві» (Чуб. IУ, ст. 705). У Барбівцях на Буковині бодай одна особа мусіла стерегти тіло — «щоб нечисті духи не мали приступу до тіла». У гуцулів загально вірили. що поки не подзвонять по померлому (див. ПОДЗВІННЯ) ' доки душа не «запоперечна», не можна лишати саме тіло в хаті — «бо то Біда — цураха му! — прийшла б і узяла б душу душа не пішла б до парства» (Етн. Зб. НТШ XXXII, 235). Це нічне сторожіння тіла відоме і в інших народів: у німців воно зветься «Тотенвахе», у поляків, кашубів, лужицьких сербів «пуста ноць», «пустий вечір» і т. д.

ПОСІВАННЯ ЗЕРНОМ — звичай дітей ходити на Новий Рік по хатах і посівати збіжжям з рукавиці з побажанням урожаю в Новому Році. Див. ОБСИПАННЯ.

ПОСЛУХ — свідок в судовому процесі княжої України. М. Грушевський писав: «Для них (свідків) є дві назви в Р. Правді: ВИДОКИ і ПОСЛУХИ. Видоки, очевидно були свідками, що на власні очі бачили: або бачили обставини злочину, або брали участь у слідстві — закличі, гоненні сліду, своді. Не так ясно, що означають послухи; часом вони безперечно, означають те ж саме, що й видоки — свідків, як, напр., послухи при гоненню сліду; але часом вони виступають в іншім значенню — свідків доброї слави і чести обжалованого (як германські «коньюраторес»), напр., в поклепнім процесі; таке толкування, хоч не всіми признане, здається мені вповні правдоподібним».
(«Іст. УР.» III, 246).

ПОСЛУШЕНСТВО — повинності селян, зв'язані з обробленням поміщицької чи військової, ранґової землі. Це — панщина в дуже м'якій формі, з правом відходу від свого «державця» і т. д. Вона була сильніше поширена на півночі, а на півдні (в полках Миргородському, Полтавському) була дуже слаба. Тут ще й за гетьмана Мазепи була сила вільного селянства, залежного тільки від держави.

Совєтські історики закидають Мазепі реакційність за те, що Мазепа, мовляв, вимагав від селян виконання повинностей супроти козацьких старшин, що за свою службу державі велоділи ранґовими маєтностями. Совєтські історики називають це послушенство «феодально - кріпацьким гнобленням». Але, — писав П. Феденко, — «коли порівняти «неключиме рабство», в якому знаходилося селянство в Московському царстві в той час, з легким послушенством в Україні, то відповідь ясна: тільки через 100 років після того, як Мазепа став гетьманом, в 1783 р. Катерина II своїм указом остаточно закріпачила українських селян, заборонивши їм перехід від одного землевласника до другого, і цим зрівняла українських селян в безправності з селянами в Росії. . .» («Укр. Збірник» Мюнхен, 1960, II).

ПОСМІТЮХ(А) — жайворонок чубатий, зимою, разом із горобцями, часто зустрічається біля людських осель, зокрема на смітниках. Визначає незначну людину, негідника: «Посмітюха яка-небудь командуватиме» (Сл. Грінченка). На еміґрації посмітюхами почали називати негідних урядовців УНР, що дбали тільки про те, як би де заробити: «Посмітюха постійно перелітає з одного місця на друге. Приносить завше в хвості лушпіння з виїденого яйця. Гніздиться більше в урядових інституціях. Її можна повсюду бачити, як на кожному смітнику, так і на кожній квітці». («Сміх» Відень, 1920 р.).

ПОСОШНЕ — винагорода, яку діставав єпископ при наставлюванні ігуменів (від посох, жезл) в княжій Україні. (М. Грушевський «Іс т. УР.» III, 295).

ПОСОЩИНА — грошова дань в княжій

Україні від сохи, — затрималася на Пинщині ще в XVI ст. (М. Грушевський «Іст. УР.» III, 255, V, 127, 131).

ПОСПІЛЬСТВО — простолюддя. ПОСПОЛИТИЙ — простолюдин, не-шляхтич, у козацькій державі не-козак, себто міщанин і селянин. Посполиті в козацькій державі не були зобов'язані військовою службою, але, маючи не тільки всі цивільні (право на землю), але й публічні права (участь в самоуправі і тим самим у державній адміністрації), несли всі інші державні тягарі. З кінцем XVII ст. посполиті селяни починають відробляти панщину.

ПОСТАВ — в середньовіччі в Україні і на Московщині міра тканин, приблизно 26 метрів. Пізніше постав сукна — штука сукна.

ПОСТАВЕЦЬ — рід чарки. У Шевченка: «Журба в шинку мед -, горілку поставцем кружляла. . .» Подекуди поставець — судник, невеличка шафка на посуд . (Зап. ЮЗ-Отд. II, 1874, ст. 140).

ПОСТІЛ — шкурятяний ходак, МОРЩЕНЕЦЬ. На Буковині «постоли з волової чи свинячої шкури виробляв кожен господар сам, зшиваючи їх дратвою або тонкими смужками шкури. Постіл прив'язували до ноги ВОЛОКАМИ, себто вовняними, 3-метрової довжини, шнурками з кінської шерсти. Постоли носили в будень або при роботі в лісі і в полі. Про свято носили ЧОБОТИ. . .» (Збірник «Буковина» 1956, ст 51).

ПОСТИШЕВ ПАВЕЛ (1880 —1939), сталінський кат України, з походження москаль. Приїхав у січні 1933 р. на Україну з дорученням знищити опозіцію Москві серед українських комуністів. І це завдання блискуче виконав — знищив не тільки «опозицію» серед українських комуністів, але й їх самих, а також і цвіт української інтелігенції та мільйони українського народу. На часи його диктаторської влади в Україні (1933—1937 рр.) припадає зорганізований Москвою в Україні жахливий голод. Роля Постишева в цьому голоді виявляється вистачально в одній тільки фразі, яку він кинув на об'єднаному пленумі ЦК КПбУ й Харківського обкому партії в перших днях свого побуту в Харкові: «Я кажу, що хліб у селян треба забрати цілком до останньої зернини. Може тоді вони наберуться розуму і підуть до колгоспів. . .» Коли ж хтось був запротестував проти того, щоб залишити селян зовсім без хліба, Постишев скипів: «Хто там ворожою агітацією займається? Кому там захотілося тундру зубами гризти?. . .» (А. Височенко «СССР без маски» Наш Клич ч. 17 р. 1950(.

Сам П. Постишев хвалився 19 листопада 1933 р. на пленумі ЦК. КПбУ наслідками своєї праці за несповна 10 місяців: «Викриття націоналістичного ухилу Скрипника дало змогу взятися нам до очищення різних ділянок соціялістичного будівництва на Україні від петлюрівських, махнівських та інших націоналістичних елементів. Тут пророблено вже велику роботу, але її треба продовжувати. Треба сказати, що за цей час було вичищено понад 2.000 націоналістичних елементів; з систему наркомпросу — понад 300 наукових і редакційних працівників. Тільки з восьми центральних радянських установ ми викинули понад 200 націоналістів, завідувачів відділами. З кооперації та заготзерна ми викинули понад 100 націоналістів».

В червні 1935 року в організаційному комітеті Спілки Радянських Письменників на Україні Постишев заявив, що на Україні відбувалися приготування до протимосковського повстання. Ще з 1929 року в Харкові існували, мовляв, серед письменників дві терористичні «контрреволюційні» організації, Постишев їх зліквідував. Він назвав і прізвища зліквідованих «терористів»: Г. Косинку, О. Влизька, Д. Фальківського, О. Досвітнього, Г. Епіка, М. Куліша, Остапа Вишню, Ґео Шкурупія, Леся Курбаса та інших.

Комісаром освітиУССР за постишевщини був Затонський — один з наймерзотніших запроданців Москви. Він розпочав москалізувати всі українські школи в містах, а по селах скасовувати їх. Він запровадив у семирічках обов'язкове навчання московською мовою. Мистецтво і письменство дозволялося лише у вузько-комуністичному московському напрямі Постишевщина і затонщина припала якраз на початку другої п'ятирічки, коли на січневій сесії Академії Наук УССР в 1934 році Затонський гостро заявив:

«Годі терпіти! Був час, коли ми використовували в Україні кожну культурну силу. А тепер годі!»

1 квітня ВУАН взагалі зліквідовано, а на її місце створено філію Всесоюзної Академії Наук під стислою контролею Москви. Всіх націоналістично - підозрілих академіків заарештовано, а академіків, які прибули з західніх земель України, усунено без суду в концтабори. Все це робилося під фірмою «Павла Петровича Постишева», який, ніби на глум українцям, ходив завжди в українській вишиваній сорочці: дивіться, мовляв, і я українець! і подбав, щоб у Харкові було поставлено монументальний пам'ятник Т. Шевченкові. Він дістав дозвіл у Москви перенести столицю України з Харкова до Києва, що й сталося 24. VI. 1934 р. Це все потрібно було Москві, щоб довести українському населенню, що

вона не ворог Україні, а тільки українському націоналізмові

Але «носив вовк, понесли й вовка!» Сталінові стало досить Постишева, що йому місцеві підхалими робили не меншу рекляму, як самому Сталінові: «Постишев — приятель дітей», «Постишев — прихильник народньої освіти» і т. д. На кожнім кроці Постишев, Постишев, Постишев. . ,

В 1937 р. Постишева нараз зняли з диктаторського місця в Україні і призначили. . . виконуючим обов'язки секретаря обласного комітету в Куйбишеві (Самарі) на Волзі. А незабаром він і цілком зник з політичного обрію. За ним пішли і його найближчі товариші. Москва закинула їм «недбальство», а Постишеву спеціяльно «політичну сліпоту» та. . . «недемократичне поводження». . .

ПОСТІЛЬ — див. ЛІЖКО, БОЖА ПОСТІЛЬ — образне визначення смерти: «Скоро його мати старая на Божій постелі вздріла, на своє лице християнськеє хрест собі положила. . .» (Чуб. V, 850). Постіль з-під покійника викидали на три дні у хліб (себто у збіжжя, Є. О.) до трьох днів, щоб усе лихо відстало (Номис, в ЗНТШ т. 88 ст. 163).

ПОСТРИГИ — стародавній обряд вводу дитини в старшу поколінну верству. Глуха вістка в літописі згадує про звичай «стригти дітям перше волосся і варити кашу для рожаниць» коло теперішньої «другої Пречистої», себто в вересні, в серії осінніх свят після зібраного врожаю, що, як завважив М. Грушевський, мало, очевидно характер і культових трапез на честь Рода і Рожаниць — опікунів роду. Тоді діти постригалися вперше, і новий паросток роду вводився до його поколінної верстви. Одна записка при Семеновім дні, 1-го вересня ст. ст., вказує: «На Семена постригай і на коня саджай». З літописних записок XII-XIII вв. довідуємося, що в княжих родинах княжат постригали на третім - четвертім році життя і того ж дня саджали на коня. І хоча ці записки походять з північних земель, та тамтешні княжі двори жили тоді традиціями київськими, і вони мають значення і для наших земель. Отже, в Лаврент. літ. під 1190 р. записано: «Биша постриги у в. кн. Всеволода; того ж дні і на конь єго всади; бисть радість велика у граді Суздалі, ту сущю блаженному єпископу Іоанну». Згадку про єпископа тлумачать, як доказ, що церемонії постригів уже надавано церковного характеру. Зрештою, так було і по інших слов'янських землях: в житті одного з чеських князів оповідається, що, коли прийшов час обстригти княжича, цю церемонію зробив єпископ після літургії перед олтарем (Перв. Гром. 1926,84).

У слов'янськім глаголітськім требнику, що зараховується до XI ст., є молитва « на постриженіє власом отрочате», і в ній взірцем представляється обстриження голови і нігтів Мелхіседека, що перепровадив Авраам: оповідання апокрифічне, що його записав у Палестині наш подорожник ігумен Данило в пол. XII. в. При цім наведено й молитву, щоб Бог дав всяке добро хлопцеві і його постриговому батькові («под'ємлющему власи»— себто, хто приймає волосся), – молитва ця прирівнює його до Симеона, що приймав Христа. Ця молитва перейшла й до наших требників і в них до пол. XVII ст. держався обряд «першого остриження».

У полудневих слов'ян цей обряд відбувався в особливо церемоніяльних формах: він називався СВЯТИМИ ПОСТРИГАМИ, хоча Церква вже в XVIII ст. рішуче усувається від участи в них: відомі накази хорватських єпископів, щоб священики не брали участи в постригах дітей. Довершити обряд запрошували когось, з ким хотіли поріднитися, а бути присутніми при обряді запрошувано родичів і сусідів. Постриговий батько, обстригши дитину, давав їй дарунок і після цього вважався її опікуном. Збереглися оповідання про те, що навіть турки, щоб забезпечити себе від якогось розбійника, запрошували його обстригти дитину — від таких запросин вважалося неможливим відмовитися.

У нас збереглися деякі пережитки цієї давньої обрядовости. Подекуди баба обстригала дитину зараз же, як та народилася — «щоб не вилисіла» (Чуб. У. 4. Холмщина). Священик стриже дитину при хрещенні: «Візьме дитину да й простриже йому голівку навхрест..» (Перв. Гром. 1926,ст.79). На Гуцульщині: «У місяць по родинах стрижуть дитині волосся — аби росло найгуще і аби було файне». Мати брала дитину на руку, клала обтяте волосся у куток хати й казала: «Дивися, де я кладу волосся, абись на тім світі знало, звідки його взяти....» Щоб волосся у дівчини росло ладно, треба стрижене волосся класти у розсоху верби. (Шухевич «Гуцульщина» III,8). У Чубинського натомість: «Стрижуть дітей не перше, як по році, і при цім волосся дівчини кладуть під вербу, а хлоп'яче замикають у коморі». (У, ст. 19).

У матеріялах, що їх зібрав Марко Грушевський на Чигиринщині, читаємо: «Коло п'ятого року постригають дітей на стать свою, а дівчинки по жіноцьки. Бувають і поштини (учта) цього часу, могоричують. Але з бідности забувають тепер про це. А за мене то ще гуляли, і мене ще стригли так, а мати розказують нераз, як було ходять гуляти до хазяїв на ці постриги. Постригають, здається, якраз на іменини, щоб шість літ рівно було». У нього, при іншій нагоді, замітка: «Минулося, щоб могорич пити, як чуприна одросте у дитини». «Колись було у звичаю справляти бенкет на

закінчення дитячого віку, перед тим, як дитина йшла в пастухи. Тепер уже минулося». (МУЕ НТШ. IX.106,142).

Проф. Мих. Грушевський з цього приводу завважив: «Одні пострижини витісняють з уживання другі, і не знати, як практикуються вони десь кількаразово в повній системі» (Пер. Гром. 1926, ст. 85).

Ястребов, який збирав відомості про обрядове постриження дітей на Катеринославщині, Полтавщині, Харківщині, Київщині і на Поділлі, прийшов до таких висновків: «Загалом до року стригти волосся не годиться: якщо стригти раніше. то волосся буде зле рости. На Лізаветградщині кажуть, що до року не стрижуть, щоб голова не боліла. Отже, перше стриження відбувається в перші роковини дитини. Дітей — хлопців і дівчат — стриже переважно хресний батько, а дівчат — хресна мати. Подекуди стриже баба — пупорізка. На церемонію запрошують і гостей, готують обід. печуть пиріг. Подекуди горілку й закуску приносить хресний батько. Коли стрижуть дитину, її саджають на кожух. вовною до гори, в деяких місцях на кожух саджають тільки дівчат, щоб коси скоро росли, а хлопців стрижуть на голій лавці, щоб нескоро чуб ріс. Іноді хресний батько кидає на кожух монету, щоб дитина була багата. Подекуди, на Катеринославщині, дитину ставлять у миску з горілкою, щоб здоров був на ноги, — горілку цю потім випивають. Волосся вистригають навхрест — на чолі. потилиці и висках, іноді крім того і на тім'ї. Іноді вистригають тільки пук волосся, а іноді все волосся з одної половини голови. Остриженe волосся на Звенигородщині пускають за водою, в інших місцях заліплюють у тісто і запікають, потім дають дитині розломити, причому навчають сказати: «погане», і нарешті теж пускають на воду, щоб голова здорова була». (К. Ст. 1895,X,I-2). Ці «Коли в сіямської дитини відрізують пук волосся, кладуть відрізане волосся в човничок із бананового листя і пускають його за водою. Сіямці вірять, що, віддалюючись, воно уносить із собою все, що було злого й шкідливого в темпераменті дитини» (Фрезер— «Золота галузка» I, 392).

Відбувалися колись постриги і в зв'язку зі шлюбом. У деяких старих требниках можна досі знайти «Чин на постриганіє власом жениху с невестою». Цей обряд відбувався при вінчанні між обміном обручками і самим вінчанням:» Священик, узявши ножиці у матері вінчальної, «стриже волосся на 4 часті: на чолі, з заду, над правим і лівим ухом, і так само у невісти навхрест.» Потім приліплює волосся до свічки. Молитву відчитувано ту саму, що й при перших постригах: (Перв. Громад. 1926 ст. 85-86) Див. ВОЛОССЯ.

ПОСТРОМА — тонко нарізане і висушене на сонці м'ясо молодих баранчиків.

ПОСТУЛЯТ — твердження, що лежить в основі якоїсь науки, і що його не можна довести, а тому його приймають без доказу. У богословії це — безсмертя душі, існування Бога, свобода волі; в політиці — право кожної нації на самовизначення.

ПОСТУП, ПРОҐРЕС — дослівно рух уперед, постійний розвиток від гіршого до кращого, від менш досконалого до все більш довершеного; зокрема в галузі людської культури під поступом розуміється все більше опанування сил пророди, все краще використовування їх для добробуту людства, що простує таким чином до все кращих умов життя.

Ця теорія поступу — річ досить нова: з'явилась вона не раніш від XVII в. До того ж часу переважала протилежна теорія — теорія РЕҐРЕСУ: всі давні релігії вчили, що золота доба, райський стан знаходиться не перед нами, а за нами. У часи т. зв. Відродження (Ренесансу) цю релігійну теорію реґресу заступила інша світська, але теж реґресивна: гаслом тих часів було не «вперед», а «назад», до клясичної давнини, до золотих часів античної літератури. Це було відродження давнього поганства, і, як реакція проти нього, виникло бажання відродити давнє християнство: виникла РЕФОРМА , виник ПРОТЕСТАНТИЗМ, але й ця «реформа» відбувалася не в ім'я поступу, а в ім'я реґресу: вона бачила досконалість євангельської науки й євангельського життя не в дальшому розвитку сучасного християнства, що, мовляв, надто занепало, а в перших віках християнської Церкви. А деякі протестантські секти пішли ще далі і знаходили надхнення до форм життя аж у Старому Заповіті.

Теорія поступу народилася в XVII ст. разом із народженням нової фізики та зв'язаного з нею механістичного світогляду, і набрала характеру справжньої нової віри — РЕЛІГІЇ поступу — у XVIII і XIX ст., коли всі оті наслідувачі Кеплера, Галілея і Ньютона прийшли до переконання, що в минулому були тільки неуцтво, забобони та помилки, в сучасному ж іде гарячкова праця при світлі нової науки над виправленням всіх тих помилок, а в будучині має прийти ідеальний світ, побудований на цілковито наукових, розумових підставах. Один із апостолів нової релігії писав: «У ті щасливі дні не буде ні війни, ні злочинів, ні суду, ні уряду. Крім того, не буде ні хвороб, ні турбот, ні суму, ні злоби. Кожна людина шукатиме з несказанним запалом добра для всіх. Розум буде активний і впертий і ніколи не зазнаватиме розчаровань» (В. Ґольдвін. Цитовано в Ф. Шіна «Філософія релігії» іт. вид. 1956 ст. 240).

Навіть під час першої світової війни д-р Г. Емерсон Фосдік висловлював жаль з при-

воду «неуцтва» «Доби Віри», себто віків середньовіччя, констатуючи зі здивованням, що тоді людина не вірила, що «світ буде далеко кращий, що суспільні зловживання, як політична тиранія і рабство, зможуть радикально змінитися, і що людина зможе опанувати природу своїми винаходами, перетворюючи могутні її сили в своїх слуг; що війна буде скасована. . ні в яку з цих речей не вірив середньовічний нарід» («Значення віри», там же).

Тільки така віра підтримувала славного А. Кондорсе ((1743—1794), коли він, ховаючись на горищі від якобінців, тримав, — поспішаючи закінчити свою працю про неминучий поступ людства — на поготові отрую, якої й зажив, коли прийшли його арештувати тогочасні «поступовці». Вольтер запевняв, що розум за 20 останніх років спричинив більше поступу, ніж фанатизм за 15 століть. Тому й на християнство ці «поступові» люди дивилися, як на гальмо проґресу, засуджене вмерти. Французька революція, (а в наші часи московська комуністична) інакше й не розуміла поступу, як тільки дехристиянізацію, звільнення від релігійного «опіюму», бо, мовляв. наука має заступити релігію.

Проте, це перебільшене захоплення поступом, не могло не викликати реакції. Відновлюється стара антична — Пітагорова та Полібієва теорія КРУГОВОРОТІВ, або ПЕРІОДИЧНОСТИ всесвіту. Шопенгауер порівнює змисл історії з калейдоскопом, в якому — при всій ріжноманітності комбінацій — крутяться все ті самі камінчики. Про «круговорот історії» пишуть професори соціології Віппер, Сорокін, Шпенґлер, Тойнбі. Цивілізації виникають, розвиваються і занепадають. Нема одної безперестанної лінії, поступу. Наука, техніка дійсно все поступають наперед, і то велетенськими кроками, але успіхи науки і техніки не можна визнати за загальний поступ людства: нема поступу ані в моралі, ані в мистецтві. Ніяка свята людина теперішньости не перевершує в святості великих святих давніх часів. Ніякий теперішній великий мистець не перевершує великих мистців минулого, — і тут можна говорити хіба про реґрес, а не про проґрес. Який поступ маємо ми в музиці після Баха і Бетховена, і хто вищий за них? а який поступ маємо в лтературі в порівнянні з тим, що дав усьому людству Шекспір? Хто більший за нього? Ле Бон писав: «Конфлікти, що заповнюють життя народів, походять із причин, чужих розумові, і тому ніякий поступ знання не може зм'ягчити їх криваву жорстокість (див. НАУКА). Інтеліґентність росте з поширенням знання, але почуття, ілюзії, пристрасті, що провадять людей з найпримітивніших часів аж до наших, залишаються незмінні. Ненависть, любов, амбіція, пожадливість і гордість існують однаково в усіх часах». («Психологічні закони еволюції народів» фр. вид. XII, ст. 2). Гюйо в праці «Студії соціяльних доктрин християнства» (11, 6) писав про поступ, що він знаходиться «у відворотній пропорції примусу людини на людину і в простій пропорції впливу людей на речі». Але хоч вплив людини на речі (на природу) значно зріс, примус людини (урядів) на людину аж ніяк не зменшився, а в таких країнах, як СССР, навпаки непомірно зріс. Тут не тільки нема ніякого поступу, а навпаки помічається реґрес до часів найгірших тираній Асирії чи Єгипту. Поступ науки і техніки не тільки не веде неминуче, як вірили колишні ідеалісти поступу, до звільнення людства від фізичного й духового рабства, але, при відсутності відповідного поступу в моралі, навпаки загрожують світові все більшою втратою духових вартостей. Світ стоїть на дорозі — завдяки тому поступові — або цілковитого самознищення засобами атомової техніки або перетворення в світ тиранічного наукового варварства («науковий соціялізм») під кермою деспотичного уряду. Балтійський філософ І. Кайзерлінґ писав: «Скоро всі мальовничі типи належатимуть минулому. Скоро вся поверхня землі буде подібна до нив Німеччини, поділених дуже правильно, культивованих за одною й тою самою методою, населених лише людьми та селекціонованою худобою. Я знаю, що ми не можемо перешкодити такому наслідкові Але треба бути сліпим, щоб визнавати такий «поступ» задовільним. Це просто жахливо, що земля робиться все одноманітніша. Тут ми стоїмо не перед відміною енерґії, але перед її абсолютною втратою, бо ніщо не може заступити те, що зникає. . . Світ біднів з дня на день». . («Подорож філософа. . .» II, 359).

Йому вторив Еміль Енріо на сторінках французького «Ле Темпс» (30. XII 1933): «Нам важлива одна тільки річ — поступ ідей і моралі, і те, що Поступ з великої П. продукує лише машини (і це добре), і що люди стають також машинами (і це жахливо). Людськість автоматів, роботів, перетворених у богів! Як що поступ дійсно має бути постійним вдосконаленням, як вірив Кондорсе, хай він виговорить нам Сократів, Шекспірів, Пастерів, —о, тоді ми дійсно повіримо в нього, як у джерело доброчинности і чести для людства. Але він не йде цим шляхом, бо він не працює для душі. . .»

Теорія поступу — натуралістична. Вона розглядає все людське життя, не тільки фізичне, а й духовне, як природне явище, зв'язане виключно фізичною необхідністю («поступ неминучий» — Конт, Маркс, Спенсер). Як природа, мовляв, неминуче еволюціонує на шляху поступу ідучи за своїми законами, так і людство безупинно поступає наперед, згідно зі своїми законами розвитку (у Конта три неми-

нучі стани розвитку — теологічний, метафізичний і позитивний — науковий, у Маркса відповідні закони економічного розвитку). Але з того часу, як природознавство заговорило мовою енерґетики про ентропію, себто про постійне розсіювання енерґії, про постійне зниження всіх рівнів, про постійне ослаблення і спинення всякого природного руху, і про неминучу в наслідок того стаґнацію й заціпеніння, — треба було прийти до висновку, що й людськість, зрештою, має прийти не до все більшого вдосконалення, а до виродження, до занепаду, до змертвіння. . . Натуралістична теорія поступу приводить логічно до теорії не тільки реґресу, а й смерти.

Християнство, не поділяючи теорій про неминучість поступу, — теорій, що засуджують людство до бездіяльного фаталізму, і що їх, зрештою, «поступовці» своєю діяльністю самі заперечують, — всупереч тому що твердили і твердять його вороги, самої ідеї поступу не тільки не відкидає, але її стверджує і підтримує. В Євангелії знаходиться цілком закінчена доктрина поступу, але розуміється не така, як натуралістична доктрина Конта і Маркса. В ній реґрес характеризується яскравим образом пса, що повертається на свою блювотину, і вимитої свині, що вертається знову до болота (II Петра, II, 22). З другого боку Христос казав про себе: «Я — дорога і правда, і життя: ніхто не приходить до Отця інакше, як через Мене» (Йоана XIУ, 6). Але йти цією дорогою не легко — вона вимагає ЗУСИЛЛЯ (див.). «І від часів Йоана Хрестителя та й до цього дня, царство небесне здобувається силою, і хто здобуває, той силоміць бере його» (Матв. XI, 12).

Отже, нема неминучого поступу, — щоб іти вперед, щоб був поступ, необхідне зусилля. Це зусилля повинне бути насамперед особисте: людськість може здобути собі кращі умовини життя самовдосконалюванням окремих осіб. Тут поступ не тільки можливий але й необхідний. Без нього зовнішній поступ що його спостерігається в науці і в техніці, не має значення: поступ людства можна осягнути лише шляхом гармонійного розвитку інтелектуальних й духових, моральних сил людини. Необхідне виховання осіб і мас в дусі і в світлі найвищих ідеалів, що його можуть дати тільки християнська наука й релігія, що засуджують насильство, а в тому й економічний визиск людини людиною, а також і той односторонній поступ техніки, що перетворюється в жахливе знаряддя насильства не тільки фізичного, а — і особливо — духового.

І з цим погоджується навіть Бертран Рассель, який так само твердить, що коли сучасні нам суспільства ставлятимуть і далі економічні чинники понад духові вартості, то, замість поступу, може прийти тільки катастрофа. «Наш світ, — пише він, — має спадщину культури і краси, але, на жаль, ми передавали цю спадщину тільки менше активним і важним членам кожної ґенерації. Допущено до того, що правління світу (під цим я не розумію його міністерські пости, але його ключеві силові позиції) впало в руки людей, які не знають минулого, людей без чутливости до того, що традиційне; людей, які не розуміють того, що вони нищать. . .» Нове суспільство, що росте, основане на чисто економічній і науковій технології — «незумісне з шуканням правди, з любов'ю, з мистецтвом; незумісне з спонтанними радощами, що йдуть від кожного ідеалу, що його люди з любов'ю плекають. . .» (Цитовано в «Листи до приятелів», 1960, XII, ст. 9).

ПОСУД хатнє начиння. На слов'янській прабатьківщині була дуже поширена дерев'яна посудина (загально - слов'янська назва «суд»), що конкурувала з глиняною. Загально - слов'янське слово ГОРНЕЦЬ можемо вважати назвою спеціяльно глиняної посудини. Археологія дає багатий матеріял про вживання глиняного посуду, але в історичних пам'ятках знаходимо самі загальні згадки, — з глиняного посуду особливо згадуються КОРЧАГИ: в них тримали і страви і вино. (М. Грушевський «Іст. УР.» І, ст. 263). В Слові про багатого і Лазаря в домі багатого згадується золотий і срібний посуд, позолочені чаші, кубки, чарки, тарелі. . . В Іпат. Літописі великі срібні блюда, золоті й срібні кубки кн. Володимира Васильковича (там же, III, 396 — 97).

За козацьких часів було дуже поширене кольорове скло, головно зелене, з якого робили посуд в вигляді ріжних барильців, ведмедиків, тощо. Див. КЕРАМІКА, ГАНЧАРСТВО, СКЛО, ПОРЦЕЛЯНА.

Кат. Антонович, описуючи музейне помешкання Вас.. Гр. Кричевського, що згинуло в наслідок обстрілу большевиками дому проф. М. Грушевського, де воно містилося, писала: «На різьблених дерев'яних полицях і мисниках стояв старовинний український посуд різних форм , різного матеріялу й різного призначення: скло фарфор , глина — ведмедики, вази, миски, барильця. Пам'ятаю, там був зроблений з глини наш селянський віз, запряжений парою волів круторогих, спереду сидів селянин у шапці, на возі барило на горілку Це барило виймалося й мало затичку, яка відчинялась; це праця сільського гончаря. Все було зроблено надзвичайно живо й гарно. На окремій полиці стояв межигірський посуд гарної зеленої барви. Цей посуд дуже любили в Україні. . .» («Нові Дні» 1953,III, ст. 26).

Під час ПЕРЕЗВИ (див.) у нас практикувалося — з радощів, що молода була «чесна»

— БИТТЯ ПОСУДУ. Хв. Вовк наводив численні приклади подібного ж биття посуду на весіллях і в інших народів («Студії. . » ст. 297—98). Див. ГОРЩИК.

ПОСЯБРИНА — спілка СЯБРІВ, група господарств, зв'язаних переважно кровним спорідненням, часом із неподільними ґрунтами, часом з правами на певні ідеальні частини в спільних ґрунтах і вигодах. В лівобічній Україні, де нова колонізація і велика соціяльна революція дали народові пережити ще раз наново всю еволюцію форм власности, ці посябрини були в силі ще в ХУІІІ ст. (Грушевський «Іст. УР.» І, ст. 356). Див. ДВОРИЩЕ.

ПОТАШ — карбонат калію, що його добувають головно з рослинного попелу, у нас в давнину переважно з букового дерева. Відограє велику ролю в виготовленні скла, а також мила фарб і косметики. Виробні поташу у нас називалися БУДАМИ. Виробництво поташу в нас було свого часу поширено особливо в Стародубському полку, себто в півн. частині теперішньої Чернігівщини, де його вироблювано вже в першій половині ХУІІ ст., а в початку ХУІІІ ст. його виробництво досягло великого розквіту. Тут буди належали головно українській військовій старшині. Чимало буд заклав полковник Миклашевський, що мав також власні ГУТИ, себто виробні скла. Чимало буд та тут було й в інших лісистих частинах України, зокрема на волинському Поліссі. Український поташ не тільки задовольняв місцевий попит, а йшов і закордон. (В. Січинський «Нар. укр. промисл.» ст. 23—25).

ПОТВОРИ — почварні, страшні істоти, збудовані з порушенням притаманних анатомічних форм. Такі потвори заповнюють казки всіх народів на певних стадіях їх культурного розвитку. Зустрічаємо їх і у нас в образах ОХА, ВІЯ, ЗМІЯ, тощо, а також в давній письменності, запозиченій в інших народів, як от ІНДРИК ЗВІР, ПЕСИГОЛОВЦІ, ЛІОКОРН, тощо.

Особливо багата була на потвори давня література Сходу — Індії, Персії, Арабії, але чимало потвор знаходимо ми і в літературі европейського Заходу. В Гомера ми знаходимо оповідання про ПІҐМЕЇВ, що живуть десь у Лібії і змагаються там із журавлями; про людоїдів ЛЕСТРІГОНІВ, про одноокого велетня Поліфема. Геродот також оповідав про щасливих ГІПЕРБОРЕЇВ про одноохих Арімаспів, тощо. Чимале число їх вніс у світову літературу Ктезій, лікар, що жив У—ІУ ст. до Р. Хр. при перськім дворі і збирав казкові відомості про Індію. Йому, між іншим, завдячуємо оповідання про Мартихора, звірину завбільшки льва, з лицем і вухами людини, з трьома низками зубів і з хвостом, як у скорпіона; про КІНОСЕФАЛІВ, що живуть із ловів, але мають також отари овець, кіз і ослів; про Кінамолгів, які тримають великих собак для полювання; про індусів, які живуть до 200 років і т. п. Правдивість цих оповідань заперечував вже Страбон і Арістотель, але вони продовжували ширитися в суспільстві Навіть ближче знайомство з Індією, завдяки походам Олександра Вел., не змогло їх знищити, навпаки породило ще й інші, не менш дивні, що дісталися пізніше в спадок середньовіччю та знайшлися в енциклопедіях: Ісідора Севільського, Вікендія де Бове та інш., в повісті про Олександра Великого псевдо - Каліcфена,, значно в нас поширеній, в Сказанії про Індійське Царство пресвітера Іоана, в апокрифічному слові Методія Патарського і т. д. Навіть такі освічені мандрівники, як Пляно Карпіні, якого папа Інокентій ІУ вислав 1245 р. до Монголії, оповідав пізніше про якихось Самогетів (самоїдів?), що живуть коло океану і, хоч мають вигляд людей, відзначаються бичачими ногами, а лицями собачими: на кожних два слова, вимовлені по людському, вони третє гавкають по собачому. На мапі Олая Великого († 1558 р) в морях коло Норвегії та Англії показано ріжних потвор то з великими зубами, що топлять кораблі, то з конячою головою, то з тілом гадини, то з рогом на лобі і т. інш.

ПОТЕБНЯ — вирізок шкури, що звисає з кожного боку сідла.

ПОТЕБНЯ ОЛЕКСАНДЕР — (1835-1891) видатний філософ, етнограф і мовознавець, основник українського мовознавства, з Полтавщини. Був професором харківського університету і, живучи в часах нелюдського переслідування українського слова, мусів друкувати свої твори по московському, — що дозволило потім москалям хвалитися на Заході Потебнею, як «російським ученим». Перший науковий твір Потебні — його дисертація 1856 р. була темою української історії — «Перші роки війни Хмельницького», але потім Потебня, відбувши студійну подорож закордон і побувавши в Берліні, Празі, Відні й Львові одержав у Харкові катедру східньослов'янських мов та літератур і залишився на цьому становищі до самої смерти.

Важніші праці О. Потебні: Мысль и язык (1862); Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка (1866); Изъ записокъ по русской грамматикѣ т. І. II, (1874), т. III, (1899), т. IV (1941); Объясненія малорусскихъ и сродныхъ пѣсень (1883); Изъ лекцій по теоріи словесности (1894); Языкъ и народность

(1895) і ін. Крім цього треба сюди влічити різні його наукові рецензії (нпр. на збірник народніх галицьких пісень Головацького), видання та інтерпретацію пам'яток українського письменства (нпр. Слова про Ігорів похід, творів Квітки і ін.) та врешті (неповний) переклад гомерової «Одисеї» на українську мову.

Щодо останньої, то вона з'явилася друком вже по смерті О. Потебні — в 1905 р. Т. Райнов в своїй праці про Потебню (Спб. 1924), порівнюючи його переклад з іншими перекладами, писав, що він корисно відрізняється «навіть у порівнанні з нашим (себто, московським) клясичним перекладом Жуковського».

Проф. Яр. Рудницький в 1935 р. писав у «Ділі» в статті «Велетень думки і слова»:

«Основний об'єкт наукового досліду Потебні — людська мова. — Розглядає він її, опираючись на українському мовному матеріялі, у філософічній площині, і звідсіля на перший плян випливає в нього проблема постання й походження людської мови. Матеріял, з якого людина створила мову, це — на думку Потебні — мимовільні, неартикуловані звукові рефлекси — реакції чуттєвих станів людської психіки. З часом ці звуки, подібні до звуків звірят, немовлят чи сильно поафектованих людей затрачували свій відруховий характер і ставали, з відповідно зінтелектуалізованими психічними відповідниками (- значенням), елементами людської мови. Мова — на думку Потебні — то витвір одиниці й громади. Як така, вона потрібна не тільки для порозуміння одиниць між собою, але й для кристалізації думки самої одиниці. Без мови всякий поступ думки неможливий».

Маючи на увазі природну поступову еволюцію душевних явищ, Потебня не погоджувався з поглядом Шляйхера та інших, що в передісторичних часах мови розвинулися, а в історичних розкладаються і занепадають. У всіх вищезгаданих теоріях, — писав Потебня, — помилки можна зредукувати на одну, а саме на цілковите нерозуміння поступу. Всі згадані теорії розглядають мову, як щось готове, і тому не можуть зрозуміти, звідки вона взялася. З тим зв'язане і їх змагання ототожнювати граматику і мовознання взагалі з логікою, для якої також чужий принцип дослідів історичного розвитку думки». «З нерозуміння руху мови випливають і інші помилки, як, напр., погляд, що думка витворює слово, а сама не дістає від нього нічого, і що через те у мові панує випадковість. «Потебня, разом із Гумбольтом, бачить у мові перш за все діяльність, рух і поступ, і доказує, що якраз слово формує і робить зовнішнім предметом (об'єктивізує») думку, і що воно — необхідна передумова усього дальшого розвитку людського думання.

Виринає питання: для чого саме було потрібне слово? — «Слово, — каже Потебня, — потрібне душевній діяльності для того, щоб вона стала свідомою, і воно появляється, як доповнення, тоді, коли вже є інші умовини для переходу до усвідомлення». «Якщо запитаємо, коли і для якої інтелектуальної діяльности необхідне слово, то, разом із Гумбольтом, можна відповісти: слово потрібне для перетворювання нижчих форм думання в поняття, і через те воно повинно з'являтися тоді, колі в душі є вже матеріял для цього перетворювання». Таким чином вся проблема переноситься на поле психології. (Чехович «Ол Потебня» 1931 ст. 51).

Досліди Потебні в ділянці мовознавства незвичайно цінні і глибокі. На жаль своєчасно їх не було належно використано, а українському суспільству вони взагалі залишилися просто незнані. Тепер, з загальним українським відродженням, на них звертається більше уваот проф. Д. Багалія в «Черв. Шляху» 1924 р. ги, і їм присвячено вже такі солідні праці, як та д-ра К. Чеховича («Ол. Потебня, український мислитель1 лінґвіст». Варшава. 1931).

В них стверджується, що дещо в тих працях Потебні вже вспіло зістаритися, як от значна частина етимології.

І на полі фонетики, Потебня помилково думав що колись (до IX ст.) існувала спільна праруська мова, з якої розвинулися нинішні східньослов'янські мови. Нинішня українська наука визнає цей погляд помилковим, і акад. С. Смаль-Стоцький завважував: «Потебня, цей знаменитий язикознавець, тільки тому мусів помилятися, що був спутаний блискучою, але нічим не доказаною, родословною теорією Шляйхера, теорією, що її законність треба б ще доказати, а яку він уважав аксіомою, догмою..» (Цитовано в Чеховича ст. 143).

Натомість, цінні думки Потебні про мову в зв'язку з національністю зовсім не втратили своєї ваги і з часом мусять ще перейти у сам чорнозем психіки української інтеліґенції. З цього боку Потебня неначе антипод свого сучасника Драгоманова, антипод не тільки своєю системою думок про національність взагалі і своїм відношенням до української національности, але також своєю цілком відмінною ролею в духовому розвитку української нації. (Чехович, ст. 140).

Мова, де находить вияв духова еволюція людини, має, стердив Потебня, національний характер і є підставою національної культури. «Занедбання чи насильне здержання мовного розвою якогось народу, веде його до повільного занепаду. Маючи перед очима сумні тодішні відносини в Україні, коли то переслідували

безоглядно найменший прояв національного життя. Потебня виказує все лихо денаціоналізації та сміливо виступає в обороні свого народу. Його теорія національности — вислів наскрізь ідеалістичного світогляду, не обмежується виключно до статики національних окремішностей, але передусім бере під увагу динамізм її розвою, як цілости. Головна сила нації, це її внутрішні, духові потенції, свідома віра в національну ідею та активне збірне хотіння зреалізувати цю ідею на всіх ділянках національного життя. Відродження нації прийде з нутра одиниць. Тільки національна ідея, що опирається на глибокому й всебічному національному освідомленні одиниць даної суспільности може збудити максимум сил, що їх треба для піднесення нації зі стану животіння й апатії на вершини свідомого й повновартісного життя.

Надаючи величезне значення мові в розвитку думання й творчости, Потебня тим самим дуже багато уваги присвячував теорії поетичної творчости. Це була друга ділянка його наукових зацікавлень. І саме тому присвятив він дуже багато уваги дослідженню української народньої поезії. Сам він в 1862 р. подорожував по Полтавщині, щоб пізнати ближче мову, пісні й звичаї свого народу. Перша друкована праця Потебні (дисертація про війни Хмельницького не була видрукована, хоч Потебня дістав за неї титул кандидата наук) була присвячена народній творчості. — «О некоторих сімволах в слов. нар. поезії» 1860 р.

Далі йде велика розвідка «О мітологіч. значенії некоторих обрядов і поверій» 1865 р.; «О Доле і сродних с нею существах» 1867 р. «О купалеских огнях» того ж року. В 1877 р. видруковано його статтю «Малорусская песня по списку XVI ст.», а в рр. 1884 - 87 в «Рус. Филол. Вестнику» велику працю «Об'ясненіе малор. і сродних народ. песен». Про цю працю висловився проф. М. Сумцов, що, коли б Потебня не видав нічого, крім неї, то й тоді б уважався за першого діяча української етнографії, займаючи в ній таке ж місце, щодо розсліду матеріялу , як Чубинський, або як Головацький, — щодо обсягу зібраного й виданого ними етнографічного матеріялу. (А. Пыпин «Іст. русск. етнографії»,III, 423). У цій праці дуже докладно й глибоко заналізовано наші веснянки та колядки. Тим самим методом що раніше заналізував Потебня найкращу пам'ятку нашого давнього письменства «Сл. о полку Ігор.», установив його науковий текст га видав зі своїм коментарем 1879 р. В рецензії на збірник українських народніх пісень Головацького, що розрослася в велику й цікаву наукову розвідку, видруковану в академічному «Отчеті» про присудження Уваровських премій за 1880 р., Потебня висловився дуже гостро про ту шкоду, що її задає духовному життю українського народу заборона його мови і письменства, — висловився так гостро й гіпуче, що проф. М. Сумцов 12 років пізніше не міг повторити тих його слів на сторінках «К. Старини». Це був сміливий, авторитетний і єдиний в межах Росії — протест проти ганебного указу 1876 р., виголошений в перші ж роки після його проголошення.

За гроші, одержані за наукові праці, Потебня видавав твори українських письменників, що були зв'язані з його улюбленим Харковом: Квітки - Основ'яненка (1887 - 1890), Гулака - Артимовського (1888), та Ів. Манджури (1890). Вас. Симович зазначав, що видання ці «дуже вартні, бо Потебня пододавав скрізь свої завваги, кожне слово в нього наголошене» («Свобода» 14. XI. 1935р.).

ПОТЕРЧАТА — діти, що вмерли нехрещені. Вони, літаючи над землею, вимагають «хресту». Як хто почує той їх крик, повинен кинути їм хрестик, зроблений з будьчого, та шматок тканини — КРИЖМО. Якщо вони не дістануть ні від кого того хреста, або якщо той хрестик зловить скорше від них який чортяка, що за ними все літає, то вони підуть у пекло. (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 378).

ПОТИЛИЦЯ — задня частина голови. ЧУХАТИ ПОТИЛИЦЮ — тяжко думати перше, ніж на щось наважитися, виявляти млявість характеру, нерішучість.

ПОТІЄНКО ВАСИЛЬ (1898—1945) — протодиякон, з Сосниці, на Чернігівщині. Діяч УАПЦ, заснував на Сосновеччині 20 парафій. В рр. 1924 — 36 — голова Всеукраїнської Православної Ради. На цьому становищі був заарештований вперше в 1926 р. Востаннє — в 1934. Засуджений Колегією ҐПУ на 5 років. Відбував заслання на Печорі. Повернувся в Україну в 1939 р. В рр. 1941—43 керував справами Єпархіяльного Управління УАПЦ на Слобожанщині. В 1943 виеміґрував до Німеччини і загинув від обстрлу з совєтського літака по дорозі з Берліну до Веймару.

ПОТІЙ ІПАТІЙ (у світі АДАМ) (1541—1613) — сенатор Речі Посполитої, єпископ володимирсько. - берестейський, по смерті Михайла Рагози (1600) — київський уніятський митрополит з осідком у Вильні; талановитий проповідник і діяльний полеміст проти православних і протестантів. Залишив такі полемічні твори: Унія, Листи до кн. Остроз.-кого, Антірризіс., Оборона собору Фльорентійського, Гармонія св. восточної Церкви з костелом Римським, та інші. Заснував уніятську Колеґію в Вильні та школу в Бересті.

ПОТОК І РОЗГРАБЛЕНІЄ — кара Руської Правди, запозичена, мабуть, із Візантії.

Цю кару присуджували за свідоме убивство, за крадіж коней і за підпал двора чи гумна. При цій карі з майна провинника попереду винагороджувалася шкода покривдженому, решта йшла до княжого скарбу. Проф. М Грушевський писав: «Як виглядав на практиці ПОТОК не знати; він значить властиво вигнання, але в дійсності, для звичайних, не політичних противників його заступала часом, а може й звичайно, неволя: про повернення в неволю за провину каже смоленська угода з німцями». («Іст. УР.» III, 367).

В Українському Кодексі 1743 р. бачимо кару засланням або вигнанням. Перша полягала в примусовому засланні з місця постійного перебування у віддалені місця держави, або й поза її межі. Заслання замінялося позбавленням права бути членом міської чи сільської громади та публічним, через ката, вигнанням з міста, або села, без права повороту, а часом і конфіскацією майна або цілковитим його знищенням (дому, хати). Це, — пояснював А. Яковлів, — «поток і разграбленіе» «Руської Правди». (ЗНТШ, т. 159, ст. 153).

ПОТОПАННЯ — символічний образ весільних пісень, ним відзначається відірвання молодої від свого роду: «У неділю рано синє море грало; Не море ж то грає, То Маруся потопає. Гоя, батеньку, гоя, Брятуй мене з моря. . .»

ПОТОПЕЛЬНИК — небіжчик, що втопився навмисне, чи припадково. Він має право ходити по землі 7 років. Коли він бачить людину, то зараз же починає реготатися, але на нього нічим не можна кидати, ані будь чим його зачіпати, чи до нього говорити. Потопельник має вигляд звичайної людини, тільки зовсім білої (В. Гнатюк «Знадоби. .» I, 256), або, навпаки, як інші кажуть, зовсім чорної, як вугіль (там же, 884). Кожного нового місяця потопельники показуються на тому місці, де втопилися, і можуть гнатися за людиною так далеко від берега, як вода заходить у повінь (там же, 256). Загалом потопельники люблять робити людям ріжні збитки, а, коли можуть, хапають їх за ноги і топлять (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 213).

З огляду на свою лиху вдачу , потопельники зближуються до чортів та іншої нечистої сили і тому часто приймають вигляд ріжних тварин та речей, але найчастіше перекидуються в коня. Цікаво тут завважити, що кінь — улюблена тварина Посейдона, грецького бога всякого роду вод. Як потопельники кого перейдуть та понюхають, той помре («Знадоби», II, 675). На Черновеччині казали, що «душі потопельників то ПЛАНЕТИ» (див.).(Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 346).

Потопельників не ховають на цвинтарях, бо коли б поховали, то град побив би засіви (Знадоби, II, 659).

Коли потопельника витягнуть на беріг то треба дуже уважати, щоб положити його лицем до землі: коли б положили його лицем до неба, то така повінь надійшла б, що й ввесь світ би потопила (Етн. Зб. НТШ. V, 213). «Ховаючи втопленика, поливають його водою, щоб дощ був» (Номис, 290).

ПОТОЦЬКИЙ АНДЖЕЙ (1861—1908). ґраф, від 1903 р. намісник Галичини. Його забив М. Січинський за протиукраїнську політику.

ПОТОЦЬКИЙ МИКОЛА (†1651)— польський Коронний гетьман, переможець Павлюка і Гуні; розбитий 1648 р. під Жовтими Водами і взятий в полон під Корсунем, був відданий татарам; викупившись із неволі, брав участь у бою під Берестечком.

ПОТОЦЬКИЙ МИКОЛА (†1782 р.) — правнук Марії Могилянки, хоч і був вихований єзуїтами, не зрадив своєї національности і свого обряду, помер греко-католиком «найчастіше руської мови вживаючи». Подарував на василіянські манастирі коло 2 мільйонів злотих польських і побудував з допомогою німця архітекта Ґ. Гофмана Успенський Собор у Почаєві, посвячений в 1771 р. В заповіті, крім інших фундацій, залишив стипендії для 12 учнів, які не відцуралися «ні руської віри, ні руської мови».

ПОТОЦЬКИЙ ПАВЛО — збирач старовини. Свою цінну збірку подарував Україні, перевізши її з Петербургу до Києва. Було в ній 300 образів, 15.000 ґравюр, 17.000 книжок, порцеляна, архів.

ПОТОЦЬКИЙ СТАНІСЛАВ (РЕВЕРА) (1579—1667), — польський коронний гетьман, воював проти Хмельницького та пізніше проти Москви (під Чудновом 1660 р.).

ПОТОЦЬКИЙ СТЕФАН (†1648), ніжецький староста, син коронного гетьмана Миколи, командував польським військом під Жовтими Водами, де був смертельно ранений.

ПОТРАВА — страва, варена чи печена. ПОТРАВКА — страва з дрібних шматочків м'яса, іноді також із шматочками ковбаси.

ПОТРУСИНИ — сходини невеликого числа гостей на другий день після великої учти, щоб доїсти й допити те, що залишилося від попереднього частування.

ПОТУРНАК — отурчений українець, ренеґат.

ПОТЬОМКІН ГРИГОРІЙ, князь Таврійський (1730—91) — коханець Катерини II, фельдмаршал, що добув Крим для Росії. Мав титул «великого гетьмана козацьких катеринославських та чорноморських військ» і був записаний в Січі, як ГРИЦЬКО НЕЧОСА, але це не перешкодило йому її потім зруйнувати. Під час подорожі Катерини Дніпром, яку він сам зорганізував в 1787 р., побудував він по дорозі штучні села, щоб виказати, як процвітає Україна під його правлінням. З того часу всякі неіснуючі фантастичні речі, представлені тільки блискучими фасадами, за якими криється порожнеча, називаються ПОТЬОМКІНСЬКИМИ СЕЛАМИ.

ПОТЬОМКІН ТАВРІЙСЬКИЙ — панцерник Чорноморської Фльоти, що 14. VI. 1905 почав невдале повстання проти петербурського уряду. Залога його складалася головно з українців.

ПОХВАЛА — субота на п'ятім тижні Великого Посту. Того дня сіяли росаду на капусту (Чуб. III., 12). На Херсонщині пильнували, щоб вивозити у степ бджоли — «щоб бджоли хвалилися медом» (Ястребов в К. Стар. 1897. V, 65—67). «На Похвалу сорока-птиця яйцем похвалиться» (Номис 425).

ПОХЛІБНЕ — особливий рід податку XVI ст. від тих, хто відходив «на свій хліб», себто відділявся на власне господарство зі спільного ДВОРИЩА (див.).

ПОХІДНИЙ МЛИН — —пливучий млин.

ПОХІДНИЙ ПОГРІБ — льох під хатою, пивниця.

ПОХІДНЯ — тимчасовий місток від берега до судна, до млина, тощо.

ПОХОДНА — музика до весільного походу.

ПОХОДНЕ — вступний внесок до цеху

ПОХОРОН — обряд поховання померлого. Звичайно відбувався він у нас на третій день після смерти. Люди, що мали нести хоругви, чекали на подвір'ї. До них виходив господар, або господиня, і давали кожному по калачеві і по свічці; називалися ці люди ХРЕСТАРІ. Якщо покійний був парубок, або дівчина, то давали їм ще й по гарній хустці — «бо то послідні бояри». Хустку прив'язували на грудях до одягу (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 312). На Волині, якщо ховали дівчину, обдаровували всіх присутніх пишками й биндами, а якщо парубка, то шишками й хустками (Беньковський в К. Ст. 1896, IX, 249—56). В обох випадках клали на віко коровай, а потім на кладовищі той коровай роздавали шматочками присутнім перед тим ще, як тіло клали до ями (там же ст. 256). Васильєв теж писав: «Коли ховають дівчину, то їй розчісують коси і надівають на чоло стрічки, квітчають голову квітами і з правого боку пришивають в нок. Роблять також гильце з сосни і обквітчують його квітками з калини, барвінку, жита, проса і ячменю, і ставлять на столі. Як ховають дівчину в яму кидають туди й гильце. До хреста прив'язують рушник, а хоругви перев'язують хустками. Домовину несуть четверо дівчат, а дві дівчині несуть віко. Їм перев'язують руки стрічками, тільки червоними. На тім світі — «Господь їй золотий віночок на голову покладе, і весілля вона таки не мине, вона собі там вибере. .» (К. Ст. 1889. V, 635—37).

На Снятинщині, як ховали дівчину, за труною йшов один парубок, убраний «як під вінок». «це князь, а боками коло домовини ідуть дві дружки» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 333). І на Волині парубків на похороні неодружених звали боярами, а дівчат дружками. Якщо ховали парубка, то труну й віко несли парубки.

Коли виносили покійника з хати, подекуди обсипали труну тим зерном, що вимолочено з різдвяного ДІДА. Подекуди тим зерном обсипали також усю хату зовні і всередині. Кидали ті зерна також на жар і обкурювали тим хату.

Виносячи, грюкали труною тричі об поріг — то покійник прощався з хатою. У багатьох місцевостях казали, що до того моменту небіжчик усе чув, що робилося навкруги нього, але вже потім того не чув нічого (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 206). На Київщині пояснювали, що грюкання труни об поріг робилося для того, — «щоб смерть не верталася». (К. Ст. 1889, V, 635)). На Гуманщині поріг той, що з ним покійник прощався, пізніше обстругували, певно для того, щоб він не міг його пізнати.

Коли тіло було вже винесене з хати, зараз же зачиняли за ним двері, і їх доти не можна було відчиняти, аж поки похоронний похід не зникав із поля зору: інакше ще хтось із родини міг померти. На Київщині в багатьох місцевостях, не тільки зачиняли двері й ворота, але й обв'язували ворота червоним поясом — «щоб господарство не втікло» (К. Ст. 1889, V, 636). На Снятинщині — «як винесуть домовину на дорогу, хтось із учасників припре на хвилю ворота, задержуючи частину учасників на обістю. Це робиться для того, щоб ніби не всі пішли за ним, не всі люди вмерли. . » (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 332).

Як уже трохи відійшли від хати, хтось чужий замітав її. Свойому, хатньому не годиться замітати — «бо би не видівся з покійником на тім світі». Потім палили солому від ліжка і

стружки від труни. « Дивляться, куди дим несе: як на хату, то знову буде мерлець, як від хати. то не буде» (там же 312). На Горличчині солому з постелі, де лежав і помер хворий. давали під худобу, а околіт. на якім лежав мертвий, палили, або робили з нього сніпки і вшивали до стріхи. щоб буря не дерла даху (там же, 206). Тут, коли виносили вже тіло з хати, клали на стіл хліб, а родина обходила його тричі; під стіл забивали зуб із борони, щоб люди не мерли. Попід пороги сипали зерно, а на Лемківщині овес. щоб те збіжжя ніколи не лишало господарства. Все відчиняли – комори, стайні, сусіки, скрині, — «щоб часом душа, де не задержалася і довго на цім світі не покутувала. .» (там же, 207). На Надвірьнянщині, як тільки виносили домовину на подвір'я, хтось із родичів виганяв усіх із хати і, залишившись сам, брав горщик, що стояв увесь час в головах покійного, кидав з усієї сили до порога і вигукував: «За всі голови!» Потім перескакував за поріг. уважаючи, щоб не стати на який черепок (там же, 246). Подекуди, нагомість,у, у лаву, в кінець голови. забивали цвях щоб не було більше мертвих. При цьому замовляли: «Забиваю туй, аби стояв туй за всі голови, доки туй будеш, аби нікому з нас, хрещеним, не шкодило» (там же, 249). Розбивали також люльку покійного — «бо могла б із неї Біда вночі курити» (там же).

Труну звичайно, як не дуже далеко, несли на руках. На Снятинщині пояснювали: «Як везуть, то душа має ще рік пасти ту худобу, що везла її тіло» (там же).

Порядок походу був звичайно такий. хрест, віко. хоругви, хор, священик, домовина, близькі родичі, дальші родичі і чужі. В Галичині була дуже поширена заборона йти за першою дитиною: «За мерцем можуть іти усі родичі лиш мати за першою дитиною не йде і плакати їй тоді не можна, бо би на тім світі дитина в сльозах утопилася» (там же, 229). Або «Першу дитину мама не виряджає до гробу, бо каже: виряджу всі діти, скоро першу виряджу» (там же, 333). Так само й на Чернігівщині: За труною першої дитини. щоб не вмирали другі діти, мати на гробовище не йде, а проводить труну тільки до воріт» (там же, 396).

В с. Лебедині на Київщині збереглося вірування, що, коли йде похорон. не можна виглядати з вікна: «Бо як візьметься за щонебудь у себе, зараз і почне рости ґуля, кістка. .» (К. Ст. 1889, У, 635). Тут же казали, що «не можна обганяти похорон» (там же). А якщо весільний похід зустріне похорон, то «вже життя не буде» (К. Ст. 1890, УШ, 318). На Ізюмщині вірили, що коли б хто перейшов дорогу похоронов', його тіло вкрилося б чиряками, які можна випалити хіба розпеченим залізом (там же). Те саме й на Білгородщині. «Хто мерцеві перейде дорогу, у того на лиці виросте наріст, який називають КІСТЬ. Також гріх і на коневі їхати впоперек дороги мерцеві, бо однаково так не пройде. Якщо у чоловіка наріст не виросте, то нападуть нарости на коня. Щоб збавитися від наросту, треба попросити ложку в тій хаті, де був недавно покійник. Ложку треба випросити ту саму. якою їв покійник, і потім цею ложкою чавити щодня той наріст чи ґулю. Через декілька днів, не більше, як дванадцять, наріст проходе. .» (Етн.. Зб. НТШ. XXXII, 413). Розуміється, це звичайнісінький забобон.

По дорозі з дому до церкви похоронний похід стає кілька разів, і священик відчитує євангеліє. але «перед мостом і на мості не вільно провожати тіло, то значить ставати і відправляти молебні, лиш за мостом» (там же, 351. Бувокина). Про деякі відміни в похороні на Буковині, див. ПАУС, ПОМАНА, ПОМЕННИК. СТОЧОК.

У церкві домовину ставлять по середині, а на неї ставили (на Снятинщині) хліб, овочі й коливо. По Службі Божій, прощалися з покійним. Хліб. скатерть і овочі залишалися священикові. Коливо (варену пшеницю) забирали додому (Етн. Зб. XXXII, 315). У с. Карлові тієї ж Снятинщини на домовину в церкві ставили миску з дорою і горнятко з свяченою водою та кропилом — галузкою васильку. Тією водою кропили труну. Відправивши парастас, «підносить священик із дяком хліби вгору і, коливаючи ними. співають також: це — КУПНА МОЛИТВА. З церкви відпроваджує тіло на цвинтар тільки хрест, хоругви залишаються вже в церкві (там же, 333).

Іноді до церкви не заносили. а несли просто на цвинтар. Але так робили рідко. Коли приносили домовину до ями, ставили її на марах біля неї, і священик зараз же починав служити панахиду. За описом із Білгородщини. він дає мертвому в руки лист із молитвою. себто отпущеніє гріхів дається мертвому. Без цього листа св. Петро не прийме в рай. Інші люди думають, що цей лист служить за паспорт. У кого є такий лист, св. Петро зразу побачить, що він православний християнин. Після цього піп заставляє всіх прощатися з покійним, тут співають «Последнє цілування». Всі по черзі підходять до покійника і цілують його, прощачись з ним. Хто цілує в щоку, хто в руку, інші в губи. якщо він родич, або був кому гарний приятель. Хто з мертвим не попрощається, тому великий гріх. Хто з покійним не попрощався. то тому мерлець не дасть спокою: до 40 день щоночі буде снитися і ганятися за ним із палицею. . . Коли всі попрощаються з покійником, тоді піп починає печатати і придавать землі. Тут він навхрест посипа землею на віко домовини і читає «Господня земля і исполненіє»,

Після цього грабарі прибивають віко до домовини наглухо дерев'яними кілками» (там же. 413—14).

Коли домовину заб'ють, спускають її в яму: спускають на полотні, а в кого нема полотна то на вірьовках, бо хто спускає на полотні, то вже те полотно має залишитися на користь церкви. Священик перший кидає землю тричі по жмені, а потім і присутні теж кожний по три жмені, а далі самі вже копачі закидають лопатами і ставлять хрест (там же. 414). На Снятинщині священик, печатаючи гріб, виливає до ями рештку води з горнятка, що стояло на домовині, та висипає з кадильниці попіл. Тут теж кожний з присутніх кидає грудку землі в яму — «це послідня прислуга, що ще послужив йому, що його прикрив». Проте. «не вільно кидати грудки чоловікові по жінці, а жінці по чоловікові». І на Буковині кажуть, що тільки чужі кидають грудку землі в яму, а родичі стримуються (Зап. ЮЗОтд. II, 312). Те саме на Надвірнянщині: «Свому не можна кидати, лиш прийшлі кидають по грудці на знак, що і я був на погребі..» (Етн. Зб. НТШ, XXX?, 247).

«Декотрі з родичів, — записував Тарасевський на Білгородчині, — кидають в могилу гроші. Це для того, щоб покійникові на тому світі було чим відкупитися, як не будуть пускати в рай так, щоб було чим підмогоричити сторожу» (там же, 414). Але в цьому звичаї кидати в яму гроші, що про нього згадує й Чубинський (IУ, 710), пояснюючи, що гроші даються «за місце», треба вбачати пережиток давнього греко-римського звичаю класти покійникові в зуби, чи на чоло, монету Харонові за перев'з через Стікс.

Кладуть у нас покійника в яму «лицем на схід-сонця, себто на схід ногами, а головою на захід, так що. коли він встане перед страшним судом, то буде дивитися на схід сонця, відкіля буде йти Спаситель світу.

На могильці ставили (на Снятинщині) черепок із ладаном і запалювали його — «щоб горів тут усю першу ніч. щоб разом із ладановим димом унеслася на небеса душа до Бога» (Етн Зб. НТШ, XXXXII. 313).

Повернувшись із похорону додому, якщо від покійника йшов «дух тяжкий», скидали одежу на дворі і, в усякому разі, ввійшовши до хати, треба було «схопитися за комин, чи грубу» (К. Ст. 1889. У. 635—37). У цьому акті дуже яскраво виступає очисна роля печі, освяченої «святим вогнем». Якщо хто з родичів дуже побивався за покійним, йому сипали землі з могилки за комір — «щоб не було досади, щоб швидше забути» (там же, 1890, УІІІ, 318—21). Див. ЗЕМЛЯ МОГИЛЬНА.

Якщо тіло відвозили на кладовище, а не несли на руках, то візник, повертаючись додому, не сідав на воза, а йшов біля нього «Сідати на воза не можна, бо щось би сталось». «Коли ж той віз привезуть на подвір'я перевертають його догори колесами, щоб на обійсті відвернулося зле, привернулося все добре». (Етн. Зб НТШ. XXXII, 206).

Завважено, що іноді покійника не виносили звичайним шляхом через двері. чи ворота, а пробляли для похоронного виносу спеціяльний вихід. Васильєв в кінці минулого століття записував: «Під Ромном труну не проносять через ворота. а передають через тин,— значення цього не відоме» (К. Ст. 1889, У. 635—36). Історично встановлено, що тіло Володимира Вел було винесено не через двері, а через пролом у стіні. Сучасна етнологія встановила, що звичай виносу тіла покійника не звичайним шляхом був поширений мало не в усьому світі. В Европі він існував у давніх скандинавів, де «покійника не можна було проносити через двері. через які входили й виходили живі люди; для виносу покійника робили пролом у стіні за головою покійника, або прокопували дірку під південною стіною, через яку й витягали покійника. Але тепер, зазначає Вейнгольд. цей звичай служить символом ганьби і вживається для трупів, що вважаються за нечисті. У давні ж часи, коли кожний покійник викликав страх, один і той самий звичай вживався для всіх. .» («Альтнордіше Лебон» Берлін. 1856, 476). Як символ ганьби, витягання тіла через зроблений в стіні пролом було пристосоване до Бориса Годунова, проголошеного чарівником. Його тіло витягли з гробу в Архангельському соборі і викинули через пролом у стіні. Народ думає, що покійник. може повернутися тим шляхом, яким його винесено, отже, щоб не міг він повернутися дверима, робили пролом у стіні, який пізніше замуровували. Дуже багато прикладів цього звичаю зібрав свого часу Анучін у розвідці «Сани, ладья і коні, как принадлежность похоронного обряда»в московських «Древностях» т. XIУ, ст. 99—95.

Про звичай відбувати похорон волами і на санях див. ВІЛ, САНИ. Крім того див. ДОМОВИНА, ГОЛОСІННЯ. КОНАННЯ. ПОСИДІННЯ, ПАНАХИДА. ПАРАСТАС. ПОЯС, ПРИРІСТНЕ, ПРОСТІР. ПРОЩАННЯ, ПЕЧАТАННЯ ГРОБУ, ТІЛОПАЛЕННЯ.

ПОХРЕСТИНИ, ПРОДИРИНИ- ОЧЕДИРИНИ — святкування другого дня хрестин. Того самого дня. що й ЗЛИВКИ (див.), роблять і Похрестини. Зливки — свято баби, Похрестини — свято породілі. На Чигиринщині похрестини починалися так: кум, або баба, кладе на покуті, як і перед хрестинами, кожух вовною нагору. На столі — страва. Просять гості, а як де. то баба, або кум, породілю - матір сісти на покуті. Вона ото й сідає на той кожух. Його кладуть. як і перед хрестинами для того, що «так годиться», а то таки, щоб і породілі було м'ягше

сидіти. Дитятковї також підкладають кожух, щоб м'ягше й зручніше було його підіймати «на многая літа». Як сяде отже породілля, то їй кума, або баба, подає дитинку на руки, і тоді всі сідають, як звичай велить: старші коло неї з правого й лівого боку, батько й мати, як і перше перед гістьми. Батько повинен вітати гостей. Баба сідає біля породілі з правого боку

Як усілись усі, баба дає в руки породілі пляшку з горілкою, а сама держить чарку. Породілля наливає , а баба частує. Перше породіля п'є так собі. Здоровкається, як випадає: Будьмо здорові, хазяїне, і ви, бабусю, і ви, куме й кумо! Спасибі, що не поцурались нашої хати. Дай-же Боже, щоб діждалися могорич цей пити і за женінням, щоб оце росло та батькові чолом давало, а хрещеному (батькові) вечерю носило, та виросло і у пригоді було нам і людям!». — «Посилай, Боже!» П'є звичайно повну. Потім оддає чарку бабі і їй наливає, а баба підносить або вряд, або батькам, як є, то своїм, то чоловіковим, а якщо то хазяїнові зараз по собі. А потім по старшині та по честі, але скоріше усього підряд, лиш одному чоловікові наперед. От як дочастує баба, і треба вже й їй випити, то поздоровкається і каже: «Посилай Бог добра ковалеві й ковалисі (себто батькові й матері) і тій бабі. що була при тім лисі». Частування й поздоровкання йдуть далі. Дехто, випиваючи й бажаючи, бризкає в стелю. Коли все вип'ють і все наставлене з'їдять, буває ще й складчина. Кожний щось дасть, куплять ще горілки і кружляють далі. Але тоді вже породіля може не сидіти на покуті: її роля вже скінчилася, і складчина іноді відбувається і не в хаті, а десь у садку, залежно від погоди (МУЕ НТШ. УІІ, 201—03; Перв. Громад. 1926, І. 204).

ПОЦІЛУНОК — дотик тремтливих вуст, іноді палкий і пристрасний, іноді теплий і приязний, іноді холодний і байдужий. Відповідно до того, де дається поцілунок — чи в уста, чи в щоку, чи в чоло, чи в руки чи в ноги, полягає його ріжне символічне значення — любови, приязні. благословення, вірности, пошани. Залежить значення поцілунку і від статі, спорідненя й літ того, хто його дає. Знаком великого приниження й покори було цілування ноги, а ще більшим — поцілунок землі, що дається ніби тому місцю, де стояла перед тим нога особи, яку вшановується таким виявом власного приниження.

Знаком приниження було й цілування вищих, або старших в руку, але в пізніші часи цей поцілунок у відношенні до замужніх жінок (але не до дівчат!) став виявом ґалантности й пошани.

Що поцілунок не мав чисто фізіологічного походження (почуття похітливости, яке він викликає в особах ріжної статі), це видно з того, що деякі народи, як папуаси, новозеляндці, його не знали, а в Японії діти його просто боялися. Треба думати, що поцілунок походить із вірування, що в людському подиху знаходиться душа, і що, змішуючи два подихи, зливаються дві душі. Є. Кагаров вбачав у поцілунку, як обрядовій дії, мету перенесення магічної сили з одної людини на другу через віддих. Під час хрещення священик має дихати на дитину. Екзорцисти поцілунком вигоюють біснуватих («Перв. Громад.» 1928, І, 32). Поцілунок статуям, ідолам богів, образам святих знаходиться в усіх релігійних культах, і АДОРАЦІЯ — себто побожна любов, якщо вглубитися в корінь слова, означає власне дотик вустами. В книзі Йова згадується про обожувачів сонця й місяця, що вони, простягаючи до них пальмові віти, потім підносили їх до вуст. Св. Бенедикт приписував, щоб гостям по манастирях давано ПОЦІЛУНОК МИРУ. Св. Авґустин визначав чотири роди християнських поцілунків — примирення, згоди, приязні й віри. З Нового Заповіту знаємо ми ще про один поцілунок — ПОЦІЛУНОК ЮДИ, що ним він зрадив Христа.

Про нього писала Леся Українка в драматичній поемі: «На полі крови».

ПОЧАЇВ — містечко на Волині, славне своєю ПОЧАЇВСЬКОЮ ЛАВРОЮ, що її створили перше як манастир в ХІІІ ст. ченці Київської Печерської Лаври, що рятувалися від татар. Згадується вперше в письменних пам'ятках почат. ХІУ ст. До 1720 р. Почаївський манастир залишався православним, славлячись суворим життям ченців, з'явою Божої Матері, що ніби залишила на скелі слід своєї стопи, а також чудодійною іконою Божої Матері, що її грецький митрополит Неофіт подарував в ХУІ ст. пані Гойській, до якої, по смерті шляхтича Гойського, її чоловіка, належав Почаїв. Чимало прислужився до слави Почаївського манастиря і його довголітній ігумен св. Йов Залізо, що за його ігуменства сталося чудо порятування манастиря від татар, оспіване в славній пісні «Ой зійшла зоря вечеровая. . .» Помер о. Йов 28. Х. 1651 р. проживши 100 літ, а з них 68 років ігуменствував у Почаєві. Тут виникла перша друкарня К. Транквіліона Ставровецького в 1618 р., де він видрукував своє «Зерцало Богословія».

В 1720 р. манастир опинився в руках уніятів, проте його український характер цілком затримався, і манастир продовжував розвивати велику культурну діяльність, і зокрема розпочинається тут з 1730 р. постійна друкарська праця. Дуже неповний список А. Петрушевича зазначує, що в Почаївській друкарні вийшло 148 книжок церковно - слов'янською мовою

32 — польською мовою і 7 — латинською, разом — 187 книжок. Це таке число видань, до якого не дійшла в ті часи ні одна друкарня в Галичині й на Волині.

«Уніятський період (1721—1831) Почаївсько друкарні, — писав проф. Ів. Огієнко в своої́й «Історії українського друкарства» (цитовано в С. Антоновича «Коротк. нар. історії Поч. Усп. Лаври, «Рада» 15. ІІ. 1861). — це період її найбільшої слави, хоч і служила вона тоді лише частині українського народу. Видання Почаївської друкарні того періоду відзначались своїм дуже гарним зовнішнім виглядом, мали оригінальні черенки, часом розкішні прикраси. Почаївські книжки добре розходилися по Галичині (а часом і поза нею) й тут вони користувалися заслуженою повагою багато з них були писані українською мовою. Це надало чисто національного характеру й збільшило їхню вагу».

Тут творилися напівсвітські, напівцерковні псальми й канти що їх кобзарі й лірники розносили по всій Україні. Їх підхопили також спудеї та музики Київської Академії і спричинили масове поширення тих кантів серд українського населення. В 1790 р. з почаївської друкарні вийшло перше друковане видання «Богогласника», збірника кантів і побожних пісень з текстами й нотами. Поява «Богогласника» мала велике значення, його вплив позначився на репертуарі народних пісень. Визначну ролю «Богогласника» в розвитку творчости українських колядок відзначили Ів. Франко та Вас. Щурат. До половини XIX ст. вийшло чотири видання «Богогласника», але пізніше петербургський Синод заборонив його.

З 1833 р. Почаївський манастир, перейменований в Лавру, перебрала московська православна Церква, що наслала сюди з Московщини своїх архимандритів ігуменів і простих ченців. ПочаївськаЛавра стала гніздом московського цареславія. чорносотенства та завзятої русифікації українського народу в самому центрі Волині. Тут виходили ославлені «Почаївські Листки», що баламутили своїм московфільством український нарід навіть у Галичині. Тут друкувалися з 1905 р. в московській мові, крайнє ворожі до Українського національного руху «Почаєвскія Извєстія» (політичний тижневик) та газетка «Волинськая Земля», що їх видавала сама Лавра. І звідси, як писав проф. Дм. Дорошенко «чорне гайвороння російського шовінізму й московського православія з Євлогієм на чолі насунуло до окупованої в рр. 1914—15 Галичини і заходилося нищити Греко - Католицьку Українську Церкву та насаджувати силоміць своє (себто московське Є.О.) православіє» («Православна Церква в минулому й сучасному житті укр. народу». Берлін, 1940, ст. 49). На жаль. навіть тоді, коли, після Ризького миру, Почаїв опинився під Польщею, не перестав він бути твердинею московства на українській Волині. Друкарню в 1915 р. було вивезено спочатку до Києва, а потім до Москви.

ПОЧАПОВСЬКИЙ ЄРОНІМ (1637) — уніятський єпископ у Луцьку, перший українець, що студіював теологію (богословіє) в Римі, в грецькій колеґії.

ПОЧАТОК, - Почин — перший крок до виконання якоїсь справи. Латинський поет Авзоній радив: «Починай! Почати — значить зробити вже половину діла, залишається ще друга половина. Починай знову і — дійдеш скутку!» «Дай, Боже, добрий початок!» — казали в нас люди, починаючи якусь роботу, бо добрий похаток уважався за віщування, немов за запоруку, успішного провадження й скутку справи (Франко, «Припов.» І,75). Тому теж купці радили один одному: «Першого купця не кидайся», — себто не впускай (ЧЧуб. І, 298), бо коли перший купець піде, нічого не купивши, ввесь торг того дня буде зіпсований: «Чи стала ціна, чи не стала, а ти первого торгу не кидайся» (Квітка, І, І30).

Ворожіння по початку якогось періоду про дальший його розвиток, — казав Потебня, — це — почин. Що довший і важливіший для людини той період, то важливіший почин. Цим самим, незалежно від інших вірувань. пояснюється важливість періодів, що розпочинаються не тільки Новим Роком, але й взагалі роковими святами, особливо зв'язаними з народженням чи поворотом сонця. Різдвяні Свята — особливо важливий період всякої ворожби, зокрема ж ворожби, зв'язаної з почином щодо погоди і врожаю: коли на кутю багато зірок, буде багато приплоду худоби. багато ягід, врожай на горох, тощо (РФВ І884, І, 63-64). Див. **ПОЛАЗ. ВОВЕДЕННЯ.**

ПОЧЕРЕВИНА — нижня частина живота, а також стяга шкури, чи сала, з черева тварини.

ПОЧЕРЕВИНИ — ПОХРЕСТИНИ (див.): на Харківщині «В понеділок родилася, у вівторок престилася, у середу на руки зливали, в четвер почеревини пили.» (Манджура).

ПОЧЕРЕВЩИНА — особливий податок в XVI ст. за право жити без церковного шлюбу: «Коли котрий чоловік захотів би жити з удовою, чи дівчиною на віру, то обидва йшли до замку й давали певну кількість грошей. щоб їм це було дозволено» (Єфименко, І, 435).

ПОЧЕСТЬ — данина в княжій Україні приїздним представникам влади. Подекуди затрималася ще в XVI ст. (М. Грушевський «Іст. УР. ІІІ,256,У,І32)